

84(2=Ки)кыр
А 36

ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВ

*Чыгармаларынын
сегиз томдук жыйнагы*

I

ЖАМИЙЛА

БОТОГӨЗ БУЛАК

ДЕЛБИРИМ

БИРИНЧИ МУГАЛИМ

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4
А 37

Көркөм сүрөтчүсү **Рысбек Исаков**

1-басылышы 2008-жылы чыккан

2-басылышы 2009-жылы чыккан

Айтматов Чыңгыз.

А 37 Чыгармаларынын жыйнагы: I том. Повесттер, аңгемелер. /Түз. Абдылдажан Акматалиев. – 3-бас. – Б.: «Улуу тоолор, 2014. – 384 б.

ISBN 978-9967-13-989-3

Чыңгыз Айтматовдун 8 томдугуна автордун аңгемелери, повесттери, романдары жана публицистикалары кирди.

А 4702300100-14

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4

ISBN 978-9967-13-989-3

© Айтматов Э. Ч., 2014

РУХ ӨМҮРҮ – ТҮБӨЛҮКТҮҮ ӨМҮР

Ооба, мезгил деген агын суудай деп бекеринен салыштырышпаса керек. Бир жыл, 365 күн, Айтматовсуз жашадык. Айтматовдой көркөм сөздүн теңдешкис чебери, ааламдык алп акылман ойлордун ээсин жоготуу дүйнөлүк адабият үчүн канчалык экендигин айтпасак да түшүнүктүүдүр. Ал эми Чыңгыз агай менен жакындан тааныш, сырдаш болгондордун жан дүйнөсүндө да орду толгус опол тоодой боштук калды. Агайдын жагымдуу коңур үнүн угуу, айрым бир маселелер боюнча көз карашын билип коюу эле мен үчүн канчалык каниет, зор руханий азык болгондугун да эми терең сезип отурам. Профессионалдык жазма адабиятыбыз, маданиятыбыздагы орду жөнүндө айта турган болсом, ал адабий, маданий өнүгүштү тарыхый-эволюциялык планда негизинен үч доорго бөлүп карасак да туура болчудай. Биринчиси – Чыңгыз Айтматовго чейинки доор, экинчиси – Чыңгыз Айтматовдун алтын доору, үчүнчүсү – Чыңгыз Айтматовдон кийинки доор. Мындай бөлүштүрүү улуттук жазма адабияттын «жаралуу жана калыптануу», «өнүккөн», б.а. профессионализм деңгээлине көтөрүлгөн деген сыяктуу этаптык доорлорун жана «адабиятыбыздын соңку доору» деген түшүнүктөрдү толук камтып, ал доорлордун толук картинасын, өзгөчөлүгүн ачып бере алат. Айтматовдун алтын доору Аалам-

га адабиятыбызды аралатты, кыргыз деген эл бар экенин, кыргыз адабияты бар экендигин таанытты. Анын чыгармалары, Жамийла, Данияр, Сейде, Толгонай сыяктуу каармандар аркылуу Айтматовдук асыл ойлор, кыргыздын дүйнө таанымы төгөрөктүн төрт бурчуна жетип, улутуна, динине, жашоо шартына, идеологиялык системага карабай, баарына бирдей жуурулушуп, Жан дүйнөлөргө сиңип кетти.

XX кылымдын экинчи жарымындагы кыргыз коомчулугу, – «Манас» эпосу түшүнүп-түшүнбөгөндөр тарабынан «бай-манаптын, баскынчынын, эскинин жомогу» деген ар кандай жарлыктар тагыла берип коомдук идеялык-эстетикалык активден четкебирээк сүрүлгөн, ошол эле учурда бөтөн элдин руханий дөөлөттөрүн: Шекспир, Толстой, Чеховдорду өзүмдүк кылып боор тартып алууга кожогой, даярдыгы жетишсиз (улуттук аң-сезим деген оңой нерсе эмес, жат нерсени өздөй кабыл алыш, маданий интеграция өнүгүүнүн белгилүү жогорку баскычтарында гана мүмкүн), ал эми улуттук заманбап адабияты болсо Гүлсаратка окшоп коомдук саясаттын тушамыш-кишендеринен арымы кыскарып, адабий каармандары айласыздан партиячыл куучирен же «өндүрүшчүл» тактеке-куурчак сөлөкөтүн кийип алган кыргыздар үчүн Айтматовдун чыгармачылык генийинен жаралган керемет сыйкырдуу чыгармалары, тоталитардык-чектөөчүл идеологиянын көрсөтмө-көзөмөлдөрүн акыл-айла менен айланып өткөн, нукура адамдык сапаттарын жандуу сактап кала алган өрнөктүү адабий каармандары, публицистикасы, дил маектери асыл адамгерчилик сапаттарга шыктандырган оптимисттик рухтун, руханий энергиянын генератору катары кызмат кылып келди.

Айтматов адабият теориясын да, тарыхын да жакшы билчү. Дегеле көркөм чыгармачылыкка байланыштуу маселелерге абдан кызыкчу, адабият, искусствотаануу, философия багытындагы эмгектердин улам жанылары менен таанышып турууга умтулчу. Америка, япон, араб, түрк ж.б. дүйнөлүк адабияттардын мыкты өкүлдөрүнүн чыгармачылыгы жөнүндө жетиштүү маалыматтары бар болчу. Эң бир назик, кылдат искусство - музыка өнөрүнүн өкүлү Дмитрий Шостакович менен болгон чыгармачылык жакын санаалаштык мамилеси деле, мисалы, бекеринен эместир. Анын адабият жана искусство чеберлери, же «Манас» эпосу, же Токтогул, Женижок акындар жөнүндөгү макалалары, адабият жана маданият проблемалары жөнүндөгү макала-маектери эле анын канчалык бай илимий-интеллектуалдуу көрөңгөлүү билимге эгедер адам экендигин далилдеп коёт. Аларда ар түрлүү багыттагы илимий изилдөөлөрдүн, керек болсо, кандидаттык, докторлук деңгээлдеги изилдөө иштеринин да өзөктүү данектери жатат. Маселен, Чыңгыз агай М. Бахтиндин эмгектерин кыйынсынган далай адабиятчылардан мыкты билээр эле. А негизгиси ал киши табиятынан билимдүү, акыл-сезими тунук адам эле.

Ал эми анын кайсы чыгармасы тарыхта калаары тууралуу жана советтик коом менен жазуучунун мамилесине байланыштуу маселеге келе турган болсок: менин жеке ишенимимде, «Бетме-беттен» «Тоолор кулаганда» романына чейинки баардык чыгармалары биз бүгүн Шекспирди кандай окуп жатсак, бизден беш жүз, миң жылдан кийин да, адамзат тукуму жашап турганда окула берет. Мен ушул ойду Агай жөнүндөгү «Айтматов бар Аалам толук көрүнчү...» аттуу ырымда минтип жаздым эле:

Ал классик деген сөздөр жарашты,
 Ысмы дагы Шекспирге жанашты.
 Кыргыз эмес, Бүткүл Союз ичинде, —
 Айтматовдой ким образ жаратты?!

Адабият айдынында кай жылдыз,
 Болсо болоор, болбосо жок бир жылдыз.
 Ааламында жаркыраган, жайнаган, —
 Айтматовдун чыгармасы — бүт ЖЫЛДЫЗ, —

б.а. башка жазуучуларда бир, эки мыкты чыгармасы болсо, «Айтматовдун чыгармасы — бүт Жылдыз».

Ооба, Айтматов советтик коомдо жашаган адамдардын тагдырлары жөнүндө жазды, бирок аны өз учурунда деле советтик эмес коомдогулар кабыл алышпай койгон жок да. Айтматовдун чыгармалары ошол эле СССР жашап турган учурда 170ке жакын тилге которулуп, Америка, Германия, Кытай, Африка ж.б. өлкөлөрдүн басмаларынан бир эле чыгармасы бир нече иреттен жарык көрүп, театрларында бир канча иреттен кайталанып, сахналатырылып коюлуп турган. Макул Айтматовду жактырбагандар айткандай, кыргыздын менталитетин түшүнбөгөн француз Луи Арагон кандайдыр бир себептер менен «Жамийланы» которуп, көтөрө чалып мактап, басма ээлеринин «көзүн жазгырып» жарыкка чыгарып жиберген дейли. А бирок ал чыгарма өзүнүн көркөмдүк керемети менен окурмандарды тартпаса чыгарма да, мактоо сөз да ошол бойдон унутулуп калат эле го. Антпей эле француздар анын башка чыгармаларын да которуп, «Жамийланы» кийин да кайра-кайра жаңыртып басып, жакшы сөздөрүн да айтып, жылуу кабыл алышты го.

Чыгармасы көп тилдерде сүйлөгөн,
Адамдыкка, Адилетке үндөгөн.
Христиан, будда жана мусулман, –
Айтматовду кимдер гана сүйбөгөн.

Ооба, Айтматов советтик коомду жазды, бирок ал кайсы чыгармасында сталиндик же брежневдик бийликти жасакерленип жөнү жок мактады? Тескерисинче, Айтматов коомдогу, адамдардын турмушундагы кейиштүү көрүнүштөргө көңүл буруп, трагедиялуу, драмалуу көрүнүштөрдүн кесепеттүү коомдук себеп-шарттарын көргөзүп, сындап, ал маселе жөнүндө ойлонууга, ага көңүл бурууга чакырган го. Айтматов өзү жактаган жана жактырган башкы каармандары дайыма коомдогу адилетсиз көрүнүштөрдөн жапа чегет, жазаланат. 60-жылдардын адабиятында Танабайга «адабий курдаш» каармандардын баары орден, медаль тагынып, «ураалап» жүргөндө Танабай партиядан чыгарылып жатпайбы!.. Ошол эле чыгармада Танабай советтик коом жөнүндө күдүктөнүп «биз башка жолго түшүп кеттик окшойт» деп ойлонуп-толгонуп, окурмандарга суроо салып жатпайбы. Ошол эле чыгармада советтик-партиялык жетекчилер Кашка-таев, Сегизбаев, Алдановдор жазуучу тарабынан аёосуз сынга алынбадыбы! «Кылым карытаар бир күндөгү» Казангап, Едигей, Абуталип сыяктуу алдынкы каармандардын позициясы советтик бийликтин терс жактарын сындoo эмей эмне?.. А Бостон, Базарбай, Кочкорбаевдерчи?.. Танабайдын, Едигейдин коом, келечек, адилеттик жөнүндөгү тынчы жок ойлору – Айтматовдун ойлору. Эгер Айтматовго андай ойлор жат, белгисиз болсо, ал аны өз каармандарынын жан дүйнөсүнө кантип сала алат эле?..

Макул, алар ошол бийликти сындаганы менен кызык болгон дейли, а андагы учур проблемасы менен кошо көтөрүлгөн түбөлүктүү, жалпы адамзаттык проблемаларчы?.. Андагы чеберчилик пландагы өткөн доор, учур чак, келечек сыяктуу үч башка мезгилдин, ошондой эле фольклордук уламыш, реалисттик сүрөттөө, илимий фантастикалык божомол сыяктуу үч башка эстетикалык катмардын ашкере чебер көркөм синтезин жана ошол синтезден келип чыгуучу идеялык-тематикалык көп пландуулукту кантип танабыз. Ал көп пландуулук соңку романдарда эле эмес, «Бетме-бет», «Жамийла» сыяктуу алгачкы повесттерде да бар.

Ч. Айтматовдун чыгармачылыгында эркиндик темасынын саясий мүнөз алышы жазуучунун 1966-жылы жарык көргөн «Гүлсарат» повестинен башталат. Биринчиден, коомдук-саясий жагдай автордун көп ойлорун ачык айтууга мүмкүндүк бербеген идеологиялык көзөмөл жана социалдык реализм принциптеринин тосмолорун айланып өтүү зарылдыгынан жана мүмкүнчүлүгүнөн, экинчиден, дегеле көркөм чыгармачылыктын сюжет куруу, образ түзүү принциптерине ылайык повестте жазуучу өзү, ошону менен катар чыгармалардагы каармандары жашап турган коом, саясий-экономикалык башкаруу системасындагы адам эркиндигин кыска көрүнүштөр жөнүндөгү сынчыл ойлору чыгармада алдыртан кыйытылып, каймана формада берилет.

Повесттин башкы каарманы Танабай – ойчул инсан. Ал өзүнүн жакындарынын, баласынын, досунун, эл-журтунун кечээгиси, бүгүнү, эртени жөнүндө ойлойт, тынчсызданат. Ал адамкерчиликтин, намыс, абийирдин чегинде туура жашап, эмгектенгиси, сөздүн туурасын, иштин жүйөсүн айтып чындыкты коргогусу келет. Бирок анын чындыгы ал

жашаган коомдун саясаты, тагыраак айтканда колхоздун башкармасы Алданов, райондук прокурор Сегизбаев, партиянын райондук биринчи секретары Кашкатаевдердин «саясаты» менен коошпойт. Алар өзүлөрүнүн максаккорлук ишин эки жүздүүлүк менен «мамлекеттик кызыкчылык», «коомдук мүлк», «партиялык бедел» деген бийик пафостуу сөздөргө чүмбөттөп алып, Танабай сыяктуу карапайым калктын турмуш-тагдыры менен топташ ойношот.

Айтматовдун чыгармаларын, өзгөчө чет элдик адабиятчылардын көбү, совет учурунда эле соцреализмдин «рамкасына» сыйбай келгенин айтып келишкен. «Эмне үчүн?!» деген мыйзамченемдүү суроо туулат. Анын себеби катары алар жазуучунун тайманбай социалисттик түзүлүшкө сын көз менен мамиле кылуусун түшүндүрүшкөн.

Ооба, коомдук идеологиянын кысымынын өзү жазуучунун, айрыкча, «Гүлсарат», «Ак кеме», «Кылым карытар бир күн», «Чыңгызхандын ак булуту», «Кыямат» сыяктуу дүйнөлүк классикалык үлгүдөгү подтексттүү чыгармаларды жаратууга өбөлгө түзгөн. Айтматовдун подтексттери терең катмарланган, жуурулушкан подтексттер, аны бир эле мааниде кабыл алууга болбойт, подтексттин ичинде социалдык да, психологиялык да, нравалык да, философиялык да көп кырдуулук жатат. Ошондуктан, өз убактарында «бөрк ал десе, баш алган» «цензура» канчалык денгээлде лупа менен кайра-кайра «мандемдүү» нерсе издеген күндө да таба алышы кыйын болгон. Автордун подтексттеги ойлору терең катмардуу, көп маанилүү, көп жактуу болгондуктан «цензуранын» кайырмагына оңой илинбеген. Ошентсе да «Кылым карытар бир күн» романынын чыгышы башкаларга караганда өтө оор

болгон, жазуучу айрым главаларды кыскартууга жана «Чыңгызхандын ак булуту» деген кийин чыккан бөлүктү бүт алып таштоого мажбур болгон.

«Гүлсарат» повестинде чыгарманын темасынан баштап сүйлөм бүтүп, чекит коюлуп, чыгарма аяктаганына чейин подтекст коштоп турат. Албетте, бир караганда, повестте партиялык-чарбалык жетекчилерди сынга алуу ачык-айкын эле. Бирок андай болгон соң подтексттин болушунун зарылдыгы бар беле?! – деген суроо жаралат. Бар болчу, анткени, автор чарбадагы чаржайыттуулукту сындоосунун артында коомдук системанын өнүгүшүнүн туура эмес багытта кетип бара жаткандыгына тынчсыздануу, алдын ала көрө билүү, сезүү, кабардар кылуу ж. б. бар болчу.

«Ак кеме» повести да саясий-социалдык планда курч жазылган чыгарма. Анда экология, адеп-ахлак проблемасы менен катар адам эркиндигине карата саясий кысымдын катышын байкоого болот. Аны биз Момун чалдын образынан көрөбүз. Момун бардык ишти бийик адамкерчиликтин чегинде жасоого умтулат. Ал ата-бабаларынын мурастарына өзгөчө урмат менен мамиле кылат. Бирок ал дайыма акыйкатсыздыкка баш ийип, көз каранды абалда жашоого аргасыз, а түгүл ал Бугу-Эне тууралуу жомокко байланыштуу ыйык ишенимин коргоп алууга да алсыз, укуксуз.

Момундун өзүнүн ыйык жомогуна кол көтөрүшү жөнүндө автор өзү Совет учурунда эле мындай деп жооп берген: «Ал ата-бабалардын ыйык мурасына, абийирине жана өзүнүн осуятына бейбак кызы менен небересинин тагдыры үчүн гана балта чапкан жок. Мен мында социалдык аспектинин көрүп турам. Мен баардык мотивдердин да айкалышын, чырмалышын көрсөтүүнү көздөгөм, аны көз каран-

ды эмес, эркин, кайраттуу, бактылуу кылуу үчүн коом дагы көп иштеши, көп нерселерди жасашы, көп маселелерди чечиши керек экендигин айтууну каалагам».

«Манкуртизм» – бүгүнкү күндө окурман журтчулугуна кеңири тааныш терминдердин бири. Бул термин Ч. Айтматовдун 1980-жылы жарык көргөн «Кылым карытаар бир күн» романына байланыштуу пайда болду.

Айтматов байыркы легенданы жөн гана баяндап койгон жок да, ал адамзаттын келечеги жөнүндө тынчсызданып, азыркынын манкурту Сабитжан, Тансыкбаев өңдүүлөрдүн образын элестүү тартып жатпайбы! А чындыгында манкурт, Дөнөнбай кушу тууралуу легендалар казак элинде жок. Романдын сюжетине легенда казак талаасында өткөн окуяларга байланыштуу киргизилген. Айтматовдун өзү миф жаратуучу. Манкурт Жоломан жана Дөнөнбай кушу легендалары «Манас» эпосу менен Чыңгыз Айтматовдун терең ой жүгүртүүсүнөн, чыгармачылык синтезинен жаралган дүйнөлүк масштабдагы уникалдуу көркөм чыгарма. «Манас» эпосу дегенибиз, Ч.Айтматов башка шири салуу идеясын «Манастан» алганын өзү да бир маегинде айтып өткөн. Улуу манасчы Сагымбай Орозбаковдун вариантынын 3841–3846-саптарында гана мындай ой камтылып жатат:

Баланы кармап алалык,
 Башына шири салалык.
 Үйгө алып барып кыйнайлык,
 Алтын зубун калмактын
 Аяк-башын жыйнайлык.

Чыңгыз Айтматов эпостогу бул саптарды качан, кайдан билиши мүмкүн деген суроо жаралып ка-

лышы мүмкүн. Дал ушул улуу манасчы Сагымбай Орозбаковдун 1920–23-жылдарды жазылып, чыкпай жаткан варианты Чыңгыз Айтматовдун түздөнтүз кийлигишүүсү жана башкы редакторлугу менен 1978-жылы «Кыргызстан» басмасынан жарык көргөн. Жазуучу ошол мезгилде «Кылым карытаар бир күн» романын жазуу түйшүгүндө чыгармачылык изденүүдө жүргөндүгүн айтпасак да түшүнүктүү.

Эпостогу калмактар кармай турган бала – бул Манастын дал өзү. Шири салуу – кыйноонун өзгөчө түрү – баштын чачын устара менен алып, жыланач башка чылгый терини – көбүнчө жука, абыдан бышык жана кургаганда өтө тез, абыдан кичирейип жыйрылуу сапатына ээ деп эсептелген төө терисин каптап кийгизип коюу. Тери кургаганда башты кысып, өтө катуу оорутуп, азапка салган. Мындай жазалоо эпос боюнча калмактарга мүнөздүү деп эсептелет. Бул тууралуу кызыккандар Сагымбайдын «Манасын» карашса болот, башка манасчыларда жолукпагандыгын баса белгилеп кетели. Мына ушул ойду Ч.Айтматов философиялык, социалдык, нравалык мааниде кенири, терең улап, «манкурт» деген сөз ойлоп таап, дүйнөгө термин катары киргизип жиберген. Дагы баса жана так айталы – «Манаста» манкурт деген сөз таптакыр жолукпайт. Дагы бир мыйзамченемдүү суроо жаралышы мүмкүн – жазуучу бул сөздү кайдан алды экен деген. Менимче, бул сөз да эпос менен жазуучунун ой ширөөсүнөн жаралган: «Маңги болуп ар адам» (88226-сапта) – делет эпосто, бул башы айлануу, акыл-эсинен айнуу, мээ оорусу (көк мээ) менен ооруган адам деген маанини билдирет, а жазуучу «курт» деген сөздү кошуп, «мээни жеген курт» деген маани берген да, «манкурт» болуп, мааниси

өтө тереңдей түшкөн. Азыркы мезгилде Жоломандан, Сабитжандан, Таңсыкбаевден айырмасы жок маңкурт кейпиндеги пенделер жер шарын каптап баратпайбы! Легендадагы эненин жоолугунун канаттуу кушка айланып: «Эсине кел, сен кимсиң? Атын ким? Сенин атан Дөнөнбай! Дөнөнбай! Дөнөнбай!» – деп адамча үн салышы адамдарды Сабитжан сыяктуу цивилизациянын бүгүнкү маңкурттарынын мисалында адамдык ыймандык акыл-эске чакыруу.

Бул роман өтө чебер жазылган роман. Анда жазуучу көркөм ой жүгүртүүнүн үч тибин: 1) мифологиялык-фольклордук, 2) фантастикалык жана 3) реалисттик ыкмаларды пайдаланып, алардын синтезинен искусствонун, б. а. көркөм чыгармачылыктын тили менен социалисттик – тоталитардык системанын айрым кемчиликтерин айыптайт.

Чыңгыз Айтматов эч убакта социализм идеологиясын таптакыр, жүз процент четке каккан эмес. Бирок бул системада баары эле ойдогудай жакшы боло берген эмес. Коомдогу, бийлик системасындагы кетирилип жаткан кемчиликтер туурасында ачык айтууга мүмкүнчүлүк берилиш керек болчу. Бирок советтик бийлик мына ушуга жол берген эмес, сын көтөрө алган эмес. Айтматов өз заманынын чыныгы залкар жазуучусу катары, өз элинин келечегин ойлогон атуулу (гражданини) катары ушуга макул болгусу келген эмес. Мамлекеттик бийлик акын, жазуучулардан «советтик жашоо образынын артыкчылыгын көрсөткүлө, социализм идеясынын прогрессивдүүлүгүн даназалагыла!» деп талап кылып турган учурда Ч. Айтматов маңкуртизм темасын көтөрүп чыгып отурат. Социализм идеологиясына ыңгайлашып жашоонун ыгын алган, бийликтин кандай гана көрсөтмөсү болбосун

ойлонбостон баш ийүүгө, колдоого даяр турган Сабитжанды жазуучу өзүнүн идеяларын алып жүргөн сүйүктүү каарманы Едигейдин тили менен «Манкурттун манкурту экенсиң!» деп жектеп отурат.

Коом алдында ачык айтууга мүмкүнчүлүгү чектелүү болуп турган убакта жазуучунун өз оюн алыстатылган, абстрактуу, шарттуу, символдук образдарга жашырып айтуу мүмкүнчүлүгү бар. Ошон үчүн Едигей, Абуталиптин образдары аркылуу ар кандай тосмолор, чектөөлөр менен кысылган адам акыл-эсин, адам эркиндигин, тоталитардык бийлик системасынын саясий картинасын өткөн чактагы Найман эне жана анын жуан-жуандар манкуртка айланткан эсил кайран жалгыз уулу Жоламан жөнүндөгү уламыш менен ошондой эле фантастикалык сюжеттеги башка планетадагы цивилизация менен байланышты болтурбоо үчүн Жер планетасын кырчоого алган космостук «Кырчоо» операциясы менен байланышта, катар өнүктүрөт. Айтматов «Манасты» океанга салыштырса, биз да Айтматовдун чыгармачылыгын экинчи бир океан деп эсептейбиз. Анын чыгармаларынын мазмунунун кеңдиги менен тереңдиги ошондой чексиз. Алыска барбай эле коёлу, мисалы бир эле окурман, Айтматовдун бир чыгармасын алгач окуганда жазуучу айтайын деген ойдун бир же эки кырын гана даана ажыратып көрүшү мүмкүн. Улам мезгил өткөн сайын, улам бир ойлордон ага кайрылган сайын андан улам жаңы идеяларды, ойлорду таба алат. Ошол сыңары, айтматовтаануу багытындагы изилдөөлөр да бирин бири улантып, толуктап улана берет. Айтматовдун чыгармалары адабият, тил илими үчүн гана изилдөө объектиси болбостон, аны тарых, философия, политология, психология, педагогика, социология, этика, эстетика, медицина сыяктуу илим-

дердин да объектиси катары изилдөөгө алууда кызыктуу жана пайдалуу жемишин берет. Бул багытта айрым ой-пикирлер, изилдөөлөр бар экенин эске алсак, гуманитардык багыттагы көптөгөн илим тармактары үчүн өтө эффективдүү өбөлгө болуп бере алаарына ынанса болот. Бир-эки мисал айтайын, мындан отуз жылдай мурун эле Зайдия Сулейман «Сириянын экономикасына Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларынын тийгизген таасири» деген кандидаттык диссертацияны Москвада коргогон эле. «Кылым карытаар бир күн» романы чыккандан кийин космонавттар чөйрөсү абдан кызыгуу менен кабыл алышып, роман космонавтика илими үчүн жаңы багыттарга, зор ачылыштарга идея берээрин айтып чыгышкан. Ал эми «Кассандра тамгасы» романы медицина илимин терең ойго салып койгонун окумуштуу-медиктер да моюндарына алышпадыбы!

Шекспир сыяктуу өткөн замандын классик жазуучуларынын чыгармаларында түбөлүктүү жана жалпы адамзаттык маанидеги проблемалар козголгон. Бирок, ал чыгармалардагы проблемалар, сюжеттик конфликтинин масштабы Айтматовдогудай Ааламдык масштабга көтөрүлгөн эмес. Ал үчүн зарылчылык да, мүмкүнчүлүк да жок эле. Албетте, айтматовдук-ааламдык масштабга бүгүнкү илим-билимдин, космостук коммуникациянын, 20-кылымда глобалдык масштабга өсүп жеткен социалдык-экономикалык, саясий, экологиялык проблемалардын, конфликттердин таасири бар. Айтматов ошону үчүн Эне-Бейит коругу менен космостук «Кырчоо» операциясын жарыш сүрөттөп жатат. Жер планетасынын экологиялык проблемаларына фантастикалык Токой-Төш планетасы аркылуу кайрылып жатат. Согуштун миналуу талаасындай ядролук жардыргычтарга толгон Жер планетасынын

келечек ээлеринин тагдырына жазуучу космостук станциядагы аралыкка алыстатылган Филофейдин көз карашы менен кароого муктаж болуп отурат. Биз, жер жүзүндөгү адамдар, космос мейкиндигине чыккан өкүлдөрүбүз – космонавттар аркылуу адамзат планетасы чексиз мейкиндикте сүзгөн кичинекей гана шарча сыяктуу элесин көз алдыбызга даана келтире алдык. Айрым жазуучулар өз чыгармаларында «райондук масштабга» көтөрүлө албай жүрүшсө, Айтматов адамзат проблемасына ааламдык масштабдан карап, Жер-Эненин балдарынын боордоштугун эскертип, ынтымакка чакырып, Жерге, жаратылышка энедей ызаат-урмат менен сарамжалдуу мамиле кылууну осуяттап, насааттап кетти. Менин ички сезимимде Аалам менен Айтматов небак эле бир түшүнүк, символ болуп калган. Бүгүнкү жана эртеңки кыргыздар үчүн Айтматов Руханий Күн сыяктуу. Себеби, ал улуттук адабиятыбыздын, маданиятыбыздын, коомдук турмушубуздун бардык тарабына өзүнүн жарык нурун чачып, энергиясын бөлүшө алды. Ал руханий жарык, энергия түгөнбөйт, түбөлүккө улана берет.

Агай жөнүндө суук кабар укканда дүйнөдө мен окурман дегендин баары жоктоп, көзүнө жаш алып турду. Эгерде ошол тамчы жаштарды чогултсак Ысык-Көлдөй болмок! Эгерде ошол жылуу Сезимдерди чогултсак Фудзиямадагыдай жанар тоо болмок!..

Өлүмдү Сиз жаза берип кайрадан,
Өзүңүз да өтпөдүңүз дайрадан!
Барктаган соң ушунчалык жашоону –
Адаштырып салсаңыз не Адамдан?!

Өлүмгө Сиз неге мынча паштыңыз?!
Өлүмдөн Сиз эмне пайда таптыңыз?!

Жаабарс өндүү үнкүрдү бош калтырып, –
Аалам кезип, бир кезекте кайтыңыз!

АЙТМАТОВ биз үчүн Руханий КОСМОС болчу, биз ал аркылуу ААЛАМ менен байланышып, ААЛАМ АЙТМАТОВ аркылуу биз менен байланышып тураар эле. Айтматов жараткан РУХАНИЙ КОСМОС биз менен калды, бирок аны жараткан Айтматов эми жок!..

Айтматов башкы руханий генератор, руханий маяк болгону ырас.

Албетте, Айтматовду баары эле окуп, андан таалим алып жиберди деп айта албайм, бирок, Айтматовдун чыгармаларынын жараткан энергиясы кыргыз коомчулугуна толкун сымал таралып турганы ырас. Айтматовду окубаган, билбеген адамдар Айтматовду окуган, андан руханий энергия алган адамдардын шарында, ыргагында, өзү сезип-туйбаган энергиянын шарапатына бөлөнүп жашады.

Чыңгыз аганын касиеттүү чыгармачылыгы жөнүндө көп айтылды. Бирок канча айтылбасын, Айтматов – океан үчүн аз. Биз, ХХ кылымдагы замандаштары, дүйнөнүн булун-бурчундагы айтматовтаануучулар, Айтматовтаануунун Кириш сөзүн гана жаздык. Жер үстүндө адамзат тиричилиги уланып, Күн күлүп чыгып турса, ХХII кылымдын өз Айтматову, ХХIII кылымдын өз Айтматову болот, айтматовтаануунун биринчи, экинчи, үчүнчү бабы ошондо жазылыш керек, ошондо жазылат.

Айтматов менен замандаш, мекендеш, улутташ болгонубуз үчүн бактылуубуз! Айтматов менен замандаш болуу – чон сыймык.

Чыңгыз Айтматов кылымдын, адам жашоосунун өзгөчө руханий сыймыгы, улутубуздун улуу символу, руханий бйманы катары ааламга жар

Ш МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
КИТЕПКАНА

ИНВ № 990338

салып, кыргыздын саябандуу атын, нускалуу затын дүйнөнүн түгөл бурчуна түрө салдырып, кыргыз десе Чыңгыз деп, Чыңгыз десе кыргыз деген сөз калды...

Чыңгыз Айтматов кыргыз эли муундан муунга атадан калган мурастай, энеден калган керээздей сактап келген «Манас» эпосунун руханий көрөңгөсүн ХХ кылымда заманбап татыктуу улантуу менен аны дүйнөлүк искусствонун бийик деңгээлине көтөрө алды.

Чыңгыз Айтматов өзүнүн терең мазмундуу чыгармалары аркылуу кыргыз элинин дүйнө таанымын, нарктуу-салттуу маданиятын, философиясын, эстетикасын таанытып, адабият ааламында өзүнчө бир кайталангыс дүйнө жаратып кетти.

Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгы улуттук адабиятыбызды эле эмес, искусствобуздун башка түрлөрүнүн да жогорку деңгээлге көтөрүлүшүнө өзүнүн зор таасирин тийгизди. Анын чыгармаларынын негизинде музыкада чакан обондуу ырдан тартып, симфония, балеттик чыгармалар жазылды, көркөм сүрөт искусствосунда ондогон, жүздөгөн эмгектер жаралды, театр спектаклдери, кинофильмдер коюлду.

Жаштардын дүйнөгө карата нравалык-эстетикалык көз карашын калыптандырууда да Улуу Жазуучу, заманыбыздын залкар ойчулунун канаттуу чыгармалары, макала, маектеринин тарбиялык мааниси зор.

ХХ кылымдын Гомери атыккан акыркы могиқан, залкар манасчы Саякбай Каралаев бул ааламдан өткөндө анын кабырынын башында туруп Чыңгыз агабыздын «Балким азыр өзүң айткан улуу Манасың 40 чоросу менен жыйылып келип жарданып карап турушкандыр» деп айткан сөзү бар экен.

Бүгүн дагы ХХ кылымдын экинчи могику дүйнө салып, эл атасы, сүйүктүү жазуучусун узатууга түмөндөгөн калк жыйылып келип, ошол залкар манасчы айткандай: «Асман ыйлап, Жер ыйлап, алгысы келбей көр ыйлап» турган тушта кыргыздын түбөлүк медери Манас атабыз өзү баш болуп, калган кайыптарыбыз тегиз жыйылып, кыргыздын кызырлуу арбактары да Сизди Ала-Тоо жериңизден, ак калпак элиңизден ажырата албай кыйылып турушту...

Айла канча, жаратылыштын баарынан улук мыйзамына баш ийбеске чара жок. Биз Сизди Манас ааламына аргасыз узаттык.

Баары ыйлашты Манас эми өлгөндөй,
Манас менен Сизди кошо көмгөндөй.
Аалам турду жымжырттыкта суз болуп, –
Чыгармачыл кыяматты көргөндөй.

Ишенишпейт – окурмандар азыр да;
Кантип эле – Айтматов да жатыр да?!
Күн да болуп, Ай да болуп асманда, –
Жаркыраган Рухун бизге чачар да!..

Чолпон жылдыз чыккан сайын элестеп,
Күтөбүз биз бир күн Сизди келет деп.
Саманчынын жолун сепкен өңдөнүп, –
Майлуу-сүттүү, берекени берет деп.

Уктап жатат, балким, Эртең ойгоноор,
Мифке айланып, Символ болуп толгоноор.
Бир кылымда бир кыргызга мээр түшүп, –
Кудай-Таалам элибизди ойлоноор.

Айтматовдун экинчи өмүрү – Рух өмүрү, түбөлүктүү өмүрү башталды...

Абдылдажан Акматалиев

ЖАМИЙЛА

Ар дайым бир жакка жол жүрөрдө, мен ушул алкагы жөнөкөй жыгачтан жасалган сүрөттүн алдына келип турам. Мына эртең да айылга жөнөймүн. Сүрөттү карап, мен андан жолума ак тилек бата алып жаткан өңдүү, аны көпкө көз айрыбай тиктейм.

Ушул күнгө чейин бул сүрөттү эч бир көргөзмөлөргө да берген жокмун, ал тургай айылдан туугандарым келгенде, көздөн далдалап бекитип коём. Анча эле жашыргандай эмнеси бар, уяттуубу деп, кокус оюнарга кетип жүрбөсүн, — жок, бул сүрөттүн эч кандай ыксыз жайы деле жок, же болбосо, ага «көз тийип» кетет дегендей, ал бир ашкан укмуш да эмес. Биринчи көрүшкө жөнөкөй эле кадыресе сүрөт. Бетине тартылган жер кандай жөнөкөй болсо, сүрөт өзү дагы ошондой жөнөкөй.

Сүрөттүн тээ ички теренинде — күзгү асмандын ала-бүркөк чет жакасы. Шамал бирин-серин булуттарды бир жакка бет алдырып, алыста кылтыйган чокуларга жандатып, кыялата айдап бара жатат. Андан берки көрүнүштө — бозоргон сары талаа, кең өзөн. Чет-четтен чийлер ыкташып, жаан-чачындан кийин топурагы борпон, тоборсуп карайган жолдо, катарлаш баскан эки жолоочунун изи тигинден бери чубайт. Жолоочулар улам жакындаган сайын алардын издери жерге даана түшүп, өздөрү азыр дагы бир-

эки кадам шилтешсе, алкактын сыртына аттап, ушундан ары кетип калчудай сезилет. Айтмакчы, жолоочунун бири... Бирок мен шашпайын, сөз башынан болсун.

Бул өзү кечээ эле балалык чактагы окуя. Ата Мекендик согуш үчүнчү жылга аяк басып, Курск менен Орелдун майданында күчөп турган кези. Анда биз, бир кур өспүрүм балдар, колхоздо араба айдап, суу сугарып, чөп чаап, айтор, – согушта салгылашып жаткан эр бүлөлөрдүн оор түйшүгү биздин мойнубузда калган.

Өзгөчө эгин-жыйын келгенде аптасы менен үй бетин көрбөй, күн-түн кырманда, же болбосо эгин төгүп станцияда, жолдо бозуп жүрчүбүз.

Мына ушинтип саратан талаа ороктун кызуусунан өрттөнүп турган күндөрдүн биринде, станцияга каттап жүрүп, көптөн бери үйдөгүлөрдү көрбөй, бара кетейин деп, жолдон салт арабамады кайрыдым.

Биз башынан эки үй жанаша турабыз. Үч кез дубалы мыктап салынган, мечит жактагы дөбөчөдө турган бак-дарактуу короолор ошол биздики. Мен чоң үйдүн баласымын. Агаларым согушка кетип кабар жок, – экөө тең үйлөнө элегинде кеткен. Карыган атам жыгач уста, колхоздун жүрүп турган ушул тактай араба, шады араба баарысы дээрлик ошол кишинин колунан чыгып турат. Таңдан намазын окуп устаканасына кетет да, күн бата келет. Үйдө апам менен карындашым бар.

Берки кичи үйдө болсо биздин жакын туугандарыбыз турат. Жакын дегеним, ортобуздан эки-үч ата өтсө да, алар менен башынан малыбыз, жаныбыз бир. Тээ чоң аталарыбыз бирге көчүп, бирге конуп өтө ынтымактуу турушкан

экен, ошолордун салты менен биз дагы арабызды алыстатпай, кол үзгөн жокпуз. Колхоз уюшулганда аталарыбыз короо-жайларды бир жерден жанаша тургузушуптур. Ал гана эмес, эки суунун ортосундагы биздин Арал көчө ылгый эле бир атанын балдары.

Кийинчерээк берки үйдүн ээси дүйнөдөн кайтып, артында аялы менен тестиер эки уулу калат. Илгертен калган адат боюнча агайын-туугандар жесирдин башын байлап коёлу деп, арбак, кудайга тууралап менин атама никелештирип коюшат. Ал үй жонунан өзүнчө түтүн болуп саналып, мал оокаты, чарбагы бөлөк болгону менен, чынында биз баарыбыз бир үй-бүлө болчубуз. Алардын да эки уулу аскерде. Улуусу – Садык жаны эле келинчек алганда кетти. Фронттобуз деп анда-санда алардан кат келип турат. Кичи үйдө кичи апам менен анын келини эле калышты. Ал экөө да эртеден керээли кечке колхоздун жумушунда. Кичи апам, – аны айылдагылар иштерман деп коюшат, ээ бир дүйнөдө табылбаган карапайым, сонун киши да. Түк бир бригадтар менен жаакташпай, жүр деген жагына жүрүп, берки жаш келиндер менен тең катары эле арык да чаап, суу да сугарып, кетмен колунан түшпөйт. Анын келини Жамийла, кудай билип берген бейм, ал дагы жумушка кайраттуу, мыкты келинчек, бирок мүнөзү башкачараак.

Жамийла жеңемди мен чын ниетим менен жакшы көрчүмүн: бир жагы жеңем, бир жагы, – ал менден азыраак эле улуу, тең курбу сыяктуу эле. Ал дагы мени «кичине бала» – деп, инисиндей эркелетет.

Ушинтип эки үйдүн тең тиричилиги өзүмдүн апам менен карындашымда. Карындашым анда

секелек ойноок кыз, садагасы, анын ошондо апама жардамдашканын, мүнөзүнүн жайдарысын түк өмүр бою унутпасмын. Эки үйдүн тең козу-улагын жайган да ошол, тезек терип, отун алган да ошол, балдарынан кабар албаган апамдын кайгы-муңун алаксыткан да ошол. Бу биздин эки үйдүн ынтымагын, ырыс-берекесин сактаган апам, билерманы да апам, ал кишилердин арбагын сыйлап, сеники-меники дебей, эки үйдү тең адилеттүү башкарып, айылдагы эски нускалуу, кадырман байбичелердин бири. Бизге тийиштүү кандай гана иш болбосун апамдан чечилет. Атамды үй ээси экен деп эч кимиси кайрылчу да эмес. «Ой, устакене барбай эле кой, — ал дөңгөлөк, аспаптарынан башка эчтеке менен иши жок. Алардын эки үйүн тең билген байбичеси, ошого бар» — дешчү. Дагы да андаймындай иштерге, жаштыгыма карабай, мен кийлигишип кетчүмүн. Анткени, агалар аскерге кетип, эки үйдүн бел байлар жигити деп коюшканына корсоюп, мен өзүмдү кандайдыр жоопкерчиликтүү сезем. Апама болсо менин андайым жагат, — бышык болсун, тыкан болсун, атасынча жыгач чапкандан башканы билбей, тиричилик аласа-бересеге көнсүн дейт. Мен арабамды чарбактын четине, көлөкөгө айдап келсем, биздин бригадир Орозмат, балдагын канжыгасына байланып алып, короонун оозунда апам менен эмнегедир кежеңдешип айтышып жатыптыр.

Жакындай келгенимде апамдын үнү угулду:

— Барбайт андайыңарга! Кудайды карап иш кылсаңарчы, аял деген качан эле араба айдачу эле? Кой, айланайын, келинимди ошол орогуна эле тим койгула. Ансыз да жалгыз бойлуктун азабын тартып, эки үйдүн тең түйшүгү өйдө

каратпайт! Бир базардан бери белиме жел туруп, тиги жүгөрүлөрдүн түптөрү үйүлбөй жатат! – деп, заңкайта орогон элечектин ээк алгычын апам адатынча кайра-кайра жакасына кыстай, булкулдап жаткан экен.

Орозмат ээрде чалкалай берип, аргасы түгөнгөн кишиче онтоду:

– О, кокуй-ой, жарыктык, менин төрт мүчөлүм соо болуп, колумдан келсе, өзүм эле баягыдай каптарды арабага ыргытып-ыргытып жиберип, шакылдата айдап кетпейт белем! Ылаажы жок, – бой келиндерге араба айдаталы деп жатсак, макул деген келинди сиз тыйып салсаңыз, план толбойт: пронттун эгиния токтоосуз деп, тыяктан чондор үстөлдү муштагылап жемелесе, бу деги шартка түшүнсөнөр болбойбу!

24

Нары жактан шапалак камчыны сүйрөй баскан мени көргөндө, бригадир алда кандай ой тапкансып, сүйүнүп кетти:

– Андай эле келиниңизге жолдон тентек арабакечтер тиет десеңиз, мына – кайниси турбайбы! – деди ал, мени көрсөтүп. – А бу иним жenesине бирөөнү жакын жуутмак турсун, каратып да койбойт. Андан кам санабаңыз, Сейит азамат өзү, бизди жансактатып жаткан мына ушул балдар да азыр, садагасы кетейиндер...

Апам мени көрө салып, бригадирдин сөзүн бөлүп жалынды.

– Ии, тентиген арам... Чачың өсүп, жүдөп да калыптырсың го өзүң. Жанагы атасы түшкүрү баланын чачын алып берүүгө да чолосу тийбейт... Ата имиш...

– Андай болсо бүгүн чачын алдыртып, кемпир-чалга эркелеп кетсин, – деп, Орозмат жай-

дарыланып коштоду. – Сейит иним, бүгүн үйгө түнөп, аттарыңды тыныктыр. Эртең Жамийлага араба беребиз, жеңенди кошуп алып өзүң баш бол. Байбиче, чочубай эле коюңуз Сейит турганда. Андан калса, жанагы «жаңы тууган Даниярды» кошуп берейин: өзүңүз билесиз, ал деги адамга зыяны жок бечара... Өздөрүнчө үч араба – бир бригад болуп, стансага каттай беришсин, башкаларды булардын жанына кошпоюн да... Э, Сейит, сен кандай дейсин. Бу апан Жамийлага араба айдаталы деп жатсак, көнбөй жатат, өзүң айтчы.

Бир чети, – бригадир менин мактоомду жеткизип, бир чети, – ал менден кадыресе акыл сурап жатканга, анын үстүнө жеңем жанымда араба айдап жүрсө, кандай сонун болор эле деген балалык ой менен, мен мурчуюмуш болуп, апама айттым:

– Айдай берсин, аны эмне карышкыр жейт беле! – деп, тиги чоң арабакечтерди туурап, чырт түкүрүп, камчыны сүйрөй, жайбаракат теңселип бастым.

– Ии, күрсүлдөгөн урган, карышкыр дейби? Кой, айланайын, сен эмнени билип коюптурсун! – деди апам ачуулана эреркеп.

– Э, билбей анан – эки үйдүн бел байлар жигити да! – деп жиберди Орозмат, апам жаңы макул болуп келе жатканда айнып кетип кайра жаакташабы деген коркунуч менен жапылдап, эмне дээрин билбей, кайсалактады.

Ангыча апам солгун үшкүрүп койду:

– А-а, куда, ушу тырмактай немебизге өмүр берегөр... Бел байлар союлдай жигиттерибиз алда кайда; журтта калгандай эле аңкылдап калбадыкпы...

Андан аркысын мен уккан жокмун. Тамдын бурчун камчы менен бир тартып, саамайлары сербендеп, кичинекей колдору менен эпилдете тезек жайып, мага кубанычтуу жылмайган карындашыма анча деле назар салбай, далисте турган чоюн кумганды эңкейте шашпай колумду жууп, колтугума аарчыдым да, дароо үйгө кирерим менен адегенде чоң кесе айранды жутуп жиберип, экинчисин терезенин түбүнө алып барып, нан туурап жедим. Эшикте апам менен Орозмат дагы эле сүйлөшүп туруптур. Бирок, бул жолу алар жай эле мун айтышып жаткандай өңдөндү. Апам улам-улам ээк алгычы менен кабара түшкөн көздөрүн аарчып, тиги бир нерселерди жоотуп айтып жаткан Орозматка өзүнчө мундана баш ийкеп, кылгырган тумандуу көз караш менен тээ алыска-алыска, кабарсыз балдары көрүнө калчудай тиктейт. Айтор, капаланып бошой түшкөн апам, Жамийланын араба айдашына көндү окшойт. Бир аздан кийин бригадир ыраазы болгондой жорго байталын шарт камчыланып, чойтоңдото бастырып кетти.

Анда бул иштин аягы эмне менен бүтөрү апамдын да, менин да капарымда жок.

* * *

Жамийланын эки атты башкарып, араба айдап кетишине мен эч кандай күмөн санаган жокмун. Ал өзү кичинесинен жылкыда жүрүп өскөн, тээ боордо, Бакайыр айлындагы жылкычынын кызы эле. Биздин Садык дагы жылкычы болуп жүрүп, жайлоодогу малчылардын тоюнда кыз куумайга түшүп, Жамийлага жетпей калган имиш,

ошондон кийин намыстанып аны ала качып келгенин уккам. Андай эмес, экөө көңүлү менен кошулушкан деп да айтып жүрүштү абысын-ажындар. Эмнеси болсо да, алар үч-төрт ай эле бирге туруп, анан Садык акемди аскерге алып кеткен. Билбейм, балким жаштайынан атасы менен бирге ой-кырда жылкы айдашып, ат чапкылап жүрүп, өктөм өскөнбү, анын үстүнө, жалгыз кыз бала экен, айтор, Жамийланын жүрүш-турушунда кандайдыр кайраттуулук, эркекке таандык мүнөз бар. Ар бир ишке шамдагай киришип, башка келиндердей башым, белим дечү эмес. Анан өзү да бирөөгө жемин жегизбеген өжөр, айтышкан менен айтышып, тилдешкен менен тилдешип, ал тургай бир-эки жолу келиндер менен тытышканы да бар. Жанжакадагы жеңе-желпилер: «Э, ботом, бул кандай тыкчындаган келин эле! Эшик төрдү көргөнүнө бир күн болбой жатып, тили менен тим эле буудай кууруйт!» – дегендерине апам: «Ошондою мейли! – деп, кайра жактай кетчү. – Келинибиз ошондой ачык-айрым, тайманбас... Адамдын ичи-койну ачыгы эле жакшы болот, – сасыткылар кайра ошо тымпыгыйлардан чыгат».

Атам менен берки Иштерман энем го, алар деги кайната-кайнене катарында Жамийланы кагып-силкпей, жай эле чын ыкласы менен эркелетишип: «Кудай өзүнө ынсап берсин, түз жүрүп, нээтин бузбаса эле болду!» – деп коюшчу. Өстүрүп чоңойткон төрт уулду аскерге жөнөтүп жиберип, эки үйдүн ортосунда колго кармап калган жалгыз келиндин көзүн карашабы, бирок мен апам таң калган жерим бар. Башканы мындай коёюн, апам бирөөнүн көзүн карай турган киши эмес. Эски салтты коё бербей, атам

өзү чапкан алты канат боз үйдү ар жылы жаз чыгары менен короого тигип, арча түтөтүп кут сактап, бизди баарыбызды тектүү, катуу тарбияда өстүрүп, башынан эки үйдү бийлеп келген апама үй-бүлө анын айткан дегени менен болушу керек. Ал эми Жамийла келери менен биздин арабызда айырмаланды. Ырас, ал энелеринен ийменип, аларды сыйлачы, бирок айылдагы көпчүлүк келиндердей болуп, үп этпей башын жерге салып, же болбосо тескери карай көгөрүп сүйлөнбөй, өзү туура таап, айтам дегенин тартынбай айтып, ой-пикирин жашырчу эмес. Жүйөлүү болсо апам көбүнчө аны менен макул, бирок ошондо да акыры ток этер сөздү ал оңой эле бирөөгө бере койбойт. Менимче, апам аны мүнөзүнүн күчтүүлүгү, адилеттүүлүгү жагынан өзүнө жакын, өзүнө тең болорлук көрүп, келечекте аны эки үйдүн башын коштуруп, очоктун ырыс-берекесин сактаган өзүндөй мыкты орун басар катарында калтырып кетейин деген ою бар болсо керек.

– Аллага шүгүр, тектүү, куттуу жерденсин балам. Ал да болсо сенин багың, ушуну билип жүр. Аял деген кудай этегинен айтып, үйүнө береке турса, башка эмнени тилемек эле. Мына, жыйган-тергенибизди биз чал-кемпир кошо алып кетмек белек... Кадыр-баркыңды сактасаң, энчине бак-дөөлөт сактаганың ошол, балам! – деп, эскерте турган.

Баса, энелерди саал чочуткан бир нерсе бар эле. Жамийла өтө эле шайырсымак, бала кыялдуу. Кээде ал эч бир себепсизден энелерине эркелей кетсинби, же болбосо шанкылдап каткырып жиберсинби, же көчөдөн короого кирип келе жатканда, куду эле жаш кыздарча

арыктан так секирип, жүгүрүп келсинби, анан өзүнчө эле ырдап жүрөт. Энелер Жамийланын мунусун кеп кылып, анан кайра: «Бала да, бара-бара салмак тартар» – деп коюшчу.

Ал эми мага жеңемдин ушундайы жакчу. Ал экөөбүз алышып-күрөшүп, кубалашып да кетбиз.

Жамийла өзү шынга бойлуураак, белдүү келин. Эки өрүмгө батпай, дүркүрөп өскөн калын чачын кысып туруп, бир байлам ак жоолукту маңдайына кыйгачтатып, шарт буунуп алса, кызыл торусунан келген, балкылдаган тегерек жүзүнө ак жоолук эп келише калат. Жамийла күлгөндө анын чымкый кара, сүйрүрөөк көзүндө ден соолуктун, жаштыктын ашып-ташкан күчү ойт берип, ал эмнегедир өзүнчө бой каранып, секетбайдын туздуусунан ырдап жиберет. Айыл арасындагы жигиттер, өзгөчө фронттон кайтып келгендер Жамийлага кызыгып, тийишишип жүргөндөрүн алда нече байкагам. Тамашаны жакшы көргөн жеңем алар менен тамашалаша берчү, бирок колу шокторду жанына көп жуутчу эмес. Ошондой болсо да, мен өтө ичи тар элем, жеңемди кызганып, берки тийишип жаткан «бузуктарга» сыр көрсөтөйүн дегендей: «Байкагыла, мында мен, кайниси турам! Коруп алар эч кимиси жоктой көп эле сугалактай бер-бегиле!» – дегенчелик кылып, алардын сөзүн бөлүп, эпсиз какшыктап, эң акыры сүзөнөөк теке-улакчасынан кыйшайып, кабактын астынан үлүрөйө тиктейм. «Ой, алдагы жаман кантет, жеңе ушунуку беле!» – деп жигиттер күлгөндө, кудай билет, кызарып-татарганым аз келгенсип, көзүмө жаш имериле түшөт окшойт. А

мени түшүнгөн жеңем кубанычтуу күлкүсүн тыялбай, суз жылмайып: «Ишинер болбосун, жене деген жерде жатыптырбы? Жүр кеттик кайним!» – деп, тигилерди ого бетер кызыктырып бураң этип, башын өйдө чулгуп, мени менен кошо басып бара жатып, өзүнчө ыраазы болгондой да, ызалангандай да, унчукпай күлүмсүрөйт. Мүмкүн ошондо: «Жене коруйт десе ушунте бересиңби, кичине бала? Кызыксың да анан, көңүлүм бузулса, миң коругула, мен чабырдагы чымчык эмесмин да!» —деген ой кетеби ага?.. Мен дагы ошондо айыптуу немедей унчукпайм. Бирок, аздан кийин эле жеңем кайра жазылып: «Ии, кичине бала, кызыксың да анан!» – деп, адатынча мени бооруна кысып, маңдайымдан өбөт.

30

Ооба, мен жеңемди эч кимге ыраа көрбөй кызганам, анын ирендүүлүгү менен, өзүн эркин алып жүргөн мүнөзү менен ичимден сыймыктанчумун. Билбейм эмне үчүн экенин, бирок биз өтө жакын элек, биринен-бири эчтеке жашырбас сырдаш курбулар сыяктуу элек. Ал кезде айылдагы эркектер аз, ошондон улам кээ бир көкүрөк көтөрүп, дөгүрсүнгөн жигиттер, өзүн «мен гана» дегендей сезип, аял алар үчүн кеп эместей. Бир жолу чөп чабыкта, улам эле жөнү жок ыр-жалактап, айтканым сая кетпейт дегендердин бири – биздин тууган сөрөй Осмон тийише бергендиктен, Жамийла анын сенек колун жактырбай силкип салды да, көлөкөдө отурган жеринен өйдө боло берип:

– Турчу нары! – деди. Анан тескери карап, өзүнчө капалана үшкүрдү. – Аңгиликтен башка колуңардан эмне келет дейсиң?

Чөп маянын түбүндө талтая жамбаштаган Осмон шилекейленген калбык ээрдин кекерлене түйрүп, бышкырды:

– Тигини, мышык этке жетпей жатып сасык дейт... Мурдунузду чүйрүбөй эле коюнуз! Кесирди эмне кылат экенсин, көзүн катып өлүп эле жүрөсүн го...

Жамийла жалт бурулуп, кубара түштү:

– Өлсөм өлүп жүргөндүрмүн, – кудайдын башка салганы! Бешенебиз ушул экен – сен, акмак, андан эмне күлөсүң? Көзүм катмак турсун мин жыл так өтсөм да, сага окшогон шүмшүккө кесиримди артканым арткан! Акмаксың, баягыдай тынчтык замана болсо, көрөр элем ушинтип айтканыңды!

– Ошону айтам да! Согуштун кесепетинен камчынын уусуна сугарылбай кутуруп жүрбөйсүңбү, – Осмондун көзү жүлжүйө майланышып, ал ээрдин тиштене тамшанып алды. – Менин гана катыным болуп калсаң ээ...

Эриндери дирилдеген Жамийла Осмонду баардык күчү менен жекире карап, бир нерсе айтмакчы болуп ага умтула берди да, анан: «ушуга айткан кайран сөз» – деди окшойт, «түү» – деп, тигини көздөй жийиркеничтүү түкүрүп, жерде жаткан айрыны ийнине салып, унчукпай четке басты. Мен бери жакта арабанын үстүнөн чөп түшүрүп жатат элем, мени көрө салып, Жамийла чукул бурулуп кетти. Жеңем мен ошондо кандай абалда экенимди билди. Сөз ага эмес мага тийгендей, мен ал үчүн ызаланып, намысым кайнап: «Андайларга эмне үчүн жолойсун, алар менен эмне үчүн сүйлөшөсүң?» – деп, жеңеме жаным ачып, кейип турдум.

Ошол күнү керээли кечке Жамийланын ийилген кашы сустайып, шыңкылдаган күлкүсү тыйылып, унчукпады. Мен шады арабаны¹ үймөктөрдүн жанына айдап келгенде, ал мени сүйлөтпөс үчүн атайын жумушка алаксытып, ичин өрттөп жаткан ой-санаасын байкатпай, чоң үймөк чөмөлөгө айрыны ныгыра сайып, тоо омкоргондой аны бүт бойдон жерден так көтөрүп, бетине калкалап келип, улам арабага өжөрлөнө силкип таштап жатты. Тигиндей узай берип артыма караганымда, женем айрынын сабын таянып, бир азга солгун туруп, ойлонуп калат да, кайра жумушка кирет.

32

Кеч бешимде акыркы арабага чөп басып жатып Жамийланын тиги өчүп бара жаткан күндү карап турганын байкадым. Наркы өйүздө казактын боз адыр белесинде от жагылган тандырдын оозундай алоолонуп, билинер-билинбес мелт-мелт ылдый чөгүп, жерге күүгүм чакырып, асмандагы борпон булутчаларды кызылсур түскө боёп, талыкшып албырган күндү, Жамийла алаканын көзүнө калкалап, ошол жакта кандайдыр бир сонун көрк ачылып келе жаткансып, муңайым күлүмсүрөп карап турду. Баятан куушурулган кашы азыр жазыла берип, жүзү жарык тартып жумшарды.

Ошондон улам ал менин айтылбаган, бирок али да жүрөгүмдү өйкөп, тилимдин учунда турган: «Андайларга эмнеге жолойсун, алар менен эмне үчүн сүйлөшөсүң?» — деген кейиштүү суроо-мо жооп бергендей, мен анын эң жакын сырдаш курбусу өндүү:

¹ шады араба — бийик тосмолуу, чабактары көп араба.

– Сен жанагыны оюна албай эле кой, кичине бала, – деп койду. – Ушул Осмонго окшогондор да кишиби? Дөбөттөр да ал бир...

Жамийла унчукпай калып, күндүн кылты-йып үзүлүп бара жаткан четин ойлуу карап, мага эмес өзүнө угуза айтты:

– Андайлар адамдын черин жазмак кайда... Ал жүрөктүн түпкүрүндө жатат да. Кудай билет, андай эркектер дүйнөдө жок да чыгар?..

Мен антип-минтип арабаны кайырганча карасам Жамийла нары жакта иштеп жаткан келиндерге жүгүрүп кетип, алар менен бир нерселерди тамашалаша айтышып, кубалашып да кетиптир. Күндүн таптаза батышын көрүп көңүлү ачылдыбы, же жумушту ойдогудай бүтүргөнүнө ыраазы болдубу, айталбайм. Чөп баса үйүлгөн арабанын үстүндө олтуруп, буурул-ала салкын көлөкө жайылган чабынды менен жоолукчасын булгалап, кулачын кере жүгүрүп бара жаткан Жамийланы көрүп, менин да көңүлүм ачылды: «Ырас эле, Осмондун сөзү да кеппи?»

– Чү, аттарым, ылдамда! – деп, арабаны тездеттим.

* * *

Бригадир Орозмат айткандай, ал күнү мен чачымды алдыртып кетейин деп, атам устаканадан кайтканча, Садык акемдин катына жооп жаздым.

Кат жазуунун бизде өзүнчө салты боло турган. Аскердеги агалар катты атамдын наамына жиберчү, почточу аны апамдын колуна тапшырат. Келген каттарды окуп бериш жана жооп жазыш – ал менин милдетим. Катты окуй элек-

те эле анда эмнелер жазылганын мен күн мурун эле биле турганмын, анткени алардын баары эгиз козудай бирине бири окшош болучу. Садык акем кат жазганда адегенде: «Амандык кат» – деп туруп, анан: «Андагы Таластын атыр жыттуу, салкын абасында жашаган, жандан артык көрүүчү агам Жолчубай», – деп, атамдан баштап, анан апамды, анан Иштерман энемди айтып, ушинтип баарыбызды бир-бирден өз кезеги менен атап, жакын туугандарыбыздын аманчылыгын сурашып, эң акырында: «Жана да аялым Жамийла аман-эсен турабы?» – деп, Жамийланы бир ооз сурап өтөт. Ата-эне, туугандар турганда аялын биринчи эскерип, катты анын наамына жазыш – жалаң эле Садык үчүн эмес, эркекмин дегендердин баарына эрөөн болобу, бирок биз ушундай эле катка көптөн-көп ыраазыбыз, айыл элинин түшүнүгүндө бул өзү салттагы иш. Катты бир эмес эки-үч жолу окутуп алгандан кийин, апам аны казан-аяктын ысык-суугуна туурулган колуна алып, кагазды учуруп жиберчүдөй абайлай кармап, үч бурчтук кылып кайра бүктөйт.

– А-а, тумардай болгон катынардан айланайын! – деп коёт ал, көзүнө жаш ала үшкүрүп. – Ата-эне, туугандар дейт тура? Бизди коюп өзүңөрдү эле кудай сактаса болгону, биз эмне... үйдө эмеспизби... Мен аманмын деп бир ооз эле чийип койсоңор, ошо да бизге чоң каниет...

Анан ал дагы бир азга катты телмире тиктеп, сандыктагы кат сактоочу тулубуна салып коёт.

Эгерде ошол учурда Жамийла да үйдө болуп калса, ал дагы катты бир сыйра ичтен окуйт. Ар убакытта кат колуна тиери менен Жамийла-

нын бети албыра түшүп, ал аны демин токтото албай, шашылып окуй баштайт. Бирок, улам каттын аягына жакындаган сайын, өңүндөгү оту соолуп, ийилген кашы сустая жыйналат. Кээ бирде аягына чейин да окуп жетпей, Жамийла унчукпастан, катты убактылуу карызга алгандай, сустайган бойдон кайра энесине берет.

Кат сактоочу тулупту сандыкка бекитип жатып, келининин бозоро түшкөнүн байкаган апам, аны кайраттандырмачы болуп жемелеп коёт:

– Кабар келгенине сүйүнбөй, кайра шылкыя калат экенсиң да, балам. Же аскерге кеткен жалгыз эле сенин күйөөн бекен? Эл тарткан азапты эл менен кошо тарт... Кудай кошкон жарын ким сагынбасын, сагынсаң да ичинде болсун, ичиңе сакта...

Жамийла унчукпайт. Унчукпаганы менен ошол учурда кежирлүү капалана карап: «Сиз түшүнбөй эле айта бересиз да!» – дегенсийт.

Садык акемдин бул жолку каты да Саратов шаарынан келиптир. Ал анда госпиталда жаткан. Кудай кааласа, күз ортосуна карай бошоп келермин дептир. Мурун да ушундай кабар келип биз сүйүнүп жүргөнбүз.

Атам жумуштан келгенде, чачымды тезирээк шыпыртып алдым да үйгө жатпай эле, аттарды бедеге коё берип, күндөгүдөй кырманга барып түнөдүм. Башкармалар малды бедеге жайдырчу эмес, бирок мен, аттарым мыкты болсун деп, көздөн далда алысыраак ойдундагы бедеге түндөп тушап койчумун. Эч ким аны билчү эмес. Бул жолу арабаны кырманга чыгарып коюп барсам, мен ээлеп жүргөн ойдунда төрт ат тушалып жүрөт. Ачуум келип, бул аттарды тээ алыска айдап салайын дедим. Бирок, эки ат жана бригадир айт-

кан Даниярдыкы экенин таанып, эртеңден баштап баарыбыз бир бригад болуп, станцияга кошулуп каттап жүрөбүз деген ой менен тим койдум. Кырмандагы саманга жатайын деп келсем, Данияр дагы ушул жерде экен. Арабанын дөңгөлөктөрүн кечки жарыкта жаңы эле майлап бүтүп, бурамаларын бекемдеп жатыптыр.

– Данике, сайдагы аттар сеникиби? – дедим. Ал бурула берип, жай карап койдум:

– Экөө меники.

– А беркилеричи?

– Жанагы Жамийла дейби... сол келиндикки.

Сенин ал жеңең беле?

– Женем.

– Айтпесе бүгүн түн багып бересин деп, бригад өзү таштап кетти. «Ии, жана аттарды айдап жибербегеним жакшы болгон экен анда», – деп койдум оюмда.

Түн кирип, жогортон соккон сыдырым тыйылып, кырман да тынчыды. Мен жаткан саманга Данияр да келип жатты. Бирок, бир аздан кийин ал туруп кетип, нары суу аккан чоң сайдын тик ылдый түшкөн кашатына барып туруп алды. Ал ошол жерде эки колун артына алып, башын саал бир жагына кыйшайта, козголбой тура берди. Артынан карасаң Даниярдын сөлөкөтү айдын күүгүм жумшак жарыгында сомдон чыккандай арбайып, кашатта жалгызсырайт. Мемиреп жуушаган түнкү тынчтыктын уйкусун бөлүп, ушул кезде улам күч алып, бөгөлгөн таштарга урунуп, сайда шаркырап аккан суунун шарын, же башка бир кулакка угулар-угулбас дабыштарды тыңшагансып Данияр козголбойт,

«Адатынча дагы суунун боюна барып жатайын деген экен го!» – деп, күлүп койдум мен.

Данияр биздин айылга жакында эле пайда болду. Чөп чабык жаңы башталганда фронттон бир жарадар аскер кайтып келди деген кабарды айылдан чуркап келген бала сүйлөп берди. Бирок, ал аскер ким экенин бала өзү да билбейт. Айылда го белгилүү: бирөө аскерден кайтып келди дегенче болбой, жабыла учурашканы жүгүрүп барат эмеспи. Ал эми бул жолу анын аты-жөнү дайынсыз болуп, чөп чабыктагылар ого бетер чуу түштү.

– Чоочун дейт го?

– Чоочун болсо бул айылга эмнеге келмек эле?

– Баса, ошондой де!

Ушинтип, ал ким экен, кимдин баласы экен, биздин баланча болуп жүрбөсүн, биздин түкүнчө болуп жүрбөсүн – деп, чуулдаган чөпчүлөрдүн бир тобу айылга чаап барып да келишти.

Көрсө, Данияр түпкүлүгү биздин айылдан экен. Кишилердин айтымына караганда, ал кичинесинде тоголок жетим калып, анан ар кимдин колунда жүрүп, акыры тээ төмөн Чакмактагы казак таякелерине кетип, ошо бойдон артынан издээр, күйөөр жакын тууганы жок, элдин эсинен чыгып, унутулуп калат. Айылдан кеткенден кийинки өмүрү жөнүндө Данияр анча деле чечилип айтып бербептир. Бирок, азыр ойлоп карасам, анын көрбөгөн күнү, тартпаган азабы калбаса керек.

Илинер-карманары жок эбелектей¹ баланы, турмуш бир жерден экинчи жерге айдап, сүрүп отуруп, карандай баштын жан сактоосун акма-

¹ э б е л е к – кумдуу, какыраган жерлерде өсчү назик өсүмдүк, бышып жетилгенде катуураак жел соксо тамырынан үзүлүп, жел менен кошо учат.

латып, далай жерди кыдыртат. Данияр бир топко чейин Чакмактын боз дангыр айланасында кой кайтарып, анан бой жетип, кайнаган чөлдө канал чаап, жаңы пахта совхоздорунда пахта эгип, суу сугарып, акыры Ташкенттин жанынан Ангрэн шахталарында иштеп, аскерге кетет.

Эмнеси болсо да, элдер анын кайтып келгенин туура таап; «А, бечара, туз-насиби бар экен, акыры өз элин издеп келгенин карачы! – Ушунча жыл сыртта жүрүп өз тилибизди унутпаптыр, – аздап эле казакча чалышы бар» – дешип, өз ара ыраазылыгын айтышты.

«Тулпар айланып үйүрүн табат. Тууган жер, эл-журт деген оңойбу. Келгениң арбакка жагар иш: мына германды жеңип, тынчтыкка жетсек, сен дагы эл катары түтүн булатып балалуу-чакалуу болорсуң» – дешкен чалдар Даниярдын жети атасына чейин сөөк сүрүштүрүп отуруп, анын кай уруудан экенин, айылдагы анча-мынча туугандары ким экенин да таап беришти. Элдер эми аны: «Жаңы тууган Данияр» – дешчү болду.

Ортодон көп өтпөй, бир күнү шинелин ийинине арта салып, сол бутунан сылтый баскан узун бойлуу, мойну куркуйган бирөөнү бригадир Орозмат ээрчитип келди. Өзүнчө эле чукчулдуктай¹ бүлүнүп, жорго байталды кыдындата бастырган жампыгый Орозматтын жанында тиги узун бойлуу аскер, салмагын соо бутуна салып, кандайдыр демите арыштап, унчукпастан калышпай келе жатты.

Биз, чөп чапкыч машина айдаган балдар, Даниярды ошондо биринчи жолу көрдүк. Анда жа-

¹ чукчулдук – чулдук, жаныбардын аты, мис., «Өрдөк жокто чулдук бий».

нагы бүгүлбөгөн бутунун жараты жакшы айыга элек, чалгыга жарабай, ал дагы машина айдашты. Чынын айтайын, биз аны анча жактыра бербедик. Себеби, Данияр киши менен көп сүйлөшчү эмес. Сүйлөшсө да ошол убакытта башка бир, өзүнө гана белгилүү ойлорду ойлогонсуп, кишини тике карап турса да, көңүлү башка жакта экени сезилип турчу. Ал өзүнөн өзү кыялга баткандай, маңыроо сыяктуу. Аны байкаган кишилер: «Байкуш неме согуштан эси ооп калса керек»,— деп да жүрүштү. Бирок, Даниярдын ушул мүнөзү, кыймылы тез иштегенине, чапчаң жүрүш-турушуна түк байланышпайт,— сыртынан карап турсаң, аны абдан курч, чечен неме го деп ойлойсун. Мүмкүн, жетимдиктин запкысын көп тартып, турмуш аны тез иштөөгө, бирок көп сүйлөтпөй, сырын ичке түйүп, сактаганга үйрөттүбү? Балким, ошондой болуш керек.

Тартайган, москоол боюна жараша Даниярдын бет түзүлүшү шылынып чап жаак, кабагы дайыма чарчаңкы жыйрылып, көзү бир калыпта салмактуу тиктейт. Анын жүзүн өзгөртүп, кыймылга келтирген ийкемдүү кашы. Кээде ал бир үн чалгансып, сестейе калганда, каш серпендей кашы өйдө боло берип, көзү жалжылдап, бир нерсеге сүйүнгөн өндүү болот. Ал эмнеси экени биз үчүн түшүнүксүз. Бул гана эмес, анын башка да кызыктары бар. Кечке жуук, иңир чалышта аттарды коштоодон чыгарып, казанда кайнаган тамак качан даяр болот деп, отту тегеректеп, баарыбыз дем алып күтүп отурабыз. Данияр болсо, жаныбыздагы Кароол дөбөгө чыгып барып, караңгы киргенче ошол жерде олтурат. «Эмнеси бар анда, күзөт күзө-

төбү?» – деп, биз күлөбүз. Бир күнү кызыгып, мен дагы Даниярдын жанына дөбөгө чыгып отурдум. Анча деле укмуштуу эчтеке жоктой бул жерде. Ырас, дөбөнүн үстүнөн айлана кеңири ачылып, тоо этектеп коюлуп келе жаткан көгүш иңирде жайкы талаалар деңиз түбүнө чөккөнсүп, барган сайын куйкум көлөкө жамынат. Данияр менин мында келгениме көңүл бурган жок. Сынар тизесин кучактап, тек өзүнчө кыялданып, жүзү эргиген мейримде отуруптур. Ушул учурда ал мен укпаган, менин кулагыма жетпеген кандайдыр кереметтүү бир нерселерди тыншап, ошого жан дили менен берилип, кулак салып отурган өңдүү туюлат. Кээде анын кашы бийик серпилип, көзү жайнап, ичинде демиккен бир зор күч бардай, ал чынала түшүп, сыягы азыр өйдө тура калып, кулачын жая, айланадагы көз көргөндүн баарын кучактап, көкүрөгүнө бекем кысчудай термелет. Бир карасам жок, жөн эле чарчаган эмедей шалдырап, дем алып отурган сыяктуу.

Биздин колхоздун чөп чабындысы Күркүрөө суусунун ойдун-буйдундуу чон сайында. Күркүрөө дегендей эле капчыгайдан күркүрөп келип, ошол ашынган бойдон жан сабалап агат. Чөп чабынды маал, тоо сууларынын кирген кези. Таштан-ташка күбүлүп, кум ойнотуп, сары көбүк тарткан суу кечтен кошула баштап, түнкүсүн анын жер дүңгүрөтүп шаркыраганынан алачыкта жатып ойгонуп кетем. Каймагы алынган сүттөй көк ирим аба, сырттан муздак илеп чалып, бадырая толгон жылдыздар жылчыктарга шыкаалайт. Түнкү тынчтыкта суунун агымы бөтөнчө күчтүү сезилип, алачыктын түбүнө шар-

пылдата толкун уруп, улам жакындап сүрүп келгендей. Жээктен алыс болсок да алачыкты каптап алып кетеби деген коркунуч эркисизден туулат. Жолдошторум бейкапар уйкуда, мен сыртка чыгам.

Сайдагы түн көрктүү да, коркунучтуу да. Жээкте тушалган аттардын караандары тигинде, мында бириндеп, тынч. Аттар баятан шүүдүрүм чөпкө тоюп, азыр кез-кез бышкырынып, тек гана магдырашат. Ошолордун эле жанында булундагы бүткөн бою суу, солкулдак бадал чырпыкты ыргай жапырып, таштарды ала-сала агызган Күркүрөө эчтекеге ээ-жай бергисиз жапайы күч менен жердин астынан чыккандай күнгүрөнүп, жандуу, тилдүү немедей сүрдүү, укмуштуу күү чалат. Аны тыншап сүрдөйм, ичиркенем. «Баса, Данияр кайда болду экен?» – деп ошондо эстеймин. Ал дайыма так суунун жанындагы үймөк чөптөргө барып жата турган. «Ал эмне түнкүсүн коркпойбу, кулагы тунбайбы? – деген ой келет мага. – Уктап жатат болду бекен, же ойгообу? Тооба, өзү жалгыз суу боюна барып жаткандан кандай кызык табат, эмнеси бар мунун? Деги кызык неме... Адамдан оолак...» Кайда болду экен деп карайм, тыншайм, эчтеке жок. Терebel жарык, кечит кара, жээкте толкун шыпшынат. Сайдын тээ башында, тоонун кыры мунарыктап, жылдыздар алыста көрүнөр-көрүнбөс.

Айлына кайтып келгенине бир топ күн болсо да, ушинтип эч кимге кошулбай, ар качан жалгыз жүрүп, Данияр өзүнө жоро-жолдош күтө албады. Бирөө менен жакындашуу, душмандашуу ага жат өндүү, эч кимге жаман айтпайт,

жакшы айтпайт. Айыл арасында го колунан жамандык жакшылык да келип, жыйналыш-жыйында чыгып сөз сүйлөп, аш-тойдо аксакалдар менен тең катары тизгиндешип, эл башкарышып жүргөн өкмөт жигиттер кадыр-барктуу болуп, оозго кирет. Кыз-келиндин көзүнө түшчү да ошолор.

Ал эми Даниярга окшоп, өзүн башкалардан окчун кармап, жоош жүргөндү ишке аралашкан мыктылар анча теңине албайт, карапайымдар анын зыян-пайдасы болбогон соң: «Эптеп жансактап жүргөн бир бечара-байкуш» – деп коюшат. Өзгөчө бизге окшогон чечек балдар чонураак жигиттерге теңаталашып жүргөндү мыктылык көрөт эмеспи. Биз көрүнө болбосо да, көзү жокто Даниярдын мүнөзүнө күлө турганбыз. Ал эмес көйнөгүн сууга алып барып, өзү жууганына да күлчүбүз. Аскерден кийип келген көйнөгү жалгыз болгондуктан, аны чала кургатып эле кийип алчу. Бирок, бир кызык жери, Данияр момун болсо да биз ага теңаталаша албадык. Аны улуусунтуп сыйлагандай ал менин агаларым менен курбалдаш, андайларды биз «сен» деп, өзүбүздүн наркыбызды төмөн түшүрбөйбүз. Сүрдөй тургандай Даниярдын эч деле жери жок, антсе да анын ошол унчукпас, басмырт мүнөзүндө кандайдыр терең маани бардай, демейде шок, какшыкчыл балдар көп эле ага батына бербеди.

Анын себеби мындан да болуп кеттиби деп ойлойм. Мен өзүм элдин көргөн-билгенин, бөтөнчө фронтто болгондорду майда-чүйдөсүнө чейин сурап, билүүгө кызыкчумун. Суроо деген менде түгөнбөйт, ушул дартымдан «Сейит маңыз» – деп да атыгып кеттим.

Данияр келген алгачкы күндөрү андан согушта болгон окуяларды угамын го деп күтүп жүрдүм. Бир күнү жумуштан кийин тамак ичип, отту тегеректеп жарпыбыз жазылып, тынчтанып отурганда, Даниярдан сурап калдым:

– Данике, согуштан козгоп, эрмектеп бербейсинби?

Данияр адегенде унчукпай, жаман көргөнсүп түктүйө калды.

– Согуш дейсиңби? – деди ал жай гана, эмнегедир үнүн басандата түнөрүп, – согуштун түрү курусун, сендер аны билбей эле койгула!

Данияр бери жакта жаткан катуу-кутуу куурайдан чоң тутам алып, отту көсөп, тез-тез үйлөп күйгүздү да, эч кимибизди карабай, көнүмүш боюнча колдорун тапка кактап, желпилдеп күйгөн жалынга көзүн сүзүлтө тиктеп унчукпады.

Ал эмне үчүн ушинткенин ким билсин, бирок анын ушул эле айткан сөзүнөн согуш деген жомок катары эрмектеп сүйлөй турган кеп эмес, ал адамдын жүрөгүнө терең батып, айтууга өтө кыйын, оор экени сезилди. Уялганымдан дагы жер карап калдым. Экинчи согуш жөнүндө Даниярдан эчтеке сураган жокмун, балдар дагы ага тийишип теңаталашканын койду.

Бирок, мүнөзү түнт, адамга ыгы жок Данияр мурункудай эле жалгыз-жабык жүрүп, анын аскерден кайтып келгенинин кызыгы бат эле таркады. Кээ бир элдер аны анчейин: «ээ бир жүргөн бирөө да!» – дегенсип көзүнө илбей, кээ бирлер ага ачык күлө сүйлөп, көпчүлүгү болсо боору ачып, «үйү-жайы жок эптеп жансактап жүргөн бечара карып... Колхоздун талаада берген ысык оокаты болбосо тим эле тентип эле кете турган

неме... Өзү да кудайдын боз кою!» – дешип, аяп жүрүштү. Бара-бара элдер Даниярдын мүнөзүнө көнүгүшүп, үйрөнүп калгандыктанбы, аны кеп кылганды да койду. Чын эле адамдын эч кимге тиешеси болбогон соң, ал көз көрүнө эле унутула берет эмеспи.

* * *

Эртеси күн чыкпай, Данияр экөөбүз аттарды кырманга алып келдик. Ангыча Жамийла жем да орокто жүргөн жеринен келип калган экен, бизди көрүп, тигинден эле кыйкырды:

– Ай, кичине бала, менин аттарым кайсы, бери жетеле! Камыттары кайсы эле? – деп машыккан арабакечтен бетер дөңгөлөктөрдүн шалкылдагын буту менен тээп көрүп жатты. Аттарды коштой жетелеп биз жакындап келгенде, Данияр экөөбүздүн түрүбүз кызык көрүндүбү, анткени жайдак бастырган Даниярдын кончу кенен солдат өтүгү саландаган узун буттарынан шыпырылып кетчүдөй бутунун башына илинип, мен болсом мүйүздөй чор болгон согончокторум менен жыланайлак теминип келаткам, Жамийла бизди шылдыңкор карап, күлүп койду:

– Оо, узунду-кыскалуу болгон кайрандар десе! Издешпей табышкансыңар го!

Ушундан баштап эле ал бизди башкарып алгансып: «Болгула, урушта туруш жок, эртерээк салкында жөнөй берели!» – деп, аттарды булкулдата кетенчиктетип, арабага кошо баштады.

Данияр жаныбызда жүрсө Жамийла аны кишиби, көлөкөбү дебей такыр эле көзүнө да илген жок, сүйлөшсө мени менен сүйлөшүп, бизден калышпай, нары-бери шамдагайлана аттар-

ды чегип жатты. Жамийланын бул кыр көрсөткөндөй чечкиндүүлүгүнөн Данияр апкаарый түшкөндөй болду. Чекесин тырчыктырып, ал аны жактырбагандай да, таң калгандай да, түктүйө карап, сыртын салды. Тиги анысын байкаган да жок, болгондо Данияр тараза үстүнөн каптардын бирин кучактап алып, унчукпай арабасына көтөрүп таштаганда, Жамийла аны жемерлей кетти:

– Ал эмнеси экен? Ар ким эле өзүнчө далбастай береби! Келе колунду, колдошконду кудай колдойт! Ай, кичине бала, чык арабага, каптарды жаткыр!

Жамийла Даниярдын колун өзү эле шап кармап, экөө колдошуп кап көтөргөндө, Данияр уялганынан кара-көк болуп кызарып кетти. Анан алар улам каптарды колдошо көтөрүп басканда, бекем кармашкан колдору чыналышып, кап үстүнөн арта салынып, Жамийлага энкээ берген Данияр өз алдынан эле онтойсузданып үтүрөйүп, аны карабаска аракеттенип жатты. Жамийла анда да иши жок, таразачы келин менен ары өтүп, бери өтүп шыңкылдашат. Арабалар жүктөлүп бүтүп, жуп жөнөрдө гана, ал бер жакка көзүн кымтый коюп, Даниярга:

– Ай, ким, Данияр белең? Караанын эркек эмеспи, жол башта! – деди.

Данияр бул жолу да унчукпады, чочугандай келинди бир карап, арабаны турган эле жеринен ала-сала айдады.

«Аа, шоруң кур, уялчаагын мунун!» – деп аяп койдум аны.

Жол алыс. Жыйырма чакырымдай боз талаа менен жүрүп отуруп, төмөндө жаткан Кара-Тоонун капчыгайынан өтүп станцияга барыш ке-

рек. Бир жакшы жери, кырмандан чыгып станцияга жеткенче жер өнүтү ылдый, аттарга бул көп жеңилдик. Улуу-Тоонун адырлуу тескейинде орношкон айлыбыз, капчыгайга кире бергенче, качан артына кылчайып карабагын, тал-дарагы карайып, жогору жакта көрүнүп турат. Темир жол капчыгайдын этегинде.

Мына ушинтип биз күнүн барып келип, эгин тартып жүрдүк. Айылдан эртен менен чыгып, станцияга түш оой барабыз. Жүктүү арабалардын дөңгөлөктөрү каксоо жолдо дүңгүрөп, шагыл майдаланып бычырайт. Күн өйдөлөп, талаа ысыган сайын, аттардын сооруларынан жылга-жылга тер кетип, үйүр алып, кошо ээрчишкен чымындар чаң аралаш учуп-конот.

46

Саратан чаңкып, жер какшыган күндөр. Станцияга келсең араба-көлүктөн басарга орун жок. Тоо койнундагы алыскы колхоздордон эгинди өгүз, эшекке артып, айдап келатышкан балдар менен катындардын жондору туздуу шор, чаң баскан беттери капкара болуп күйгөн. Шамалга кеберсиген эриндери кан кесилип, өздөрү жылаңайлак-жылаңбаш, ташыркап, чаалыгып келишет. Заготзернонун короосу ызы-чуу, дарбазасында: «Баардык эгин – фронт үчүн!» – деп, ураан жазылган. Сокмо дубал менен тегерете курчаган жапыс короонун сыртында, паровоз вагондорду нары-бери кагыштырып, ысык буу уруп, кумурскача тынбаган аракетте. Өткүн жаандай шартылдап өткөн поезддер капчыгай жаңырта токтолбой зуулдашат. Так кампанын оозуна чөгөрүлгөн төөлөр өйдө тургусу келбей, жинин бүркүп, оозун чоё ачуулуу боздошот.

Чоң кампанын ичи тоодой үйүлгөн эгин. Каптарды жонго салып, тактайдан жасалган трап

менен кампанын тээ төбөсүнө жете жаздай, бийик чыгып барып төгүш керек. Кампанын ысык чыккан тунукелүү үстү темир ис берип, буудайдын чаны абада кылкылдайт.

– Эй бала, көзүнө кара, үстүнө жеткир! – деп, уйкусуз көздөрү кызыл эт болуп канталаган кампачы төмөндө колун кезеп сөгүнөт.

Ал эмнеге сөгүнөт? Сөгүнбөй эле койсочу! Алдан тайып жыгылып эле калбасак, ансыз да көтөрүп жеткиребиз го.

Биз бул эгиндин мээнетин жалаң эле ушул жерде эмес, талаанын өзүнөн, айдоого дан таштагандан баштап көтөргөнүбүз көтөргөн. Аны жашаялмет катын-балдар жазы-жайы тынбай, тырмактап өстүрүп, азыр да ошол өрт алган саратан талаада алда качан эскилиги жетип, күнүгө жүз жолу бузулган шалдыраган комбайнды бирде жүргүзүп, бирде кайра оңдоп, комбайнер жанын уруп далбастайт. Азыр да ошол эгин майданында орокчулар куланөөк тандан карангы түнгө чейин, уюп сыздаган белин жазбай, орок тартып, жерге түшкөн ар бир баш машакты кымындай балдардын колдору терүүдө. Ошол күндөрдө биздин баардык тапкан-тергенибиз – фронттуку, ал биздин жениш үчүн берген тер менен каныбыз.

Али да эсимде: жаш өспүрүм мен ошондо карылуу жигиттер көтөрчү каптарды ийниме салып, каптын бир бурчун тишим менен кошо тиштеп, өйдө чыгып бара жатканда, кабыргам майышып, көзүм тунарыктайт. Кадам сайын траптын тактайлары ийилип, кампанын чандуу деми өпкөнү кысат. Нечен-нечен жолу алдан тайып, жонумдан ылдый жылбышып бара жаткан бума капты ыргытып жиберип, өзүм да

траптан кошо кулап түшсөм деген ойлор кетчү. Бирок, артымда кап көтөргөн киши бар. Ал деле мага окшогон жаш бала же болбосо, төрөп-түшүп жүргөн аял чыгар. Эгерде согуш болбосо, мындай оор жүктү буларга ким көтөртмөк эле? Эркек мен эмес, аялдар ушинтип бел байлап иштегенде алсыздык кылууга акым бар беле?

Тигине алдыда Жамийла жеңем кетип бара жатат. Этегин кыстарып, багалектерин өйдө түрүнгөн Жамийланын кара тору толмоч балтырлары булчун түйүп, толорсук тарамыштары үзүлүп кетчүдөй чыңалган. Жүгүн женилдетейин дегендей, Жамийла каптын астында бүгүлө ийилип, бат-бат басат. Кээде гана менин күчтөн тайып бара жатканымды сезгенсип, ал токтоло калат да:

— Чымыркан, кичине бала, аз калды эми! — деп коёт. Бирок, өзүнүн да үнү ошондо муунуп киркирейт.

Каптагы буудайды кызылдын төбөсүнө төгө салып, биз кайра тартканда алдыбыздан Данияр кезиге турган. Адатынча эч кимге кошулбайт. Ал унчукпастан, салмак менен бутун сылтый басат. Биз жандаша түшкөндө, оор тарткан боюн керип, көйнөгүнүн бырыштарын жазып келе жаткан Жамийланы Данияр энкейген калыбында кабактын астынан кыйык тиктеп өтөт. Ал аны биринчи жолу көргөнсүп, ар дайым ушинтип карайт. Бирок, Жамийла муну оюна да алчу эмес. Биз бирге кошулуп иштегенден баштап, ал экөөнүн ортосундагы мамилеси ушул: Жамийла кээде анчейин тамаша үчүн тигиге үстөмдүк менен күлө сүйлөсө, кээде анын барыжогун такыр эле унутуп салган өңдүү, эчтеке дебейт, карап да койбойт. Бул өзү Жамийланын

көнүл иши. Көнүлү келсе жолдо келе жатып Жамийла мени: «Айда аттарды, кичине бала, кеттик!» —деп үндөп коёт да, отурган жеринен өйдө тура калып, камчыны үрөй кыйкырып, арабаны айдайт. Мен дагы калышпайм. Көз-ачып жумгандын ортосунда, жол баштап алдыда кетип бара жаткан Даниярды биз кууп өтөбүз. Чандын баары Даниярга капталып, ал артта калат. Бул өзү тамаша болсо да, адамдын ачуусу келе тургандай жорук. Ошентсе да Данияр таарынчу эмес. Чанды буркурагып, биз жанынан өтүп бара жатсак, ал айыптуу немедей жай эле күлүмсүрөп, арабада тикесинен туруп, аттарды оңдон солго камчылап, каткырып айдаган Жамийланы унчукпастан таңыркап карайт. Кантип жатат болду экен деп, артыма кайрыла калам: тумандай коюу чандын арасында да Данияр ыраазы болгондой Жамийладан көзүн түшүрчү эмес. Анын ошол таңыркаган көз карашында жаш баланын шоктугун мейличи деп кечирген өңдүү мээрим да, ичтен тымызын күйүт чегип, эч кимге сыр айтпай, тарткан санаа да бар сезилет. Жамийланын ушундай жоруктарын, какшыктап күлгөнүн, жадагалса аны тенине албагансып, жанында жүрсө ага карабай, сүйлөбөй коюшун Данияр эч бир көңүлүнө албаган сыяктуу, баарына чыдап бир да жолу сөз кайрыган жок. Адегенде Даниярга менин боорум ооруп:

— Жоош немени ушинте бергениң кандай, жеңе? — деп айтсам, Жамийла:

— Ай, койчу ушуну! — деп колун шилтеп күлчү.— Бекер жүргөндөн көрө тамаша да! Аны эмне кудай алмак беле ошондон!..

Жүрө-бара жеңемдин бул тамашасына мен да кошулдум. Анткени Данияр Жамийлага өтө эле

кадала карай турган болду. Өзгөчө Жамийла кап көтөргөндө, ал иш арада токтой калгансып, көзүнүн кыйыгы менен аны карайт да турат. Ар ким эле өзүнчө убараланып, жумуш менен алек болгон көпчүлүктө мунусун эч ким байкабайт деп ойлойбу, айтор, үнү кардыккан арабакечтер кыйкырышып, ат-араба тыгылышкан станциянын базар сыяктуу тополоңдуу короосунда, жалгыз эле Жамийла элден башкача жаралгансып, канчалык кыйналса да, ээн-эркин жердегидей элпек кыймылдап, жайдары күлүп, чын эле көзгө көрүнбөй койбойт экен. Арабанын кырына тикесинен тургузулган буума капты Жамийла чалкалай берип, артынан кармаганда, бүт денеси ийиле созулуп, мойну, көкүрөгү керилип, күнгө күйгөн кара күрөң чачтын өрүмдөрү узара түшкөндөй, артына салмактантып, чала жумган кирпиктердин арасынан көздүн каректери жалт эте түшөт. Ошондо кап көтөргөн Жамийла кампанын эшигине жеткенче, Данияр аны жанагы үнүрөйө таңыркаган көз караш менен байкатпастан карап узатат. Бирок, мен муну байкап эле жүрдүм. Башта анча деле көңүлгө албасам да, кийинчерээк барып Даниярдын минтип жеңеме кызыгып караганы мага жакмак турсун, намысымды келтирди: эч кимге ыраа көрбөй кызганган жеңеме, башкалар го мындай турсун, Данияр дегенди кантип эле тең көрөт элем.

«Тигини, ушунун да Жамийлада ою бар болсо керек, анан башкаларга сөз барбы! Ой тобо!» — деп ачуум келип кыжырланып жүрдүм.

Даниярды эми момун деп аямак турсун, аны жек көрө баштадым. Ушундан улам мен дагы жеңеме кошулуп, аны шылдың кыла турган бол-

дум. Бирок, биздин бул жоруктарыбыздын аягы уяттуу болуп чыкты.

Эгин ташыган каптардын арасында таардан тигилген, жети пуддук¹ бир чоң карала кап бар эле. Аны ар дайым жеңем экөөлөп кампага жеткирип, жерге төкчүбүз, — анткени, бир кишинин алы келе тургандай эмес болучу. Бир күнү кырманда арабаларды жүктөп жатып, жеңем экөөбүз жанагы карала капты Даниярдын арабасына таштап, үстүнөн башка каптар менен бастырып койдук. Чыны, кантер экен деп, тамаша кылдык.

Ушинтип, күн чыга кырмандан жол тарттык. Жолдо, орус кыштагында бирөөнүн багына кирип, Жамийла экөөбүз алма уурдап чыктык да, жол катары каткырып күлүп келдик: Жамийла Даниярды «тос» — демиш болуп, аны алма менен уруп келатты. Алма түгөнгөндөн кийин, биз адатыбызча Даниярга чаң каптатып, жанынан өтө чаап, бир топ узап кеттик. Данияр бизди капчыгайдан чыга бериште гана кууп жетти. Темир жолдун өткүчү тосулуу экен, ачылышын күтүп турганбыз. Бул жерден станцияга бирге келдик. Мына ушулардын ортосунда жанагы жети пуддук кап эстен чыгып да калыптыр, оюбузда эчтеке жок, эгинди ташып бүтүүгө жакын калганбыз. Бир убакта Жамийла мени кабыргага түртүп, Даниярды карай көзүн кысып, күлүп койду. Данияр арабанын үстүндө турган экен. «Муну кандай кылсам?» — дегендей жанагы чоң капты тыяк-быягынан карап, Жамийланын күлкүгө какала түшкөнүн байкай койгон-

¹ п у д — оордук өлчөм — 16,38 кг салмакка барабар.

до, заматта кумсарып түнөрдү, — сынап жатканыбызды түшүндү окшойт.

— Ай, неме, ыштаныңды өйдө тарт, шыпырылып калбасын! — деди, кыткылыктап тамашалаган Жамийла.

Данияр аны жаман көзү менен акырая бир карап алды да, капты нары-бери булкуп, арабанын кырына тургуза салып, бир колу менен сүйөй берип жерге секирип түштү. Биз «а-бу» дегенче болбой зылдай болгон капты жонуна силкий көтөрүп, эңкейген Данияр кампаны көздөй басты. Адегенде, биз кантер экен деп, байкамаксан болуп, сыр алдырган жокпуз. Башкалар болсо, Даниярга сыра¹ да көңүл бурушкан жок, элдин баары кап көтөрүп жүрбөйбү, ким менен кимдин иши бар эле. Данияр трапка жакындай келгенде, Жамийла артынан жетти:

— Муну кайда алпарасын, соосунбу, ташта ушул жерге, тамашаны түшүнбөйсүңбү?

— Тур нары! — деп, Данияр аны кагып салды.

Шагы сынган Жамийла күлүмүш болуп эле, тиги трап менен өйдө чыга баштаган Даниярды артынан карап:

— Карасаң ай, өлөрманын, көтөрүп бара жатат! — деп, айыптуу немедей бүдөмүк күлүп, сүйлөндү. Жамийла ошол бойдон кыткылыктап күлө эле берди, бирок барган сайын анын күлкүсү суз тартып, ал өзүн-өзү зордоп күлдүргөнгө окшоп жатты. Данияр тигиндей барып эле, жарадар бутуна күч келип, аксай баштаганда, биз аны кандай азапка салганыбызды ошондо түшүндүк.

¹ сыра — (ур.) 1. бүртүк, кенедей; 2. өтм. такыр, таптакыр.

Даниярдын буту жарадар экенин эмне үчүн мурда ойлободук экен? Ай, менин балалыгым ай! Муну ойлоп чыгарган шойкон мен эмес белем!

– Кайт артына! – деп жиберди Жамийла, күлкү аралаш кыйкырып. Бирок, артка кайтууга да кеч болуп калган, Даниярга удаа кап көтөргөн кишилер чубай келди.

Мындан ары эмне болгонун эсим чыгып, өзүм да жакшы билбей калдым. Менин бир көргөнүм эле Данияр. Көз алдымда ошол сабадай лыкыйган чоң карала кап. Данияр анын астында бүгүлө ийилип, трап менен өйдө чыгып бара жатат. Жарадар бутун ал сүйрөй сылтып, ага канча күч келтирбөөгө аракеттенген менен, улам жаныдан кадам шилтегенде ооруганына чыдай албай тиштене калып, башын чулгуйт. Данияр жогорулаган сайын, үстүндөгү зор карала кап, жонуна минип алган жандуу немедей, аны ондон солго теңселтип жатты. Женем экөөбүздүн бул ойлобой кылган кылмышыбызга ушунчалык уялып эсим чыкканынан денем өлүп, калчылдап кеттим. Данияр эмес кап көтөргөн мен, ошол сыздап ооруган ок тийген бут меники сыяктуу, ал теңселгенде кошо теңселгенсип, көзүм караңгылап жатты.

Тигине Данияр токтой калып, ээрдин кесе тиштеп, көзүн жумду. Менин да башым айланyp, жер көчүп бара жаткансыйт. Бир оокумга эсим оогондой, эчтеке билбей калдым.

Кимдир бирөө билегимден карыштыра кармап, сындырып жиберчүдөй болду. Мындай карасам Жамийла экен. Өңү жууган чүпөрөктөй бопбоз, эриндери мурдагы күлкүнүн элесин сактаган бойдон чала ачыла берип, көзүн Даниярдан албай, телмирип калыптыр. Биздин жаны-

бызга кампачы да, башкалар да жүгүрүшүп келишкен экен. Алар да эмне болгонун жакшы түшүнө бербей, Даниярды карашат.

Мына Данияр жүрүп бара жатып, ылдый жылбышкан капты оңдойм деп, аны өйдө силкти эле, туруштук бере албай тизелеп жыгыла баштады.

– Ташта! Ташта капты! – деп кыйкырып жиберди Жамийла. Данияр тил алган жок. Капты алда качан эле траптын четинен кулатып жиберсе болмок, ал анда арттагыларды да коюп кетпес эле, бирок өжөрлөнүп көгөргөн Данияр аны кылбады. Жамийланын үнүн укканда, ал кайра чымыркана калып, илгери умтулду. Азыраак барып, дагы кетенчиктеп теңселе бергенде, кампачы жаны чыккандай бакырды:

– Ташта, ташта дейм, иттин баласы!

– Ташта! – деп, башкалар да кыйкырышты.

Данияр бул жолу да өз дегенин бербей, нарыдан бери уруна, чайпалып, алга басты.

– Ой, мунуң таштабайт, айтты дей бер! – деди тургандардын бири, ошого көзү жеткен немедей колун шилтеп. Жалгыз ал гана эмес, жаныбызда тургандар да, кап көтөрүп Даниярдын артынан трап менен кошо чыгып бара жаткандар да, бул иштин тегин эместигин, мында бир сыр бар экенин, Данияр кап менен кошо кулап түшпөсө эле, ал аны эч убакытта коё бербесин түшүнүштү окшойт.

Бир оокумга сөз жок, үн жок унчукпай калышты.

Кампанын сыртында эшелонду ордунан козгоп, паровоз күүлөнүп вагондорду кагыштырууда. Өргө жүк көтөргөн аттай жата калып, Данияр траптын бийигинде. Теңселип жыгыла башта-

ганда, ал токтой калып күч жыйнап, кайра алдыга утурлайт. Даниярдын артынан келе жаткандар анын ыгына көнүп, ал токтогондо туруп калышып, ал басканда басышат. Даниярга каралап, алар да кубаттан тайып, кара терге түшкөн. Бирок, бири дагы аны сен деп, ооз ачып тилдеген жок. Ашуунун тайгак жолунда бири-не-бири кармашып келе жаткандай кап көтөргөндөр үнсүз тилсиз аракетте. Эгерде бири жаза тайып учуп кетсе, башкалар да анын артынан учуп кетчүдөй сезилет. Алардын ушул үнсүз кыймылында кандайдыр оор салмак, бир ооздон чыккан дем бар. Даниярга удаа келе жаткан аял буту чаалыгып, жыгыларына аз, бирок ал кудайдан өзүнө эмес Даниярга кубат сурап, ал үчүн арбактарга сыйынып жаткан өңдүү ага боор ооруп карайт. Мына эми аз эле калды, Данияр дагы чымырканса, траптын түз жерине жете бара тургандай. Ушул учурда алдан кеткен Данияр жарадар бутун аярлаганга чамасы келбей шалактап, үстүндөгү капты коё бербесе, жыгылганы эле калды.

– Жүгүр! Артынан, сүйөп жибер! – деди мага Жамийла, өзү болсо Даниярды тосуп алчудай, шашканынан ага колун сунуп көтөрдү. Мен трап менен өйдө жүгүрдүм. Кап көтөргөндөрдүн арасынан сыгылып, көйнөгүмдү мыкка айрытып, Даниярга жете бардым. Жонуна жүк аркалап, энкейген калыбында Данияр колтуктун астынан мени бир карап алды. Бетинен жыш тер куюлуп, маңдайындагы кан тамырлар жарылып кетчүдөй кабарган, көзүндө – каар менен жаш толгон. Даниярга жардамдашайын деп умтулдум элем:

– Тур нары! – деп ал заардуу киркиреп, анан капты өйдө силкип, жанын оозуна тиштегендей, акыркы күч менен андан-мындан аттап, алдыга жүткүндү.

Шишиген салмактанган колдору шалдырап, бутун сүйрөп Данияр траптан түшкөндө, төмөндө күтүп турган эл, унчукпай тең жарыла берди. Жалгыз гана кампачы токтоно алган жок. Ачуусу келген бойдон Даниярга жулкунду:

– Сен эмне бала, жиндеп кеттинби, яа? Же мен ошончо ит белем: бир ооз айтсаң, алдагы жерге эле төктүрүп салбайт белем? Ким айтты сага ушундай каптарды көтөрсүн деп?

– Ишин болбосун, өзүм билем, – деди Данияр жай гана, анан чырт түкүрүп коюп, арабасын көздөй басып кетти. Жамийла артынан шыбырады:

– Тамашаны түшүнбөгөн акмак?

Ушуну айтканы менен өзү башын өйдө көтөргөн жок. Данияр аны уктубу, укпадыбы, бирок азыр кайрыла калып, бизге эмне десе да, же-нем экөөбүз анын бетин тик карай албас элек.

Айылга кайтып бара жатып, жол катары бирибиз да ооз ачып сүйлөгөн жокпуз. Данияр үчүн бул көнүмүш иш, – ал ансыз да сөзгө саран, ошондой болсо да бүгүнкүсү бизге катуу тийип жатты: же анын биротоло жүз карашпай таарынганы ушубу, болбосо ак көңүлдүк кылып, жанагы болгондорду алда качан унутуп да койдубу, айтор ким билсин аны? Биздин унчукпаганыбыз го түшүнүктүү: бир чети уялгандан жер карап, бир чети – ороюраак болсо да, арам санатайы жок тамашаны Данияр чын көрүп, көңүлүнө жакын алганын жактырбай келе жаттык.

Эртең менен эгинди капка салып жатканда, Жамийла жанагы кырсыктуу карала капты алды да, буту менен басып туруп, тигиштерин эки колдоп айрып-айрып жиберди. Бөлөк-салагы чыккан таарды ал таразачынын алдына ыргытты:

- Ме, ал алдагы таарыңды! Бригадирине да айтып кой, экинчи мындай капты берчү болбосун!
- Ой, сен өзүң соосунбу, бул эмнең?
- Эчтеке эмес!..

* * *

Ошонун эртесинде күндөгүдөй станцияга келип, кашкарайганда кайра айылга жол тарттык. Данияр алдыбызда кетип бара жаткан. Анын таарынчысы, ызасы жазылдыбы, биле алган жокпуз. Аны билүү да кыйын эле. Ортобузда эчтеке болбогонсуп, Данияр мурдагыдай эле бир сырдуу, токтоо мүнөз. Болгондо, кечээ ал жараатын аябай эле кокустатып алса керек, демейдегиден катуураак аксап, өзгөчө кап көтөргөндө кыйналып жүрдү. Ал эчтеке дебесе да, ушунун өзү, биз күнөөлүү экенибизди бассак-турсак да эске салып, көңүл оорутту. Деги эмнеси болсо да, Данияр бир ооз тамашалап, күлүп койсо, ушуну менен баардыгы өз жайына келип, унутулуп да калат эле.

Жамийла болсо, ал дагы өз намысын бербейт, оюнда эчтеке жоктой сыр алдырбай, күлүмүш болуп, сыртынан жайдары. Ушинткени менен нары жагында капаланып, кейиш чеккени сезилип эле турду.

Мына ушинтип, биз айылга кетип бара жаттык. Чиркин, ошол күнкү түн бөтөнчө жаратылгансып, эң эле көрктүү болду.

Ким билбейт, жайдын толгон кезиндеги август түндөрүн! Асмандагы жылдыздар алыста турганы менен, ар бири өңүнө чыгып, алаканга салгандай, ар бири өзүнчө нур төгүп, чет-четинен бүлбүлдөгөн күмүш кыроо чалып, асмандын тиги каптал, бу капталына жайнап, кири жок жадырап карашат.

58

Жылдыздар ушинтип толгондо, биз капчыгай аралап келе жатканбыз. Аттар салкынданып, үйдү көздөй көңүлдүү жортууда. Араба качыр-кучур дүнгүрөп, ташка тийген такалардан учкун чагылат. Капчыгайга сырттан келе берген сыдырым талаанын алда кайсы жеринен бүрдөгөн эрмендин кермек-ачуу чаңын учуруп, аңызда шамалдап жаткан самандын билинер-билибес конур жытын лепилдетип, жол катары шыралжын буруксуп, ушунун баары терге жибиген камыт-шлиянын карамай жытына аралашып, адамды энги-денги мас кылгансыйт. Жол үстүнө үнүлгөн аскалар кыйгач көлөкө таштап, нары сайдагы бадалдын арасында Күркүрөө жаны тынбай алдастайт. Тээ артта калган темир жолдо поезддер көпүрөдө нары өтүп, бери өткөн сайын жаңырык ээрчитип, гудокторду алыска-алыска созолонтот.

Ушундай түндө жол жүргөн кандай жакшы! Караңгыда термелген аттардын жондорун карап отурсаң, ушул түнкү дабыштарга кулак салып, ушул түнкү жыттарга мас болсоң кандай жыргал!

Жамийла ошондо менин алдымда кетип бара жаткан. Тизгиндерди бош коё берип, ал эки жагына көз сала, акырын гана кыңылдап ырмамыш болот. Биздин унчукпай, сүйлөбөй келе

жатканыбыз анын көнүлүн басынтып жатты. Мен аны билип эле турдум. Чын эле ушундай түндө да унчукпай коюш болобу? Адам деген тилдүү, жандуу болсо, анан табийгаттын ушул көрүнүшүнө жооп бербейби?

Айткандай эле, Жамийла тынч отуралган жок: акыры үнүн көтөрүп ырдап жиберди. Менимче мунун дагы бир себеби болду го дейм, Жамийла ушинтип Даниярдын таарынчысын жазып, капасын ачмак. Кээде адамдар бириникин бири кечиргени эле турат, бирок ошого болор-болбос болсо да алгачкы түрткү керек эмеспи. Мүмкүн, Жамийланын оюна ушу кеттиби, иши кылып ал ынтасын коюп, ичке, шыңгыраган үн менен, көңүлдөнүп ырдады.

«Шай оромол бир байлам,
Жанымда жүрсөң садагам...»

❧
59

деген сыяктуу секетбайлар Жамийлада толуп жатат. Аны угуп отуруш да өзүнчө бир жакшы. Ырдап келе жатып, Жамийла бир убакта алдыда бара жаткан Даниярга кыйкырды:

– Ой, сустайган неме, ырдап койсоң болбойбу? Жигитсиңби өзүң, же өлүксүңбү?

Данияр арабасын токтото берип, бери кайрылды да уялгандай үн менен:

– Ырдай бер, Жамийла, кулак сенде! – деп койду.

– Башка эл эмне кулагын шыпыртып салыптыр-бы? – деди Жамийла кекете какшыктап. – Ырдабасаң жөн кой, бой көтөргөнүн мунун!

Анан: «сен ырдабасаң мен ырдайм» – дегендей эрегишип, кайра өзү ырдады. Ал эмне үчүн Даниярды ырда дегенин ким билет, же ушуну

менен аны сөзгө алаксытмак болдубу? Менимче ошондой болуш керек, анткени бир аз өткөндөн кийин, Жамийла Даниярды дагы үндөдү:

– Ай, Данияр, деги сен бирөөнү сүйдүң беле? – деп, өзү эмне үчүндүр күлүп жиберди.

Данияр жооп берген жок, Жамийла да унчукпай калды. Бир азга капчыгай ичи тынчтана түштү. Дөңгөлөктөр гана дүңгүрөп, аттар башын чулгуп, бышкырынат.

«Ырдай турган кишини тапкан экенсиң!» – деп, күлүп койдум мен.

Жолдун туурасын кесип, шаркырап аккан сууга жеткенде, Данияр арабаны жайыраак айдап, күмүштөнгөн кечиттин таштарына такалардын чакылдап урулганын, атайын эңкейип тыншай калды. Анан бир убакытта «чу» – деп, аттарды желдирди да, күтпөгөн жерден:

Ой, Ала-То-о-о, Ала-То-о-о,
Ата-бабам өскөн жер! —

деп, араба секиргенде кошо секирип, дирилдеген үн менен ырдап жиберди. Бирок, ошол замат уялып кетти окшойт, үнү мукактанып, чыкпай калды эле, кийинки эки сапты, ал көкүрөгүн абага толтуруп, обонун бийик көтөрүп ырдады:

Ой, Ала-То-о-о, Ала-То-о-о,
Ак булут калкып көчкөн жер!

Эмне болгонун билбейм, бул жерден ал дагы мүргүй түштү. Ошол бойдон унчукпай да калды. Ай, уялчаак киши курусун, андан көрө ырдабай эле койбойбу! Кудай билет, бети дуулдап өрттөнүп кеткен чыгар, ал эмес, ал үчүн мен да оңтойсуздана түштүм.

Анткен менен, Даниярдын ушул эле ооз ачып ырдаганынын өзүндө кандайдыр сонун, укмуш-

туу обон бар экени дароо эле сезилди, үнү да мыкты көрүнүп калды.

«Тигини!» – дептирмин мен таң калып. Жамийла болсо тимеле кыйкырып жиберди:

– О, кайран неме, башта кайда элен? Ырда эми, жөндөп ырда!

Данияр унчукпай келе берди. Алды жакта капчыгайдын чыга бериши агарып, өрөөндөн келген жел бетке сокту. Жана баштаган обонду Данияр дагы улантса экен деп, чыдамсыздык менен күттүм. Бир аз өтө түшүп, ал кайра ырдаганда, мен чындап эле сүйүнүп кеттим.

Адегенде Данияр мурункудай эле үнү кысталып, батына бербей, акырын баштады. Бирок, бара-бара үнү улам ичтен күч алып, арышын кен таштап, чабыты толгондо, капчыгай ичи баштан аяк жаңырып, алыскы аскалар Даниярдын обонун эки үч кайтара улантып жатты. Анын үнү дагы да чыйралып күчөй берди. Ошондо шаңшып созолонгон үнү гана эмес, Даниярдын обонунда болгон жалын менен чексиз мээрим адамды таң калтырып, жакасын карматты. Ушунун өзү эмне экенин, аны эмне деп айтарымды билбедим: ырчынын көмөкөйүнөн чыккан үн беле, же болбосо андан башка, жүрөктүн өзүнөн оргуп төгүлгөн дагы бир нерсе барбы? Ал өзү эмне, ал эмне адамдын жанын эргитип ой-кыялын ойготкон? – азыр да айта албайм.

Атаганат, колдон келсе кагазга жазып отурбай, бул укмуштуу обондун өзүн салып берсем кана.

Анын ыры сөзү жок эле үн менен обон. Андаганда гана бир ооз сөз айтып коюп, анан бир топко чейин жөн эле үн салып демин тартпай безеленет. Деңиздин толкуну удургуп каптаган-

дай, төктүрмө обон ташынып, анын сөз айтууга чамасын келтирбей жатты. Бала болуп мен мындайды эч качан угалек элем. Бул бир өзүнчө тубаса үн, тубаса обон. Жүрөгү зор адамдын ой-санаасын, кубанычын, тилегин баяндаган зор обон! Ал кыргызчага, казакчага да окшобойт, бирок тыңшап отурсаң, бул обондо байыртан бир боордош кыргыз менен казактын тандалган төл обондору ширетилип кошулгандай туюлат. Обон, бирде, казактын уч-кыйры жок ай талаасындай кенен агымда жайкалып көйкөлсө, бирде кыргыздын зоокалуу тоолорундай бийик зангырап, көкөлөйт. «Капырай! – деп жаттым мен. – Данияр ушундай экен да? Капырай, анын мындайы кимдин оюнда бар эле?»

Ω
62

Капчыгайды басып өтүп, жолу даңгыр, жайкалган өзөнгө чыкканда, Даниярдын ыры көкүрөк черин жазып, жаңы күч менен талпынды. Өмүрү угуп көрбөгөн кереметтүү обондор, бирине-бири куюлушуп, биринен бири өтүп алмашууда. Даниярга бүгүн эмне болгонун түшүнбөй жаттым. Так ушул бүгүн, так ушул саатта ай-күнү жеткендей, ичтеги бук болуп камалган баардык сырын, байлыгын Данияр мына азыр ачыкка чыгарып, алтын чачыладай төгүп берди. Мына эми гана мен Даниярдын эмне үчүн маңыроо сыяктанып, элге күлкү болуп жүргөнүн, эмне үчүн кечкурун Кароол дөбөгө чыгып барып, өзү жалгыз кыялга батып отурганын, эмне үчүн шаркырап ташынган суунун боюна түнөп жүргөнүн, эмне үчүн кандайдыр угулар-угулбас дабыштарды тыңшагансып, ошондо кашы өйдө серпилеп, көзү кубанычка толгонун, мына эми гана бир чети түшүнгөнсүдүм. Бул адам, жүрөгүнө чоң сүйүү алып жүргөн адам! Анын бул сүйүүсү,

менин оюмча, канчалык ысык көрүп, шыгы түшкөн жалгыз бирөөгө гана арналган сүйүү эмес, кандайдыр андан да зор, андан да алп, турмуш-жашоонун өзүнө, жан берип, жан жараткан ааламдай жерге, жарык дүйнөгө болгон өлчөмү жок чон сүйүү! Көрсө, ал ушул сүйүүнү көкүрөгүнө сактап, өчүрбөй, ошону менен жашаган адам экен. Эгерде андай эмес башкача болсо, эгерде ал дити супсак, жүрөгү муз болсо, жаратылыш аны кандай гана тандайы жок обончу кылбасын, ал азыр минтип ырдай албайт эле.

Даниярдын обону ушул кезде түнкү өзөндүн үстүнөн жайыла каалгып, көзү илинип, мемиреп бара жаткан кең талаанын бешигин алдейлеп терметкендей, алыска жумшак созолонуп, акырындап өчөрүндө жаныдан безелене үн алып, талыкшып уюган жерди кайра ойготуп, уйку-сун ачат. Өзү дем берип, өзү жараткан ырчыны ойгонгон албан талаа кулак салып, тыншап жатты. Тигине, арык бойлой жарданып, ороо күткөн эгиндер ай жарыгында күүгүм көлөкө ойготуп, үстү-үстүнөн көлкүлдөп ыргалат. Жолдон окчун жерде эски тегирмендин кыркалакей теректери жалбырак дирилдетип, алда эмнени угузбай шыбырашкансыйт. Суунун аркы мандайында, белес-белесте кырманчылар от жагышып, эртеңки көжөсүн кайнатууда. Тигине, кимдир бирөө алда кандай иш менен шашылып, кокту бойлой далбалаңдап, кыштакты көздөй чаап бара жатат. Алдыда кыштактын бак-дарагы дүпүйүп, андан келген жел эзилип бышкан алманын ширесин, сото кучактап гүлдөгөн жүгөрүнүн балыр-таттуу дүмбүл жытына, короолордо жайылган тезектердин жылуу демине аралашып, аңкытат.

Данияр дагы көпкө чейин обон салып, ырдап келди. Чалкыган август түнү аны тыншап, обонго арбалгандай терең тынчтыкта уюп магдырады, ал түгүл аттар да арабаларды жай терметип, жай басышты. Мына ушинтип, адамдын денесин балкыта, толукшуп ырдап келе жаткан Данияр бир убакытта үнүн бийик закымдата келип, ырын чорт токтотту да, аттарга ала-сала камчы уруп, айдап жөнөдү. Менин оюмда Жамийла дагы анын артынан түшөт экен деп, тизгиндерин жыйып, алардын соңунан калбай утурламак болдум, бирок Жамийла козголуп да койгон жок. Башын бир жагына кыйшайткан калыбында терең кыялга чөгүп, нес болгон сыяктуу ошол бойдон былк этпей отура берди. Обондун абада калган учкундары дагы эле көкөлөп жүргөндөй. Жамийла аны сыйкырланып тыншагансыйт.

Данияр ушуну менен токтобой, бир аздан кийин көрүнбөй калды. Биз болсок айылга жеткенче бир ооз да сүйлөшкөн жокпуз. Анын себеби: адамдын ичтегисин сөз менен айтып берүү кээ бир учурда колдон келе бербейт го дейм....

Ушул күндөн тартып биздин турмушубузга бир түрлүү жаңы бир нерсе кошулгандай болду. Мени дайыма алда эмнеге сонуркатып, кандайдыр жакшы сезимдер жүрөгүмө толуп, өз алдымча сүйүнтүп жүрдү. Эртең менен кырмандан жөнөгөндөн тартып, станцияга келип, кайра жолго чыкканча, капчыгайга качан жетер экен-биз деп, кечки салкын менен төгүлгөн Даниярдын обонун угууга ынтызар болуп, чыдамым жетчү эмес.

Анын үнү, анын обону менин кулагыма сиңип, кайда бассам-турсам да артымдан калбай, кошо ээрчигенсыйт.

Бул обон, күндүн мурду кылтыйып жаңы көрүнөрүндө, саманда жаткан жеримден тура калып, жыланайлак, жыланбаш шүүдүрүм беде менен сайдагы тушалган аттарды көздөй чуркаганымда, жүрөгүмдө күү чалып угулгандай. Мөңгүлүү кыр аркадан төгүлгөн күн, аны билгенсип, мени карай күлүмсүрөп жаркырайт.

Күрөккө ченей сузуп, алтын жаандай чачыратып, кызыл сапырган чалдардын кыймылында да, сары-күрөн өзөндүн үстүнөн, асманда жай баракат керилип айры куйруктун каалгып учушунда да, бул обон угулат. Ошондо мен көрүп, мен угуп, мен сезгенимдин баарында Даниярдын обону жүргөнсүйт.

Ал эми кечинде, капчыгай менен араба айдап бара жатканыбызда, мен башка бир укмуштуу дүйнөгө көчүп кеткендей болчумун. Даниярдын ырына кулак салып, көңүлүм толкуп ыргалам. Ошондо эне сүтү менен каныма синип, жаштайымдан тааныш болгон көрүнүштөр көз алдымдан чубап өтөт. Бирде, үлбүрөгөн ак-боз булуттар көгүлтүр асманда айылдын үстүнөн жазгы көч жүргүзүп, бирде жер дүнгүрөтүп кишенешкен жылкы, үйүр-үйүрү менен жайлоого сабалап, асый чыкма айгырлар көкүлдүн астынан албууттанган от ойнотуп, үйүрүн кызгана чарк айланып, элирип азанашат. Бирде, капталга койлор жайыла тартып, бирде, бийиктен кулаган көбүктүү шаркыратма күпүлдөп, бирде, эргиген кең талаа жайкалып, чийлердин арасына чөгүп бара жаткан күн мелтилдеп, асман менен жердин кошулган жүлүндөй жигинде жалгыз атчан күндүн артынан чапкылап, аны азыр колуна кармап алчудай жакындап барып, күн

менен кошо куйкум иңирде эрип, көздөн кайым болууда.

Ой, айланайын кең талаам! Казак боордошум жердеген, алп талаам! Мынакей, биздин тоолорду эки жакка керип таштап, чий менен шыбакка ыргалып, көз жетпеген деңиздей көлкүп жатасың. Ким билет сендеги жаткан күчтү! Жарыктык, сыртындан карасаң, эч бир жан жоктой бозоруп жатканың жаткан. Бирок, кечээги эле эстен кеткис жайда согуш башталып, душмандар өлкөбүзгө кол салганда, туш-туштан талаада оттор жалындап, туш-тушка чабармандар ат коюп, жоокерлер минсин деп айдаган канаттуу күлүктөр ысык чаң тумандатып, дүбүртүнөн асман чайпалды. Ошондо аркы өйүздө токтой калган кабарчы казак, ат оозун жыя:

– Аттан, кыргыз, аттан! Жау келди! – деп чуу коюп, саратан куюнга аралаш дагы да алда кайда чапкылаган.

Ошондо кең талаам, өзөнүм, тоолорум силкинип, өз элин атка мингизди. Ат жалын бура тартып, жигиттер жабыла аттанганда, жер толкунуп, жоо күүсүн чалды. Өрөөнгө батпай, миңдеген үзөңгүлөр кагышып, түмөндөгөн миң сан жоокерлер чырактай көздөрүн жалындатып, эл менен, журт менен коштошту. Алардын алды жагында кызыл туулар желбиреп, арт жагында, – туяктан чыккан чаң менен ый аралаша, энелер, жубайлар боздошот: «Кең талаа, колдо! Касиеттүү тууган жер, колдо! Манас, колдо!»

– О, айланайын кең талаам, тоолорум, элиме ушул күч кайратты берген касиетинден силердин!..

Мына ушунун баардыгын Данияр обонго салып, көз алдыма сүрөт тарткандай, укмуштуу

чон дүйнөнүн көркүн ачып көрсөтөт. «Капырай, ушунун баарын ал кайдан үйрөндү, кайдан укту экен?» – деп таң калып кызыгам. Ошентсем да, өз эл-журтун, тууган жерин мындай сүйгөндүк, мындай өлчөмү жок сагынуу, көп жылдар бою алыста, четте жүрүп, көрүүгө зар болуп, эңсеген адамдын жүрөгүндө гана жаралып, пайда болорун өз акылымда түшүнүп да жүрдүм. Мен үчүн Даниярдын бул обондорунда анын жер кыдырып, жол-жолдо жетимче жүргөнү да, Россиянын көп азаптуу кан майдан талааларын басып өткөндөрү да эстетилүүчү. Мүмкүн, Ата Мекен жөнүндөгү ушул жалындуу обондор ошондо туулган чыгар. Мындай учурларда, Даниярды угуп отуруп, астындагы боз топурак кең талаа жерди, адам баласы ушунчалык сүйгөнү үчүн, жата калып аны өз энедей бек кучактап, өпкүлөгүң келет. Мына ошондо биринчи жолу менин жүрөгүмдө кандайдыр жаны бир нерсе ойгонуп, көкүрөктү дегдеткен эңсөө кыстап, мен дагы ушул жер келбетин, жер көркүн Даниярча сезе билип, сүйө билип, мен дагы ушинтип эле айтып берсем экен деп тиледим. Өзүм да жакшы түшүнө бербеген белгисиз алда эмненин келерин күтүп, ошого сүйүнүп да, сүрдөп да жүрдүм. Ошол белгисиз күтүү, түшүнүксүз эңсөө чыгармачылыктын алгачкы чакырыгы экени, келечекте мен турмушту боёктор, сүрөттөр аркылуу көрсөтүүгө аракеттене турганымды анда билген эмес экенмин.

Сүрөт тартууга кичинемден эле колум эптүү эле, окуу китептериндеги сүрөттөрдү карай отуруп окшоштура тартканымда, балдар: «Ой, ит оой, куду эле өзүндөй, карачы!» – дешип мактай турган. Мугалимдер да мектептеги дубал

газетаны мага кооздотушчу. Бирок, кийин барып, сүрөт тартууну эстен чыгарууга туура келди. Согуш башталып, агаларым аскерге кеткенде, мен окууну таштап, өз курдуу тентуштарым менен колхозго иштеп кеттим, — сүрөт деген кимдин оюна келсин анда. Ал кезде сүрөтчү болуу ойдо да жок иш, бирок ошондо эле Даниярдын обондору менин кыялымды толкутуп, турмуштун көркүн сезүүгө талпынтты...

Өнүмдө эмес түштөгүдөй бул таттуу кыялга энги-денги берилип, дүйнөгө жаңы туулуп, көзүм жаңы ачылгансып, ушул айлана аймакка суктана таңыркап карадым. Мен үчүн мунун өзү турмушумдагы чоң окуя сыяктанды.

Ал эми Жамийланын өзгөрүлгөнү эмне! Баягы тамашакөй, шайыр мүнөз келин эмне үчүндүр жоошуй түшүп, анын мурда ойноктогон өткүр көздөрү эми ичтен мундана, тумандуу жазгы күн сыяктуу, жылуу мээримге толуп, назик тиктейт. Жолдо кетип бара жатканыбызда, Жамийланын жүзүнөн дайым бир ой кетпей, ээрдинде үлбүрөгөн күлкүнүн көлөкөсү адашып, ал өзү гана билген, кандайдыр жакшы бир нерсеге ичи жылыгансып, ошого сүйүнгөн өндүү туюлат. Кээде болсо, тескерисинче, алда эмнеден эси чыккандай, капты арабадан ийнине силкип алып, ошол бойдон ордуна козголбой туруп калат. Оргуштана аккан суу алдынан кокус кездешкендей, ушул шок сууну кечсемби, же кечпемби деген сыяктуу, Жамийла ошондо илгери аттагандан коркуп, дал болуп апкаарыйт. Даниярга болсо, ал эмне үчүндүр жакын жолобой, көзүнө тик кароодон качып, сырттап жүрдү. Жамийла ага мурункудай эле назар салбагансып, тоотпой коюуга канчалык аракеттенсе да,

акыры бир жолу кырманда, айласы куругандай, Даниярга кыжырлана сүйлөндү:

– Алдагы үстүндөгү көйнөгүндү чечсен боло! Берчи бери, жууп берейин!

Көйнөктү сууга алып барып жууду да, жашанга жайып коюп, өзү жанына отуруп, көйнөктүн бырыштарын жазган өңдүү, аны көпкө чейин алаканы менен акырын сылап отурду. Кээде ал көйнөктүн тозулган ийиндерин күнгө салып, мундана тиктеп, эмнегедир кейигенсип башын чайкап жатты.

Ушул кийинки күндөрү Жамийла бир эле жолу баягысындай шаттана каткырып, көздөрү жайнап, кадимкисиндей шандуу болду. Ал күнү иштен келе жаткан жоон топ чөпчүлөр кырманга кайрыла калышты эле. Арасындагы аскерден кайтып келген жигиттер:

– Эй, байлар, буудай нанды өзүңөр эле жей бересинерби, бизге береринер кайсы, болбосо сууга салабыз! – дешип, айрылары менен тап берип, тамашалап айбат кылышты.

– О-о, кайран көсөлдөр, аныңардан коркор кырманчылар бекен! – деп, Жамийла жагалдана тура калды. – Мына сый келген келин-кыздарды сыйларбыз, силер жөнүңөр менен болгула!

Жигиттер шылтоо табалбай эле турса керек, ого бетер күчөштү:

– Андай экен кыз-келиниң менен кошо баарыңарды сууга салабыз!

Ошол замат шапа-шуп кармаша кеткен жаштар, кыйкырык сүрөө менен, бирин бири кийимчен, өтүкчөн бойдон сууга сүйрөшө баштады. Ушул оюн-тополоң ичинен Жамийла баарынан шандуу кыйкырып:

– Тарт, кокуй, өлбөгөн жерде калалы! Карма! – деп жигиттер менен шамдагайлана алышып, эч кимисине моюн бербей жатты. Анын үстүнө ушунча кыз-келиндин ичинен жигиттер жалгыз эле Жамийланы көргөнсүп, эмне үчүндүр ар кимиси Жамийлага эле асылып, аны беги-рээк кучактап, кысууга аракеттенишет. Бир убакытта алар үчөөлөп жатып, Жамийланы жерге жыгышты да, туш-тушунан кармап, сууга алып жөнөштү.

– Өпкүн азыр, болбосо кеттиң сууга! Өпкүн! – дешип, жыргап каткырган жигиттер Жамийланы жээктен эңкейте беришти.

– Карма, балдар! Ал күүлө!

Боору эзилип күлгөн Жамийла балыктай колго токтобой ийилип, келиндерди жардамга чакырып кыйкырат, бирок тигилер чый-чуй этип чыркырашып, сууга аккан жоолуктарын кармоо менен алек. Жигиттер Жамийланы күүлөп туруп сууга ыргытканда, дуу жарылган күлкүгө суу дагы дуу жарылып, күмүштөй чачырандылар бүркүлдү. Али да күлкүсү тыйылбаган Жамийла, суудан күлө тура калды. Ошол чачы саксайган, суу бойдон ал мурункусунан да сулуу көрүндү. Чыт көйнөгү эт-этине жармашып, мүчөсүн кыналап сүрөттөгөндөй, тирсейип түйүлгөн эмчектен тартып, белине чып бурала, соорусунан жылгаланып, чың булчуң сандарына оролгон. Жамийланын аны менен иши жок, күлкүгө ыргалып, бети башынан, үстүнөн шоргологон сууну да байкабайт.

– Өпкүн азыр! Өп! – дешет, аны бура бастырбаган жигиттер. Жамийла эркелеп, акебайлап аларды өөп да жатты, бирок тигилер ага карабай аны ансайын сууга күүлөтүп ыргытышат.

Жамийлага ушунун өзү жагып жатты бейм, кайра эле тура калып, кайра эле күлкүгө боору катып, бөйрөгүн таяна жыргап күлөт. Жаштардын бул ойнуна кырманда күлбөгөн адам жок. Эгин сапырган чалдар күрөктөрүн таштап, ушул кезде баягы кайран жыйырма бештегидей, беттеринен күрөң бырыштары жазыла берип, көздөрүндө мурунку шайырлыктын оту жанданып, – алар да алаканын шак чаап: «О, кокуй, карма, жет! Этектен бура тарт!» – дешип, көкбөрүдө улак тарткансып кызуулана кыйкырышып жатты. Мен дагы кызыкка батып, аябай күлдүм. Бул жолу жеңемди кызганып, корууну да унуткан экенмин. Ушунча элдин ичинен күлбөгөн, унчукпаган жеке эле Данияр болду. Аны көрө койгондо мен да тып басылдым. Кырмандын четинде Данияр өзү жалгыз турган экен. Алдыга жүткүнө бергендей умтулуп, түрү ал азыр жүгүрүп барып, Жамийланы жигиттердин колунан жулуп алчудай. Өзү кол тийгизүүдөн тартынып, мүмкүн перизатындай көргөн Жамийланы, тигилер азыр минтип опоной эле кучактап, жулмалап ойногондору Даниярдын жанына батып жатты окшойт. Анын күйүтү да, бактысы да Жамийланын сулуулугунда болуп жатты. Элден канчалык кызганганы менен, жаркылдап күлгөн Жамийладан көзүн албай, Данияр анын бул жоругуна кейип да, сүйүнүп да, кабактын астынан эркелете көз салып тиштенип карап турду. Жигиттер Жамийлага туштуштан асылып, беттерин тосуп өптүргөндө, Даниярдын ирени кумсарып, нары басып кетүүгө аракеттенип эле жатты, бирок кетип кала албай, ордунда каткан бойдон тура берди. Бир убакта Жамийла дагы анын карап турганын байка-

ды окшойт, шагы сынгандай эле сустая түштү да, анысын билбей дагы эле асыла берген жигиттерди кагып салды:

– Жетишет, оюн бир, тамаша эки!

– Ии, сага эмне болду? – деп, кимдир бирөө ойной каткырып, ансайын күчөп асыла кеткенде, Жамийла аны көкүрөккө түртүп жиберди:

– Эмне болгонду эмне кыласың? Тур нары!

Анан ал жагалдана бой түзөп, Данияр жакты жалт карап алды да, бадалдын арасына көйнөгүн сыкканы жүгүрүп кетти.

Данияр менен Жамийланын ушул туюк мамилеси акыры эмне менен бүтөрү мен үчүн анда түшүнүксүз. Чыны, аны кууп ойлоодон коркчумун, кайра өзүмдү алаксыткандай, ойлобоско тырышам. Бирок Жамийланын Даниярдан четтеп, жолобой жүргөнү жана ошого өзү кайра кайгыланып кыйналганы эмне үчүндүр көңүлүмдү оорутуп, мени капага салчу. Андан көрө мурункусундай эле кээде күлүп, кээде какшыктап коюп, ачык-айрым жүрсө болбойт беле? Ошентсем да, түнкүсүн айылга кайтып бара жатып, Данияр обон салганда, алар үчүн менин ичим ушунчалык жылып, жүрөккө толгон кубаныч ушунча ташкындайт, жанагынын баары эстен чыгып, мен үчүн анда дүйнөнүн рахаты гана бар. Капчыгайдан өтүп, өзөнгө чыкканда Жамийла ар качан арабадан түшүп, жөө басат. Мен дагы анда арабадан түшөм – анткени, обонго эрип шашпай жөө баскан эң бир сонун жыргал! Жолдун чаңы да ошондо бутка мамыктай болуп, жыланайлак жерде эмес, асманда булут менен кетип бара жаткандай, эң бир сонун жыргал! Адегенде жеңем экөөбүз өз-өз арабабыздын жанында басабыз. Анан бара-бара улам Даниярга жакын-

дай берип, так жанына барып калганыбызды өзүбүз да байкабай калчубуз. Кандайдыр көзгө көрүнбөгөн күч адамды Даниярга жетелегендей, эркисизден жакыныраак баргың келип, ушул ырдап жаткан түнт мүнөз, унчукпас Даниярдын чын эле анык өзүбү, эгерде ал болсо, анын ушул кезде жүзү, өңү кандай экенин көргүң келет. Көңүлү толкуп, обонго жаны балкыган Жамийла ар дайым ушинтип, жакындай барганда, өзү да билбей Даниярга акырын колун созчу. Бирок шаңшып ырдаган Данияр аны байкачу эмес. Анын ою, кыялы асманда көкөлөп жүргөндөй, ал кайда бир узакка көз салып, желкесин алаканы менен сүйөй, обондун агымына каалгып термелет. Жамийланын колу ошол сунулган бойдон ылдый түшүп, арабанын кырына барып тийгенде, ал эсине келе түшкөндөй селт этип, колун тарта коюп, ордунан жылбай туруп калчу. Жолдун ортосунда селейип каткан Жамийла, ошондо жүрөктү элжиреткендей, муңга чайылган, жалынычтуу көз караш менен бир топко чейин Даниярды узата карап анан кайра артынан сендиректей келет.

Мына ушулардан улам, жеңем экөөбүздүн бирдей тынчыбызды алып, менин да, анын да көңүлүн дегдеткен түшүнүксүз сезим, чынында бирдей эле окшош сезим го деген ой кетчү мага. Мүмкүн, ал сезим башта ар кимибизде билинбей жашыруун болгон чыгар, эми болсо анын күнү тууп, сааты жеткен өңдүү күч алып, жүрөктөрдү бийледі.

Жумушта иш менен алаксып, Жамийла анча сыр байкатчу эмес. Ал эми, кээ бир учурда кырманда кармалып калып, азыраак эле кол бошой түшкөндө, Жамийла өзүнө орун таба албай алда-

стап калат. Бошчулуктан эмне кыларын билбегендей нары басып, бери басып, эгин сапыргандардын жанына бара коюп, аларга атайын жардамдашмакчы болуп, эки-үч күрөк эгинди күч менен бийик ыргытат да, ошол замат шалдырай түшүп, күрөктү четке таштай басып кетет. Саман маянын түбүнө көлөкөлөп отурган болот, бирок анда да ичи бышып чыдабайт:

– Бери келчи, кичине бала! – деп, жалгыз отургандан коркконсуп ар дайым мени жанына чакырып алат.

Ушинткенде жеңем мага ичтеги кандайдыр сырын ачып, капасын айтат го деп күтчүмүн. Бирок, ал эчтеке айтчу эмес, тек гана эркелете менин башымды өзүнүн тизесине коюп, узакка кеткен көз караш менен алда кайда алыска тигилип, тикенектей тикчийген чачымды уйпалап, дирилдеген ысык алаканы менен бетимди назик сылайт. Ошондо жеңемдин мунайым, кайгы менен санаага толгон жүзүн карап, эмне үчүндүр өзүмдү ага окшоштурам. Анткени, анын да көкүрөгүн кандайдыр туюк эңсөө кыстап, анын да жүрөгүндө жаңы тилектер ойгонгонун ичимден сезип жүрдүм. Менин байкоомдо, Жамийла ушундан коркуп, аны күндөн күнгө өзүнө багынткан сүйүүдөн жазгангысы келет. Бирок, сүйүүдөн дагы танып кеталбай анын ыгына көнүүгө мажбур. Мен дагы ушул сыяктуу, бирде туруп, – Жамийла Даниярды сүйсө экен деп, бир туруп, – кайра сүйбөсө экен деп тилечүмүн. Анткени, канча айткан менен Жамийла биздин үйдүн келини, менин бир туугандай агамдын аялы да. Анан кантип эле аны бөлөккө кыяйын. Бирок, ушуну билип эле туруп, эмне үчүндүр мен бул өңдүү ойлорду өзүмө жакын жуут-

пай алыс куучумун. Мен үчүн анда, башымды Жамийланын тизесине жөлөп, анын күн жыттанган денесинин ысык илебине берилип, көздөрүндө жайылып келе жаткан туптунук жаштын мөлтүрөгөнүн кароо – дүйнөнүн эң асыл рахаты! Андан башка мага эчтекенин кереги жоктой. Жамийланын ошондогу сулуулугу ай! Ичтен ой-санаа сызып, мунайым жарык тарткан жүзү адам канчалык таза экенин, ошону менен бирге канчалык татаал экенин, миң кыял, миң ойдун башын бириктирип, канчалык терең экенин билдиргендей. Ал кезде мен мына ушуларды көзүм менен көрсөм да, түпкү маанисине анча түшүнө бербесем керек. Бирок азыр, нечен күндөр өткөндөн кийин, ошондогуларды элестетип, көп учурда өзүмө суроо берем: балким, сүйүү деген – адамдын баардык сын-сыпаты толуп, аң-сезиминин эң бир жетилип турган курагы чыгар? Ооба, жашоонун так ошол жаркыраган курагында, төкмө акынга шык келген өңдүү, адамга сүйүү келип, ага дем берип, жаңы тилек менен турмуштун жаңы багытын издетип, умтулта тургандыр? Мүмкүн, ашыктыктын касиети так ушунда чыгар? Андай дегеним, мен, ошондо Жамийланын жүзүнө карап, кээ бир учурда өзүм да анын толкундаганына берилгенсип, кандайдыр түшүнүксүз кубаныч менен эңсөө жүрөгүмдү болкулдатып, дегдете турган. Ошондо ордумдан тура жүгүргүм келип, айылдын сыртындагы кең талаага жете барып, жүрөгүмдү дегдеткен ушул түшүнүксүз кубаныч менен эңсөө эмне экенин, анын дабасы эмнеде деп, жайкалган талаанын өзүнөн кыйкырып сурагым келчү. Бул жоопту мен алда кимден күткөнсүп жүрдүм, бирок бир күнү ал өзү эле табылгандай болду.

Ал күнү биз адаттагыдай станциядан чыгып, айылга кайтып бара жаткан элек. Асманда жылдыздар төгүлүп, түн кирип калган кез. Айлана жымырап тынч, болгондо Даниярдын обону гана өзөндүн үстүнөн созолонуп, алыска жайылып жатты. Жамийла экөөбүз анын артынан ээрчип келаттык. Бул жолу эмне үчүндүр, Даниярдын обону бөтөнчө бир назик, күйүт менен жалгыздыктын арманына толуп, адамдын жүрөгүн эреркетип, мункантты. Көзүмө ысык жаш чайылып, тамагым жашка буулду. Жамийла бул жолу колун Даниярга сунуп жакындай барды да, ошол бойдон арабаны карманып, башын энкейте, ээрчип келе берди. Анан бир убакта, Даниярдын үнү акырын басандап келип кайра бийик көкөлөп, түнкү талаага жаңыдан мукамдуу илебин төккөндө, Жамийла башын көтөрдү да, басып бара жатып, арабага ыргып минди. Даниярдын жанына отура калып, козголгондон коркконсуп, колун көкүрөгүнө кыса, отурган ордуна катып калды. Эми эмне болот дегендей туюк ой менен, жолдун четине ылдамдап, мен алардан көзүмдү айырган жокмун. Жамийла анын жанына отурганын Данияр билген жок окшойт, ага караган да жок, ырдаганын токтотпой уланта берди. Бир аздан кийин Жамийланын колдору акырын жазыла берип ал Даниярга бой салып, сүйөнө калды да, башын секин гана анын ийнине койдү. Ошондо кызуу келе жаткан төкмө жорго жүрүшүнөн жаңылып, кайра ошол замат оңоло кеткен сынарындай, обон салган Даниярдын үнү мүдүрүлө түшкөнсүп үзүлүп, кайра жаңыдан шаңшып, күч алды.

Бул обон башкаларга окшобогон ашыктыктын, махабаттын жаңы обону болду!

Түн эки жакка сүрүлүп, өзөнгө жарык төгүлүп, талаанын гүлдөгөн бети ачылгандай, ушул кен талаанын ортосунан мен сүйүшкөн эки жашты көрдүм.

Алар мага назар салбаса да, мен алардан көзүмдү түшүрбөй, сыйкырланган өңдүү келаттым. Сүйүшкөндөрдүн мени менен эмне иши болмок эле, мен эле эмес, дүйнөнүн баарын унуткандай, алар тек гана өздөрүнчө жан эргиткен обондун агымына көйкөлүп, термелип келе жатышты. Мен аларды карап Жамийла менен Даниярды тааныбай жаттым.

Булар, мен башта көрбөгөн кандайдыр жаны, укмуштай бактылуу кишилер эле!

Ооба, анын бири, – көзү карангыда оттой балбылдап, эски солдат көйнөгүнүн жакасы жакжайып, талааны жаңырта шаңшып обон салган Данияр эле!

Ооба, анын бири, – Даниярга эркелеп, унчукпай бой салып отурган менин женем Жамийла эле! Чексиз бакытка жеткендей, Жамийланын кирпичтерине жаш мөлтүрөп, каректери жылтылдайт.

Чын эле бакыт деген ушул эмеспи? – ушул гимн өңдүү ааламдай обонду жараткан, жер отонуна, жарык дүйнөгө болгон зор сүйүүнү Данияр бүт бойдон төкпөй-чачпай Жамийлага берип, Жамийлага арнап жатты. Анан бул бакыт эмей эмне? Ошондо аларды карап, мен таң калып, алардын бактысына тилектеш болгонум ушунчалык – бир убакытта кадимки Даниярдын обондору менен келчү түшүнүксүз толкундануу жүрөгүмдү болк эттирип козгоп кетти да, көзүм ачыла түшкөндөй, эч качан күтпөгөн укмуштуу ой башыма түштү. «Мен булардын сүрөтүн тар-

там!» – дедим да, алда кандай табылга тапкансып, сүйүнүп кеттим. Бирок, ошол замат өзүмдүн оюмдан өзүм чочудум: «Менин колумдан бул иш келмек беле, эмнеге элирем?» Ичимден ушуну билип эле турсам да, жанагы укмуштуу ойго алданып, кыялдын агымын токтото албадым: «Ооба, мен буларды сүрөткө тартам, так ушундагыга окшоштурам. Алар менин сүрөтүмдө да так ушундай бактылуу болушат!» – деп, келе жаттым мен.

Ушул кыялдарга берилип, айланамды карасам, көзүмө август түнү түркүн кубулуп жаркырап, талаа жаздын күнкүдөй гүлдөгөн өңдүү жайнады. Мен дагы өзүмдү бактылуу сезип, ойлогон тилегиме азыр эле жетчүдөй – кайраттанып келаттым, көрсө анда бала экем, келечекте бул максатты орундатыш үчүн канча кыйынчылык тартып, канчалык эмгектене турганымды билген эмес экенмин. Андагы менин мүдөөм: Данияр обон салып ырдаганды мен боёктор менен сүрөттөп, ошондой тоо, ошондой асман, булут, жер-сууну Данияр сыяктуу көрктөп берүүдө. Бул ишке чоң өнөр керек экенин ойлобой эле, андагы менин кайгым: «Боёкторду кайдан табам? Мектептен сурасамбы, ай бере койбос, өздөрүнө керек эмеспи!» – деп жүрөм. Кептин баары эле ушунда сыяктанып, кайран балалыгым ай!

Мен ушинтип келаткан арада, Даниярдын ыры аягына жетпей, эмне үчүндүр кескин үзүлдү. Мындай карай салсам, Жамийла Даниярды бек кучактап, бир оокумга аны жүрөгүнө кысып калган экен. Бирок ошол эле жерден чочугандай кийин боло берди да, арабадан секирип түштү. Данияр шашканынан тизгиндерди тартып, аттарды токтото калды. Жамийла тескери

караган бойдон, жолдун ортосунда сендиректеп турду да, бир убакта мойнун шарт кайрып, ыйлачуудай дирилдеген үн менен ачуулуу айтты:

– Эмне карайсың? Эмнең бар менде? – анан тура түшүп, – караба мени, айда арабанды, кет! – деди да, артта калган арабасын көздөй басты. Мен дал болуп, оозумду ачып калган экемин, женем мени да жемелей кетти:

– Сага эмне жок эле! Түш арабана, делдейбей! Окшошкон макоолор, кудайдын азабына гана калган экем да силер менен!

«Ой, тооба, бул эмнеси экен, жин тийгенби буга?» – деп, келе жаттым мен жолду катары. Ал эми тереңирээк ойлой түшкөн адам Жамийланын чын эле кыйноого калганын бат эле түшүнбөйт беле: никелүү эри Саратовдогу госпиталдардын биринде жатса, жакында кайтып келем десе, анан оңойбу!

Бирок мен мындайды ойлонмок турсун, кайра Жамийлага ызам келип, аны жаман көрүп келе жаттым, ал эми Даниярдын экинчи ырдабасын билгенимде, анын обонун мындан кийин эч качан укпасымды билгенимде, кудай билет, Жамийладан жек көргөн, андан түрү суук адам мен үчүн болбойт эле.

Азыр болсо бүткөн боюм шалдырап, көңүлүм алда эмнеге иренжип, эртерээк эле кырманга жетип, саманга кулап жатсам экен деп келаттым. Араба дагы адамды кыйнап, олку-солку секирет, тизгин колдон жылбышып, жол бүгүн өңгүл-дөңгүл. Кырманга барганда эптеп аттардын каамыттарын чечип, аларды арабанын астына сүйрөп салууга алып келдим. Данияр ошол түнү аттарды жайытка өзү алып барып тушаптыр.

Эртеси күнү ойгонгонумда, таң кызуу атып калган экен, ушул таң кандай таза болсо, менин да көңүлүм ушундай ачылып, жүрөгүм кубанычка толуп, алда кандай жакшылыктын келерин күткөнсүп туйлады. Адегенде эмнеге сүйүнүп жатканымды билбей, анан кечээ күнкүнү эстеп, ого бетер сүйүнүп кеттим. «Окшоштура алар бекем!» – деген күмөн ой муздак көлөкө сыяктуу бүткөн боюмду чыйрыктырды. Көзүмдү жумуп элестеттим эле, кечээ күнкү көрүнүш тим эле дапдаана, азыр эле сүрөткө тарта койгондой көз алдыма келди. Ордумдан тура жүгүрүп чоң сууга бети колумду жуудум да, сайда тушалган аттарды көздөй чуркадым. Эртең мененки шүүдүрүм, муздак беде, туурулган балтырларымды тызылдатып, шыйрактарга чапкылады. Бирок мен үчүн ал кеп эмес. Кыраркадан кылтыйып келе жаткан күндү тосуп алчудай кубанычтуу кыткылыктай, жан-жанымда болгондорго көз салып, чуркап бара жаттым. Мынакей, арыктын кашатында кодура чыккан сары баш күнкарама, алыста төгүлүп келе жаткан күндү көздөй созулуп, боюн оңдоодо. Аны тегеректеп ак баш мыялар курчап алган, бирок жаш кодура аларга моюн бербей, күндүн шооласына алардан мурун озунуп, сары гүлдүү башын койкойтуп, күн нурун шимирет. Мынакей, арабалар өтчү арыктан дөңгөлөктүн жибиген изи менен суу сызылып, эңкейиш бетке жайылган. Ошол суу тийген жер менен чытырман жалбыз дүркүрөп, жыт анкытып буруксуйт.

Олдо, айланайын тууган жерим ай! Мен чуркасам талаадагы чабалакейлер дагы кошо жарышып, жан жанымдан зыпылдап учушат!

«Чиркин, сүрөтчү болсом, ушул эртең мененки күндү, ак ала көгүш тоолорду, эртең мененки шүүдүрүм жашыл бедени, арыктын кашатындагы сары гүлдүү кодура күнкараманы сүрөткө тартсам, кандай сонун болор эле!»

Бирок кырманга кайра келгенимде, менин бул алтын кыялдарым, күл сапыргандай сапырылып жок болду. Анткени, Жамийла өткөн түнү уктабаса керек, көздөрү шишип, жаагы ичине тартылып, кабагы бүркөлүп ачылбады. Мага ал эчтеке деген жок, караган да жок. Бир убакытта бригадир Орозмат кырманга келип калды эле, атынан түшөр замат, Жамийла анын жанына басып барды да, учурашпай туруп, түрсөсүнөн айтты:

– Арабаңызды алыңыз! Кайда жиберсенер мейли, бирок стансага эгин ташыбайм!

– И, сага эмне болду, Жамалтай, сайгак тийдиби? – деди Орозмат, аны эркелете күлүмсүрөп.

– Сайгактын менде акысы жок! Барбаймын дедим болду, айтканым айткан!

Орозматтын өңү сустая түштү:

– Айтсаң айтпасан да ушул: стансага араба айдайсың, башка кеп жок! – деди ал балдагын калчылдатып, жерге күч менен тык коюп.

– Эгер бирөө тийген болсо айт азыр, балдакты башына ойнотом, жок андай эмес экен, – жөнө ишине! Эгин меники эмес, аскердин эгини, өзүңдүн эриң да ошол жакта! – бригадир турган жеринен шарт кайрылып, балдакты арыштата секирип, четке басып кетти.

Жамийла жооп кайтара албай эле, колундагы камчыны кармалап, кылмышы бардай кызарып туруп калды. Бери жакта турган Даниярды көргөндө, ал ичинен билдирбей оор үшкүрүндү.

Данияр аттарын арабага кошуп жаткан. Ал жанагы сөздөрдү укканы менен, сыр алдырган жок. Болгондо, тескери карап, каамыт боолорду жулкуй тартып, байлап жатты. Жамийла дагы бир аз кырмандын ортосунда жалгыз турду да, анан «эмне болсо ошо болсун» дегендей колун шилтеп таштап, арабасын көздөй басып кетти.

Ал күнү биз айылга күндөгүдөн эрте кайттык. Анткени, бара жатканда да, келе жатканда да, Данияр аттарды тындырбай айдап эле жүрүп отурду. Жамийла да кабагы тырчыгып көнүлсүз. Мен болсом какыраган боз талааны көрүп, өзүмө ишенбей жаттым: кечээ күнкү түркүн кубулуп гүлдөгөн талааны жомоктон уккандай эле болуп калыптырмын. Кечээ күнкү көрүнүш, кечээ күнкү Данияр менен Жамийланын арабада отургандары көз алдыма эле туруп алды. Турмуштун эң бир жаркыраган, көрктүү учурун куш кармагандай колума кармап алгансып, ошол көрүнүш эстен кетпей, тынчымды алды. Акыры, ойлогон максатыма жетмейинче жаным тынбады. Кырмандагы эсепчинин бир барак актай калың кагазын уурдап алып, саман маянын артына жашынып, кагазды эгин сапырган күрөктүн үстүнө койгонумда, жүрөгүм атырылып кетчүдөй дүкүлдөп, оозума капталды. Атам мени биринчи жолу ат үстүнө мингизгендегини туурап:

– Быссымылда! – дедим да, каламды кагазга тийгиздим. Адегенде Даниярдын штрихтерин белгилей баштадым. Анда бул, көп мыкты да эмес жаңы үйрөнчүк штрихтер эле. Бирок ошондо мен тарткан Даниярдын түс-келбети өзүнө окшой баштаганда, көңүлүм алып учуп эле, кайда экенимди, эмне кылып жатканымды унутуп салдым. Ошол мен көргөн август түнү, кубулуп

жайнаган кен талаа, кагаз бетине көчүп келгенсип, Даниярдын ошондой шаңшып обон салганы кулагыма угулуп жатты. Көз алдымда солдат көйнөгүнүн жакасы кере жакжайган Данияр менен ага бой салып, ыктап отурган Жамийла. Бул сүрөт менин алгачкы жолу өз алдымча тарткан сүрөтүм: мына арабанын кыры, мына жанаша отурган Данияр менен Жамийла, тизгиндер алдыда бош ташталып, аттардын жондору карангыда термелет, андан нары түнкү талаа, алыскы жылдыздар. Мунун баарын ушунчалык берилип тарткан экенмин, бир убакта эле так төбөмдөн бирөөнүн ачуулуу үнү чыкканда эсиме келдим. Карасам Жамийла экен:

– Сен эмне, тилин дудук, кулагың дүлөй болдубу?

Көрсө, ал мени издеп жүрүптүр, шашканымдан сүрөтүмдү беките албай да калдым.

– Буудайды алда качан эле жүктөп, эт бышымдан бери кыйкырабыз, кыйкырабыз, же бир үн берсең боло... Алдагы колундагы эмне? – деп Жамийла сүрөттү менден тартып алды.

– Ой, шумдугуң кур! Дегеле... – деп барып, ирени бузулуп, кагазды телмирип эле тиктеп калды. Ай, менин ошондогу уялганым ай! Төрт шыйрагым өлбөгөн эле жерде калды! Жамийла сүрөттү карап турду да, бир убакытта жаш чайып, мундана түшкөн көзүн өйдө көтөрдү:

– Мага берчи муну, кичине бала! – деди ал акырын гана. – Мен эстеликке сактап коёюн...

Жамийла баракты эки бүктөп, койнуна салып алды.

Биз жолго чыгып, айылдан бир топ узап кеткенче, мен өз калыбыма толук келе албай жатым. Жүрөгүмдү терең козгогон көрүнүштү чын

эле өзүнө аз да болсо окшоштуруп сүрөткө тартканым аныкпы, же бул түшпү деп күмөн санадым. Ошентсем да, жанагы тарткан сүрөтүмө ичтен мактанып, ошого өпкөм көөп, тимеле бир укмуштуу кыялдар башымды айландырып, жакында мен боёк тапсам, толуп жаткан сүрөттөрдү тартып, мектепке илип коём деп жаттым. Көрсө, мындай кыялдар ошол балалык чакта эле болууга мүмкүн экен. Аны менен ишим жок, жол онуту ылдый болгону менен, өтө эле катуу кетип бара жатканыбызды да ойлоп койбойм. Андай дегеним, алдыда араба айдаган Даниярдан калбайлы деп эле, улам аттарды ылдамдата келе жаттык. Кийинки кезде Данияр ар качан арабасын катуу айдап жүрө турган болду, аттары да бат эле эттен түшүп калды.

Жамийла Даниярга удаа келе жатты. Жол катары ал эки жакка каранып, кээде кандайдыр айыптуу немедей, аянычтуу немедей жылмайып коёт. Анысын көрүп, мен дагы жылмаям, менин ойлогонум: «Сүрөт тартып, жеңемдин бая күнкү ачуусун жазып, көңүлүн ачкан экенмин. Жеңем эми Даниярды ырда десе, ал сөзсүз ырдайт... Демек, бүгүн Даниярдын обонун тыншап көңүл толкуп жыргаймын... Кандай сонун жыргал, бүгүн Данияр ырдайт экен, ооба, ырдайт — ырда десе экен!»

Бул жолу станцияга биз абдан эле бат келдик, бирок аттарыбыз кара терге түшүп барды. Тараза бош экен, арабадан түшөр замат Данияр каптарды ташый баштады. Ал кайда шашылып, эмнеге мынча капалуу болгонун ким билсин, айтор, унчукпай эле түктүйүп жүрдү. Поезддер нары-бери өткөндө Данияр токтой калып, алар-

ды артынан көпкө чейин узата карай, алда эмне оюна келгендей түнөрүп жатты. Жамийланын ансайын тынчы кетип, Даниярдын оюнда эмне бар экенин билгиси келгендей, ал дагы Данияр караган жакты тигилип карап калат. Бир убакытта Жамийла арабанын жанына барып, Даниярды өзүнө чакырды:

– Бергелчи Данияр, кашка аттын такасы шалкылдап калыптыр, жулуп таштачы, кармап бейин!

Данияр аттын туягын эки тизесинин ортосуна кысып, таканы жулуп алып өйдө боло бергенде, Жамийла аны карап, акырын гана айтты:

– Сен эмне эчтеке түшүнбөйсүңбү? Же менден башка кыз-келин түгөнүп калыптырбы.

Данияр ылдый карап унчукпады.

– Болбосо мага эле оной дейсинби? – деди Жамийла, үшкүрүп алып. Даниярдын кашы селт этип өйдө боло берди да, ал Жамийланы мунайыңкы эркелете карап, бир нерсе айткандай болду, бирок мен укпай калдым, анткени атты ооздуктан кармап турат элем, ат ошондо башын силкип алды. Данияр болсо бир нерсеге ыраазы болгондой, колундагы таканы сылап, нары четке басып кетти. Менин таң калганым: «Жамийла айткан сөздөрдүн ага эмнеси жакты? Мисалы, бирөөгө: «Мага эле оной дейсинби?» – деп бирөө үшкүрүп айтып турса, анын эмнеси жакшы?»

Каптарды ташып бүтүп, биз кайра жөнөгөнү жатканда, жонунда асма кабы бар, уйпаланган эски шинелчен бир арык жарадар солдат короого кирип келди. Ошондон бир аз эле мурун, станцияга эшелон келип токтогон. Жанагы солдат эки жагын каранып, кубанычтуу күлүндөп турду да, бир убакытта:

– Күркүрөө айлынан ким бар? – деп кыйкырып жиберди.

– Бул ким болуп кетти? – деп, тааный албай жатып, анан:

– Менмин Күркүрөөдөн? – дедим. Солдат сүйүнүп кетти:

– Сен кимдин баласы элең, иничек?

Ал ангыча болбой Жамийланы көрө салып, делдейип эле туруп калды.

– Керим, сенсинби, – деди кубанып кеткен Жамийла.

– Ой, Жамийла карындашым! – солдат Жамийлага жүткүнүп барып, эки колдоп учурашып калды.

Көрсө, бул Жамийланын кабырга тууганы болгон айылдашы экен.

– Мына десен, бул жерге тимеле билгендей эле кайрылып келген турбаймынбы! – деп жаны калбай жатты, – анан, – Садыктын жанынан чыкканыма беш күн эле болбодубу, госпиталда бирге жаттык, куда кааласа ал дагы бир-эки айда үйгө кайтып калар. Быякка жөнөрүмдө келинчегине кат жаз, өз колум менен өзүнө тапшырайын деп, кат жаздырып алгам... Деги... жакшы болбодубу, мынакей аманатың, ыйык парсымдан кутулайын! – деп кобураган бойдон, солдат шинелинин ичинен үч бурчтук катты сууруп чыкты. Колунан жулуп алгандай эле Жамийла катты өзүнө тартып алды да, сүйүнгөнү ушунча болдубу, же уялып кеттиби, адегенде кыпкызыл болуп албырып, анан купкуу болуп туруп калды. Ай, жүрөк деген курусун, мына ушул учурда да Жамийла акырын гана көзүнүн кыйыгын салып Данияр жакты карады. Жамийлага армандуу карап Данияр арабанын жа-

нында өзү жалгыз туруптур. Баягы кырмандагыдай же элге басып баралбай, же четке басып кетпей, жалдырап эле Жамийланы тиктеп калыптыр. Аңгыча туш-туштан жүгүрүп келишкен кишилер солдатты тегеректеп алып, кээси тууган, кээси айылдаш чыгып, учурашып, сурашып калышты. Жамийла айылдашына ракумат деп да айтып жетишкенче болбой, Даниярдын арабасы андан-мындан бир тийип, атырылган бойдон короодон жулунуп чыкты да, чан уютуп жолго түштү.

– Ой, буга жин тийгенби? Сообу? – деп кыйкырып калышты анын артынан.

Солдатты да туугандары бир жакка ээрчитип кетишти окшойт, короонун ортосунда жеңем экөөбүз эле калыптырбыз. Даниярдын арабасы көздөн кайым болгончо, алыста кайнаган чанды карап турдук.

– Жүр, жеңе үйгө кетели, – дедим мен.

– Кете бер, мени эмне кыласың! – деди Жамийла.

Мына ушинтип, биз биринчи жолу бир-бирибизден бөлүнүп, ар кимибиз өзүбүзчө жолго чыктык.

Талаа үп болуп, демигип турган экен. Жерден көтөрүлгөн ысык тап эриндеримди кеберситип, тандайымды кургатып жатты. Чаңкайган асмандагы күн жерди көөрүккө салгандай эртеден бери өрттөп жатты эле, азыр кечке жуук какшыган жер бетин туздуу шор каптады. Ошондой эле туздуу бозомук алыскы белеске түшүп, көлкүлдөгөн күн туманда чайпалгансып, мунарыктап батып бара жатты.

Белестин үстүндөгү кызыл сур булутчалардын асманда уюган кара жалын сыяктуу түрү

сүрдүү. Кээде керимселдин оор толкундары келип, аттардын таноолоруна ак шор ширетип, чаңыган жал-куйругун жайбаракат оодарыштырып, жол боюндагы шыбактардын баш-башын ыргап жылжып келет.

«Бул эмнеси, жаан болобу?» – деп жаттым мен. Ошондо жүрөктү сыдырган жалгыздык ичимди аңкылдатып, алда эмнеден коркконсуп, аттарды тындырбай айдап отурдум. Мен гана эмес, узун шыйрак боз тоодактар да бир нерседен чочуган өңдүү элтендешип, чий аралап коктуга жашынышты. Курмушунун үзүндүлөрүндөй карайган төө жалбырактын сыныктарын шамал алда кайсы жерден жол үстүнө айдап келип жатты. Биз жакта мындай жалбырактар болбойт, түрү бул казактын чөлүнөн келген болуш керек. Айланада да эч бир жан жок. Данияр көрүнбөйт. Артта калган Жамийла да жок. Тигине жылт этип күндүн чети жашынды. Чаалыккан талаа тунжурап уйкуга бөлөндү.

Кырманга каш карайганда жеттим. Кырман тынч, үп эткен шамал жок. Даниярды чакырсам кароолчу абышка жооп берди:

– Ой, ал сууга кетти, аны эмне кылат элең? – Анан улутунуп алып өзүнчө кобурады. – Үп болуп турганын карасаң, оо, алла, шамал жортпосо кырманда иш болмок беле, элдин баары үй-үйүнө кетишти.

Аттарды бедеге тушап коюп, кайра келе жатканда сууга кайрылдым. Данияр адатынча тик түшкөн жардын башында отуруптур. Артынан караганда да анын кайгыга чөгүп, армандуу отурганын билүүгө болор эле. Сыңар тизесин кучактап, башын салаңдатып, жар астында күпүлдөгөн сууну тыңшап отуруптур. Анын аянычтуу оту-

рушу жүрөгүмдү мыкчып өттү. Жанына басып баргым келип, Даниярды боорума кысып, ага өзүмдө болгон баардык жакшынакай сөздөрүмдү айтып, капасын бөлүшкүм келди. Бирок, мен ага эмне дейт элем, аны кантип жоотот элем? Бир топко чейин четте туруп, анан кайра кырманга бастым.

Ушундан кийин дагы көпкө уктай албай саманда жаткан жеримден асмандагы калдайып келе жаткан булуттарды карап: «Адамдын турмушу эмне үчүн мынча татаал, эмне үчүн мынча түшүнүксүз болот?» – деп, ар кайсыны ойлондум. Жамийладан болсо дагы эле кабар жок: «Ал мынча эмне кечикти, кайда жүрөт?» – деп, арабанын калдыраганын угууга зар болуп, кулак түрүп жаттым. Же уктагандай уктап кете албай, же туруп кетпей, бүткөн боюм шалдырап кыйналдым. Үнсүз, дабышсыз чагылгандар булут аралап, жалт-жулт кубулуп жатышты.

Данияр суудан келгенде, мен уктай элек элем. Ал эмне кыларын билбей, жол жакты кайта-кайта карап, кырманда басып жүрдү да, анан менин жаныма келип, саманга боюн таштап кулады.

«Ай, эми кетет го бир жакка, калбайт айылда! – деп, ойлодум мен. – Бирок бечара кайда барар эле. Үй жайы жок мусапыр кимге керек эле? Деги жаман болду, кантер экен эми?»

Көзүм илинип бара жатканда кырманга жай келе жаткан арабанын кылдыраганы угулуп калды. Жамийла келди окшойт? – деп болжодум уйку аралаш.

Канча уктаганымды билбейм, бир убакта эле так кулагымдын түбүндө саман шырпылдап, бирөө басып келгендей болду. Канат серпкен-

дей кандайдыр бир суу нерсе бетимди сылап өттү. Көзүмдү ачсам – Жамийла экен. Сууга түшүп келген көрүнөт, көйнөгүн да салкындатып, сууга сыгып келиптир, өзү да бир түрлүү жагымдуу салкындыкты ээрчитип келди. Жамийла токтой калып, эки жагын элендеп карады да, Даниярдын баш жагына отурду.

– Данияр, мына мен өзүм келдим! – деди ал акырын шыбырап.

Жымжырт тынчтык, асман капталдап чагылган ылдый сойлоду.

– Сен таарындыңбы? Катуу таарындыңбы я? Дагы эле айлана тыптынч, нары сууда кеме-рленген жээк чолп этип жумшак кулады.

– Бирок, мен айыптуу белем?.. Сенде да айып жок...

Тоо кыркалап күн күркүрөдү. Чочуп кеткен Жамийла жалт бурулуп караганда, чагылган анын жүзүн жап-жарык кылып көрсөттү. Ошол замат Жамийла Даниярды кучактап жакындай бергенде, ал аны өзүнө тартып, кучагына кысты. Саман менен суналып Жамийла анын жанына жатты.

Акактап күйүккөн шамал талаадан жулунуп келип, саманды уйгу-туйгу сапырыштырып, кырмандын четинде кыңырыла түшкөн боз үйгө бир тийип, жол менен сабалап куюндады. Чагылгандар булуттун арасына көгүлтүр жалын ойнотуп, карагай сынгандай кургак чатырап күн күркүрөдү. Бүт денем дүркүрөп сүйүндүм да, сүрдөдүм – күн күркүрөгөн акыркы чагылгандуу добул табигаттын сүрдүү көркүн ачып, жайдын аягын бүтүрүп келе жатты. Мына ушул эч-текеге токтолбос күчтөй демитип, Жамийла Даниярга шыбырап жатты:

– Чын эле күмөн санадыңбы, кантип эле сени бирөөгө алмаштырайын!.. Керек эмес, түштөн кийинки сүйүүсү өзүнө буюрсун! Мейли, ким эмне десе да мен сеникимин! Жалгызым, секетим, эч кимге сени ыраа көрбөйм!.. Мен сени бүгүн эмес, кечээ эмес, сыртындан билгендей, бала болуп эс тарткандан бери сүйөм... Мына эми сен да мени издеп келдин!..

Жашыл-ала көгүлтүр чагылгандар ийме-чийме сынып, жардын артына сууга түшүп жатты. Андан-мындан тийип, саманды чаба черт-килеп, жаандын алгачкы тамчылары дыбырай баштады.

– Жамийлам, жаным-калкатайым, кызыл гүлүм, Жамалтай! – деп, Данияр кыргыз менен казакта болгон эң назик аттарды сүйгөнүнө арноодо. – Мен дагы сени алда качан сүйгөм, өмүрүмдө көрбөсөм да, окопто жатып сени ойлогом! Көрсө, менин сүйгөнүм туулган жеримде тура! Көрсө, ал сен экенсиң, Жамийлам, кызыл гүлүм!

– Бүркүтүм! Шаңшыган бүркүтүм! Бери болчу, көзүңдү көрсөтчү! О, шаңшыган бүркүтүм!

Жаан күчөп келди. Шамал учурган үйдүн үзүгү, кулаалы канат каккандай далбандап жулунду. Бирде кыйгачынан, бирде тик куюлган нөшөр жерди сагынгандай үстү-үстүнө өпкүлөп, асмандын каптал-капталынан көчкү жүргөнсүп күн күркүрөдү. Кызгалдактын жазгы өртүндөй, жалын алган чагылгандар тоо боорлоп, төш-төшкө жайнады.

Жаан күчөй берди, мен болсом саманга көмүлүп, так колтуктун астында тикилдеген жүрөктү сезип жаттым. Ушул учурда менден бактылуу, менден таалайлуу эч ким болгон эмес чыгар.

Көптөн бери сыркоолоп бүгүн эшикке чыкканда, асманда жаркыраган күндү көргөнсүп, жер үстүндө жашоонун өзү канчалык жыргал экенин билгенсидим.

Жаан да, чагылгандардын жарыгы да, самандын астында жаткан жериме жетип жатты, бирок мен андан жүдөп жыйрылган жокмун. Көзүм илинип бара жатып, өзүмчө эле күлүндөп жаттым: кулагым чалган эмне болду экен, — Жамийла менен Даниярдын шыбырашканыбы, же бастап келе жаткан жаандын саманга шыртылдап тийгениби?

«Мына эми күн жаай берет, күз келет!» — деп жаттым мен өзүмчө. Чын эле күздүн кабарчысындай болуп, нымдалган саман менен кыярган эрмендин кеч күздөгүдөй жылуу деми мурунга келип жатты.

Ал эми күзүндө биздин тагдырыбыз кандай болорун эмне үчүндүр ойлобоптурмун.

* * *

Ушул күз, эки жыл үзгүлтүктөн кийин, мен кайра мектепке бара баштадым. Сабактан кийинки бош убакытта көп учурда баягы суу боюндагы жар үстүнө барып жүрдүм. Кырман ал кезде анкылдап, ээн калган. Бул жерде мен мектептен алган боёктор менен өзүмдүн биринчи этюддарымды, сүрөтчөлөрүмдү тарттым. Андагы сүрөтчөлөр анча деле жакшы болбосо керек, анткени, ошондо эле мага көп жакчу эмес. «Боёкторум начар көрүнөт, — деп ойлочумун ичимден. — Атаңдын көрү, чыныгы боёк тапсам, кандай сонун болор эле!» Ушундай дегеним менен, ошол чыныгы боёктор кандай болорун өзүм да

билчү эмесмин. Тээ кийинчерээк гана сүрөтчүлөр колдонгон тубиктеги сыкма боёкторду биринчи жолу көрүүгө туура келди.

Боёктор го боёк болсун, бирок мугалимдердин айткандары да туура болуп жатты окшойт: сүрөтчү болуш үчүн сүрөтчүнүн өнөрүн атайлап үйрөнүш керек, анын окуусун окуш керек. Бул акыл чеки болбогону менен, окуу жөнүндө менин үмүтүм да жок эле.

Окуу кайда: агаларым ошол бойдон дареги жок жатса, анан эки үйдүн жалгыз бел байлар жигитин энеси окууга жиберчү беле. Муну билип, мен унчукчу да эмесмин. Бирок ансайын окууну эстет ичим күйчү, анын үстүнө ошол жылкы күз өзгөчө көрктүү болду. Колдон өнөр келсе, көргөнүндүн баарын тартсаң эле, өзүнчө сүрөт боло тургандай. Аттигинин, ошондогу күз ай!

Күркүрөөнүн суусу тартылып, көк кашка болуп тунган. Суунун астында бөгөлгөн баягы казандай таштар эми сыртка чыгып, алардын үстүндө жапжашыл, сапсары тукаба өңдүү энгилчектер оюу жүргүзгөн. Эртен мененки үшүктө бадалдын жыланач чыбыктары назик кызарып, жапайы терекчелер күндөн-күнгө түрдөнүп кыярууда.

Жайы менен жайлоодо түтүнгө ышталган жылкычылардын үйлөрү азыр чон сайдын буурул тарткан чабындысында тигинде-мында карайып, ак элечек, ак көйнөк кийгендей түтүндөр чамгарактап этек-жеңин чубалжытып, той тойлогон аялдардай айылма-айыл көйкөлүшөт. Тегеректе жылкы жайылып, бет-бетинче басып кеткен үйүрүн чогулта албай, тынчы кеткен айгырлар элтендешип азанашат, — жазга чейин эми ушунусу ушул: бээлер оной менен

үйүргө токтобойт. Тоодон түшкөн мал сары сойгок жапырып, аңыз-аңызда жүрөт. Күзгү талаанын бети изден чыбыр-ала.

Күз ушинтип эле жакшылыгын алып туруп алган жок. Көп кечикпей кара жел жүрдү, асмандын ирени бузулуп, кар аралаш жаан башталды. Аптасына көз ачырбаган жаан бир күнү басаңдап токтогондон, мен Күркүрөөнүн жээгине бардым, — нары таштак аралчада жылгын менен чычырканактын арасындагы бир түп тоо четин жалбырттап күйгөн оттой болуп, сүрөткө эле «суранып» туруп алды.

Жээкте бадалдын арасында сүрөт тартып отурат элем, кеч кирейин деп калган, бир убакытта башымды өйдө көтөрүп, наркы өйүзгө суу кечип өткөн эки кишини кокус көрө калдым. Алар Данияр менен Жамийла экенин дароо таандым. Эмне үчүндүр алардын жүздөрү чочулап сактангандай сүрдүү эле. Данияр адатынча демите арыштап, аттаган сайын, анын топчуланбаган шинелинин этектери, эскилиги жеткен солдат өтүгүнүн кончторуна шартылдата урунуп келе жатыптыр. Жамийла болсо, аппак жуулган жүн жоолугун салынып, үстүнө базарга кийчү кызыл-ала гүлдүү көйнөгү менен чий баркут чапанын кийип алыптыр. Бир колунда көтөргөн түйүнчөгү бар, экинчи колу менен Даниярдын асма баштыгын карманып келе жатыптыр. Экөө кез-кез бир нерсени сүйлөшүп коюшат.

Булар биздин айылды таштап, бир жакка кетип бара жаткандарын түшүнгөндө, ичим тыз этип куйкалана түштү.

Тигине, ал экөө коктудан өтүп, чий аралап жөнөштү, а мен шалдайган бойдон алардын артынан карап, эмне кыларымды билбей калдым.

Үндөйүн десем, тилим таңдайыма жармашып калгандай.

Тоо кыркалап ээрчишкен булуттарга күндүн кыйыр нурлары акыркы жолу бир тийип, жерге күүгүм түштү, айлана бат эле карангылай баштады.

Данияр менен Жамийла артына карабай темир жолдун разъездин көздөй ылдам басууда. Алардын караандары улам алыстап отуруп, бир аздан кийин чийдин арасынан көрүнбөй калды.

Мен мына ошондо гана эсиме келдим.

– Жамийла-а-а-а! – деп, күчүмдүн бардыгында кыйкырдым.

Томсоргон талаанын үстүнөн: «-а-а-а!» —деген жалгыз жаңырык көпкө созолонуп, мунканып басылды.

– Жамийла-а-а-а! – дедим мен, дагы бир ачуу кыйкырып, анан турган ордумдан атырылып тигилердин артынан жүгүрдүм. Сууну суу дебей, өтүкчөн, кийимчен бойдон түз эле сууга салганымда, тызылдаткан муздак чачырандылар бетиме, бүткөн боюма жабыла берди. Ага да карабай, дагы күчөп чуркадым. Бир убакытта бутум бир нерсеге чалынып кетти эле, күү менен барып бет алдымдан жерге жыгылдым. Ошол бойдон, башымды өйдө көтөрбөй, бетимди мыкчып, өксүп-өксүп ыйлап жибердим. Астымдагы нымдуу топурак жыттанган жер, колумду, бетимди муздатып, кеч карангысы жонума салмагын салгандай, өпкөм кысылып, чийлер менин кайгымды бөлүшүп, жан-жанымдан мунканып ышкырып жатышты. Жана Жамийланы кыйкырган үнүм дагы эле томсоргон талаанын үстүнөн жаңыргансып, кулагымдан кетпейт.

– Жамийла, Жамийла! – деп, жаш балача шолктоп, мен өзүмдүн эң жакын көргөн кымбаттуу кишилерим менен коштошуп жаттым. Мына ушунда гана, жерде ыйлап жаткан учурумда, мен өзүм дагы Жамийланы сүйгөнүмдү түшүндүм.

Ооба, балким бул балалык кездеги менин эн таза, наристе сүйүүм болгон чыгар!

Бетимди көз жашыма сууланган жениме катып, дагы көпкө чейин ыйладым. Көрсө, мен ушул учурда, жеке эле Жамийлалар менен коштошпой, өзүмдүн балалык чагым менен дагы коштошуп жаткан экем.

Карангыда темселеп үйгө келгенимде, биздин короодо дүрбөлөн түшүп, кимдир бирөөлөр ат токуп, шашылышып жатышкан экен. Осмон зөөкүр болсо адатынча мас, колуна союл кармап, тепсептип кетчүдөй атын жулкунтуп бакырат:

– Ой, мен айтпай жүрдүм белем! Мына эми, бүт Олжобай атасына шермендечилик иш болбодубу? Бол аттангыла, жеткен эле жерден тентиген ит, чала казакты жыга чаппасам, атым өчсүн, мейли он жыл мойнумда, бирок, көрүнгөнгө Олжобайдын катындарын талоонго бербейбиз. Аттан жигиттер, кеттик! Кайда узайт дейсин!

Куугун кайсы жакка ат коёр экен дегенимде, жүрөгүм шуу деп, муздай түштү. Эмне кыларымды билбей, айылдын сыртына чейин атчандардын артынан жүгүрүп отуруп, алардын разъездди көздөй эмес, станцияга кетчү чоң жолго түшкөнүн көргөндө гана жаным тынчыды. Анан үйгө келдим да, ыйлаганымды эч кимге көрсөтпөй, атамдын тонуна оронуп алып, чүмкөнүп жаттым. Ушундан кийин айылда канча

кеп-сөз, канча ушак-айың болду. Аялдардын баары эле Жамийланы жамандашып жатты:

– Акмак да! Болбосо ким эле өзүнүн ырысын тебелеп, тентиген мусапыр менен ээрчип кетсин!

– Ошону айт жеңе! Эмнесине кызыкты дейм да! Жаман шинели менен тамтыгы чыккан өтүгүнөн башка эчтекеси жок эле го!

– Анан эмне, короо-короо малы бар беле! – деп, дагы бирөө коштой чыгат. – Үйү жок, жайы жок тентиген неме да! Мейли, өз убалы өзүнө, тим кой өкүнүп бармагын тиштер, али... Көрөрбүз, ошондо ал сулуусунган немени!

– Тооба, Садыктан артык эрди ал кайдан тапмак эле?

– Аны айтасың, кайненесичи? Ошондой, пайгамбардай болгон кайненени кайдан табат экен ал! Өз шоруна өзү түкүргөн арам, мейли!

Мүмкүн, жалгыз мен гана өзүмдүн мурунку жеңемди жамандабай, анын кылганын туура деп тапкандырмын... Даниярдын эски шинели менен тамтыгы чыккан өтүгүн мындай коюп, ал өзү ким экенин, анын ички байлыгы канчалык зор экенин, мен билбегенде ким билет. Жамийла Данияр менен ээрчип кетип, таалайсыз болот деген кептерге мен эч бир ишенмек турсун, кайта, ал анык таалайын эми тапты деп ишенгем. Болгондо, ушул апам үчүн катуу капа болдум. Жамийла менен кошо анын күч-кайраты, билгичтиги кеткендей, апам өзүнөн өзү эле кайгыланып, эншериле түштү. Жарыктык, турмуштун агымы кээде ушинтип өзүнүн эски нугун талкалап, чукул жерден жаңы багытка бет ала тургандыгын түшүнгөн эмес окшойт. Мисалы, чоң карылуу теректи бороон тамыры менен омкоруп кетсе, ал экинчи тура келбейт да... Апам

дагы ушул сыяктуу: мурунку күчүнөн тайганы ар бир кыймылынан байкалып калды. Башта ал ийнесин эч кимге саптатчу эмес, намыстанып жаман көрчү. Бир күнү үйгө кирип келсем, апам ийненин көзүн таба албай жарыкка шыкаалап, ыйлап отуруптур.

– Ме, жип өткөрүп берчи! – деди ал ийне-жипти калчылдаган колу менен сунуп жатып. Анан оор үшкүрүк түтөттү да, жашын сыгып жатып, өзүнчө сүйлөндү. – А-а, шордуу келиним ай, эчтекеден эчтеке жок кор боло турган болдуң ээ... Ушул бойдон колдо жүрсө не деген гана киши болор эле... Кайран Жамийла... Өзүңдү өзүң өлтүрдүң... Чандың бизди, кеттиң... Эмне үчүн кеттиң... Биздин үйдө эмнеден кем болдуң элең?.. Шордуу Жамийла...

Апамдын ушинтип отурганын көрүп, сайсөөгүм сыздап кетти. «Жок, апа, ал шордуу эмес!» – деп кыйкырып жибере жаздап, токтодум. Апамды кучактап алып Данияр деген кандай киши экен, мен аны кандай жакшы көргөнүмдү айтып берип, буркурап ыйлагым келди. Бирок бул сөздөрдү мен кайсы бетим менен айтат элем: өмүрү өткөнчө апамдын көңүлүндө мун калбайт беле.

Ошентсем да, менин бул күнөөсүз «кылмышташтыгым» билинбей калган жок.

Арадан көп өтпөй Садык үйгө кайтып келди. Чынын айтканда, сыртынан байкатпаганы менен ал абдан эле намыстанып, ич күптү болуп жүрдү. Ырас, Осмондор менен ичкилик үстүндө отурганда оозун көптүргөнү бар:

– Атасынын көрү, кетсе кеткени! Жол-жолдо самсып жүрүп, акыры бир жерде ачтан тороёт да! Катын деген азыр толуп жатат, четинен

чертмей... Алтын баштуу катындан, бака баштуу эр артык..

– Анын го туура, – деп Осмон жооп бере турган. – Бирок ошондо бир колума тийбеди да, кап: тигинисин селейте чаап, беркисин чачынан атка сүйрөтөт элем! Алар болжолумда, түштүккө кетишти го, пахтага, болбосо, казакта тентип жүргөндүр, тигиге көнүмүш эмеспи башынан... Эми бир таң калган жерим: ушул ишти эч ким билбейт, эч ким байкабайт, кандайча болгонун сезбей да калдык... Жанагы бураңдаган канчыктын арамзалыгы, жигин билдирген жок, болбосо го аны!

Мындай сөздөрдү укканда каным кайнап, муштумдарым түйүлчү. Алым келсе, ушул Осмондун бетине түкүрүп айтар элем: «Баягы чөп чабыкта болгондор эсинден чыкпай жүргөн экен ээ... Болбосо, анык арамза, анык бузулган зөөкүр сенсиң!» – дээр элем.

Бир күнү үйдө отуруп, мектептин дубал газетасы үчүн сүрөт тартып жатат элем, апам да мештин жанында от жагып отурган, бир убакытта эшик шарт ачылып, үйгө купкуу болуп сурданган Садык акем кирип келди. Ал мени көздөй жулкунуп басканда, желбегей жамынган шинели жерге учуп түштү.

– Муну ким тарткан? – деп, ал чоң барак кагазды бетиме сунду. Кагаздагы сүрөттү көргөндө үрөйүм учту: бул менин баягы кырманда Данияр менен Жамийланы калем менен тарткан сүрөтүм экен. Алар мени ошол учурда тике карашкандай болушту. Олдо Жамийла ай, муну кантип таштап кетти экен? Үйдүн бир жерине бекитип коюп, ошо бойдон унутуп калган го!..

– Мен тарткан элем! – дедим мен.

– Булчу, бул ким өзү?

– Данияр.

– Бузукусун сен! — калчылдаган Садык акем сүрөттү майда-майда кылып тытты да, жерге тебелеп, эшикти шарт жаап, сыртка чыкты.

Үйдүн ичин көпкө тунжураган, сүрдүү тынчтык бийледі.

– Сен билчү белең? — деп, сурады бир убакта апам.

– Ооба, билчүмүн.

Апам мешке жөлөнө калып мени ушундай бир кыжаалат болгон көз караш менен телмирип тиктегенде, биротоло чабар бармакты чабайын деп:

– Мен алардын сүрөтүн дагы тартам! – дедим.

Апам унчуккан жок, башын кайгылуу чайкап, төмөн түшүрдү.

Жерде тытылып жаткан сүрөттү карап, ичимди өрттөп куйкалаган ызага чыдабай жаттым, — мейли мен биздин үй-бүлө, биздин уруу үчүн «бузуку» болоюн, бирок адамдык чон чындыкка мен кыянаттык кылган жокмун, турмуштун чоң чындыгына мен акыр-акырына чейин адилеттүү болгом. Менин мына ушул ак ниеттүүлүгүмдү эч ким билген эмес, аны элге айтууга да болбос эле, анткени башкалар түгүл, жанымдай көргөн өз энем да мунун маанисин түшүнбөс эле.

Апам унчукпай отура берди. Жанагы ыза болгонуна көзүмө жаш имериле түшкөн окшойт, жерде чачылган сүрөттүн үзүндүлөрү айлампа сууга аккансып, каалгып жатты. Жана Данияр менен Жамийланы сүрөттөн тирүү сыяктуу көргөн учур мээме ушунчалык кадалган экен,

көз алдыма баягы август түнүндөгү гүлдөгөн талаа келип, Даниярдын от менен жалын алып шаңшыган обону кулагыма угулгансып жатты. Жамийла менен Даниярдын ошондогусун эстеп, мунайыңкы жылмайып отурдум. Алардын айылдан кеткендегисин эстегенде жүрөгүмө кайрат толуп, мен дагы ошолор сыяктуу өз таалайым үчүн кыйын жолго чыгууга тайманбай бел байладым.

– Мен окууга кетем! – дедим мен апама. – Сүрөтчү болгум келет, сүрөтчүнүн окуусуна барам, атама да ушуну айтып кой...

Бул сөздү айтканымда, апам азыр согушта жок болгон агаларымды эстеп, буркурап ыйлайтыкко деген ой менен, өзүмдү ошого чыдагандай кайраттандырдым. Бирок, бакытка жараша, апам бул жолу көзүнөн таруудай жаш чыгарган жок, болгондо өтө катуу кейип айтты:

– Мейлин, барсаң өзүң бил... Темир канат болгон соң, ар кимиңер өзүңөрчө канат шилтеп калбадыңарбы... Биз кайдан билели, балким, силердики чындык чыгар, балким, алыска чабыттап учарсыңар... Азыркы заман эми ушундай болбодубу... Окууна барсаң өзүң бил... Балким ошол жакка барганда, сүрөт тартып чиймелеген кесип эмес экенин билерсиң... Үйүңдү, ата-энеңди унутпа, бар сураганым ушул...

Ушул күндөн тартып кичи үй өзүнчө бөлүнүп кетти. Мен болсом көп кечикпей окууга жөнөдүм.

Сүрөтчүлөрдүн мектебин бүтүрүп, Ленинграддагы академияга өнөрүмдү улантыш үчүн дагы окуганы барганда, мен өзүмдүн дипломдук ишимди тапшырдым. Бул дипломдук иш – көптөн бери ниет кылып, жүрөгүмө сактап жүргөн сүрөт эле.

Албетте, силер бул сүрөттө Данияр менен Жамийла тартылганын дароо эле сезген чыгарсыңар. Ооба, менин ал сүрөтүмдө күзгү кең талаа менен кеткен жолдо, топчуланбаган шинели жакжайып, алдыга утурлап баскан Данияр менен анын жанында асма баштыгын карманып, кубанычтуу келе жаткан Жамийла...

Алардын бет алды Данияр ырдаган учу-кыйыры жок көйкөлгөн жарык мейкиндик... Бул жарык мейкиндикте кимдер Жамийла менен Даниярча таалайлуу болбос!..

Ырас, менин сүрөтүм баардык жагынан мыкты тартылган деп айталбасмын, чебердик барабара эмгек менен келет эмеспи... Анткени менен, бул сүрөт мен үчүн дүйнөдө эң кымбаттуу зат, анткени жүрөктүн эң асыл, алгачкы жалынын мен ушул сүрөткө бергенми.

Мына эми бир топ тажрыйбалуу болсом да, кээде иштегеним ойдогудай чыкпай калат, ошондо өз күчүмө ишенбей күмөн санаган оор учурлар болот. Андай учурларда менин жүрөгүмдүн дабасы – сүрөттөгү Данияр менен Жамийла, алар көзүмө ушундай ысык көрүнүп, мени өзүнө тартып тургансышат. Ошондо сүрөттү карап, Данияр менен Жамийладан көпкө көз айырбай, алар менен ой бөлүшүп, көзмө-көз сүйлөшөм:

«Кайдасыңар силер азыр, кайсы жолдор менен кетип бара жатасыңар?» Биздин жерде мындай кең талаа, мындай жолдор көп: Казакстандан тартып, Алтай менен Сибирге чейин ачык мейкиндик! Бул ачык мейкиндикти, ушул мейкиндиктей зор эмгекти сүйгөн азаматтар жаны жерлерде, жаны турмуш куруу үчүн аттанышты! Балким, силер дагы ошол жакка кеткен чыгарсыңар! Анда сапарыңар ачык болсун!..

Жамийла, менин алтын Жамийлам, сен кеткенде, башынды бийик көтөрүп, кылчайбай, тайманбай кең талаа менен кеткенсин... Азыр да ошондойсуңбу, азыр да жол баскандан талыбайсыңбы? Же чарчаган күндөрүң болобу, жаным Жамийла? Же өз күчүнө ишенбей, күмөн санаган күндөрүң болобу, гүлүм Жамийла. Эгерде андай болсо алсыздыкка берилбе, Даниярды медресе кылып, жөлөн! Ошондо Данияр баягыдай сүйүү, жер, жарык дүйнө, турмуш жөнүндөгү деңиздей төгүлгөн жалындуу обонун салып берсин! Ошондо көз алдында кең талаа гүлдөп, биздин август түнүндөгү чагылгандуу добул төгүп берсин! Коркпо, Жамийла, алыс жолдон, сенин жолун таалай жолу, андан күмөн санаба!

Жол менен баскандарды карап, мен алар менен сырдашам. Тигине, Данияр обон салып шаңшыды, демек, ал Жамийла экөө мени жолго чакырышат. Ооба, мен жолго чыгышым керек! Ооба, жайкалган кең талаанын жолун басып мен өзүмдүн айлыма барам! Туулган-өскөн жер – күч кубатым! Мен андан жаңы түркүн боёк табам. Сүрөт тарткан боёктун ар бир сүрткөн сызыгынан Даниярдын обону угулсун! Сүрөт тарткан боёктун ар бир сүрткөн сызыгында Жамийланын жүрөк оту болсун!

БОТОГӨЗ БУЛАК

Буудан жетпей арыган,
Куш канаты талыган,
Кырк күнчүлүк жолу бар,
Кайнатылуу шору бар,
Анаркай деген жер ошол...

(Элден)

Кайнар булактан чаканын кап ортосунан суу суза бергенче ээн талааны жаңырткан ач айкырык чыкты:

– Э-эй! Академик, тумшугунду канжалатам!

Селейе каттым. Кулак төшөдүм. Чынында менин атым Кемел, бирок тиги кыйкырган неме «академик» деген атка кондуруп ийди. Тыңшасам, наркы беттеги трактордун үнү өчүптүр. Менин тумшугумду канжалатчу ошол трактордун ээси Абакир. Ал мага дагы өкүрүп-бакырып берет, кала берсе муштум кезеп тап берип калат. Трактор экөө, мен жалгыз. Ошол эки тракторго мен бу жалгыз аттуу араба менен суу да, май да, майлаар май да, дагы бар балакеттин баарын жеткирип туруш милдетим. Тракторлор болсо, бу аймактагы жалгыз ушу булактан күн сайын алыстап баратат. Учү-кыйырына көз жетпеген жер үстүндөгү жалгыз коштон да, коштогу жанар май куйган цистернадан да акырындап алыстап барат. Цистернаны сүйрөтүп, трак-

торлорго жакындатып коймок элек, кайдан, ал да жалгыз башатка байлануу. Тиги Абакир деген неме аны түшүнгүсү жок. Качан болсо: «Трактор туруп калса, тумшугунду канжалатам! Кайдагы бир бокмурун студент сөрөйдүн айынан убактымы бошко коротоюн деп жүргөн мен жок!» – деп бакырганы бакырган.

Мен студент да эмесмин. Институтка өтүү капарыма да кирген эмес. Мектепти бүтөрүм менен ушу Анархайга келдим. Бизди быякка жөнөтөр алдындагы жыйналышта (ичинде мен бармын) бизди «дың буза турган эр-азаматтар, жаңырган чөлкөмдүн тайманбас баштоочулары» деп атаган. Эмичи? «Академик» атка кондум. Уят! Аны чыгарган Абакир. Өзүмдө да бар. Анкоо башым, бала кыялданып, оюма келгенди абайлабай айта салам. Анан уккан журтка күлкү боллом. Бирок бу кыялкечтигиме жалаң өзүм эмес, тарых мугалимибиз Алдыяров да күнөөлүү экенин буердегилер кайдан билсин. Өлкө тааныткыч Алдыяров? Анын айтканын оозуму ачып уга берип, мына эми азабын тартып жүрөм...

Ошону менен бочкемди толтурбастан арабамды жылгадан айдап чыгып, жолго түштүм. Мында жол дегендей жол деле жок. Ушу арабамдан эле калган из.

Трактор береги карарган кең айдоо жердин этегинде турат. Кабинасынын үстүнө чыгып алып, Абакир дале муштумун абага жансап, мени ашата сөгүп кыйкырып турат.

Атка камчы салдым. Бочкедеги суу чайпалып, далыма чачырап келатат. Ага карабай атты кубалап барам.

Быякка да суранып келген өзүм. Кыйнаган эч ким жок эле. Башка балдар Казакстандын

гезиттерде даңазаланып жаткан кадимки дынына кетишти. Анархайга мен жалгыз жөнөдүм. Буердеги иштер быйыл жазда гана башталды. Ошол үчүн эки эле трактор иштейт. Башчыбыз агроном Сорокин былтыр ушерге уй тилиндей тилкеге кайракы арпа айдап, тажрыйба кылып өстүрүптүр. Түшүмү дурус болгон дешет. Айлана талаага да ошондой болуп өсүп берсе, Анархайда кыштаган малдын тоют маселеси оной чечилер эле дешет.

106

Анткен менен бу келгендер деле кылчактап иштеп жатат. Анархайдын жайы кургак, күнү ысык. Башка чөп эмес, темир тикен көк кезинде куурап калат. Буерге мал кыштатчу колхоздор да азырынча башкалардын эккени эмне болор экен, байкайлы деп тарткынчыктап турат. Ошол үчүн ээн талаада иштеген бизди салаага салып эсептеп чыкса араң жеткидей. Эки тракторчу, эки чиркөөчү, ашпоз катын, суу ташыган мен, анан агроном Сорокин – болгону ушуларбыз. Бу жерде биз бар экенибизди дүйнөдө жан адам билбес чыгар, дүйнөдө эмне болуп жатканын биз да билбейбиз. Тек Сорокин гана окто-текте бир жаңылык айтып келет. Ал атчан жакын журттагы чабандарга барып, рация аркылуу чондор менен жаакташат, иштин жүрүшүн кабарлайт.

Э-э-э, дың дегениң, дың коңторот дегениң казганактаган калың эл жабыла иштеген улуу жүрүш деп жүрбөдүм беле! Ушунун баарын кылган тарых мугалимибиз Алдыяров. Оозун ачкан окуучуларга: «Анархай деген Кордойдун бөксө тоолорунан Балхаштын калың камыштуу жээгине чейин жайылып жаткан, нечен кылымдар бою буурусун чийбеген, кетмен тийбеген, то-

лукшуган шыбактуу айдын талаа! Эски киши-лердин айтуусуна караганда илгери адырларына жылкы үйүр-үйүрү менен синип жоголуп кетчү экен да, көптөн кийин көзгө чалдыкса, баары жапайы болуп калчу экен. Анархай деген өткөн замандардын тилсиз күбөсү, жер майышкан согуш майданы болгон, көчкөн элдердин термелген бешиги болгон. Биздин күндөрдө Анархай күтүрөгөн колхоз малына кышта жылуу кыштоосу, жайда салкын жайытына айланмак...» Айтор, ушинтип жомоктоп айта берсе, көзү ачыла элек балдар оозун ачпаганда кантмек.

Ал кезде жакшы экен, Анархайды картадан карасак алакандай жер. Эмичи? Таң аткандан мобу онбогон арабаны кубалап жүргөнүм жүргөн. Каш карайганда тырп этер алым калбай, атты араң чыгарам да, машинеге жүктөп келген таңгак чөптөн салам. Анан Алдей апа берген тамагын эптеп ичип, боз үйгө сүйрөлүп кирем да, тарс катып уктайм.

Анархай шыбактуу жайкын талаа экени ырас. Кыдырып жүрө берсем, көз кайкыган көркүн көрө берсем деп суктанасын, бирок убакыт жок. Башкасы эчтеме эмес эле, Абакирге каеримен жакпай калдым, ал эмне үчүн мени жек көрөт, ушуга түшүнө албайм. Көрөр күнүм мындай болорун мурда билсемчи... Мен, маселен, табияттын ар кандай капилет кыйынчылыктарын көтөрүүгө макул элем. Буерге мейманга келген жерим жок да. Бирок бирге иштеп, бирге жүрө турган кишилер тууралуу такыр ойлобопмун. Адам баардык жерде бирдей эле эмеспи десем керек...

Ушерге машине менен эки түнөп жеттик. Мени менен машиненин кузовунда мобу төрт дөнгөлөк

араба да келген. Ошондо ушу арабанын айынан ушунча кордук көрөрүмдү билсемчи.

Мен чиркөөчүлүккө келбедим беле. Жазды жаздай тракторду жандай жүрүп үйрөнүп алармын, анан өзүм трактор айдаармын деп ойлоп келбедим беле. Райондо да мага ушинтип айттышкан. Ушул кыял менен Анархайга жөнөп бердим да. Келсем, чиркөөчүлөр толук экен, минтип суу ташыгыч кылып коюшту. Ошондо эле кайра тартып кете берсем болмок экен. Анын үстүнө, өмүрүмдө моюнчак менен жан жыгач кармап көргөн эмесмин. Ишембиликте гана кант заводуна барып, апама жардамдашпасам, өмүрүмдө кара жумуш иштеп көрүпмүнбү. Атам согушта өлгөн. Атамы билбей калдым. Мына эми өз бет алдымча турмуш аралап көргөндөгү көйүм... Аттин, келер замат кайра тартканда болмок! Уялдым да. Жыйналышта канча чуручуу болду эле? Апам коё бербей тырышты, ал мени врач болсо деп жүргөн. Мен өзүм көгөрүп болбой койбодумбу, жардам берип турам деп аранындырбадымбы. Тезирээк жөнөсөк деп, чыдамым кетпедиби. Ошентип келген мен кайра барсам элдин бетин кантип карамакмын. Айлам кеткенде суу ташыгыч болуп кала бердим. Ырас, азап-тозогум арабадан башталган жок.

Жолдо кузовдо туруп келатканда айлана-теребелден көз айрый албадым: мына эл оозуна жомок болгон байыркы Анархай! Жашыл ыраң жамынган талаада жүлгөсү араң билинген кара жол менен машине зымырап келет. Көз учунда көгүлтүр закым ойнойт. Жер жаңы көөп, эриген кардын заги урат. Ага аралаш буулуу абдан былтыркы куураган шыбактын түбүнөн кылтыйып чыгып келаткан жаш шыбактын

кермек жыты канылжаарды кытыгылайт. Каршы соккон желден жазгы айдыңдын конгуроодой шыңгыры менен тумсак тазалыгы кулак учунда зынылдайт. Биз көз учундагы көк жээкти кубалап келебиз, ал ансайын көк жээк жаңы адырларын ачып, алыстагандан алыстап жеткизбей кетип барат.

Ошондо мен илгерки өткөн замандын доошун уккандай болом. Жер майышкан калың кол. Найзалары кылкылдап, асаба-туулары желбиреп, көчмөн элдин миң-сан аскери ач айкырыккуу сүрөөн менен жер дүнгүрөп ат коюп келет. Көз алдыман кара чанга көк менен жер бириккен кандуу согуш жүрүп жатты. Кылычтар жаркылдап, жоокерлер ураан таштап кыйкырып, буудандар жер тепкилеп азынайт. Ошол кызыл кыргын, кара сүргүндүн ичинде мен да жүрөм... Анан согуш басылып, Анархайдын көк жайыгында жумурткадай боз үйлөр тигилди. Бейкутчулук орноп, боз үйлөрдүн түндүгүнөн тезектин көк түтүнү асманга созолонду. Тегеректе короо-короо кой, үйүр-үйүр жылкы. Тиги четте конгуроолору шыңгырап, каркырадай желе тартып кербен төөлөр кетип барат. Кайдан келатканын, кайда баратканын билип болбойт...

Паровоздун созулунку жаңырыктуу доошу мени кыялымдан ойготуп жиберди. Жал-куйругу желге сапырылган тулпардай түтүнү вагондордун үстүнөн толкуй учуп, паровоз аркырап баратыптыр. Алыстан мага ошондой көрүндү. Анан поезд акырындап кичирейе берди, карайган сызыкка айланып, акырында көрүнбөй кетти.

Айталаада адашып калган разъезддин тушунан темир жолду кесип өтүп, биз нары жөнөдүк...

I

Мен бар сырымды кошко келген күнү эле билдирип алдым. Жолду катар көргөн кыял-элестеримен али бошоно элек болсом керек, коштон тигиндейрээк бир дөбөдө байыркы Таш-Баба туруптур. Кароолго койгонсуп, белчесинен жерге батып, жансыз сокур көздөрүн айталаага кадап, боз таштан сомдогон моло¹ кылымдар кыймылсыз ушул ордунда тургандыр. Жаан менен жел жеген оң көзү агып калгандай, кыйгач кабагы жабылуу олураят. Таш-Бабаны көпкө айландыра карап чыктым да, үйгө келип, Сорокинден сурадым:

— Сиз кандай ойлойсуз, жолдош агроном, мобу Таш-Бабаны ким койду экен?

Сорокин бир жакка аттанып жатыптыр.

— Калмактар койгон чыгар, — деп коюп жөнөп

110

кетти.

Ошону менен тынып калсамчы. Жо-ок! Бирөө оозуму тырмагансып, трактористтер менен чиркегичтерге кайрылдым:

— Жок, калмактар дегени анча так эмес. Калмактар буерде он жетинчи кылымда болгон. Тиги болсо он экинчи кылымда көр башына койгон эстелик. Кыязы, Таш-Бабаны батышка жортулдап бараткан моңголдор койсо керек. Алар менен Енисейдин башынан Тянь-Шанга кыргыздар биз да келгенбиз. Биз келгенче бу жерди кыпчактар жердеп турган. Алардан мурун куйкул чач, көк көз адамдар жердеген.

Тарыхка андан ары сүнгүп кире берет белем, бирок трактордун жанында турган комбинезончон киши сөзүмдү бөлүп жиберди:

¹ м о л о — моло таш, балбал таш.

– Эй, бала! – деп мага кыжырлуу карады. – Билдик сенин окумуштуу экенинди. Үйдөн барып тавот¹ салган шприц апкел!

Мен жүгүрүп барып апкелгеним солидол салган шприц экен.

– Эй, сен академик болбой куруп кал! – деди алиги киши канталаган көздөрүн мага тикенектей кадап. – Чала-моңол бизге лекция окуйсун да, өзүн оозуң кайсы десе мурдуну көрсөтөсүн.

Ошондон баштап «академик» аталдым да калдым.

Мына, азыр да арабаны кубалап келем, ага болбой Абакирдин жаагы басылар эмес. Айдоо жерди малтап, сөгүнүп каршы келатат.

– Сен, бала, сыккан биттен бетер илбийсин да! Сени күтүп акыйып отура беребизби? Муунтуп салайынбы, иттин баласы! Азар болсо бир бокмурун академик кем болор!

Унчукпастан трактордун түбүнө айдап келдим. Унчукканда эмне демекмин. Трактор менин айыман туруп калганы ырас. Кайра чиркегич Калийпанын ортого түшө калганы абийир болду:

– Сабыр эт, Абакир! Кыйкыргандан пайда жок. Карачы, ансыз да өң-далеттен жок, байкуш бала. – Менин калтыраган колуман чаканы алып, Калийпа радиаторго суу куюп жатты. – Алынча тырбалаңдап жүрөт го. Карачы, үстүбашы сыгып алма тер...

– Тер болсо кантейин! – деп Абакир ого бетер заарланды. – Үйүндө китебин окуп отура бербейби!

¹ т а в о т – машина, трактордун ж. б. жышылуучу бөлүктөрүн майлоочу май.

– Койчу эми, – деп Калийпа аны жоошутуу менен алек. – Ачуун аябай чукул да. Анткенин болбойт, Абакир.

– Мындайлардын кылыгы менен боло берсең арам өлөсүң. Пландын аткарылганын сенден эмес, менден сурайт. Менин түбүмө жеткен ушу макоо окумуштуу экени менен кимдин иши болот!

Менин окумуштуулугум өз башыма тийген балээ болду. Эмнеге окудум экен? Анан калса шорума Алдыяровдун туш болгонун карасаң.

Абакирдин жанынан тезирээк жоголгуча шашам. Загондун¹ наркы башында Саадабек деген дагы бир тракторчу күтүп отурат. Жашап калган олуттуу киши, ачууланса да билгизбейт.

112 ☞ Артыман мотор татырады. Абакирдин трактору ордунан жылды. Мен жеңилдене дем алып, купайкенин ичиндеги терлүү денем бир чыйрыгып алды. Эмне үчүн Абакир мындай тескери, ачуулуу болуп калды экен? Карып калган жери жок, ашса отуздан ашкандыр. Буржук бет, шадылуу кол, кармаса капкан тиштегендей кармайт, антсе да сырт кебетеси көзгө түшүмдүү. Бирок көзү жаман, сүрдүү. Саал эле болсо канталап чыгат, анан Абакирден жакшылык күтпө.

Жакында бир окуя болду. Инирде жааган жамгыр түнү менен себелеп, токтободу, жадатты, үзүк-туурдуктан сарыгып акты. Эртеси да басылбай биротоло ак жаан болуп алды. Үйгө амалсыз камалдык. Бекерчиликтен башыбыз ооруду. Агроном Сорокин гана аттанып кетти. Анын иши жаан-чачында да токтобойт. Мал

¹ з а г о н – кашаа, айдоо.

чарбасына да жооп берет. Ошол үчүн тыным тынчы жок, качан көрсөн ат үстүндө.

Жаан кичине басаңдаганда Саадабектин чиркегич иниси Эсиркеп менин атымы токуп минип, чабандарга кеткен. Алдей менен Калийпа булакка сууга кеткен. Үйдө Абакир, Саадабек, мен үчөөбүз калганбыз.

Ар ким өз эрмегибиз менен үнкүйүп отурабыз. Абакир сунала жамбаштап, чылым соруп жатат. Саадабек болсо очок башында тердик төшөнүп, сөгүлгөн өтүгүн көктөп отурат. Китеби ми окуп, мен бир бурчтамын.

Үй ичи ит байласа тургус. Суу болгон туурдуктан койдун терлүү жыты канырсыйт. Түндүктөн анда-санда сары суу тамчылайт. Сыртта ак жаан баягы калыбынан жазбай себелеп, көлчүк беттери майда жыбыр. Абакир эрине эсине, муундарын кырсылдата керилип алды да, чылымынын калдыгын ыргытып жиберди эле, анысы кийиздин четине барып түштү. Бат эле курмушу жыттанып кетти. Саадабек чылымды ала салып, күлгө таштады.

– Абайласаң болбойбу, – деди ал түкүрүктөп суулаган көктү тартты. – Ордуңан козголо албай калгансыңбы?

– Анчалык эмне болуп кетти? – Абакир атырылчудан бетер башын жерден жулуп алды.

– Кийиз күйдү.

– Күйбөсө өрттөнүп кетсин. Сенин дүнүйөң өрттөнүп атабы? – Абакир кекете бырс этип койду. – Чокоюнду көктөгөндү билсеңчи, башканы эмне кыласың.

– Кеп дүнүйөдө эмес. Сен өз үйүңдө отурган жоксун. Буерде сенден башка да киши бар.

– Ошо бөтөн үйдө отурганым болуп атпайбы. Өз үйүмдө болсом сендей неме менен сүйлөшүп койбос элем. Түшүндүнбү, жаргак шымдуу шордуум? Каргыш тийген бул Анархай сени менен аялың экөөңө окшогон акмактарды сүргүнгө айдай турган жер тура. Силерге кошуп мени да кудай айдап келип отурбайбы бу жерге.

Саадабек көктү жулка тартып алды. Колундагы шибегеси учуп кетти, артына барып түштү. Абакирди чаары көзүнөн чыга карап, бир колунда созо кармаган көк, бир колунда өтүкчөн айбаттуу умтулду.

– Мейли, мен акмак болоюн, мени ээрчип келип, баарыбызга тамак бышырып берип жүргөн катыным да акмак болсун! – деди таноолору кыпчылып. – Сениңче Анархайдагы башка журттун баары сүргүндө жүргөн немелер экен го, ыя? Аларды сүргүнгө сен айдап келдин беле? Кана айт, эй ит! – деп Саадабек такасында наалы¹ бар өтүктү кончунан кармап, атып турду.

Абакир жалт берип, тигинде жаткан токмоктой ачкычты ала койду да, урууга камданып, башын эки ийнине катты.

Менин эсим чыгып кетти. Чын эле коркунучтуу болду. Бирин бири өлтүрүүдөн таюу тарткыдай эмес.

– Коюңуз, Абакир байке, – деп мен арага түштүм. – Урба! Аба, Саадабек аба, буга тенелбенизчи! – Экөөнүн буттарынын арасында жүрдүм чырылдап.

Саадабек мени четке түртүп жиберди. Экөө атырылчу илбирстей бирин бири теше тиктеп, үйдүн ичин тегерене басты. Анан экөө тең се-

¹ наалы – така жешилбес үчүн урулчу темир.

кирди. Абакир ачкыч менен берип келип калды эле, Саадабек энкейе калып, ачкычты кош колдоп туурасынан кармады. Деген менен Абакир күчтүү эле. Саадабекти бүктөп алды. Экөө күрөшүп, сөгүнүп, үй ичинде оонап баратышат. Мен ыргып жетип, ачкычка жабыштым. Аран жулуп алып, сыртка качып чыктым.

– Алдей апа-а! Калийпа! – деп бакырдым суудан келаткан эки катынга. – Болгула тез! Мушташып атат, өлтүрөт!..

Катындар чакаларын коё коюшуп, мага жүгүрдү. Үйгө чуркап кирсек Саадабек менен Абакир жерде ооналактап жатыптыр. Экөөн аран дегенде ажыраттык. Алдей эрин сыртка чыгарып кетмек болду эле, Абакир Калийпанын кучагынан жулкунуп чыгып:

– Шашпа, ийри такым ит! Сени жалынтпасам элеби, сен али Абакирдин ким экенин биле элек экенсиң! – деп жаалданды. ❧ 115

Бакене, катыңкы Алдей какчындап бет мандайына келди да, тике карап тумшугуна айтты:

– Кана, тийип көрчү! Көзүңдү чукуп салам! Өзүңдү өзүң тааныгыс кылам!

Саадабек сабыр менен катынын колунан тартты:

– Койчу ушуну, Алдей! Ушу да адамбы...

Ал ортодо мен сыртка чыгып, азыркы тополондо өзүм ыргытып жиберген ачкычты издеп таптым да, четке чыгып, Таш-Бабанын түбүнө көөмп салдым. Анан отура калып, ыйлап жиберсем болобу. Кысып келген дүлөй ызадан тула боюм калчылдап ыйладым. Мени эч ким көргөн жок, эмне болуп кеткеними өзүм да билбедим. Тек Таш-Баба гана менин кайгыма аргасыз күбө болгондой сокур көзүн олурайта кадап турду.

Теребел туманданып, жаанга эзилип, чарчагандай дымып жатат. Анын атам замандан берки козголбос тынчтыгын бузган дабыш жок, мен гана көзүмү укалап, солуктап отурдум. Ымырт киргенче отура берипмин...

Көркөмү көктү суктанткан шыбактуу талаада мен ушундайча күн көрүп жүрөм... Жан аябай аракеттенсем да ишим али оңуна түшө албады. Мына, азыр эле Абакирден дагы тил уктум. Мындан ары эмне кылам, акылым жетпейт. Бирок мүнкүрөп калайын деген ниетим жок. Жыгылып кеткиче турган ордунда бекем турушун керек.

– Чү, жаныбар! Экөөбүз мунайышка убакыт жок, жумуш көп...

II

Эртеси күндөгүдөн эрте турдум. Алтүндө башыма бир ой келди: эми мени бирөө урушмак тургай катуу сөз айтпагыдай кылып, кантсем да башкача жүрүп, башкача иштебесем болбойт дедим. Башкалардан менин эч жерим кем эмес экенин билишсин.

Эң оболу жанар май ташып, тракторлордун бактарын өзүм толтуруп койдум. Анан радиаторлоруна суу куюп коёюн деп, бочкени калдыратып, булакка жөнөдүм. Эми тамак ичип алсам, кайра тынбай суу ташыйм. Азырынча ишим ойдогудай жүрүп жатты.

Ал ортодо боз чалган көк жээктин нары жагынан күн да ойгонду. Анархайдын көз жеткис кең талаасына көрүнгүсү келбегендей көпкө чыкпай туруп алды. Анан акырын кылтыйып мурдун көрсөттү. Күн чыгардагы ажарланган кең

талаадай ажайып көрүнүш дүйнөдө болбос! Тамылжыган чоң деңиз жайылып кетип, ошо көгүлтүр толкундары жалданган бойдон, кээ жери жашылданып, кээ жери кыярып катып калган өңдөнөт.

О, Анархай, кең талаа! Эмнеге үндөбөйсүн, эмнени ойлоп жатасың? Кылымдардан бери купуя каткан кандай сырын бар, эртеңки күнүн кандай?

Суу ташыгыч гана болуп калганыма өкүнбөйм. Мен али машинелерди жүгөндөп, бу кең талаанын көкүрөгүндө даң салып ойноормун. Тиги турган эки трактор менен биз иштеп жүргөн бу тирилигибиз орошон иштин башталышы гана эмеспи. Кең издөөчүлөр Анархайдын астынан агып жаткан өзөндөрдү тааптыр деп бир жерден окуганым бар. Мүмкүн али божомол чыгар? Канткен менен адамдар бу каткаксыган жердин суусунун кандырат, Анархайдын кең көкүрөгүн дүпүйгөн жашыл бак, ыңкыган эгин басар. Алтын дандуу ак буудай жалына жел эркелеп ойноор күн келерине ишенем. Арыктарынан шылдырап мөлтүр суу агар. Бул жерге али шаарлар орноп, айыл-кыштактар жайгашар. Келечек муундар бу жерди берекелүү Анархай деп да-назалашар. Ошондо бир күнү мага окшогон бир бала келер, бирок ал мага окшоп таңдын атышы менен күндүн батышы ортосунда тынымсыз суу ташып, кеңкелес бирөөнүн суук тилин угуп жүрбөс.

Антсе да мен аны бактысына кызыкпаймын, себеби Анархайга алгач келген өзүм!

Арабамды токтотуп, танкы кенирсиген талааны тегерете карап турдум. Ушул учурда мен өзүмө дүйнөдөгү эң бактылуу, эң күчтүү, кала берсе

эн сулуу адам болуп көрүндүм. Башына бак байырлап, күн кетпесин, Анархай жергеси!..

Акыры көк жээктен көтөрүлүп, ааламды жаркыратып күн чыкты.

Бу күнүм жакшы башталды. Моторлордун үнү өчпөдү, сууну күттүрбөй ташып жеткирип жаттым. Бирок күн батканча дагы далай убакыт бар...

Башатка кайра айланып келгенимде анын башынан бир короо козулуу кой көрдүм. Бир кыз жайып келиптир.

Кой-козуну булактын көзүнө жолотпой агып чыккан жеринен сугарып турат. Бу кыз кайдан пайда болду? Кыязы тиги кош дөбөнүн нары жагындагы конуштан келген окшойт. Аерде чабандар көп. Кыздын жүзү мага негедир тааныш көрүндү. Бир журналдын бетинен дал ушундай көкүлү маңдайына түшкөн вьетнам кыздын сүрөтүн көргөм. Бу кыздын өңү тааныш сыяктанып турганы да ошондондур.

Унчугушпай телмирип, экөөбүз тиктешип калдык. Кайдан пайда болду деп мен таң калып турсам, бу арабакеч бала кайдан пайда болду деп кыз да таң калып тургандай. Бирок мен сыр бербей арабаман ыргып түшүп, көнүмүш кыймыл менен бочкеге суу куя баштадым.

Сууга канган койду кыз нары түртүп чыга берди. Жаныман өтүп баратып:

– Бул башаттын аты эмне экен?—деп сурады.

Өзүм ылайлаган сууну тиктеп ойлонуп калдым. Ырас да, жалгыз булактын бир аты болуш керек го. Антип турганымча суунун ылайы тунуп, бети мөлтүрөп, түбү булангырланды.

– Ботогөз! – дедим кызга бурулуп.

– Ботогөз булак дейби? – Кыз көкүлүн серпип таштап, жылмайып койду. – Сонун ат экен. Мунайым тартып, чын эле ботонун көзүндөй экен...

Экөөбүз сүйлөшүп кеттик. Кыз менин жердешим болуп чыкты. Атүгүл мугалимим Алдыяровду да билет экен. Мындай ээн талаада жүрүп, сүйүктүү мугалиминдин ысмын эшитүү канчалык канимет. Кыздын өзү да ошо Алдыяровдун таасири менен келгенби деп ойлоп кеттим. Мектепти былтыр бүтүрүптүр, азыр буерде сакманчы болуп жүрүптүр.

– Биздин кашардагы кудуктун суусу туздуу, – деди кыз. – Ушуякта булак бар деп уктум эле. Өзүм да көргүм келди, ширин суудан козулар да ичсин деп издеп келгем. Козуларын өстүрүп, күзүндө оторго кошом да, өзүм университетке кирем...

– Кийинчерээк мен да окууга кирсем дейм. Механизация жагына. Мени буюкка тракторчулукка жиберешкен, азыр анчейин убактылуу... – деп бочкени көрсөттүм. – Башка бир суу ташыгыч келмек...

Оозуман кандайча чыгып кеткенин билбей калдым, ушунум ыксыз болуп калды. Уялганыман бетим чымырап ысып чыкты да, бат эле кайра муздады.

– Э-эй, академик! Тумшугунду канжалатам! – Абакирдин ырайымсыз үнү мени муздатты.

– Ой мен сүйлөшүп туруп калган турбаймбы.

– Ким ал? – деди кыз түшүнбөй.

– Жайынча эле, – дедим кайра кызарып. – Суу жеткириш керек.

Кыз коюн жайып жөнөдү. Абакир болсо трактордун кабинасына чыгып алып, аба муштап айкырып турат.

– Ой, баратам, баратам! Жаагыны басчы! Бөтөн бирөөнүн көзүнчө айкырбасаң кантет! – деп тиштене күбүрөп атты кубаладым.

Бочкедеги суу чайпалып, башыман аягыма чейин чачылып келет. Мейли төгүлсө! Бир тамчысы калбай төгүлсө да мейли! Мындай кордукка эми чыдай албаймын!

Абакир кабинасынан секирип түшүп, бая күнкүсүндөй опурулду. Мен аттын башын тарттым:

– Эгер сен минтип айкыра берсең, жумушту таштап кетип калам.

Абакир оболу абдаарый түштү да, анан ышкырып коюп, мени ашата сөгүп кирди.

– Эненди... бокмурун академик, сенсиз да бу өрттөнүп кеткир Анархай өрттөнбөй тура берет, жер жутуп кетмек беле! Кет кетсең, тигине жолуң! Мунун каяшачылын, жыртык ыштан студент!

Мен арабадан ыргып түштүм, камчыны трактордон ашыра ыргытып ийип, баш оогон жакка басып кеттим.

– Токто, Кемел! Кетпе! Кайда барасың токто! – деп артыман Калийпа кыйкырды.

Токтомок белем, кайра ылдамдай бастым.

– Тим кой, карааны өчсүн! – деген Абакирдин үнү угулду. – Ансыз да өлбөйбүз.

– Адам эмей эле айбан экенсин, бул эмне кылганың! – деп Калийпа жемелеп калды.

Экөө жаакташып жатканын көпкө угуп бардым.

Токтобостон кете бердим, кете бердим. Кайда барсам баары бир да. Айланада кыбыр эткен жан жок, дүйнөнүн төрт тарабына жол ачык. Булактын тушунан, коштун тушунан өттүм. Таш-

Баба турган дөбөнүн түбүнөн өтүп кеттим. Таш-Баба табалай күлүп, агып калган көзү олурая карап узатып койду да, нечен кылымдар бою турган калыбынан жазбай белчесинен жерге батып, телмирип кала берди.

Эчтеме ойлонбостон жүрүп келатам. Ушу жерден тезирээк кетсем деген гана каалоо. Каргыш тийген Анархайды эми желкемдин чункуру көрсүн.

Кыйырсыз талаа томсоруп жатат. Ой-кыры, дөбө-жылгалары – баары бири-бирине окшош, ичин бышып кеткидей. Бул кунарсыз, өлүү талааны ким жаратты экен? Кордук көрүп, жапа чеккен башым бу кермек жыты жүрөк айланткан шыбактуу сур талааны сенделе кезип эмне азап? Каягыны караба, мелтиреген чөл. Тообо, бул аймактан адам эмне тапмак? Башка жер жетишпейби?..

Танкы кыялдарым эми болбогон кеңкелестик болуп көрүндү. «Мына сага көркүнө куштар кылган шыбактуу кең талаа, мына сага Анархай жергеси!» – деп, алсыздыгымды, башбаанексиз бечаралыгымды, колуман эчтеме келбей басынганымды сезип, ошого өчөшүп, өзүмдү шылдындап келатам.

«Төбөмдө түпсүз терең асман, тегерегимде кыйырына көз жеткис чөл талаа, анда бараткан купайкечен, кирзи өтүкчөн, күнгө онуп кубарган шапкечен мен кайдан адашып туш болгонум белгисиз, жападан жалгыз, нокоттой кичинекей бир жан баратам.

Ошентип кете бердим. Жол да жок, из да жок. Тим эле жүрүп баратам. «Бир жерден темир жолго чыгармын, – деп ойлойм, – анан шпал санап кете берсем, дагы бир разъездден поездге

жармашармын. Ошентем, эл-журтка, элге кетем...»

Арт жагыман ат дүбүртү, бышкырганы угулганда да кылчайбадым. Сорокин го. Башка ким болмок эле. Азыр жемелеген болуп, анан суранат. Баары бир кайра кайтпаймын.

– Токто! – деди Сорокин жайынча.

Токтодум. Аты кара терге түшүптүр. Сорокин күнгө күйгөн кубакай кашынын астындагы туздай көк көздөрүн кадап карап турду да, жан сумкасынан кыпкызыл кылып менин путевкамды алып чыкты. Аны мен жаңы келген күнү зор сыймык менен өзүнө тапшыргам.

– Ме, муну таштап кетиш жарабайт, – деди мага сунуп.

122 Көз карашынан же жаман көргөнүн, же жемелеп турганын көрө албадым. Айыптап да, аяп да турган жок. Жумуш башы болуп, мойнунда милдети чоң күндө ар кандай күтүүсүз иштерге жолуккан, мындай шартка каныгып бүткөн адамдын сабырдуу көз карашы. Куйкул сакал баскан чарчаңкы бетин алаканы менен укалай сүрттү да:

– Эгер разъезд издесен, онго тарта жүр, тети ги жылганы өрдө, – деп камчы суна көрсөтүп, атын буруп жөнөп кетти.

Аң-таң оозуму ачып, артынан карап калыпмын. Урушпаганы, кайра кайт деп суранбаганы эмнеси? Чаалыккан атын чарчаңкы минип жүргөнү кандай? Үй-жайы, катыны, бала-бакырасы алыста, өзү болсо үй бетин көрбөй кыштыр-жайдыр эл иши деп ээн талаада чапкылап жүрөт. Бул өзү кандай адам, аңгыраган Анархайдан издегени эмне?

Артынан ээрчип, сенделе басканымы өзүм билбей калыпмын.

Кечкурун баарыбыз үйгө чогулдук. Баарыбыз унчугушпай үнкүйүп отурдук. Очоктогу терскен гана чарт-чурт күйөт, башка дабыш жок. Баарына күнөөлүү мен. Сөз баштала элек, бирок Сорокиндин түнөргөн түрүнө караганда бир нерсе айтчудай.

– Кана, эми эмне кылабыз? – деди Сорокин акырында, эч кимге карабастан.

– Эмне, Анархайды топон суу каптап келатыппы? – деп Абакир кекээрледи.

Муну уккан Саадабек унчукпастан туруп, үйдөн чыгып кетти. Бая күнкү мушташкандан бери ал Абакир менен сүйлөшпөйт, азыр да сөзгө аралашпайын деди окшойт. Анын иниси Эсиркеп да ордуна тура берип, кайра отурду.

Абакир аны менен да ырылдашып алган. Мен жалынып койбогон соң бир күнү Эсиркеп экөөбүз орун алмашып, мен Саадабекке тиркегич болуп, ал суу ташып калган. Белгилүү эмеспи, сууну кечиктирип жеткирсе керек, Абакир адатынча атырылып бир тийиптир. Эсиркеп жемин же-дире койчудан эмес, менден үч жаш улуу, мушташ десе мушка кыйын.

Абакирге эч ким жооп берген жок.

– Ойлоно турган эмнеси бар, жумушту токтоткон адам жооп берсин, – деди ал дагы.

– Кеп ким күнөөкөр, ким бейкүнөө экенин териштирүүдө эмес, – деди Сорокин аны кылчайып карап койбостон. – Кеп бу жаш жигиттин тагдыры тууралуу. Эми эмне иштейт?

– Тагдыр имиш! – деп Абакир мылжыйып койду. – Мындай академиктердин тагдыры алдагачан чечилген, колунан бок келбей куурап

өтчү немелер да! – Абакир кыжырлана кол силкип салды. – Өзүң ойлочу, Сорокин, ушулардын колунан эмне келет? Биз таманыбыз ташка тилинип нан таап жүргөндө булар окуу демиш болуп талтандап, он жыл убактысын бошко кетирди. Буларды асыраган да биз. Курсагы ток, кийими бүтүн болду. Андан эмне чыкты, эмне үйрөндү? Же машине айдай албаса, же атка моюнчак ката албаса. Моюнчактын боосун кантип байлаганды билбейт... Мунун түйшүгүн мен тартып жинди болупмунбу? Окумуштуулугун урганым жок! Дагы Таш-Бабанын тарыхын билет имиш! Ишке келсе карайлап көзүн таппайт. Андай болсо башкаларга кесепетин тийгизбей жоголсун! Анан калса, Сорокин, сен да көп эле өмгөктөй бербегин! Өнөгүм жок жалгыз өзүм иштеп жүрөм, башканы да илээндилетпейм! Жок, ага көнбөйт экенсинер, эртең эле менин карааныма зар болосунар. А жанагы айтканым айткан, мындай академиктердин баарын битче сыгып таштаар элем...

– Жетишет! – деп Сорокин дагы бурулуп карабастан Абакирди кагып салды. – Аны биз сенсиз да билебиз. Кеп анда эмес. Кана, айтчы, Кемел, өзүңүн оюң кандай?

Тапатаңдан жооп бере албадым. Абакирдин айтканын угуп отуруп ушунун сандырагында да чындыктын үлүшү бар го деп ойлодум. Бирок кыжырланып, заарын сөзүнө чыгарып айтып жатпайбы. Кай жазыгыма? Мен бир колу-буту жок мунжу бекем, же Абакир билгенди кези келгенде ала албас макоо бекем? Же билимдин зыянын тартып жүрүпмүнбү? Түшүнсөм буюрбасын. Бирок Сорокинге токтоо жооп берүүгө тырыштым.

– Мен буерге тиркегич болуп иштегени келгем. Трактор айдаганды үйрөнөйүн дегем. Атка моюнчак катууну билип алдым го. Аны элдин баары билет. Ушу жумушту иштей берсе деле болот. Бирок мен эми суу ташыгыч болбойм. Айттым – болду.

– Бизде башка жумуш жок, – деди Сорокин.

– Анда менин кеткеним оң, – дедим.

Калийпа мени бир карап алды да, мунайым күрсүндү.

– Сууну өзүм эле ташып, ордумду сага берер элем, Кемел, бирок өзүң барбайсың да...

Мындайча жол чыгарын ойлогон эмесмин. Кайрымдуулугубу, же Абакирдин кылыгына кынжылдыбы? Качан болсо, Абакир оозуна ак ит кирип, кара ит чыгып жатканда коомайланып, эптеп жумшартууга, аягын ондоп кетүүгө тырышат, – ошондойбу, эмнеси болсо да, Калийпа ушинтип айткан соң ыза болуп отурган мен токтолбостон:

– Барам! – дедим.

Үй ичи жымжырт боло түштү. Очоктогу терскен гана баягысындай тырсылдап жатты. Баары мени анырая карашты. Мени жаңылыш айтып алды, азыр эле сөзүнөн кайтат деп отурушту окшойт. Мага жакшылык каалабаган, жек көргөн адамдын учуна өзүм барып түшкөн болуп чыктым. Бирок мен үндөбөдүм. Айттым – болду. Сорокин мага күдүктөнө карады.

– Барасыңбы?

– Ооба.

– Мага баары бир, – деп Абакир очокко чыйт түкүрдү. – Бирок эскертип коёюн, саал эле бирдеме болсо, моюнунду жулуп алам. – Ымырт

маалда Абакирдин көздөрү шылдындап жаткандай, кекеткендей муздак жалтылдады.

– «Саал бирдеме болсо» эмне кыласың? Күн мурунтан коркок билиш кылып алайын дегениң го? – Баятан бери үндөбөй отурган Эсиркеп чыдай албай кетти. – Иштебегенде эмнеси бар экен! Кемел менин сокомдо деле иштеген.

– Сага эмне жок. Куюшканга кыпчылба. Өзүбүз билебиз. Тракторго да, жумушка да... мен жооп берем.

– Токтот! – деп Сорокин жактырбай Абакирди дагы какты, анан мага айтты: – Таң эртеден баштап ишке кириш. – Ордунан туруп, эшикке жөнөдү. – Эмесе дем алгыла.

Бул түнү уйкум чала болду. Абакир менен кантип иштешер экем? Буга чейин анда-санда бир кагышып калганыбыз болбосо ортобуз окчун эле, эртеден баштап күнү-түнү дебей анын кол алдына түшмөй болдум да. Чиркегич болушка чыдамкайлык, көктүк керек, мен андан коркпоймун. Арийне, талаанын ой-кырын билип, трактордун жүрүшүн басаңдатпай соконун тишин керек болсо көтөрүп, керек болсо түшүрүп туруу милдет. Андан башка да тракторду ондоого, же трактористтин башка жумушуна, иши кылып баарына жардам беришим керек. Абакирге жазатайып сураган ачкычты эмес башкасын, же болтубу, гайкасыбы учурунда таап бере койбосоң балээ башталды дей бер...

Алдей апа да уктабай жатыптыр. Карангыда жылып келип, жаныма отурду да, башыман сылады.

– Ойлонуп көрсөнчү, Кемел. Сенин тениң эмес бул. Кой оозунан чөп албаган момун баласың. Жеп коёт бу сени... Түк да жакпайсың...

– Жагынайын деген мен жок. Жегич болсо жеп көрсүн, бүгүн көрүп жатыпмынбы...

– Өзүң билесиң го... деги байка, – деп Алдей акырын үшкүрүп алып, ордуна кетти.

III

Абакир экөөбүздүн чекишибиз алгачкы эле күнү башталды.

– Уктап калып, соконун астына түшүп кетсең мен жооп бербейм! – деп ишке чыгар алдында бир айтты.

Кайдагы уйку! Каталык кетирбейин деп, тиктегеним эле соконун тиштери. Соконун тишине түшүп өлөм деп корккончо, тиркегич болбой койгон жакшы.

Талтая отурган буттарымын астынан кронштейнге бекитилген тиштер жаркылдайт. Катарынан кыйгачтап тизилип, дындын бууланган чым кыртышын тилип, коңторуп таштап барат. Трактор ычкына күрүлдөп, кырдуу жалпак таманы шакылдап, шыбакты жапшыра тепсеп, токтоосуз жүрүп барат.

Абакир мени өлүү-тирүүбү деп бир кылчайып койбоду. Күржүйгөн быжыгыр желкеси гана көрүнөт. Ушул отурушу эле мени сынагандай, чыдап көтөрө алар бекен, же жарабайт экем деп кетип калар бекен дегендей. Ошол үчүн, мени аргасыз кетириш үчүн ушинтип тракторун токтотпостон жүрдү окшойт. Чаң менен ачуу түтүнгө тумчугуп, катуу темирде отуруу эмне экенин башкалар билбесе да, Абакир жакшы билет. Мейли, мен да кайтпаймын. Соконун рулун карыша уучтап, жан жагыма карабай, тырышкандан тырышып отурам. Канча убакыт өтсө да лам

деп ооз ачпадым, кыңкыс үн чыгарбадым. Абакир да өчөшкөндөн өчөшүп, тракторду таштак жерге салды да, соко бороздон секирип чыгып, тиштери ташка шакылдап тийгенде жарк-журк этип от чагылат, селкилдеген ордуман мен учуп түшө жаздайм.

Ошондо да кын дебедим. Кеч кирип, Абакир тракторун токтоткондо гана мен өлөрчө чарчаганымды сездим. Оозу-мурдум, көз-кулагым чан менен кумга толуптур. Жаным жер тартат, жамбашым тийсе эле уйкуга кеткидеймин. Бирок ордуман тап жылбастан Абакирдин буйругун күттүм.

– Тиштерин көтөр! – деп кабинадан башбага кылчайып, кыйкырды Абакир. Тракторду айдоодон чыгарып, моторду өчүрдү да, сокого келди. Эңкейип, тиштерин сыйпап көрдү.

– Мокоп калыптыр, алмаштыруу керек. Эртеменен даяр болсун!

– Макул, – дедим мен. – Запас тиштерди таштап, тракторду сокодон бөлүп кет.

Ал унчукпастан айтканымды аткарды да, кошко кетти. Мен артынан карап туруп, ачуум да келди, бирок суктанып да турдум. Чарчаганы билинбей теңселе басып баратат. Менин тырп этер алымды калтырбады, бирок өзү да тыным алган жок. Өгүздөй иштейт экен, айбан!

Күрсүнүп алдым да, куурай чогулттум. Соко-нун жанына үйүп койдум. Түн ичинде оттун жарыгында тиштерди алмаштырбасам болбойт да. Отун жыйнап бүткөн соң, тамактанууга жөнөдүм.

Байкуш Алдей апа, боорукер жан! Алып койгон тамагын апыл-тапыл ашап жатканымы зээ-

ни кейий карап отурду. Жайбаракат эс алууга чолом жок эле. Алдейдин фонарын сурадым.

– Эмне кыласың? – деди фонарды берип жатып.

– Керек. Соконун тиштерин алмаштырам.

– Кудай ай, ушундай да болчу беле! – деп Алдей Абакирге атырылып коё берди. – Жибербеймин! Баланы кордогон да болобу!

– Менин эмнем кетти, жибербесең кой! – деп корс этти Абакир жатууга камданып атып.

– Киришпегин! – деп Саадабек аялын тыйды. – Кемелдин өз акылы бар!

– Эчтеме эмес, Кемел, биз жардамдашабыз. Жүр, Эсиркеп! – деп Калийпа ордуна турду.

– Кереги жок, – дедим мен. – Жөн калгыла. Өзүм эле бүтүрөм.

Фонарды жагып үйдөн чыктым.

Түн коюну көзгө сайса көрүнгүс. Суу ичип алышка булакка кайрылдым. Кайнар булактын чордону бүлкүлдөп, бетиме салкыны урду. Фонардын жарыгына түбү күнүрт шоолаланып, кой-молжуп жатат. Чыны менен ботонун көзүндөй. Сакманчы кыз эсиме түштү. Баягы жолукканда жадегенде атын сурап калбапмын. Көкүл чачы желпилдеген ал сүйкүмдүү кыз кайда болду экен азыр?

Сокого жетип, буйдалбастан ишке кириштим. Соколорду көтөрүлгөнчө көтөрүп коюп, от жактым. Фонардын да жардамы жакшы тийди. Гайкаларды бурап чыгарып алып, кайра болтун бурап кийгизип, жоголуп калбасын деп шапкеме салып жатам. Ошентип түнү менен соконун астында сойлоп жүрдүм окшойт. Гайкаларды кайра бурап салыш баарынан кыйын болду, анын үстүнө эби келбейт. Бара-бара от да бастай бер-

ди. Соконун астынан сойлоп чыгам да, отко дагы куурай таштап, жата калып үйлөйм. Канча убакыт өткөнүн билбедим, айтор, баардык тиштерди алмаштырып чыкканча тыным албадым. Ошондон кийин темтендеп тракторго жеттим да, кабинанын ичине куладым. Канталаган колдорум биресе сыздап, биресе ысып, ачышып жатты.

Эртеменен Калийпа ойготту. Араба менен суу алып келиптир.

– Радиаторду толтуруп койдум. Кемел, жуунуп ал, суу куюп берейин, – деди.

Абалын кандай деп сураган жок, ошого ыраазы болдум. Бирөө эсиркегенсип боору ооруганы да кээде катуу тийет эмеспи. Калийпа арабадан бир түйүнчөк тамак, бир шише жарма берди. Жарманы кере жутканда чечекейим ачылды. Бу да болсо Алдейдин берип жибергени го.

Абакир келди. Лам дебеди, шылтоо издээр кынтык жок эле. Унчукпастан тракторду сокого айдап келди. Мен сокону чиркедим. Загон бойлоп жүрүп кеттик.

Кечээгидей эмес, бүгүн сокодо бекем отурдум. Колуман келет экен деп калдым. Алгачкы сыноодон абийирдүү өткөн соң аягына чейин чыдай аларыма көзүм жетип калды.

Алдыда кабинанын айнегинен кечээги эле быжыгыр желке көрүнөт. Трактор кечегисиндей эле тыным албастан ычкына күрүлдөп, темирлери шакылдап келет. Штурвалды карыштыра кармап, ошол көйдө мен отурам.

Чак түштө Абакир капилеттен моторду өчүрдү. – Түш! Дем алыш, – деди.

Трактордун көлөкөсүнө тунжурап отурдук. Абакир сиркеси суу көтөрбөй папиросун бел-

чесинен чайнап, комбинезонун, анан көйнөгүн чечти да, баарын астына төшөп, күнгө далысын тосуп жата кетти. Кең далы, уй жондуу, эти майланышып күнгө жылтырайт. Мен да күнгө кичине тооруккум келди. Көйнөгүмдү чечип, астыма төшөп, жатайын деп жатканда Абакир уйкусурай мага башын бурду:

– Далымы кашы!

Буйругум эки болбойт деген кыязда зилдей башын эки колуна жаздап жатып калды. Мен козголбодум.

– Уктуңбу? – деп башын көтөрбөй каарлана ыйыгын булкуп алды.

– Кашыбаймын!

– Кашыйсың дедим кашыйсың! – деп мага атырылып, жер таянган калыбында туруп калды. – Кана? Канча күтөм?

Мен эриксизден кетенчиктей бердим. Ызама чыдабай кеттим:

– Сен эмне... мен жумушчумун! Элдин баарын баккан мен деп төшүнү муштагылай берсиң. Кылган ишиң эле жумушчулук болбосо, дилинде жумушчулуктун кенедей ниети жок! Бай болсоң жарашмак!

– Болсо болмокмун! Менин ниетим менен ишиң болбосун! – деп байкоостон мурдума чертип калды.

Мен ыргып туруп, муштагылап жибердим. Абакир ушунуму гана күтүп турган белем, көптөн бери ичине толгон кыжырын күчүнө чыгарып, мени коюп калганда калпактай учуп түштүм. Араң дегенде тизелей тура келип, ыза менен дагы умтулдум. Мен умтулган сайын ал бир коёт. Койгон сайын жалп этип учуп түшөм.

– Муштумдун жыты мурдунан кеткис кыл-басамбы! Менин ниетим кандай экенин сага таанытайын! – деп, күрсүгүй муштуму улам мага курс-курс тиет.

Бирок мен да тарамыштай тырыштым, улам жыга койгон сайын кайра ыргып туруп, жармаша бердим. Колум жетсе мен аны бетке-көзгө муштап калам, ал ич-бооруму эзип, кабыргаларымды кыйратып салгансыды.

Дагы бир жолу туруп, акырын жүткүнө бердим. Ал касапчы балта чапкандан бетер кериле калып, «Ух!» деп көк желкеме коюп калды. Мен этбетимен бүк түштүм, бирок кың деп үн чыгарбаска эрдимди кесе тиштеп, жатып калдым.

– И, жаттыңбы, академик! Ошентип жердин жытын бил! – деди энтиге дем алып, жарылган эрдинин канын түкүрүп. – Бу сага Таш-Баба тууралуу лекция окуу эмес! Мындайда тарыхтын жардамы тийбейт.

Ошону менен ал аяк астыбызда тепселген кийимин алып, кагып-силкип, бир бугун чыгарып ыраазы болгондой шашпай кийине баштады. Бирок бу салгылашта да мен жеңип чыкканым анын оюна келбеди. Ырас жер тиштеп жатсам да бу менин жеңилгеним эмес болчу. Акыйкат үчүн мушташса болорун мен эми түшүндүм. Өзүңдү бирөө уруп жатса тартынбай аны уруш керек экенин түшүндүм. Мен үчүн ушунун өзү жеңиш эле...

Абакир комбинезонун кийинип болгончо мен эс алып, тез кийиндим да, сокодогу ордума барып отуруп алдым.

Трактор татырап от алып, ордунан козголду. Кабинанын айнегинен мурдагыдай эле быжыгыр желке көрүнөт, штурвалды мурдагыча карыша кармап, мен барам.

IV

Турмушубузга анча-мынча өзгөрүш кирди. Үрөн ташууга кош ат чегилген араба келди. Аны менен бирге арабакеч келди. Эми суу ташуунун жумушу жеңилдеп калды. Үрөн себүүгө Саадабек менен Эсиркептин трактору бөлүндү. Абакир экөөбүз мурдагыдай эле жер айдоодобуз.

Дагы бир жаңылык бар.

Эки-үч күн мурун арабага түшүп түшкү тамактан кайтып келатып, булактын башынан баягы сакманчы кызды көрүп калдым. Арабакеч аттын башын тарта берди эле, Абакир жактырбай шаштырды:

– Айда, токтобо!

Мен кызды карай жүгүрдүм. Коюн таштап, ал да мага жүгүрдү. Бирок мен ага жетпей токтодум. Жумуштан кечикпес үчүн кайра тиги арабаны кууп жетишим керек. Токтой калып:

– Саламат! – дедим.

– Саламат! – деп кыз да токтоду. Аны көргөнүмө кубанып турам, бирок эмне деп сүйлөшөрүмү билбейм.

– Эмнеге суу ташыбай калдыңыз, азыр кайдасыз?

– Тракторго өткөмүн, – деп мактана кыйкырдым. – Тетиги загондобуз. Кечириниз, мен шашып баратам.

– Барыңыз, барыңыз, – деп кыз мага кол булгады.

Арабаны кубалап чуркап баратам. Бир ирет артыма жалт карадым. Кыз да менин сонуман карап, жанагы ордунда турган экен. Араба токтободу. Бирок ага капа болбодум. Жаныма канат бүткөндөй. Кыз мага кол булгаганына, жаз-

дын даркан талаасында жүгүрүп келатканыма бактылуумун. Куштай учуп келатам. Мага канат бүткөндөй...

Эртеси сакманчы кыз коюн жайып, биздин загондун жанынан көрүндү. Жакыныраактагы бир дөбөгө чыгып алып, кой-козусуна көз салып турду. Бир мүнөткө болсо да жанына жакын баргым келди, бирок кайдан, Абакир андай жакшылыкка жаралыппы. Мен да суранбай койдум. Кызга кийинки жолукканда Абакир экөөбүз гүрүлдөгөн трактордун жанында турганбыз. Абакир мотордун бирдемесин карап жаткан.

– Бу кыз эмнеге айланчыктап калды? – деди Абакир.

– Билбейм.

– Аты ким экен?

– Билбедим.

– Эй, академик ай, – деп ал шылдыңдай түкүрүнүп, кызга көз ыргытты. – Бойго жетип калган кыз экен...

Мен аны акырая карадым.

– Бар ордуна! – деп Абакир бурк этти.

Биз жүрүп кеттик.

Ал ортодо кыз коюн кырдан бери жайып түштү. Жанына жетип барып, жанаша отуруп сүйлөшсөм, жадегенде желпилдеген көкүл чачын эле карап келсем дегенде эки көзүм төрт...

Ангыча трактор токтоп калды. Абакир кабинадан башын чыгарды.

– Рычагды бекитип, бери кел!

Мен таң калып сокодон түштүм да, Абакирге бардым. Иш учурунда ал мени кабинага киргизчү эмес.

– Отур! – деп ордун бошотту. – Айдап үйрөн!

Кандай кудай жалгады муну! Ушинтет деп ким ойлоптур. Абакирге эмне болду, чыны менен мага ниети онолдубу? Бирок көп ойлонуп отурбай айтканын үйрөнүп жаттым.

– Педалды тарт. Илинчегин кош. Ии, ошондой. Эми педалды акырын коё бер. Фрикцион рычагдарын карма...

Трактор гүр-гүр этип алды да, загон бойлоп жүрүп берди. Сүйүнгөнүмөн жүрөгүм лакылдап чыкты. Башка эчтеме оюма келбей, дүйнөнү түгөл унуттум. Бар ойлогонум, трактордун механизмдерин билип, айдаганды үйрөнүп алсам дейм. Көптөн бери каалаганым ушул эмес беле! Мына эми күчтүү трактор менин кол кыймылыма баш ийип, каз таманы менен жерди жапшырта тепсеп жүрүп барат. Бүт көңүлүм алдымдагы тетиктерге байланып, өзүм да чырмалышкан ушул көп тетиктердин бири сыяктанып калдым.

Загондун аягынан аяптоор¹ бурулдум. Ырас, тиркегичим жоктугунан бурула берген жерде ала калып калды. Ошо да сөз бекен, Анархайда жер жетпейби! Ушундан арттырганым, трактор айдаганды үйрөнүп алсам жакшы да!

Загонду эки-үч ирет айланып чыктык. Жүрөгүм ордуна келип, кыймылым ишенимдүү боло баштады.

– Шашпагын, академик! – деп Абакир кулагымын түбүнө кыйкырды. – Мен азыр келем. Эгер бирдеме болсо, моторду өчүр.

Ал жүрүп бараткан трактордон секирип түштү да, кагынып-силкинип, үстү-боюн түзөнүп, сакманчы кызга бет алды. Анын арам оюн мына ошондо түшүндүм. Кандай эле мени кабинага отургузуп калды десе!..

¹ а я п т о о р – кадыресе, жаман эмес.

Кыздын кашында жайбаракат сүйлөшүп турду. Кайда шашмак. Иши болсо жүрүп атат, трактору жакын, бирдеме болсо жүгүрүп келет.

Бу жоругу мага жакпады. Бирок ошондо да трактор айдап жүргөнүмө корстонмун. Кабинадан баш чыгарып, кызга кол булгагым келет, бирдеме айтып үн салсам дейм. Каргашадай болуп Абакирдин туруп алганын карачы! Ал эмнелерди айтып жатты экен? Кыз эмне деп жооп берип жатты экен? Абайласа экен кыз, Абакир менен азыр сак болбосо болбойт...

Кыз коюн айдап кеткиче бир жарым сааттай трактор айдадым. Абакирдин кебетесинен корстончулук көрүнбөйт. Демейки түпөйүл, топоз кебетеленип кекирейгенинен башка белги көрө албадым.

— Академик, айда өз ордуна бар! — деп далыга какты да, мыйыгынан күлүмсүрөп койду.

Лам дебестен трактордон секирип түшүп кеттим.

Кечээги кыз бүгүн дагы келди. Абакир мени дагы кабинага отургузуп, өзү кызга кетти. Сакманчы кыз эмнеге келди дейм, келбей эле койбойбу? Тракторду токтотуп коё албайм, же өз бетим менен айдап кете берүүгө жаным тынчыбайт.

«Кантип бир белги берем кызга?» — деп кабинада алар жакты жалт-жалт карайм. — Абакирге кездеше бергени жакшы эмес. Бирок эки кишини сүйлөштүрбөй кантип тыйып коё аласың? Ким менен сүйлөшөрүн ар ким өзү билиш керек да...»

Бу жолу кыз тез эле кетип калды, ага мен катуу кубандым. Коюн кубалап, улам артына кылчактап коюп, жүгүрө басып баратат. «Кечир

мени, жаркыным, – дедим мен ичимен. – Тез кетип калганын жакшы болду. Экөөбүз дагы кездешебиз. Эмки жолу тракторго отуруп албай алдынан жүгүрүп чыгам. Азыр бара кой, беш көкүлүм... Али атыңды да билбеймин...»

Эртең кездешебиз дегеним бекер экен. Абакир экөөбүз бири-бирибизге билдирбей кызды үч күн катары менен күттүк. Абакир адаттагысынан ачуулуураак жүрдү. Мен ага кайрадан жексур көрүнүп жүрдүм. Аны жек көрөрүмдү мен да жашыра албадым. Бу оңбогур кызды жаман сөз менен кордогон окшойт деп, жаман көз, суук сөздөн жаркынымы коргоп кала албаганыма жаным кейиди. Колум бошой калса кызды издеп таап алып, тартынбастан эзилише сырдашууга сөз бердим өзүмө. Ошол күндөн баштап кызга жолугууну эңсеп, көксөп жүрдүм.

Ошол күндөрдүн биринде катуу жаанда калдык. Кайдан-жайдан чапкындап добул келди да, төгүп кирди. Кең талааны алай-дүлөй түшүргөн мөндүр аралаш жааган өткүн эле. Асман гүүлдөп, чаңдап жаткан жердин бетин заматта боржуктаган көлчүк басты да калды. Бирок Абакир тракторун токтотподу, күчөп айдап, артта мөндүргө кулагын сабатып, шөптүрөп суу болуп бараткан мени бир кылчайып карап койбоду. Суу сиңген кыртыш мурдагыдай конторулуп түшпөй, соконун тиштерине кептелип, какалтып жатты. Эгер трактордун каз таманына баткак чапташып, бир ордунда жылбыша бербегенде Абакирдин токтотор түрү жок болчу. Моторду өчүрдү да, чылымын кере соруп, кабинадагы орундугуна чалкалай отурду. Добулдан баш калкалап, кабинадан баанек сурап жүгүрүп келет деп ойлоду окшойт мени. Мага болсо эми баары

бир болуп калган. Жамгыр өтмө катарыма өткөн. Коштон түшпөй өтүгүмдүн балчыгын тазалап отура бердим. Суу тийбесин деп корголоткон нерсем жалгыз блокнотум эле. Оюма түшкөн бирдемелерди жазып, окуган китептеримен көңүлгө жуккан үзүндүлөрүн көчүрүп алып жүрчүмүн. Блокнотту өтүгүмүн кончуна тыктым.

Капилет башталган өткүн капилеттен токтоду. Ошол замат түпсүз тунгуюк көк асман чайыттай ачылды. Жаздын жоомарт жамгыры жууп өткөн даркан талаа сулууланып, жаркын сала берди. Жердин бу көркүнөн асман да калышкысы келбегендей. Анархайдын кыйырсыз кеңдиги мурункусунан да кеңирсип, чалкый түштү. Асман менен Анархайды бириктирип күн желеси тартылды. Ааламдын тиги чети менен бу четине жете ийилип, дүйнөнүн дүйүм кооз түс-бөктөрүн боюна синирип, күн желеси кыймылсыз ийилип турду. Жүрөгүм өрөпкүп, айлантатегерете карап турдум. Түпсүз тунгуюк, үлбүрөк тыноодон салмаксыз көк обо, канаты көзгө илешпей дирилдеген түркүм түс асем тотудан кооз күн желеси, андан бери чалкыган даркан талаа!

Жер жылуу бууланып, кургап баратты. Төбөдө көгүлтүр тунук абада канжардай канаттарын какпай каалгып бүркүт жүрдү. Аны ошончо бийикке көтөргөн өзү эмес, күчтүү канаттары эмес, мобу талаанын бойго кубат, көңүлгө жигер кошор деми сыяктанды.

Ошол жигер, ошол дем мага да кошулгансыды. Көңүлүм эргип, Анархай туурасындагы учкул кыялым канат кагып сабалап учту. Ырас ушул турушумда жерден кубат алгандай бекем элем, жаркын кыялыма азыр эч ким көлөкө түшүрө алмак эмес, Анархайдын даркан талаа-

сынын келечеги туурасындагы ишенимдүү элестеримди эч ким буза алмак эмес. Мектепте дубал гезитке кээде ырым чыга калып жүргөнүм болбосо, менин акындыгым жок эле. Ага болбой кончуман блокнотумду сууруп чыгып, энтелеп келген алгачкы саптарды шашып-бушуп жазып кирдим.

Кордойдун нары жагында
Айдын талаа Анархай,
Адамдын буту баспаган
Кеңирсиген кенен жай.

Кең Анархай өлкөсү
Гүл жайнаган жер болор,
Эмгекке шай, ырга бай
Ырыска шерик эл конор!..

Ырымын эби-сыны анча келишпей калганына караган жокмун. Көкүрөгүмө батпай оргуштап жаткан ой-сезимдердин жүздөн бири кагазга түшпөй калганына өкүндүм. Келечекке учкан кыялымды жеткирер көркөм сөздү кантип тапсам деп мээ катырып, ойлонуп отуруп калдым эле. Ангыча бирөө колуман блокнотуму жулуп кетти, карасам, Абакир.

– Күйдүм-сүйдүм деп жазып жатасынбы? – деп нары басып окуп баратат. – Ыр менен кыздын башын айландырмаксың го?..

– Бергин! – деп жиндене атырылып жетип бардым. – Бирөөнүн жазганын окуган жакшы эмес!

– Жакшыбы, жакшы эмеспи, аны мага үйрөтпө! Эмне жакшы экенин мен өзүм билем! Бар ары!

– Сениби! – деп жүгүрүп барып, трактордон отвертканы алып чыктым.

– Кутурба! – деп Абакир айбаттанды. – Ме, мен дагы бирдеме экен десе, кайдагы былжыр. – Блокнотумду мага сунду да, аздан соң талаа жаңырта каткыра күлдү. – Айдың талаа Анархай! Кең Анархайдын өлкөсү дейт! Ха-ха-ха! Эй, акмак академик! Сага окшогон куру кыял, жел өпкөлөрдү айдап келе турган экен ушерге!.. Кең Анархай өлкөсү деп тапкан сөзүн!! Ха-ха! Али дагы сага атаңы таанытар бу Анархай өлкөсү! Бир эле кыш кыштап көрчү, ошондо башкача ырдап жүрбөсөң мага кел...

– Кыштаймынбы, жокпу, аны сенден сурабайм! Мени коюп, өз камыңды ойло!

– Ойлой турган эмнеси бар экен? – Абакир түнөрө ызырынып мага сүзө келди. – Өз оюм өз башымда. Каерде болбоюн акымы бирөөгө жедирбейм. – Нары баса берди да, бирдеме эси не түшкөндөй кайра кайрылып келип, мени сүзө токтоду. – Айтып коёюн, академик, алиги кызды оюңан чыгар, түшүнө да кирбесин... Чалып салам!

– Аны көрө жатарбыз!

– Айтты-айтпады дебегин, эсинде болсун.

Өзүнөн өзгөчө жашагандардын баарын жек көрүп, ачууга муунуп, заары башына чыккан ушу немени карап туруп, биресе боорум ооруду. Шашпай туруп, мындай дедим:

– Өзүң чоң эле кишисин. Кээде айтканың эстүү адамдын сөзү. Бирок ал байкоостон чыгып кетеби дейм. Адамга кыялданууга, ой ойлоого, тилек тилөөгө эч ким тыюу сала албайт, ушуну билип алсаң боло. Адамдын айбандан айырмачылыгы да ошентип ойлоно билгени эмеспи.

Бу сөзүм кулагына кирдиби, же агып калдыбы, ким билсин, айтор үнү өчтү. Түнөргөн бойдон тракторго барып, от алдыргычты жулка тартты. Мотор күр-күр-р этти. Ишибизди уланттык...

Ушу күндөн мен алиги кыялымдан ажырабадым. Кыялымды мен кармашта женип алдым, эми ал кыялдын ээси өзүммүн. Кыялым да менден адашкан жок, жатсам-турсам өзүм менен бирге.

Кечкисин эл уйкуга киргенде мен үйдөн чыгып, булакка жөнөдүм. Булак башына жалгыз барып, жалгыз отургум келди.

Асманга жылдыз батпай, кай бир даркан талаанын четине агылып түшүп жатты. Тегерек булактын көзү жылтыр тунук, түпсүз терең көрүнөт. Асмандагы жылдыздар, атүгүл бүтүндөй асман ушул кичинекей чөйчөккө батып тургансыйт. Жылдыздар булак түбүнөн көктөгүдөн бетер суктандырып жымындашат, сузуп алып, айланадагы карангы түнгө алтын учкун ширенди чачкандай чачсаң болгудай. Булактын агып чыгып жаткан оозунда жылдыздар да кошо агып кетип жатат. Береги тунуп турган чордонунда болсо куду көктөгүдөй болуп жылтылдашат. Аны карап отуруп, ойго чөмүлдүм: талаанын кайнар булагы адамдын жан дүйнөсүнө окшош белем, кээде адамдын да дили тазаланып, көңүлү көтөрүлүп турган чакта, кыялың алып-учуп турган чакта, жандүйнөнө бүтүндөй аалам батып турабы дейм...

Булак башында отуруп, түн жамынган талаа сырына чөмүлдүм, кулак түрүп, дилимди ачып коюп, мемиреген түнкү талаанын табиятын жандүйнөмө синирип отурдум, кыялым кошулуп,

көз алдыма не бир ажайып элестер тартылды. Кимге айтсам муну, ким менен сырдашсам? Эмнеликтен экенин баамдабадым, бирок сырдашсам сырыма, толкундансам кыялыма түшүнө турган жалгыз гана алиги атын өзүм биле элек беш көкүл кыз сыяктанды. Жалгыз ошо кыз гана дилиме дили жакын, кыялыма кыялы окшош сыяктанып туруп алды. Же бу сезим ал кыз экөөбүз алгач ушу булактын башынан кездешип, атын Ботокөз деп бирге койгонубуздан улам козголдубу?..

142 Ал кыз азыр кайда болду экен, аны ойлоп отурганымды туяр бекен? Жакында кошту бүтөбүз, ошондо ал кызды издеп таап, ушу булактын башына апкелип, Анархай өлкөсү туурасындагы кыялданганымы бүт айтып бербесем. Жазган ырымы окуп бергеним болбос, кыз күлсө шылдың болом го, Анархайдын келечегин кандайча элестеткеними кара сөз менен эле айтып бербесем...

Кетүүгө туруп атып, жылдыз жабалактап жайнаган асманды дагы бир жолу чалкалай карадым. Көзүм көргөнүнө көңүлүм сүйүнөт. Ал эми нараактагы дөбөдө карайып Таш-Баба турат. Сокур көздөрү алысты телмире тиктеп, баардыгына кайдыгер, дүнүйөкапар кебетесин жазбай турган элесин көз алдыма даана келтирдим.

Толукшуп ай чыкты. Ошондо мен айдоонун наркы жээгин жакалай жылжып келаткан үркүнчөк эки караанды көрдүм. Көрсө, жейрендер экен. Кайда баратышат? Сууга келаткан го. Эки жейрен айдоонун дал мизине келип, жер май менен темир жыттанган, баштагыдай болбой коңторулуп жаткан айдоону басуудан чочулап туруп калышты. Ай шооласына жондору кү-

мүштөнүп, жейрендер кулак серейте элендеген калыбында көпкө турушту. Кураны¹ бутактаган кичине мүйүзү бар, телкиси² жапысыраак – экөөнүн тен алакандай көздөрү ай нуруна чагылышып, жалт-жулт этет. Телкиси куранга ыктап, кичинекей жеңил башын сак көтөрүп турат. Селейишип катып турган ушу калыбында ал экөө: «Бу талаага эмне болгон? Эски жолубуз кайда жоголгон? Бу жерди конторуп таштаган кандай күч?» – деп жатышкансыйт.

Жейрендер айдоону кечип өтө албады, даабады. Кайра бурулушту да, соорулары ай шооласына күңүрт муңайым жылтылдап, шыбыртсыз басып кете беришти.

Алар чочубай жөн кетсин деп, мен дагы бир аз отурдум. Анан үйгө келип, карангыда ордумду сыйпалап таап, көпкө уктай албай чакыйып жаттым.

Ошондо аргасыздан шыбыш сөз уктум. Абакир менен Калийпа бир төшөктө жатыптыр. Мурда деле ушинтип жатып жүрүшкөнбү, анысын билбейт экем. Калийпа бирдемелерди бышактай күнкүлдөп жатат, сөз ажырым угулбайт.

– Болду эми, жетишет, – деди Абакир уйкусурап. – Чыдай тур, жакында шаарга барабыз, ошондо алдырып салабыз. Көп болсо эки-үч күн жатып чыгасың да... Куру-бекер ыйлай бересиңби.

Калийпа капалана жооп катты:

– Мен ага ыйлап жаткан жокмун. Сендей адамды неге сүйүп калдым деп, ошого өзүмү өзүм жектеп жатам. Деги сенин эмнеңи жактырып

¹ к у р а н – жейрен, эликтердин эркеги.

² т е л к и – жейрен, эликтин ургаачысы.

калдым экен?.. Же бир адамга кылган жакшылыгың болсочу. Ошонуна карабай иттен бетер ээрчип алганыма жаным кашаят.

– Кийин өкүнбөйсүн. Жумушту бүтөлү, анан өзүм алып кетем сени.

– Жок, өкүнөрүм бышык. Өмүр бою өкүнүп жүрүп өтөрүмү өзүм деле билип жүрөм. Ошондо деле болбой сени ээрчип кетем го. Кантип сениз жалгыз калам...

– Акырын сүйлөчү, эй! Берээк жат. Бая эле ушинтпейсинчи... Жаздыкты бүт суу кылып...

Мен чүмкөнүп алдым. Жаркын көңүлүмдү капаланткан бу сөздөрдү укпай эртерээк уктап кетсем экен деп, тумчулана жаттым.

V

❧
144

Мезгил өткөн сайын күн катуулап ысыды. Сорокин да тез-тез келе турган болду. Айдоону шаштырбаса болор эмес, күн өткөн сайын жер кургап баратат. Дагы беш күн айдай турган жер калды, үрөн сепчүлөргө да ошончо убакыт керек.

Сорокиндин айтуусу боюнча күзүндө келип тондурма оодарат экенбиз. Эмки жаздан баштап көп трактор апкелип, РТС¹ орното турган көрүнөт. Сорокиндин жумуштарынын баары эсептелүү. Талааны чарк айланып, жыбыт-жылгасынан бери кыдырып жүрө берет. Бул талаанын ою менен кырын ал тим эле карап жүргөн жери жок, алакандай жерине чейин эсептеп, баалап чыккан киши.

Кышы катуу жылдары Анархайдагы малга жем-чөптү машинелеп, самолёттоп ташып жа-

¹ РТС – ремонттоо техникалык станциясы.

тышпайбы. Аны тыя турган мезгил жетти дейт Сорокин. Кантип тыяр айласын өзү билет.

Абакир экөөбүз түн ортосуна чейин жер айдадык. Талаага түнөп, таң эрте кайрадан ишке кириштик. Жумуштун оорлугу ошончолук, Абакир мени мазактоого да шайманы келбей калды. Менин бар-жоғумду мүлдө унутуп калгандай такыр назар салбайт. Ошондо да түнөргөн көзүнүн тереңинде мага деген өчөштүк жини жашырынып кайнап тургандай.

Сорокин эмгек акыбызды апкелди. Абакир акчасын кайта-кайта санап, күдүктөнө тунжурап, анан барып ведомостко кол койду.

— Ой, бу жердин чөлдүгүнө, алыстыгына — баарына төлөгөнү ушул элеби?

Биз үндөгөн жокпуз.

Мен өз милдетимди аткарып жүрө бердим. Өз кыялым өзүм менен: кош бүтүп, тиги кырдын нары жагындагы чабандардын кошуна барар күнүмдү, аерден беш көкүл кызды таап алар күндү кыялданам.

Ошол күндөрү биз жаңы загонго түштүк. Өзүнө жаккан иш болсо ар качан жаңысынан баштап турган ырахат. Мектепте окуп жүргөндө да ар качан жаңы дептердин жаңы жолунан баштап жазганды жакшы көрөр элем. Таң эрте тура калып, жаңы кардын из түшпөгөн жеринен жаңы жол салып басканды жакшы көрөр элем. Көктөмдө тоо боорун кыдырып, али эч кимдин көзү чалбаган жаңы кызгалдактарды тергенди жакшы көрөр элем. Ушунун баарында жаңыга умтулткан, азгырган күч бардай. Мына бу Анархайда да соконун тиши тилбеген дыңды бузуп, жаңы бороз салуу жаңы дептердин жаңы жолундай, жан баспаган жаңы кардагы жаңы из-

дей, жан көрбөгөн жаны кызгалдактай көңүл толкутту.

Коштун үстүндө соконун жылтылдаган тиштери дыңды кантип чытырата тилип баратканын карап бараткан элем. Кара күрөң дың каш кулак жондонуп каңтарылып калып жатты. Ангыча четки тиштин астынан толкунда жылт көрүнүп, кайра жылт жоголгон балык сымал бирдеме күзгүдөй тишке оттой жарк чагылышып, кайра бороз астына жылт кирип кетти. Дароо коштон секирип түшүп, ошол жерге жеттим да, калың чымдын астынан сүмбөдөй сүйрү келген сары темир сууруп чыктым. Эмне болсо да кооз экен, кубанганыман Абакирге кыйкырдым:

– Алтын!

Абакир дабышымы угуп тракторду токтотту да, секирип түштү.

– Эмне таптым дейсиң?

– Алтын! Карачы, Абакир, алтын, алтын!

Абакир мени көздөй оболу шашпай басты да, анан аптыгып жетип келди. Колумдагы жаркылдаган нерсени суна бердим.

– Кана? – Ал табылганы алып, ишене бербей айланта карады да, женине сүрттү. – Ушерге, эмне алтынды бирөө таштап кетти дейсиңби, – деп кошкайдыгер сүйлөп турду, бирок улам караган сайын кокустан баскан коркунучка апкаарып, үнү каргылдана берди. – Кайдан боло койсун. – Табылганын жонундагы быдыр арасына турган топуракты тырмактап чукуп, күчүркөнө мыйыгынан күлүмсүрөгөн болду да, мени тике карабастан, нааразы болгондой кайрып берди.

– А эгер алтын болсочу!—деп мен табылгамы жактадым. – Карачы салмагын, сегиз жүз граммдай бар. Он экинчи кылымда бул жерлерде мон-

голдор турган. Буерге келер алдында алар Кытайды чаап, көп алтын олжолоп келишкен. Бу деле ошол кезден калып калышы ыктымал.

Табылган чын эле алтын болуп калса деп, негедир Абакирдин көзүнчө тапканым алтын болуп калышын каалап, тарыхты ошол үчүн айттым. Ушу каалоого азгырылып, кыялым алып учту, сөзүмүн актыгына өзүмү да, аң-тан калган Абакирди да ишендире бердим:

– Жер алдында мунун канча жатканын билесиңби? Башка металл болсо алдагачан чирип калмак, бу таза алтын болгондугунан ушу кезге чейин сакталып жатыптыр. Анархайдын бетинде бир кездерде нечендеген көчмөн калктар жоолашып, салгылашып өткөн. Ал кездеги хандардын кылычтарынын туткасы таза чулу алтындан жасалчу. Мына, карачы бу да туткага окшоп турат. Кармап көрчү, туткага ылайыктуусун!

Абакир кайра алып, кармалап көрдү, салмактап көрдү.

– Алтынбы – жокпу, аны билген кишилерге көрсөтүп анан айталы! – деп ал табылганы чөнтөгүнө салып алды. – Коштун үстүнөн түшүрүп аласың, менде болсун.

– Мейлиң, – дедим.

Салмактанган чөнтөгүн сылагылап, Абакир тракторуна жөнөдү.

Андан ары жүрдүк. Табылгамы Алдияров агайга алпарып көрсөтсөм деп ойлоп келем. Агайдын түзгөн музейчесинде мындай тарыхый табылгалар көп. Муну көрүп, тарыхын узун сабак кызык кеп кылып айтып берет.

Анан чарчасам керек, табылгамы да унутуп коюпмун. Трактордун улкуп-жулкуп жүргөнү

чарчатты баарынан. Бирде акырындап жылжып калат, бирде мотордун үнү кулакты тундуруп, тапатаңдан атырылып кетет. Абакирдин бу жоругу таң калтырды. Трактордон чыккан кара түтүн айдоону каптап, дем кысып, соконун астын жойлоп, конторулган бороз менен кошо көмүлүп баратат.

Керээли кечке ушинтип иштедик. Күн батып кетти, бирок каш карая элек. Абакир бир нече жолу кабинадан мага кылчактады, караганы түшүнүксүз. Бир маалда тракторду токтотту.

– Бери кел!– деди кол булгап.

Мен барып кабинага түштүм. Абакир өң-далеттен кетип купкуу, тике карабай көздөрү жалтактайт. Маңдайында исиркектеген терин арчып, мотордун доошун баса кыйкырды:

– Кыйкыра берип чарчадым. Барып рычагыңды бекемде да, кайра келип сен айдачы. Негедир жаным кыйналып турат, кечки салкынга кичине басайынчы, жакшы болуп калар...

– Бар, бар,– дедим мен.

Мен кошко барып, кайра келгиче Абакир трактордон түшүп калган экен. Кебетеси кетип, шүмүрөйө түшүптүр. Үнкүйүп четке сүйрөлө басты.

«Чыны менен катуу ооруп калган го. Ичи ооруп атса керек, бүрүшө түшүптүр», – деп ойлодум да, тракторду ордунан козгодум.

Трактор чирене тартып, бир калыпта жүрүп келет. Аны жүргүзүп башкарып келаткан мен. Бу жолу да жакшылап айдоого тырышып адатымча толкундап алдым. Загондун этегине жетип, кайра кайрылдым. Иңир кирип, талаа салкын тартты. «Эми эки айлангандан кийин фарын күйгүзсөм болот», – дедим өзүмө ичимен.

Бет алдымы түз карап барам. Ал жактагы апай бетти боорлоп бирөө шыпылдап кетип баратты. Кайкы белге чыкты да, токтоосуз нары түшүп, көрүнбөй кетти. Далысын гана көрүп калдым. Абакир экен. Ага эмне болгон? Кайда жүгүрүп баратат? Бирдеме көргөн го. Загондун орто ченине жетип, кабинадан суурулуп тура карадым. Абакир көрүнбөдү. Кайда житип кетти? Ооруп турбады беле? Кызык. Тракторду токтотуп, моторун жайлатып койдум.

– Абаки-р! Абаки-ир!

Ал үн катпады. Моторду биротоло өчүрдүм да, дагы кыйкырдым:

– Абаки-ир! Кайдасың, жооп бер! Ала күүгүм басып турган чыбырдын үстү тунжурап селт этпеди.

Кыйналып жатпасын? Ичи ооруганга үч бүктөлүп, боордо ооналактап жер сүзүп жаткандай элестеди мага. Трактордон секирип түшүп, ошо тарапка чуркадым. Кырды ашып, нары карадым, бери карадым, жан көрүнбөйт. Дөбөчөгө жүгүрүп чыгып карасам, те төмөнкү түздө кетип бараткан Абакирдин карааны көрүндү. Алыс кетип калыптыр.

– Абакир! Кайда барасың? – деп ай талааны жаңырттым.

Абакир кылчайып койбоду, аздан соң жер соргонсуп таптакыр көрүнбөй кетти.

Дагы бир аз карап турдум да, түңүлүп кайра тарттым. Батып кеткен күндүн солгун нурлары акырындап өчүп баратты. Ой менен кырды бүркөө кабак ирешире басты.

Биресе таңыркап, биресе эчтемени түшүнө албай келе жаттым. Азыр мага мобу муңайым тунжураган тынчтык да жат көрүндү. Айлана

талаа менин ар бир кадамымды андып, шыбыр-тыма кулак төшөп, ойлогон ойлорумду билип жаткандай. Ойлогон ойлорум болсо, Абакир: илгери замандарда бу жерлерде эмнелер болуп өткөнүн айтсам, мага күлдү эле. Анан алиги табылганы алтын деп, кылычтын алтын туткасы деп койсом акылынан адаштыбы?.. Бирок мындайлар акылынан адашпайт. Качууга алдагачан даярданып жүргөн неме көрүнөт. Кээде өзү да кетем деп Сорокинди, Калийпаны, кала берсе баарыбызды коркутчу эмес беле. Биз корктук беле, сурандык беле, аны менен иши жок болчу. Баарыбызды жек көрүп, атүгүл бир жолу мушташ чыгарганычы. Анын үстүнө боюна бүтүп калган Калийпадан кутулгусу келди да. Айлык акчасын аларын алды. Акыры житип жоголмок тура. Бүгүн гана бир күн бекер иштеп берди. Алиги табылга алтын болуп калгысы бардыр деп, бекер иштеген бир күндүк эмгегинен кечкени тура мунусу...

Менин ойлорумду Калийпанын үнү бузду:

– Абаки-ир! Кемел! Кайдасынар?

Түнкү ишке деп суу апкелген экен.

– Кайда жоголуп кеткенсиңер? – деп элеңдей алдыман чыкты. – Эсим чыкканычы. Күтүп турам, турам, тракторунар турат, өзүнөр жок.

Эмне демекмин ага? Чынын айттым:

– Абакир кетип калды. Жумушту таштап кетти.

– Эмне дейсиң... Абакир... эмне үчүн? – деп мукактанды.

– Билбейм.

– Биротоло кеттиби?

– Биротоло.

Алтын тууралуу унчукпадым, Абакир үчүн өзүм уялып турдум.

– Кетип калды дечи? – Калийпа нес боло бир аз турду да, арабадагы бидонду жулкуп алып, жерге күрс койду. – Эмнеме суу ташып жүрөм мен? – деп өз алдынча сүйлөндү.

Мен бидонду алып, радиаторго суу куя баштадым. Калийпа кабинага чекесин таяп алып, буркурап ыйлап жиберди.

Шаштым кетти, эмне деп жубатарымды билбедим.

– Кайра келип калар, балким, – деп ооз учуман булдурадым.

– Аны жоктоп жаткан мен жок! – деп кабинадан башын жулуп алып, жаш чайыган жүзүм мага бурду. – Ишенип жүрбөдүм беле, үмүттөнүп жүрбөдүм беле! Ишенген кишим ошо беле? Үмүтүм ошо беле?—деп жаны кашая чырылдаганда тынып жаткан талаа тынчтыгы камчы тийгендей силкинип жиберди. – Иштерман жигит деп жүрбөйүмбү, кара мүртөз таш боорлугу калар деп жүрбөйүмбү. Муз жүрөгүн ак пейлим, ысык сүйүүм менен эритип алармын дебедим беле. Эми кылганы ушубу? Эмнесин айтайын... Адам турмак айбан ат да башкарганандай басып, иштеп жүрбөйбү. Айбандан адамдын айырмасы – жандили бар эмеспи... Жан-дили болсо башканын үмүт-тилегин сезбейби, аябайбы... Ошондо эмгегинин акыбети кайтып, үзүрү ырыс болбойбу... Абакирчи? Ушунун бирине да түшүнбөй кетпедиби. Келгенде кандай болсо, ошо бойдон кете берди. Күйгүзүп кетти го мени, күйгөнүмү ким түшүнөт!..

Мен унчуга албай өзүмчө капа болуп турдум. Калийпага жаным ачыды. Абакирдей немени

кандайча сүйгөнүн гана түшүнбөйм... Аттин, Калийпаны таштап кетип, кандай асыл казынадан, ырыс-таалайынан айрылган Абакир билсе, түшүнсө... о, анда ал кышкы бороондо ач калган ач бөрүдөй улубас беле!

Калийпа башка эчтеме дебестен арабасын айдап кетип калды.

Анархайдын айдың талаасы мемиреп уктап жатты. Алдагайдан зыңылдап шыбак башын үркүткөн паровоз үнү угулду. Балким ушу поездге жабышып Абакир кетип бараткандыр... Жоголсоң жогол, наалаты, жолуң ошол! Сенсиз Анархай куруп калбас, сенсиз көрөр күнүбүз башка, сен жок болсоң мөгдөп калар биз эмес!

Кайра аны эсиме алгым келбеди. Жумуштун камын көрүш керек. Көпкө убараланып жатып, тракторду араң от алдырдым. Татыраган ачуу доошко түн үркүп ойгонгондой болду. Кабинага түшүп, фараны жандырдым.

Эми бу жумушка жооп берчү мен. Түндү жиреп баратып, беш көкүл кыз эсиме түштү. Учкул кыялымдай аруу жаркыным, азыр жанымда болсо кана. Бу жапайы Анархайга эртең гүл жайнап, ырыска шерик эл конорун жомоктоп айтып берер элем. Жаркыным Анархай өлкөсүнүн келечегине, менин жомогума ишенмек.

ДЕЛБИРИМ

Пролог ордуна

Кесибим журналист болгон соң үйгө байыс албай кыргыз жергесин кыдырып жүргөнүм жүргөн. Ошондой бир жолу Нарында жүргөн элем, Фрунзеге редакциядан чукул чакырып калышты. Автостанцияга жетип келсем, автобус менин алдымда эле жүрүп кетиптир. Кийинкиси беш сааттан соң жөнөйт экен. Жол улаш бир машинеге түшүп кетиштен башка ылаажы калбады. Жүгүрүп шаардын этегиндеги кара жолго чыктым.

Жолдун бурулушундагы бензоколонкада жүк машине туруптур. Шофер жаңы эле май куюп бүтүп, бензобактын капкагын толгоп жаап жатыптыр. Кубанып кеттим. Кабинанын айнегинде Балыкчы автобазасынын белгиси бар экен. Аерге жетсем, андан нары Фрунзеге машине байма-бай каттап турат эмеспи.

– Сиз азыр жөнөйсүзбү? Мени Балыкчыга чейин ала кетинизчи! – деп өтүндүм шофердон.

Шофер кылчайып бир карап алды да, моюн толгоп кетти.

– Жок, агай, ала албайм.

– Антпесеңиз. Фрунзеге пашылыш чакыртыптыр. Шофер дагы бир жолу түксүйө карап койду.

– Түшүнүп атам, бирок капа болбоңуз, агай. Жан баласын албаймын.

Таңыркап туруп калдым. Кабинасы бош эле экен, ала кетсе эмне болмок?

– Журналист элем... Шашып баратам. Канча болсо төлөйүн...

– Кеп акчада эмес, агай! – Шофер корс этти да, дөңгөлөктү бир тепти. – Башка учурда бекер алып кетейин. Бу жолу... болбойт. Капа болбоңуз. Дагы далай машине өтөт, бирөөнө түшүп кетерсиз. Мен алып кете албайм...

Жолдон ала кетчү бирөөсү бар го деген ой кетти.

– Кузовуна деле...

– Болбойт... Кечирип коюңуз, агай.

Шофер саатын карады да, жөнөөгө шашты.

154 ☞ Айлам түгөнгөндөн кийин ийин куушуруп, бензин куюучу москоол орус катынды таңыркай тиктедим. Ал баятан бери терезесинен бизди телмире карап отурган. Мага башын чайкады, кантесиз, тынчын албаңыз дегенсиди. Таң.

Шофер кабинасына отуруп, тутанбаган папиросун тиштеди да, моторун от алдырды. Отуздар чамасындагы күржүгүй далы, узун бойлуу жигит экен. Рулдун алкагын аткый кармаган шадылуу колдору, кабагы саландаган чарчанкы көздөрү али күнгө көз алдымда турат. Чү дээр алдында алаканы менен бетин бир сүртүп алды да, оор күрсүнүп, алдыдагы тоо боорлоп кеткен жолду олурая карап койду.

Машине жүрүп берди.

Бензин куюучу катын будкасынан чыкты. Сыягы мени жубаткысы келди бейм:

– Иренжибениз, азыр сиз да кетесиз, – деди. Мен унчукпадым.

– Кусалыкка жабыркап жүрөт алиги байкуш... Айтса, узун сөз... Бир кезде ушул базада турчу.

Бензин куюучу катындын сөзүн аягына чейин уга албадым. Жол улаш «Победа» чыгып калды.

Алиги жүк машинени биз Долондун этегинен араң кууп жеттик, жүк машине катуу жүрүп баратыптыр. Тянь-Шандын жолуна канык болгон шоферлорго да мынчалык катуу жүрүш опурталдуу эле. Катуу бараткан күүсүн басаңдатпастан боор талашкан кыя жолдун чукул бурулуштарынан шарт-шурт бурулуп, салаңдаган аска таштардын астынан күркүрөп өтүп, бирде кайкыга чыга калса, кайра көрүнбөй түшүп кетип, брезенти далбактап бортун чапкылап кайра чыга калып, машине алдыбызда баратты.

Канткен менен «Победа» жеңилдигин кылды. Акырындап басып өтө бердик. Өлөр-тирилерине карабай арылдаткан бу кандай неме деп мен карап өттүм. Ангычакты жамгыр аралаш мөндүр төгүп жиберди. Айнекке чаба жааган жамгырдын пардасынан шофердун сустайган жүзүн көрүп өттүм. Папиросун капшыра тиштеп, колу тыным билбей рулду аркы-терки тегеретет. Кабинада да, кузовунда да жан адам жок...

Ошол ошо болду. Нарындан келген соң көп өтпөй мени Ош областына жөнөтүштү. Журналисттин жаны жай алмакпы, дамаамат ашыгып жүргөнү жүргөн. Мен вокзалга так поезд жүрө берерде араң жетип бардым. Ашыгып купеге кирдим. Терезени тиктеп отурган жүргүнчүнү обол элес албапмын. Поезд күүлөнүп жүрүп берди, тиги жүргүнчү анда да бери бурулуп отурбады. Ошондон улам көңүлүм түштү.

Радиодон комуз чертилип жатты. Кадимки тааныш күү. Негедир бу күүнү укканда мен кечкурун ээн талаада жай бастырып келаткан жалгыз атчанды элестетем. Жол алыс, ээн талаа, кыңылдап ырдап жүрүп отурса жүрөктөгү чер козголот. Даңгыр жолдон аттын гана дүбүртү бир калыпта угулуп, ойлогон оюң, учкан кыялың бузулбайт. Үч кыл бирден терилип, комуз күүсү бир калыпта шылдыраган мөлтүр суунун, ат дүбүртүн кайталагансыйт, адырмактын артына батып бараткан күндүн капалыгын айткансып сезим сыздатат, күүгүмдөгү салкын желаргыдай кайра көңүл сергитет. Жалгыз атчан жүрөк сырын кыңылдап ырдап барат, күүгүмдөгү буурулданган эгин талаа, кашкайган сызма жол коштоп үн салып жаткансыйт...

156 ❧ Азыр поезд менен бараткан жолдон илгери жалгыз атчан жолоочулар нечен ирет өткөндүр... Тигинтип кызарып батып бараткан күндү, талаанын бетине күүгүм түшсө да тамылжып кызарып турган тиги тоо чокуларындагы мөңгүнүн өңүн, аздан соң тамылжыган ал өң да өчөрүн, өзү болсо узак жолдо шашпай бара жатканын ырдап өткөндүр...

Терезе сыртынан жолду катар бирде дүпүйгөн бак, бирде буржуктанган жүзүмдүктөр, бирде кочкул жашыл түстөнүп күдүрөйө өскөн жүгөрү талаалары өтүп барат. Кош ат чеккен араба туура жол менен жолго жакындап келатат. Жаңы чабылган беде салып алыптыр. Араба шлагбаумга такала келип токтоду. Ийнинде оңуп кеткен жыртык майкечен, тизесинен өөдө түрүлүү шымчан, жүзү күнгө тотуккан тестиер бала поездди жалдырай тиктеп, тиштерин кашкайта жыл-

майып турат. Кимдир бирөөгө кол булгап да койду.

Комуз күүсүнүн ыргагы поезддин жүрүшүнө жалгашып баратты. Ат дүбүртүнүн ордуна поезддин дөңгөлөктөрү бир калыпта шакылдайт.

Алиги жигит терезе түбүндөгү столчого чыканактап, менден далдалагандай жаагын таянып, жанагы калыбын жазбай сыртты телмире тиктеп келатат. Бул отурушунда ал дагы жалгыз атчан жолоочунун ырын ырдап келаткан сыйт. Өз оюна сүнгүп кирип кеткендей, жанында киши бар-жогу менен иши жок. Бирдемеден улам капалуубу, же кыялданып отурганы ушундайбы, айтор өлүмсүк шамдай өңү мунайып, ичтеги кайгынын көлөкөсү жаап тургандай. Карап отуруп, мен бүшүркөй баштадым. Кайдан көрдүм эле? Шадылуу колдору да негедир тааныш... Мына ошондо эсиме келди: бу баягы мени салбай кеткен шофер эмеспи. Ушуну менен өзүм да тынчыдым. Дагы бир жумушу менен бараткан жандыр да деп, жолго ала чыккан китебиме үнүлдүм. Сураштырып отурамбы. Анын үстүнө мени эле эстеп жүрөт дейсинби. Жолоочу шофердун жолуктурбаган кишиси болобу.

Ошентип ар кимибиз өз оюбуз менен бир топко жүрдүк. Сырт күүгүмдөнө баштады. Тиги жигит бир маалда чылым чекмекчи болду. Папирос алып чыкты да, ширенке чагар алдында оор күрсүнүп койду. Анан башын көтөрүп мени көрө сала таңыркай тиктеп алып, кызарып кетти. Тааный койду.

– Саламатсызбы, агай! – деди күнөөлүүдөй күлүмсүрөп.

Алик алып, кол бердим.

– Алыска баратасызбы?

– Алыска! – Ал тамекинин түтүнүн жай үйлөдү да, ойлоно калып унчукту: – Памирге баратам.

– Памиргеби? Анда жолубуз бир экен. Мен Ошко баратам. Отпусказы, же иш которуппу?

– Ошол өндүү... Чегесизби?

Экөөбүз тең түтүн буркурагып, унчугушпадык. Сүйлөшөр сөз деле жок сыяктанды. Жигит кайрадан оюна чөмүлүп кетти. Башын саяландатып, поезддин термегенине жараша термелип отурду. Башта көргөнүмөн алдаганча өзгөрүп кеткен сыяктанат. Жаагы шылынып азып калыптыр, маңдайына үч катар бырыш түшүптүр. Жыйрылган кабагы жүзүнө күнүрт көлөкө түшүрүп тургансыйт. Бир маалда жигит мени карап, күлүмсүрөй күрсүнүп койду.

– Баягыда сиз мага капа болуп калдыңыз окшойт ээ, агай?

– Качан, эсимде жок. – Мен аны коомайланткым келбеди. Бирок, ал мени кадала тиктеп, чын ниетинен кейигендей көрүндү. Мен эстедим. – А, Нарында жолуккандабы? Эсимен да чыгып кетиптир. Ошо да сөз бекен. Жолдо жүргөндө эмнелер болбойт. Сиз дагы эле эстеп жүргөн турбайсызбы.

– Башка учур болсо балким унутуп калат белем. Бирок ал күндү унута албайм...

– Эмне болду эле? Авария эмеспи?

– Кандай десем... авария эмес, башка иш эле... – деп оозуна сөз келбеди, анан күлүп калды, мага карап күчкө күлгөндөй көрүндү. – Азыр машинечен болсом кайда алпар десениз да жеткирет элем. Бирок өзүм жүргүнчү болуп баратпайымбы.

– Эчтеме эмес. Ат баспаймын деген жерин үч басат, дагы жолугуп калгыбыз бардыр...

– Аныңыз туура. Эми жолуксак кабинага өзүм сүйрөп киргизем.

– Анда убадалаштык, – деп мен тамашаладым.

– Убадам ушул, – деп жигиттин да көңүлү ачылды.

– Деги анда эмнеликтен албай кеттиңиз?

– Эмнеликтен дейсизби? – деп ал кайра түнө-рүңкү тартты.

Кабагы саландап алдын тиктеп, папиросун үстөккө-босток сорду. Онтойсуз суроо берип алганыма өкүндүм да, сөз жапыртыштын амалын таппай отурдум. Жигит папиросунун түбүн күл түшүргүчкө баса өчүрдү да, күчүркөнө тилге келди:

– Ала албагам... Уулумду ойнотмок элем... ал мени күтүп турган...

– Уулум дейсизби? Нечеде, уулуңуз чоңбу?

– Жок! – Жигит күлүмсүрөй көзү жайнады. – Тентек али, бешке жаңы чыкты.

– Ошондо ал жолдо күтүп турган беле?

– Ашуудан күтмөк.

– Кандайча? – Мен түшүнө албадым, уулу кандайча ашууда жүрөт?

– Кандай десем... Түшүнөсүзбү... Мындай болгон эле...

Толкунданганын басышка ал кайрадан чылым чекти. Анан мени тик карап, сөзгө кирди.

Өз тагдырын баяндаган шофердун аңгемесин мен ушинтип уктум. Мурда бул окуяларын эч кимге айтпаганы көрүнүп турду. Ичтеги сырын туш келди айта бербеген бир мүнөз жигит экенин мен ушунда билдим. Бирок, азыр айтып отурган окуяларын жан адамга айтып бугун чыгарып албай жашырып жүрүү кыйын болмок.

Алдыда убакыт көп, поезд Ошко чейин дагы эки сутке жол жүрөт. Андыктан мен баянчыны шаштырбадым, туурадан суроо катып сөзүн бөлбөдүм. Баштан мурун кечирген окуясын кайрадан аралап жүргөнсүп, адам өз эрки менен эскерип отурушуна не жетсин. Анан калса бөтөнчө окуя болуптур, кызыгып, толкундап, сөзүн бөлүп жиберештен карманып аран уктум. Кийин журналисттик кесибимдин аркасы менен бу шофердун тагдырына байланыштуу дагы кошумча аңгемелерди уктум. Анын баарын чогултуп, толуктап, аттарын өзгөртүп кайра иштеп чыкмакчы да болгом. Бирок ойлоп отуруп, кандай уксам ошо бойдон калтырууну туура көрдүм. Ушунум туура болду өндөнөт.

Эмесе повесттин каармандарынын башынан өткөргөн окуяларын өз ооздорунан уккула.

ШОФЕРДУН БАЯНЫ

...Ойдо жок иш күтпөгөн жерден башталат. Аскерден жаңы келгем. Моторлуу бөлүктө кызмат өтөп, шофер болуп жүргөм. Өзүм балдар үйүндө чоңойгом. Алыбек Жантурин деген досум менден бир жыл мурун аскерден бошонуп кетти эле, Балыкчынын автобазасында иштеп жатыптыр. Башка барар жагым болбогон соң мен да аны издеп жөнөдүм. Алыбек экөөбүздүн эңсегенибиз да Тянь-Шань менен Памир боло турган. Мени жакшы кабыл алышты. Жатакана беришти. Жапжаны ЗИЛ машине беришти, майышкан бир жери жок. Чынымды айтайын мен да машинени адамдан кем көрбөдүм. Мотору да күчтүү. Бир мыкты чыкканы туш келген экен,

жакшы асырап жүрдүм. Ырас, жүктү ашкере көп ала бербейбиз. Тянь-Шандын жолу деген кандай, дүйнөдөгү бийик тоолуу автотрассалардын бири. Тегиз жер көрбөйсүн, дамаамат капчыгай өрдөп, ашуу ашып, бел басып, аска-зоонун боорун тырмалап жүргөнүн жүргөн. Тоо арасынын жыбыт-жылгаларынын баары эле булак-башат дечи, ошондо да дайыма жаныбызга суу ала жүрчүбүз. Кузовдун алдынкы бурчуна кадалган жыгачты байкаган чыгарсыз. Ошого илинүү камерада дайыма суу боло турган. Анткени, кыя жолдо мотор ысып кетет. Анын болбосо радиатор эрип агып калышы мүмкүн. Алпараткан жүгүн деле анча көп эмес, бирок жолдун тиктиги ошончолук. Оболу мен да канткенде көбүрөөк жүк артынышка болор эле деп баш катыргам. Бирок, калып алган жобону кантип өзгөртмөксүн. Тоо деген тоо да.

Өз ишиме өзүм ыраазымын. Жүргөн жерим да көңүлүмө толот. Автобаза так Ысык-Көлдүн мизинде. Чет элден келген туристтер көлдүн жакасында селейип туруп калышканда мен: мына, биздин Ысык-Көл ушундай! Мындайды кайдан табасыңар! – деп корстон болуп өтөм.

Алгачкы күндөрү тек бир нерсеге көңүлүм иренжип жүрдү. Жаз – жарыш, колхоздор күрдөөлдүү ишине күчөнө киришкен мезгил. Бирок, техника жетишпейт. Ошол үчүн биздин автобазадагы машинелердин бир азын колхоздорго кол кабышка жиберип турат. Жаныдан алынган шоферлордун шору. Кан жолго чыгышка даярданып калган сайын андан алып, айыл-айылга айдап жиберет. Ырас, колхоз жумушу да маанилүү, керектүү экенине акылым жетип турат, бирок, кан жолдон калганыма ичим ачы-

шат, анын үстүнө машинеме боорум ооруйт. Айылдын кара жолунда кара баткакка тыгылып, өнгүл-дөңгүлдө өпкө-жүрөгүн аралаша секириктеп жүргөндө тетиктери чачылып кеткидей. Ал жолдордун бетин кудай көрсөтпөсүн.

Ошентип, бир күнү уй сарайга деген шиферди жүктөп, бир колхозго бараткам. Айыл тоо этегинде, ага чейин жол бөксөлөп бара берет. Жакшы эле бараткам. Жол тоорсуп калыптыр. Айылга жакын калган. Мына ошерде бир кичинекей эле арыкка тыгылып туруп калдым. Эрте жаздан бери жолдун тамтыгын чыгарып салышкан экен, баткактуу жерине төө батса таппайсың. Ары-бери жүткүнтө айдап көрдүм, чыгар эмес. Кайра сормо баткак машинени ого бетер соруп барат. Анын үстүнө, кыжырланып атып рулду катуу толгоп алган экем, дөңгөлөк бурулбай калды. Машиненин астына сойлобосо болор эмес... Ошентип жатам, асман-жерим адам баткыс тар болуп. Чекемен аккан тер кулагыма сарыгат, ансайын жолду тилдейм. Бир маалда бирөөнүн келаткан шыбырты угулду. Машиненин астындагы мага резина өтүк гана көрүндү. Эки өтүк келип, туруп калды. Эмне, буер ага цирк бекен, эмнеге кызыгып туруп калды деп жиним келди.

– Өпкөдөн баскансып эмне туруп калдың, өтүп кете бербейсиңби! – деп корс эттим машиненин астынан.

Көз кыйыгым менен өтүктөн өөдө, тизе ылдый кыкка булганган көйнөктүн этегин көрдүм. Айылга жеткирип кой дечү кемпирлердин бири го дедим кыязымда.

– Кете бер, чоң эне! – дедим мен. – Менин жумушум көп али, чыдап күтө албассың.

– Мен чоң эне эмесмин, – деди анда тиги. Үнүндө кысынгандык бар, бирок кермек какшыгы да сезилди.

– Анда кимсиң? – дедим.

– Кызмын.

– Кызмын? – деп өтүгүн дагы бир карап алдым да, оюнга чаптырдым. – Сулуу кызсыңбы?

Эки өтүк тыбырап алды да, кетүүгө ыңгайлангандай четтей басты. Ошондо мен ашыгып машиненин астынан сойлоп чыктым. Карасам, маңдайымда тал чыбыктай буралган кыз турат. Башында кызыл жоолук, кабагы түйүңкү. Ий-нине салынган чоң кемсел, кыязы, атасыныкы окшойт. Үн-сөзсүз телмире тиктейт. Өзүм бети-башыман бери баткак болуп жерде отурганымды унутуп да коюпмун.

– Ырас, сулуу дегенчелик сулуу экенсиң, – деп мен жымыйып койдум. Кыз чынында сулуу экен. – Туфли болсо гана! – деп тамашаладым ордуман туруп жатып.

Кыз терс бурулду да, кылчайбастан жөнөп берди.

Бул эмнеси? Таарынтып алдымбы? Мен коомайлана түштүм. Кууп жетишке жүткүнө берип, кайра аспаптарымды жыйнай салдым да, машинеге миндим. Алды-артына күүлөнтүп, мотордун жанын чыгара бастым. Бирок машине суурулуп чыгар эмес. Кыз болсо алыстагандан алыстап кетип барат. Кимге багыштаганымды өзүм билбей, баткак чачып чимирилген дөңгөлөктөргө эңиле карап кыйкырдым:

– Коё бер! Коё бер дейм!

Акселераторду житире бастым. Машине өпкө кагып онтоп ыйлап, алдыга жылжый берди, дөңгөлөктөр тыгылган чуңкурунан баткак тиш-

теп суурула берди. Бир маалда кыранга чыга түштүм. Ошондогу кубанганым! Жол улай зуу койдум да, жүзүмдөгү ылайды аарчынып, чачымды сыладым. Кызга жанаша берип, тык токтоттум, отурган ордумда сунала берип, каалганы шарт ачтым:

– Отурунуз! – деп колумду сунуп турдум.

Кыз токтоор ою жок, кете берди. Мына балээ! Кежигемди кашып отуруп калдым, анан дагы кууп жеттим. Бу жолу кечирим сурап өтүндүм:

– Ачууланбаныз. Мен анчейин эле... Түшүнүз эми, келиниз!

Кыз бу жолу да жооп бербеди, кылчайбады. Ошондо кыздын алдын торой туура токтоттум да, кабинадан ыргып түшүп, машиненин тумшугун айлана чуркап барып, каалганы ачтым, колумду албай туруп бердим. Кыз сестене тиктеп, жакындай басты. Ач кенедей асылган кандай неме дегендир. Мен унчукпадым, күтүп турдум. Мени аядыбы, же башка бир ой ойлодубу, кыз башын чайкады, унчукпастан кабинага түштү.

Жүрүп кеттик.

Сөздү кандай баштасам деп үнсүз келем. Далай кыз менен таанышып, сүйлөшүп көргөн жан элем, бу жолу оозуман сөзүм качты. Бул эмне болгонум? Рулду ары-бери айландырып, көз кыйыгымы таштап коём. Бир тал чачы толгонуп алкымына түшүп турат. Кемсели ийнинен жылбышып чыканагында. Кыз өзү мага тийип албайын дегенсип боюн качырып отурат. Көзү бет алдын суз карайт, бирок өзү жароокер өңдөнөт. Кабагын түйөйүн десе деле болбой маңдайы жарык. Бир маалда мени кыңая карады.

Көздөрүбүз чагылыша калды. Кыз жылмайып койду. Ошондо барып оозума сөз келди:

– Жана машиненин жанына келип эмнеге токтоп калдыңыз? – дедим тапкан сөзүм ушу болуп.

– Сизге жардам берейин дедим эле.

– Жардам берейин деп? – күлүп жиберипмин. – Чын эле жардам бердиңиз. Сиз болбогондо каш карайганча жатмак экем ошерде... Сиз ар дайым ушу жол менен өтөсүзбү?

– Ооба. Уй фермада иштейм.

– Анда ырас болгон тура! – деп мен кубанып кеттим, кайра жымсалдоого ашыктым. – Жолунар жакшы экен!

Айтып бүткүчө машине бир уңкулдап секирип өттү эле, кыз экөөбүздүн ийиндерибиз тийише түштү. Мен ики деп ийип, кызарып-татарып көзүмү ала качтым, кыз күлүп калды. Аны көрүп чыдай албай мен да каткырдым.

– Мен дагы бу колхозунарга барбайын деп кыжылдашып жүрбөйүмбү базада! – дедим күлкү аралаш. – Жолдон сиздей жардамчы учуратарымды кайдан билейин... Ай, Илияс! Илияс! – деп өзүмдү өзүм жекирип алып, кайра айттым: – Илияс деп өзүмдү айтып атам.

– Менин атым Асел... – деди кыз.

Айылга жакындап калдык. Жол да онолуп берди. Газды басып-басып алдым. Терезеден шамал аркырап, Аселдин бир байлам жоолугун башынан талаша желпип, чачын желбиретет. Үнсөзсүз бараттык. Экөөбүздүн тең көңүлүбүз ачылды. Мындан бир саат эле мурун дайынын билмек тургай көрөмүн деп ойлобогон жан эми минтип анда-санда чыканактарыбыз тийише катар отуруп баратсак, мындан ары аны гана ойлогун

келип, көкүрөк өрөпкүп, машинени да аркырата айдайт экенсин... Асел кандай ойдо баратканын ким билсин, бирок көзү жалжылдап, жүзү жаркын. Ушинтип токтобостон, ажырашпастан чексиз бир жакка кете берсек... Бирок айыл аралап калганбыз. Аңгыча Асел капилет шашып калды:

– Токтотуңуз, мен түшөйүн! Мен тормоз бастым.

– Келип калдыңызбы? Ушерде турасызбы?

– Жок, – деп кыз онтойсуздана шашты. – Бирок, ушерден эле түшүп калайын.

– Коюңуз! Үйүңүздүн дал түбүнө алпарам! – деп кыз каяша айткыча андан ары айдадым.

– Болду, мына келдик, – деди Асел акыры. – Рахмат!

– Эчтеме эмес! – Анан тамаша-чынга чаптырып кошуп койдум. – Эртең жанагы жерге дагы тыгылып калсам жардамга келесизби?

Кыз кылчайып жооп бергиче болбоду, дарбазанын кичинекей каалгасы ачылды да, бирдемеге алактаган катамал аял чыга келди.

– Кокуй, Асел! – деп балбалактады. – Мынча кечигип кайда жүрөсүң? – Анан күйпөлөктөй күбүрөдү. – Бол тезирээк кийине кой, кудакудагыйлар келип отурат.

Асел кысына түштү. Ийниндеги кемсели шыпырылып кетти эле, аны ала коюп, апасынын артынан шылкыя басып жөнөдү. Каалгага жете бергенде бир кылчайып жалт карады. Аңгыча каалга да шарт жабылды. Сыртта байлануу турган токулгалуу аттарды мен эми байкадым, тери кургабаптыр, кыязы, алыстан келген окшобойбу. Рулга таяна моюн созсом, очок башында, самоор тегерегинде карбаластап аялдар жүрөт.

Бастырманын астында эки киши кой союп жатат. Кудаларга даярдап жаткан сый белем. Ден-дароо болгон мен эсими жыйдым да, жүгүмдү түшүрүүгө жүрүп кеттим.

Кечкурун автобазага кайтып келдим. Машинени жууп, гаражга киргиздим. Негедир дагы нары жак, бери жагын карагылап жүрө бердим. Бүгүнкү окуя негедир мынчалык тынчымы кетиргенин өзүм түшүнө албайм. Жолду катар өзүмдү өзүм урушуп келгем: «Сага эмне керек? Кандай немесиң? Ал сенин кимиң эле? Колуктуң беле, же карындашың беле? Бар болгону жолдон жолугуп, үйүнө жеткирип койгонунбу? Сүйүүгө эзилишип, убадалашып келгендей эмне күйүнөсүң? Ал кыз балким сени ойлоп да койбос чыгар! Тим эле сен деп сыздап калгансып... Бир жолбун шофер экенсиң, сендейлер самсып жүрөт. Ал кыздын антташып койгон жери бар окшободубу. Сен ким экенсиң? Кудалары келиптир, эми бир күнү үлпөт тою болот. Анда сенин тиешен эмне? Жанынды куру кыйнабай кол шилтеп басып кете бер да? Машиненди аркыратып айдап жүрө бер!..»

Бирок канчалык чымырканып кол шилтесем да Аселди унута албай койдум, балээ ушу болду.

Эми машиненин тегерегинде кыла турган иш деле калбады. Жатаканага кетсемби? Жаткан жайыбыз шандуу, көңүлдүү, кызыл бурчубуз¹ бар. Бирок, мен бүгүн жалгыз болгум келип турду. Колуму желкеме жазданып, машиненин бир канатына кыйшайдым. Тигинде машине койчу чункурда Жантай бирдеме кылып жүрөт. Ара-

¹ кызыл бурч – өкмөттүк, саясий, маданий жанылыктар менен таанышып туруу үчүн уюшулган бурч же бөлмө.

бызда ушундай бир шофер бар эле. Ал чункурдан мойнун созуп, мага тамаша ыргытты:

– И жигит, ойлонуп калыпсың? Ойлонгон оюңа жол болсун?

– Акча табыштын жолун ойлоп жатам! – дедим мен кыжырлана.

Жаман көрчү элем аны. Кесип алса кан чыкпаган сараң эле. Анан калса башканын жакшылыгын көрө албаган ичи тар, куу каптал митаам неме. Башкаларга окшоп жатаканага да жатпайт, бир аялдын үйүндө жүрөт. Ошого күч күйөө болуп кирип алат имиш дешкен. Андан таюу тартпаган неме. Бекер оокат, даяр там...

Мен терс толгонуп кеттим. Короодо машине жуугучтун жанында биздин балдар ызы-чуу түшүп жатышат. Бири кабинасына чыгып алып, кезек күтүп турган беркилерге брандспойттон¹ суу аттырып жатат. Каткырык-күлкү базаны жаңыртат. Суу катуу атылат, тийсе теңселте коёт. Тиги жигитти кабинадан сүйрөп түшүүгө ыкыс бергендерди көкүрөк-жонго урдуруп, баш кийимдерин учура коюп жатат. Өзү каткырып күлүп, бийлеп турат. Ангыча суу катуу тээп, асманга чачырады, күн нуруна желеленип алыс ийилип түшүп жатты. Карасам ошоякта биздин диспетчер Кадийча туруптур. Атылган суу анын башынан ары ашып түшүп, келин нурга бөлөнүп турат. Кадийчаны оңой-олтоң шаштыра албайсың. Наркын коё бербеген немеге жакындап шынаарлаш да кыйын. Мына азыр да кебелип койбойт. Тие албайсың, начарсың дегенсийт. Өкчөлүү өтүкчөн бутун серпе таштап коюп, чачын

¹ б р а н д с п о й т – башында темир түтүкчө кийгизилген желим суу түтүк.

түрүп турат. Күлүп турат. Күмүштөнгөн майда тамчылар төбөсүнөн себеленет. Тегеректеги балдар каткыра күлүп, суу чачкан жигитти шыкак-тап жатышат:

- Соорусун бир жууп койчу!
- Бир чаптырып ал!
- Кадийча, сак бол!

Бирок жигит батына албай сууну ары-бери үстүнөн ашыра аттырып турду. Анын ордунда мен болсом, башынан ылдый жаба чачат элем. Кадийча да мага эчтеме демек эмес. Күлүп тим болмок. Муну мактанып айтып отурган жерим жок. Бу келин мени башкалардан өнтөлөй жүрчү. Мени менен сүйлөшкөндө жумшарып, назданып турат. Тамаша айтып, чачынан сылап өтсөм жага бербей калат. Экөөбүз ар дайым бирдемеден улам кызандашып, талашып айтыша кетебиз, бирок меники натуура болсо да ийигип жөнүмө көнүп берет, мага ушунусу жакчу. Кээде киного алпарып, кайра үйүнө узатып коём. Акыры жатаканага барчу жол деле ошол. Диспетчерлик бөлмөсүнө мен сүзө кирип бара берем, башкаларды жолотпойт, көзөнөктөн гана сүйлөштүрөт.

Бирок азыр Кадийча менен шынаарлашар көнүлүм жок эле. Мейли, ойной беришсин.

Кадийча чачын түрүп бүттү да:

– Тамаша экөө, оюн бир. Болду! – деп буюра сүйлөдү.

– Койдум анда, жолдош диспетчер! – деп тиги жигит таазим этти. Ангыча даяр турган балдар аны кабинадан сүйрөп кетишти.

Кадийча бизди бет алып басты. Жантайдын машинесинин жанына келип, алда кимди издегендей болду.

Мени байкаган жок, ортодо бөлмө бөлгөн тор бар эле. Жантай чункурдан мойнун созду:

– Саламатсыңбы, сулуум!

– А, Жантайсыңбы...

Жантай көзү өтүп анын балтырын суктана карап калды эле, Кадийча иренжип ийнин какты.

– Көзүң тийбесиң – деп өтүгүнүн тумшугу менен тигинин ээгин кагып койду.

Башка бирөө болсо өлбөгөн төрт шыйрагы калар эле, тиги болсо перизатка өптүргөндөн бетер жалжая күлүп, чункуруна кирип кетти.

Берээк баса түшүп Кадийча мени көрдү.

– Ии, жатыпсың, Илияс!

– Мамыктын үстүндө эс алып... Кадийча торго жармашып кадала карады да, акырын айтты:

– Диспетчер бөлмөсүнө келип кетчи.

– Мейли.

Кадийча кетти. Мен да туруп, жөнөмөк болдум эле Жантай чункурунан дагы моюн созду.

– Келишимдүү катын ээ! – деп мага көз кысты.

– Бирок сенин теңиң эмес!

Муну уккан Жантай итирендеп мушташа кетеби деп ойлодум эле. Мен өзүм мушташканды жаман көрөм. Бирок, азыр жаным жай таппай турган чакта аянбайт болчумун.

Жантай болсо кумсарып койбоду.

– Болуптур, – деп булдурады. – Тирүү болсок көрө жатарбыз...

Диспетчер бөлмөсүнө кирсем жан адам жок. Бул эмнеси? Өзү кайда житип кетти? Мен кайра бурула берген жерде Кадийча экөөбүз төш тиреше түштүк. Ал далысын эшикке жөлөп, кайкая турган экен. Кирпик астынан көздөрү күйүп-

жанат. Ысык таноосу бетиме алоо болуп тийди. Мен кармана албай жүткүнө бердим да, кайра боюмду тарттым. Кызык, ошол саамда Аселге опосуздук кылып жаткансып кеттим.

– Эмнеге чакырдың? – дедим иренжигендей. Кадийча калыбын жазбай, унчукпай турду.

– Айтпайсыңбы?.. – дедим чыдамым кетип.

– Билбей турасыңбы? – деди ал үнү ызалуу дирилдеп. – Башка бирөөнү таап алгансың го дейм? Бизди деги эле көзүнө илбейсиң...

Шашып калдым. Бу мени эмнеге күнөөлөйт? Кайдан билип ала койду?

Ангыча терезенин капкагы ачылып, Жантайдын башы көрүндү. Көздөрү табалагандай ойноктоп, жүзүндө митаам күлкү.

– Мынаңыз, жолдош диспетчер! – деп ал Кадийчага кагаз сунду.

Кадийча аны ачуулана жалт карап алды да, мага зааркана сүйлөдү:

– Сенин жол кагазыңды артыңан бирөө алпарып берет дейсиңби! Же киши чаптырып чакыртабызбы? Анан мени мындай түртүп салып, столуна барды.

– Ме! – деп сунду мага жол кагазды.

Мен алдым. Карасам, эртең да жанагы колхозго жүк ташып барат экем. Жүрөгүм муздай түштү: Аселдин абалы жанагы болсо, мен кайсы бетим менен барам?.. Ал болбогон күндө эмне үчүн мен эле бара беришим керек колхозго? Мени эле кубалай беришеби колхозго?

Жаным чыгып кетти.

– Дагы колхозгобу? Мен эмне, бок ташууга жалданыпмынбы?! Барбайм! – Жол кагазды столго ыргыттым. – Бүгүн баткакка оонаганым да жетет, башкалар барсын!..

– Кыйкырба! Нарядың бир жумага жазылган. Керек болсо дагы узартып коёт, – деп Кадийча да ачуулана чаңырды.

Мен кайра бастай түштүм.

– Барбайм, – дедим кайталап. Кадийча да ада тынча тез жумшарды.

– Болуптур. Чоңдор менен сүйлөшүп көрөйүн, – деп столдо жаткан жол кагазды алды.

«Барбай турган болдум, – дедим ичимен, – бирок Аселди да экинчи көрбөй турган болдум». Муну ойлоп алып, кайра кыйнала баштадым. Өмүр бою өкүнүп жүрүп өтөрүм кадиксиз сезилди. Кой, барса барайын деген ой келди.

– Болуптур, келе бери! – Жол кагазды Кадийчанын колунан жулуп алдым.

Терезеден башын саландатып турган Жантай бырс күлдү:

172 – Айылдагы менин чоң энеме салам айта бар!.. Мен үндөбөдүм. Тумшугун талкалай койсо болор эле!..

Эшикти шарт жаптым да, жатаканага кетип калдым.

Эртеси жолду катар издей карап бара берип көзүм тешилди. Кайда болду экен? Тал чыбыктай буралган кымча бел кыз каерден көрүнөр экен? Кызыл жоолук делбирим. Кыргыз чыккан ак кайыңым! Мейли, бутунда резинка өтүк, ийининде атаңын кемсели болсо, мейли. Кандай кыз экениң өзүм көрүп турбайымбы!

Козгоп кеттиң жүрөгүмдү, делбирим, жанымдын тынчын буздун!

Алактап жан-жагымды карап бара бердим, эч жерден көрүнбөдү. Айылга да жеттим, көчө бойлой карап баратам. Жок! Мына анын короосу. Машинени токтоттум. Балким үйүндө болбо-

сун? Бирок кантип чакырам, эмне дейм? Кайра жолугушууну тагдыр жазбаган экен да... Жүк түшүргөн жайга бардым. Жүктү түшүрүп жатып да, кайра кайткан жолдо жолугуп калбасын деп үмүтүм жылуу. Кайтып келатып да жолукпады. Жолдон фермасына кайрылдым. Фермасы айылдан алыс кайырмада. Бир кыздан сурадым. Бүгүн ишке келген жок деди. «Демек мага жол боюнан жолугуп калбас үчүн атайы чыкпай калган экен го», — деген ойго уугуп, көңүлүм чөктү. Автобазага ындыным өчүп кайттым.

Кийинки күнү дагы жолго чыктым. Бара жатам. Бүгүн кечээгидей дегдебедим. Чынында эле мен ага ким элем? Кудалашкан жери бар кыздын тынчын алып мага эмне жок? Бирок ушинтип эле бир жолугуп алып жок болобузбу деген ойго ишене албайм. Айылдарда азыркыга чейин деле кыздын макулдугун албай кудалашып берип жатпайбы. Гезиттен канча окубадым. Андай болгон күндө пайда эмне? Жоо кеткен соң кылычыңды бокко чап. Макулбу, жокпу, узатып жиберген соң кайра келер кыз жок, таш түшкөн жеринде оор, бузулган өмүр кайра калыбына келбейт... Ушундай ойлор башымда чар көпөлөк айланып баратты.

Жаздын толуп турган кези. Боор-боордо кызгалдак жайнап гүлдөгөн чак. Ушу кооз гүлдөрдү бала күнүмөн жакшы көрөм. Жыланааяк жүгүрүп жүрүп бир кучак гүл терип, Аселге алпарып берер болсом ээ! Бирок, кайда, ал эми учту кетти...

Ангыча көргөн көзүмө өзүм ишене албадым. Жолдун боюндагы бир таштын үстүндө, мурдагы күнү мен тыгылган тушта Асел отурат. Куду бирөөнү күтүп отургандай. Мен учуп жеттим. Асел чоочуп кетти, карбаластап башынан жоо-

лугун жулуп алды. Бүгүн Аселдин кийгени татынакай көйнөк, өкчөлүү туфли. Бараткан жолунун алысын кара да, өкчөсү бийик туфлисин көр. Дароо машинени токтоттум, жүрөгүм лакылдап оозума тыгылды.

– Саламатсыңбы, Асел!

– Саламатсызбы! – деди ал акырын.

Мен кабинага түшүрүүгө жардамдашайын десем ал жай толгонуп жол бойлото баса берди. Мен да машинени жандай айдап, ал түшөр эшикти ачып койдум. Ал жол бойлоп, мен руль кармап, ушинтип бара бердик. Экөөбүздө тең үн жок. Эмне дейм? Акыры кыз суроо катты:

– Кечээ фермага бардыңызбы?

– Ооба, эмнеси бар экен?

– Жөн эле. Барбай эле койгонуз жөн.

– Сизди көрөйүн дегем.

Асел унчукпады. Менин оюмда кечээги курдалыктын жайын билүү. Сурайын десем, оозум барбайт, корком. Оюм туура чыгып калабы деп корком.

Асел мени бурула карады.

– Ырас эле ошондойбу?

Асел башын ийкеди. Руль колуман чыгып кетиптир.

– Той качан? – деп сурадым.

– Жакында, – деди ал акырын гана.

Ызама чыдабай машинени кутурта айдап, көз көргөн жакка жөнөгүм келип кетти. Бирок ылдамдыктын ордуна сцеплениени басып алган экем, машине күркүрөп коё берди эле, Асел чоочуганынан четке ыргып кетти. Кечирим да сурабадым. Антер чак эмес эле.

– Анда эми көрүшпөйт экенбиз да?

– Билбейм. Көрүшпөгөнүбүз эле дурус го.

– Жок, мен баары бир... эмне десен ошо де, мен баары бир сени издей берем!

Кайра унчугушпай калдык. Балким экөөбүздүн тең оюбуз бир болгондур, бирок бөлөк жүрүп келаттык. Ортобузда дубал тургансыды. Дубалды эки жактан сыйпалап, мен ага жете албайм, ал келип кабинама түшө албайт.

– Асел! – дедим мен аргасыздан. – Менден качпай жүрчү. Жолтоо болбойм. Сизди гана алыстан көрүп жүрсөм болду мага. Макулбу?

– Билбейм, балким...

– Түшүнүз, Асел.

– Жок. Жөнөй бериңиз. Айыл жакын калды.

Экөөбүз андан кийин да жолугуп жүрдүк. Капыстан кезиккендей дал ошол жол боюнан жолугабыз. Алиги күнкүдөй болуп, ал жол бойлоп басат, мен кабинада кыбырайм. Ичим күйөт, арга жок.

Кудалаган күйөөсүнүн жөн-жайын сурабадым. Оңтою келбеди, анын үстүнө, коомайландым. Бирок кыздын сөзүнүн кыябына карасам, алыскы таякелеринен окшойт. Тоодо токойчу көрүнөт. Жек-жаат эки тарап илгертен бери маал-маалы менен сөөк жаңыртып келатышкан сыяктуу. Ошол үчүн кыздын ата-энеси Аселди бөтөн бирөөгө кетет деп үч уктаса түшүнө кирбейт экен. Андай болгон соң менин атымды атап кажаты жок тура. Мен ким элем? Кангып жүргөн бир шоопур. Өзгөнү коюп, өзүм ооз ача алмакмынбы?

Ал күндөрү Асел түнт болуп кетти. Убайым тартып, ойго басынып жүрдү. Менин да күдөрүм үзүлгөн. Тагдыры чечилип калган кыз менен жолугуша берүүнүн пайдасы жок эле. Экөөбүз тең жаш балдардан бетер ал тууралуу сүйлөш-

пөйбүз, бирок жолугушпай чыдай албайбыз. Көрүшпөсөк жашай албачудай болуп кеттик.

Ошентип, беш күн өттү. Сонку күнү мен автобазада жолго камынып жаткам. Диспетчерге чакырып калышты.

– Кудайын берди! – деп Кадийча жаркылдап тосуп алды. – Сени Долондун жолуна которушту.

Селейе түшүпмүн. Долондун кан жолунда нечен жүргөм. Бирок, кийинки күндөрү айылга каттап калгандан бери мен мындан ары дайым ушул жолдо гана жүрчүдөй болуп алыпмын. Долондун жолу узак жол, бир каттап келгенин бир нече күн. Анда Аселге кантип жолуктум? Же эскертип кетсемчи...

– Ии, иренжий түштүңбү? – деп Кадийча байкай койду.

176 ❧ – Колхоздогу жумуш кантет? – деп карбаластадым. – Аердеги иштер али бүтө элек. Кадийча таңыркай ийин куушурду.

– Баягы күнү барбаймын деп кыйкырган ким эле? Ачуум келе түштү.

– Анын эмнеси бар экен? – деп орундукка шалак отуруп, эмне кыларымды билбей шылкыйып калдым.

Жүгүрө басып Жантай келди. Көрсө менин ордума колхозго аны жөнөтүп жатышыптыр. Жантай моюн толгоор деп күтүп калдым. Кара жолдо иштеп тапканың ченелүү эле болот. Жантай ага бара койбос. Бирок Жантай жол кагазды алып алды да:

– Сен жердин түбүнө жиберсең да бара берем, Кадийча. Азыр айылда козу бышып калбадыбы, бирин бөктөрө келсем кантет, ыя? – деп ырсалаңдап койду.

Анан менин отурганым көрүп купшундады:

– Кечирип койгула, жолто болгон жокмунбу?

– Жоголчу ары! – деп башымды көтөрбөй ызырындым.

– Өзүн эмне отурасың, Илияс? – деди Кадийча ийинимен түртүп.

– Колхозго барышым керек, Кадийча, мени жиберчи...

– Дени-кардың сообу деги? Наряд жок, мен кантип жиберем, – деди да жүзүмө үңүлө тиктеди. – Эмне эле колхоз деп калгансың?

Мен үн дебедим. Унчукпай чыктым да, гаражга бет алдым. Жантай мазактагандай көз кысып, машинесин жаныман айдап өттү, коюп кете жаздады.

Машинемин жанында күймөлөнүп жүрдүм да алдым. Ашыкпадым. Бирок эчтеке ойлоп таппадым. Акыры жүк салчу станцияга айдап жөнөдүм. Кезек аз экен.

Жолдошторум чылым чегүүгө чакырса да түшпөдүм. Көзүм жумулуу, оюм чалды-куйду. Асел жол боюнда бекерге зарыгып күтүп турарын элестетем. Бир күн өтөр, эки күн өтөр, үч күн... Эмне деген ойдо калат? Коркуп качып кетти дээр бекен?

Кезек жакындай берди. Тигине, алдымдагы машинени жүктөп жатат. Андан кийин кран астына мен турам. «Кечир, Асел! – дедим ичимен. – Кечир, делбирим! Айта албай кетип баратам». Ошондо бир ой кылт этти: баятан бери жетип барып, айтып деле келбейт белем! Жолго бир-эки саат кечигип чыксам бирдеме бүлүнүп кетеби? Чоңдорго кийин деле айтып түшүндүрүп койбойт белем. Түшүнүшөр да. Түшүнбөсө урушаар. Көп болсо сөгүш берер, же жумушунан кууп чыгар. Баятан бери эмне ушинтпедим?.. Бартобокел, кеттим!»

Кийин чегинмек болуп от алдырдым. Бирок артым толгон машине. Ангыча алдымдагы машине жүгүн алып, жылжып жөнөдү. Эмки кезек меники. Абдырап калдым.

– Турбайсыңбы, эй, Илияс! – деп кыйкырды кранчы.

Машинем жылжып кран астына турду. Крандын жебеси жүгүн салаңдатып үстүмө келди. Бүттү! Курудум! Жооптуу жүк менен кыя кете албайсың. Баятан бери эмне оюма келбеди? Кап! Жүк жөнөткүч документтерин алып келди. Бурулуп арткы терезеден карасам, салаңдаган чоң контейнер кузовума түшүп келатат. Мына түшө турган болду. Мына ушунда ач айкырык салдым:

– Сактан!

178 ❧ Машинем контейнердин дал астынан ыргып чыкты. Моторун өчүргөн эмесмин. Артыман кыйкырган үндөр, ызы-чуу, сөгүнгөн сөздөр даңкан өңдүү чачырап кала берди. Жыйылган тактайларды, үймөк-үймөк көмүрлөрдү чымын-куюн болуп аралап өттүм. Көзүм чекирейип, рулга жабыштым. Машиине андан-мындан бир секирет. Мындайга көнбөдүк беле...

Көп өтпөй Жантайды кууп жеттим. Ал кабинадан башын чыгара мени көрүп алып, көзү алайды. Жол бер десем, айбанды кара, атайылап жол бошотпойт. Ойт берип жолдон чыктым да жээкталаа менен айдадым. Жантай да ылдамдады. Озуп өтөйүн десем, катар жүрүп алды. Ошентип, ал кашка жол менен, мен дың жээк менен жарышып барабыз. Улам ыкшыя тиктешип, тилдешип баратабыз.

– Ой, сен кайда? Эмнеге? – деп кыйкырат.

Мен муштум кезейм. Канткен менен ал жүктүү, менин машинем бош эле да, жүрө түшүп, жолго чыктым да, зымыраган бойдон узап кеттим.

Бирок Аселди таппадым. Айылга жетип, короосунун тушуна токтодум. Жөө жүгүрүп келгенсип энтигем. Сыртта да, короосунда да жан көрүнбөйт. Мамыда гана жалгыз ат байланып турат. Эмне кылсам? Машинени көрүп, сыртка чыгар деп, күтмөй болдум. Капотту ачып коюп, бирдеме ондоп жаткан таризде моторго үнүлүп, өзүм дарбазаны жал-жал карайм. Аздан соң каалга ачылып Аселдин апасы менен эткелинен келген бир сакалдуу киши чыкты. Кийгени эки кабат: астында баркыт чапан, үстүндө сур чепкен. Жүзү майланышып кызылы төгүлүп турат, чайга аябай канган көрүнөт. Ынтыга дем алып, жылан боор камчыны салаңдата кармап келет.

Аселдин апасы ал кишини колтуктап аттантты.

– Кудайга, биз ыраазыбыз сизге. Биз жактан болсо кам санабаныз, – деди Аселдин апасы. – Боор эт менен тең кызыбыздан эмнени аяйлы. Кудайга шүгүр, колубуз куру эмес.

– Ээ, кудагый ырыс алды ынтымак, – деди куда ээрге ондонуп отуруп жатып. – Кудай балдардын жанын аман кылсын. Жыйган-терге-нибиздин баары ошо балдарга деген дүнүйө эмеспи. Өзүбүз болсо илгертен бери жек жаатпыз... Кана эмесе, аман-эсен тургула. Ошентип жума күнгө макулдаштык ээ?

– Ооба, ооба, жума күнү. Кудайдын улуу күнү экен. Жолунар шыдыр болсун. Кудайга салам айтып коюңуз.

«Жумасы эмне? – деп ойлодум. – бүгүн кайсы күн? Шаршемби эмеспи... Чыны менен жума күнү алып кетишмекпи?.. Ай ушу салтыңар менен кургула, качанга чейин жаштардын бактысын кыя берет!»

Тиги киши тоону бет алып желе-жорто жүрүп кетти. Ал узап кеткенче Аселдин апасы артынан карап турду. Анан мага бурулуп, жаман көзү менен акшыя карады.

– Сен, бала, эмне эле бу тегерекке үйүр болуп алдың? Буер сага кербен сарай эмес. Буерге токточу болбогун. Жөнө, өз жолуңа түш. Уктунбу, сага айтып атам.

Демек, байкап калган экен да.

– Машинем сынып калды! – деп бурк эттим капоттун астына белиме чейин сүңүлө батып.

Өзүм ойлоп турам: «Жок, Аселди көрмөйүн мен эми кете койбойм».

Апасы ушинтип сүйлөнүп турду да, кирип кетти.

Мен тепкичке отуруп чылым чектим. Алдагайдан жүгүрүп мандайыма бир кичинекей кыз келе калды. Машинени тегерене оромпай тээп ойноп жүрөт. Аселге окшоп кетет. Синдисибидейм.

– Асел кетип калган! – деп коёт улам сексеңдеп секирип жүрүп.

– Кайда? – деп кызды кармап алдым. – Кайда кетти эле?

– Мен кайдан билейин. Коё бер! – деп бошонуп алды да, тилин көрсөтүп качып кетти.

Мен капотту жаптым, кабинага отурдум. Каякка барсам, каерден издесем? Кайтар маалда болуп калды. Жолдо жүрдүм кыбырап, талаага чыктым дайынсыз. Кайра жолго түштүм. Бир

арыктын кечитинен өтүп токтодум. Эмне кылышты билбей башым катты. Жерге түшүп, сунала жата кеттим... Башым маң. Же Аселден жок, же рейстен жок... Көзүмө эчтеме көрүнбөй, кулагыма эчтеме угулбай ың-жындын ичинде көзүмдү жумуп жаттым. Ушинтип канча жатканымы билбейм, бир оокумда көзүмдү ачып, баш көтөрүп кыйшая карасам машиненин нары жагында туфличен бут турат! Асел! Жазбай тааныдым. Сүйүнгөнүмөн жүрөгүм лакылдап чыкты. Тизелей калып, андан өөдө тура албадым. Дал баягы алгач жолуккан жер! Дагы ошерден жолукканыбызды кара!

– Өтө бериңиз, кете бериңиз, чоң эне! – дедим туфлиге.

– Мен чоң эне эмесмин! – деп Асел да тамашаны улады.

– Анда кимсиң?

– Кызмын?

– Сулуусунбу?

– Өзүң көрүп баала!

Анан экөөбүз тең күлүп жибердик. Мен ыргып тура жүгүрдүм. Асел мага чуркады. Бетме бет келип туруп калдык.

– Нагыз сулуусун! – дедим элжиреп.

Асел болсо шамал термелткен жаш кайындай буралып мандайымда турат. Тал чыбыктай ийилип, чолок жең көйнөкчөн, колтугунда эки китеби бар.

– Менин буерде экенимди кантип билдиң?

– Китепканадан келаткам. Карасам жолдо сенин машинендин изи жатат.

– Койчу?

Мунусу мага «сүйөм» деп айткан сөзүнөн да артык эле. Машинемдин изин кууп издегени мени ойлоп, мени жакшы көргөнү эмеспи!

– Анан жүгүрүп бери жөнөдүм. Билбейм, негедир сен ушерде күтүп жатат го деп ойлодум! Колунан алдым:

– Отурчу, Асел, бир ойноп келели.

Ал көңүлдөнө макул болду. Бу көргөнүм баягы Асел эмес. Өзүмдү да тааный албай калдым. Баардык убайым, сарсанаа уф дегендей жок болду. Бу дүйнөдө ошо тапта экөөбүз гана, экөөбүздүн бактыбыз гана, ага күбө болуп, үстүбүздө көк асман, алдыбызда дангыр жол болду.

Кабинаны ачып, Аселди өзүм отургуздум да, өзүм рулду алып, жөнөп бердик. Жөн эле алдыбызда чубалып жаткан жол менен, кайда барарыбыз дайынсыз, жөнөп бердик. Кайда баруунун биз үчүн мааниси жок эле. Жанаша отурганбыз, кээде көз карашыбыз тийишип, кээде колдорубуз тийишип баратканы гана жетиштүү болду. Асел башымдагы шапкеми оңдоп кийгизди. Бу солдат шапкеми эки жылдан бери түшүрбөй келаткам.

– Ушундайы жарашат экен, – деди да, назданып ийниме жөлөндү.

Машине ээн жолдо куштай учуп баратты. Дүйнө чарк имерилип, баары бизди утурлай жүгүрдү. Тал-теректер саналбай, андан чыксак ээн талаа, наркы тоолор кошо жарышты. Беттен арылдап шамал уруп, асманда жаркыраган күн, жерде каткыра күлгөн биз, жаш шыбак менен кызгалдактын жыты аңкып абага толуп, биз көкүрөк кере жутабыз...

Эски күмбөздө отурган кулаалы ордуна чоочуп учуп, жер сыдыра жарыша салпылдады. Ал да калып калды.

Жолдо бараткан эки атчан ойт берип четке чыгышты да, кошо чабышты. Кыйкырып келатышты:

– Ээй, токто! – Аттарын камчыланып кыйкыра чабышты.

Алардын ким экенин мен кайдан тааныйын. Тааныса Асел тааныгандыр. Бир маалда алар да чаңга аралашып кала беришти.

Алдыдан бир араба жол бошотуп четке чыга берди. Кыз-жигит экөө экен, тура калышып, ийин арта кучакташкан калыбында бизге кол булгалап калышты.

– Ырахмат! – деп кыйкырдым мен аларга кабинадан.

Талаадагы кара жол түгөндү, дөңгөлөк астынан шыркыраган асфальтка чыктык.

Бет алдыдан мелтиреп көл көрүндү. Машинени жолдон буруп, дың талаа менен түз эле көлгө салдым. Шыраалжын чөптөрдү аралай чаап жээкке жеткиче шаштым. Жетип жаркабак жээкке токтоттум.

Кыргызымдын кылымдардан берки түгөнгүс ыры болуп келаткан жарыктык Ысык-Көл жаткан экен көлбүп коюп. Ак чалгын көк толкундар жабалактап бирин бири кубалап келип, сары кумдуу жээкке жабылат. Күн тоону ашып баратканга ал жээктеги келбети тамылжып турат. Көлдүн наркы бетиндеги көгүлтүр мунарыктан тоолордун карааны көрүнөт. Төбөсүн боз чалып, булуттуу сыяктанат.

– Асел, ак кууларды карачы!

Ак куулар көлдө кеч күздө келип, кыштап кетет эмеспи. Жазында келген ак кууларды көргөндөр да чанда бирде жолугат. Жазда келген ак куу жакшылыкка дешет...

Кечкурун мелтиреген көл бетинен каалгып учкан ак куулардын тобу кайтып баратты. Канаттарын жазган бойдон анда-санда бир кагып,

толкуй учуп баратты. Көлгө жабыла барып конгондо канаттарын каккыласа ак чалгынган толкундар жыбырап тарап баратты. Анан кайра учушту. Кайкып түнөк булуңуна бурулуп кетишти.

Асел экөөбүз кабинадан чыкпай карап, үнсүз отурдук. Бүтүмүбүз бүтүп калгандан бетер бир маалда мен айттым:

– Тээтиги жээктеги шыптары көрүнгөн тамдарды карагын, ошол биздин автобаза. Бу болсо, – деп кабинаны айландыра көрсөттүм, – бу болсо экөөбүздүн үйүбүз.

Күлүп жибердим. Чынында алпарып киргизээр үйүм жок да. Асел көзүмө көзүн кадай элжиреп тиктеди да, көкүрөгүмө боюн таштап, кучактап алып, ыйлап да, күлүп да жиберди.

– Жаным менин, сүйүктүүм! Үй-жайдын мага кереги жок. Ата-энем гана бир кезде түшүнүшүп, кечиришсе экен. Өмүр бою кечиргис кылып сындырып кеттим аларды. Билем го... Бирок менин айыбым кайсы?..

Каш карайып кетти. Асманды каптаган булут көл бетин ныгырылып басып келди. Көл каралжын тартып, тынып турду. Тоо башына электр ширеткич отуруп алып, тынбай иштеп жаткандай жарк-журк эте баштады. Добул келаткансыйт. Алиги ак куулар да бараткан узак жолунан көлгө кайрылып калганы ушундан белем. Күн бузуларын билген тура.

Асман тарс жарылып, күн күркүрөдү. Дем кысып аба тумчуга түшүп, анан бороондун эпкини келди да, алай-дүлөй жамгыр шатырата куюп жиберди. Тынып турган көл чабалактай түшүп, аздан соң оор толкундар жээкке күр-шар уруна баштады. Быйылкы жазда алгач күн күркүрөгөнү

ушул эле. Асел экөөбүздүн да алгачкы түнүбүз ушул эле. Кабинанын үстү дыбырап, айнектеринен чууруп жаан суусу салаа-салаа. Түнөргөн көлгө чагылган келип сайылып өчүп жатты. Асел экөөбүз кыналыша кучакташып, шыбырашып сүйлөшүп отурдук.

Коркконунанбы, үшүгөнбү, Асел калчылдайт. Кемселими жаап, боорума тарта бекемирээк кучактадым, ошого өзүмдү алдаганча алибеттүү болуп кеткендей сездим. Дилимде мынчалык назик мээр бар экенин билбегем, бирөөнү коруп, боорум ушунчалык эзилерин билбегем. «Сени эч качан, эч кимге кор кылбайм, делбирим!..» – деп кулагына шыбырайм.

Капилеттен башталган добул капилеттен токтоду. Бирок жамгыр дале себелеп, толкуп алган көл дале тынчый албай жатты.

Ал кездеги көзгө басар мүлкүм – кичинекей радио-приемнигим бар эле. Аны иштетип кулагын толгодум. Бир толкундан музыка кармадым. Азыр күнү бүгүнкүдөй эсимде, шаардагы театр-дан «Чолпон» балетин алып берип жаткан экен. Кабат-кабат тоолордун ары жагындагы музыка келип, биздин кабинага толуп чыкты. Ошол балетте баяндалган күчтүү сүйүү сыяктуу күчтүү да, назик да музыка төгүлдү. Зал дүркүрөп кол чаап, аткаруучулардын атын атап чакырган үндөр угулат. Бийчи кыздардын аяк астына гүл ыргытып жатышты окшойт. Бирок театрдагылардын толкундангандары, жан эргип кубангандары баары бир толкуган көл жээгиндеги кабинанын ичиндеги биздин толкундап, жүрөк өрөпкүп кубанганыбызга жете албады го деп ойлойм. Ошол балет биздин сүйүүнүн баянын айткан өндөндү. Бактысын, махабатын издеп чыккан

Чолпон деген кыздын тагдыры биздин эки жүрөктү термелтип жатты. Менин Чолпонум жанымда кучагымда отурду. Түн ортосу ченде Асел менин көкүрөгүмү жазданган бойдон уйкуга кетти. Мен көпкө тынчый албадым. Аселимдин жүзүн сылап, күнгүрөнө оор дем алып жаткан көлдүн доошун тыңшап отурдум...

Таң эрте автобазага келдик. Аябай эле тилуктум. Анан болгон окуянын жөн-жайын уккан соң кечиришти. Кийин крандын астынан мен кантип суурулуп качканымы эскеришип, жигиттер көпкө күлүп жүрүштү.

Эми Долондун кан жолуна чыктым. Аселди кошо ала кетмей болдум. Жолдо Алыбек Жантурин деген досум бар эле, ошонукуна киргизип кетермин деп ойлодум. Ал Нарындын кашындагы базада туруучу. Чек арадан алыс эмес, алардыкына мен көп кайрылам. Аялы да жакшы киши.

Ошентип жөнөп калдык. Эң оболу жолдогу бир дүкөндөн Аселге кийим-кечек сатып алдык. Ал жалаң көйнөкчөн келбеди беле. Баарынан да гүлдүү чоң шалы жоолук сатып алдык. Жаңы келген келиндин шааниси эмеспи. Жолдон аксакал шоферубуз Урмат аке жолукту. Алыстан оропара келатканда эле токто деп белги берди. Токтоп, кабинадан чыгып учураштым.

– Ассалоому алейкум, Урмат аке!

– Алейким салам, Илияс. Куш боо бек болсун! – деп мага куттуу болсун айтты. – Көшөгөнөр көгөрсүн, бала-бакыралуу болгула!

– Рахмат! Кайдан билдиниз, Урмат аке? – деп таң калдым.

– Ээ балам, жакшы кабар жерде калмакпы. Ушу кан жолдун баш-аягы бүт сөз кылганы эле силер...

– Эхе!.. – Мурункудан бетер таң калдым.

Ошентип, жол мизинде сүйлөшүп турабыз. Урмат аке машинеге жакындаган да жок, Асел тарапты караган да жок. Асел эстей койгону жакшы болуптур, шалы жоолугун көзүнө түшүрө салына койду эле, мына ошондо Урмат аке ыраазы боло күлүмсүрөдү.

– А жөн билги келин экен! – деди. – Тилегиңе жет, балам. Сен эми автобазадагы улуулар баарыбыздын келинибиз болосун. Мына эмесе, Илияс, келиндин көрүндүгүн өзүнө эле берейин, – деп мага акча сунду. Алдым, албасам аксакал киши кейип калбайбы.

Кош айтышып жөнөп кеттик. Асел башынан жоолугун түшүрбөйт. Каадалуу үйдө көшөгөнүн артында отургансып кабинанын ичинде тааныш шоопур жолуккан сайын жоолугун көзүнөн ылдый түшүрүп жүгүнгөн ишааратын жасайт. Анан экөөбүз ээн калганда каткырып күлөбүз. Боюнан ылдый төгүлгөн жоолугун салынса Асел мага ого бетер сулуу көрүнөт.

– Автобазага келин болгон колуктум, ач көзүңдү, мени бир өөп койчу, – дейм. – Кой, аксакалдар көрүп койсо уят, – дейт Асел. Ошентет да, күлүп келип уурданып бетимен өөп калат.

Ушу жолубуз бир укмуш болду. Автобазанын шоферлору жолуккан сайын токтотуша берди, куттуктап, жакшы тилектерин айтып жатышты. Бирдаары жолдон кучак-кучак кылып терип келаткан гүлдөрүн беришти, бирдаары белек-бечкек камдай келатыптыр. Дагы кимдеринин оюна келгенин билбейм, кыязы орус жолдоштордун ойлоп тапканы го, алардын айыл-кыштактарында үйлөнүү үлпөтү болгондо кыз-күйөө түшкөн унааны кооздоп алат эмеспи. Бир маалда биздин

машине түркүн-түс кызыл-тазыл ленталар, гүлдөр менен кооздолду да калды. Машине көркүнө чыгып, алыстан эле көз жоосун ала көрүнүп баратты окшойт. Асел экөөбүз бактыбызга жыргап жүрүп отурдук. Мен досторума сыймыктанып бараттым. Достун достугу башка жамандык түшкөндө билинет дешет, менимче жакшылыкта да билинет.

Алыбек Жантурин жан досум жолдон өзү жолукту. Ал менден эки жаш улуу эле. Быжыгырынан келген чоң баш жигит. Өзү токтоо, салмактуу, анан мыкты шофер. Базада кадыр-баркы чоң. Профкомго шайлашкан. Эмне дээр экен деп турам.

Алыбек унчукпастан машинени карап, пайпай дегенчелик башын чайкап, анан Аселге келди, кол алышып учурашты да, куттуктоосун айтты.

– Кана, жол кагазыңды апкел, – деди.

Мен таңыркай түшүп, кагазды сундум. Алыбек авторучкасын алды да жол кагаздын бетине бадырайта: «Үлпөт рейси, № 167!» деп жазып салса болобу. Жүз алтымыш жети дегени – жол кагаздын номуру.

– Ой, кантесиң, бу деген документ эмеспи, – дептирмин.

– Тарыхта сакталып калсын! – деп ал күлүп койду. – Бухгалтерияда отургандар киши эмес дейсиңби? Эми келе колунду! – деп мени бек кучактап өптү. Экөөбүз каткыра күлдүк.

Анан машине-машинебизге баса бердик эле, Алыбек кайра токтотту.

– Каерде турмай болдунар? Мен эки колуму жайдым.

– Мына биздин үйүбүз! – деп машинени көрсөттүм.

– Кабинадабы? Балдарынарды да ушерде багасыңарбы?.. Эмесе мындай. Бу бекет базадагы биздин үйгө киргиле. Мен чоңдор менен сүйлөшөм да, биз өз үйүбүзгө көчүп кетебиз.

– Ал тамын бүтө элек да? – Алыбек Балыкчыга там салып жаткан, автобазага жакын эле жерде. Колум бошто мен да барып жардамдашып турчумун.

– Эчтеке эмес. Бүтөр жери аз калды. Мындан көбүнө үмтөтпө, өзүн билесин, азыр үй маселеси кыйын.

– Ой, ушунуна рахмат. Мындан артыгыңдын бизге кереги да жок. Аселди сеникине убактылуу эле коё турайын десем, үйүнү бүт бошотуп бергениң оной бекен...

– Эмесе ушул үйгө тургула. Кайра кайтып келатканыңда мени ушерден күтүп тур. Ошондо катындарыбыз менен бирге кенешип чечебиз! – деп Асел жакка баш ийкей көз кысып койду.

– Ырас, эми катындарыбыз менен акылдашпасак болбойт.

– Үлпөт сапарыңар куттуу болсун – деп Алыбек артыбыздан кыйкырып калды.

Укмуш ээ! Бу сапарыбыз акыйкатта да үлпөт сапар болду. Болгондо кандай!

Бир карын майды бир кумалак чиритет деген ырас. Ушинтип биринин артынан бири жакшылык менен бүтүп, көңүлүбүз куунак келатканда бир гана жолугушуу кичине иренжитип кетти.

Бир бурулушта алдыбыздан Жантайдын машинеси чыкты. Ал жалгыз эмес, жанында Кадийча бар экен. Жантай кол булгап калды. Мен

тык токтоттум. Эки машине капталдаш токтоду. Жантай терезеден башын чыгарды.

– Үлпөттөп жүргөнсүп мынча эмне кооздоп алгансың?

– Үлпөттүн дал өзү!

– Койчу? – Ишенбегендей Кадийчага кылчайып койду. – А биз сени издеп жүрбөйлүбү, – деп оозунан бу сөз чыгып кетти.

Кадийча отурган калыбында бозоруп, дел болуп кыймылдабады.

– Саламатсыңбы, Кадийча, – деп мен учураштым. Ал араң башын ийкеди.

– Жанындагы колуктуң тура анда? – деди Жантай эми эсине келгенсип.

– Жок, аялым, – деп мен Аселди ийинден кучактадым.

190 ❧ – Баракелде! – Же кубанарын, же не кыларын билбей Жантайдын көздөрү бакырайды. – Андай болсо куттуктайм, чын жүрөктөн куттуктайм...

– Рахмат!

Жантай арамза жылмайды.

– Эпчилсин ээ! Калынсыз ала качтыңбы?

– Акмаксын да! – деп жибердим машинени козгой берип. – Айда машиненди!

Ушундай оңбогон немелер болот. Өзүнүн ит терисин өз башына каптаса болор эле. Баратып кабинадан баш чыгарып кылчайсам Жантай машиненин жанында жаагын укалап Кадийчага бирдеме деп урушуп, муштумун кезеп жатыптыр. Кадийча болсо жолдон чыгып талаалап чуркап баратат. Дагы чуркай түштү да, жүзтөмөнүнөн кулап, эки колу менен башын мыкчып жатып калды. Экөөнүн ортосунда эмне болгонун билбейм, бирок негедир Кадийчаны аяп кет-

тим, өзүмдө бир күнөө бардай сездим. Аселге эчтеме дебедим. Куунак көнүлүн бузгум келбеди.

Бир жумадан кийин Асел экөөбүз бекет базадагы Алыбектин үйүнө келип кирдик. Чакан үй, оозгу бөлмөсү, анан дагы эки бөлмө. Мындай үйлөр аерде бир топ бар. Үй-бүлөлүү шоферлор, май куяр пункттун жумушчулары турат. Бирок жакшы конуш, жол жээги, Нарын да алыс эмес. Канткен менен областтын борбору да, киного, дүкөнгө барып турганга онтой. Ооруканасы бар. Дагы бир жакшы жери, бу бекет база кан жолдун ортосу, рейстин көпчүлүгү Балыкчы менен Атбашынын ортосу. Жолдо чарчасан үйгө түнөп өтсө да болот, кадыресе эс алып каласын. Аселди күн сайын көрүп өтөм. Жолдо бир жерде кармалып калсам да, түн жарымы болсун, үйгө жетем. Мен келмейинче Асел да уктабайт, чыдамы тайып күтүп отура берет. Үйүбүзгө көржөр ала баштадык. Иши кылып жашоо турмушубуз өз жолуна түшүп баратты. Кеңешип отуруп, Асел да иштемей болду. Өзү иштейм деп болбойт. Айылда өскөн кыз, иштеп көнгөн, үйдө отура берип бук болбойбу. Бирок ангыча кубанычыбызга боюна бүтүп, отуруп калды.

...Асел төрөгөн күнү мен Атбашыдан рейстен кайтып келаткам. Токтоно албай шашып келаткам. Асел Нарындагы төрөт үйдө болчу. Келсем – уул төрөптүр! Албетте, үстүнө киргизбей коюшту. Машинеге миндим да тоо аралата бир куудум дейсиң. Кыштын күнү эле. Айланам кар, аска-зоо. Көзүм алачакмактап, өзүмө өзүм ээ боло албайм. Долондун белине чыктым. Бийик эмеспи, булут бут астында калат.

Машинеден ыргып түштүм да, абадан кере жутуп, бүт дүйнөгө айгай салдым:

– Э-эй, тоолор! Мен уулдуу болдум!

Тоолор бир силкинип алгандай болду назарымда. Алар менин сөзүмдү кайталап, жаңырык капчыгайдан капчыгайга тарады.

Уулубуздун атын Самат койдук. Мен койдум. Эки сөзүбүздүн бири Самат: Самат түрпүлөндү, Самат күлүп калды, Самат тиш жарды. Тунгучун көргөн жаш жубайлардын баары эле ушундай го дейм?..

Ынтымакта катуу турдук, бири-бирибизди эт-жүрөгүбүздөн эзилишип жакшы көрөбүз.

Менин шорум кийин кайнады...

Бу балээ кайдан жабышканын азыр да ажырата биле албай башым маң. Баары астын-үстүн болду да калды... Ырас, азыр көп эле нерсесин түшүндүм го, бирок түштөн кийин түшүнгөндөн не пайда.

192 Бу киши менен кокусунан жолдон жолуктук да, кайра дагы нечен ирет жолугушарыбызды ал да, мен да билбестен ажырашып кете бердик. Бирок анын кыпындай да күнөөсү жок...

Кеч күз эле. Мен жолго чыккам. Күн түнөрүп турган. Биресе кар жааса, биресе жамгыр жаап, анан кайра шыбыргактап турган. Боор-боорго жабышып жылган сасык туман. Машиненин айнеги тердеп, жолду катар шыпыргычын шыпыртып жүрүп отурдум. Тоо аралап, Долондун түбүнө жеткидей болуп калгам...

Э, Долондун кай жоругун айтасың. Теңир-Тоонун ашуу бербес алпы го! Дамаамат жүргөн биздин жолдун эң кыйыны ушул. Кыялаган жол жыландай ийрелендеп туу жонго чыгат да, ийрелендеп кайра түнөргөн түпкүргө түшөт. Долонго тагдырым танапташ. Кыя жол менен булут тепсетип, жер тиштеп, моторду улуп-уңшуп

ыйлатып жүрүп отурасын. Бирде чалкалап асман тиктеп айдасаң, бирде рулду баса жыгылып ылдый кулайсың. Ашуунун белиндеги күндүн кыялы куду кирген бууранын кыялындай: жайбы кышпы, Долонго баары бир, көз ачып-жумгуча же мөндүр сабап кетет, же кыяндап өткүн өтөт, же борошолоп ак бороон буюктурат. Биздин Долон ушундай!.. Бирок биз, тенир тоолуктар көнүп калганбыз, керек болсо түндөп деле ашып кете беребиз. Кыйынчылыгы менен опурталдарын мен азыр эстеп отурбайымбы, иштеп жүргөн ал кезде ойлонууга чоло жок.

Долонго жакын бир капчыгайдан жүк машинени кууп жеттим. Азыр да эсимде, ГАЗ-51 болчу. Мен кууп жетпедим, өзү токтоп туруптур. Эки киши моторду чукулап турат. Бири шашпай жолдун ортосуна чыкты да, кол көтөрдү. Мен токтодум. Төбөсү чүмкөмө суу болгон плащчан алиги киши кашыма келди. Жашы кыркты чамалап калган. Кыскарта алган буурул мурутчан, жүзү тунжуранкы, көз карашы токтоо.

– Жол участогуна жеткирип койчу, жигит, – деди мага. – Трактор апкелбесе мотор от албай койду.

– Түшкүлө, ала барайын. А балким бир айласы табылбасын? – деп мен кабинадан түштүм.

– Айласы болсо эмгиче табат элек го, – деди шофер капотту жаап.

Байкуш неме көк тумшук болуп үшүптүр, калч-калч этет бүрүшүп. Айлана-тегерегиндеги тоолорду сүрдөнө карайт, кыязы жергиликтүү эмес, ичкери борбордон келген шофер окшойт. Жол участогуна Фрунзеден бирдеме жүк апкелатышкан көрүнөт. Эмне кылса болот? Бир тентек ой келди. Оболу ашуунун белин бир карап

алдым. Асман түнөрүп, булуттар төмөн салаңдай каалгып калыптыр. Ага карабай тобокел дедим ичимен. Укмуш амал ойлоп тапкан мен жок, бирок чабуулга кирчү жоокердей болуп өрөпкүп кеттим.

– Тормозун жайындабы? – сурадым шофердон.

– Кызык... Тормозу жок да жол жүрчү беле. Мотор иттенип жатат дебедимби...

– Тросун барбы?

– Бар, эмне экен?

– Апкел бери. Мага чиркел.

Экөө тең мени алая карап, орундарынан жылбайт.

– Дени-кардын сообу сенин? – деди шофер. Ушундай мүнөзүм бар. Жакшы-жаман экенин билбейм, бирок башыма бир ой кирсе өлсөм да аткарам.

194 – Айткандан кийин чиркелсеңчи, дос! Мына шоопурлук сөзүм, сүйрөп жеткирем.

Бирок шофер колун силкип салды.

– Койсоңчу болбогон сөздү. Ушул жолдо да чиркелишип жүрчү беле. Ошону билбейсиңби. Жолун болсун.

Жалдырап сураганымы бербей умсунтуп койгондон бетер ызама буулуп кеттим.

– Эй, көлөкөсүнөн корккон макоо эшек.

Жол мастерин чакырдым. Анын жол мастери экенин кийин билдим. Ал мени карап турду да, тиги шоферго айтты:

– Апкел тросунду. Тигинин эси чыгып кетти:

– Байтемир аке, өзүңүз жооп бересиз.

– Баарыбыз тең жооп беребиз! – деп ал кесе айтты.

Мунусу мага жагып калды. Мындай кишини бат эле сыйлап каласың.

Ошентип чиркелишип жөнөп калдык. Оболу жакшы бараттык. Бирок, тик боорду кыялай бергенде мотор ыйлай баштады. Мен ого бетер өчөштүм, ыйла-ыйлаба сага сүйрөтүп чыгам дедим. Кыя жол канчалык кыйын болбосун баары бир машинде артык күч каларын мурда жалгыз өтүп жүргөндө көп байкачумун. Жүктү бизге чактап артчу. Азыр аны ойлоп отурганым жок. Эрегишке түшкөнсүп, бүткөн боюмду долу күч бийлеп алды. Эмне болсо да айтканымы аткаруу, тигилерге жардам көрсөтүп, машинесин жетер жерине жеткирип таштайын дегенден башка ой жок. Бирок аным оңойго турбады.

Машинем ычкынып, калч-калч этип араң барат. Айнекке жабышкак кир суу жабышып, шыпыргыч тазалап үлгүрө албайт. Кайдан-жайдан келген калың булут дөңгөлөккө оролуп, будаат¹ болуп алдыман сойлоп өтүп жатат. Бурулуштар чукул тартып, тикелене берди. Бу түйшүктү өз башыма кайдан тилеп алдым эле деп, ичимен кайра өзүмө ачууланам, бу кишилерди майып кылып албасам экен дейм. Машинеден мурун өзүм кыйналдым. Шапке, купайке, кемсел, свитер дебей үстүмдөгү кийимимди сыйрып салдым. Жалаң көйнөкчөн айдап баратам, мончодо отургандан бетер жонуман буу чыгат. Машиненин өз салмагы оор, тик жолдо сүйрөгөнү бу болсо оңой бекен. Байтемир жанымда бут тепкичте туруп келатканы караан болду. Улам жол көрсөтүп, кеңеш берип, мага үн салат, артымдагы шоферго кол жансагылайт. Тик кыялап жөнөгөнүбүздө бир жерден коркуп секирип түшүп кетер бекен дедим эле, былк этпеди. Кабинага

¹ б у д а а т – тоскоол.

жармашып, учар бүркүтчө окторулуп келет. Жүзүн карасам таштан чегип койгонсуп токтоо, жаак ылдый, муруту ылдый суу шорголойт. Аны көрүп мен кубат алып келатам.

Алдыбызда дагы бир көтөрүлөр өр калды эле, аны ашсак жеткенибиз. Аңгыча Байтемир айнекке энкейе калды:

— Абайла, алдыда машина келатат! Оңго сал!

Жолдун оң тарабын кылаалай салдым. Жогортон Жантайдын машинеси түшүп келаткан экен. Жол жүрүү коопсуздугу боюнча инженерибиз бар, болду-болбоду Жантай ага жеткирип барат деп, денем дүркүрөй түштү.

Ал жакын кирип келди. Эки колдоп рулду өбөктөп, көзүнүн төбөсү менен жолду акшыя тиктеп келаткан экен. Жөөлөшчүдөй болуп жакын өттүк. Түлкү тумак Жантай жалт бир карап алып, жактырбай башын чайкап кетти. «Мейли», — дедим ичимен, — тилиң кычышса айта бер».

Белге чыктык. Эми тик ылдый куюлуп түшүп, анан, тегиздей бир аз жүргөн соң жол участогуна бурулабыз. Акыры жеткирдим. Моторду өчүрүп салсам да эчтеме укпайм. Менин кулагым тунбай эле табият өзү дүлөй болуп калгансыды. Зың деген үн угулбайт. Кабинадан сүйрөлүп түшүп, тепкичке отурдум. Тоо башында аба суук, демим кыстыгып баратат. Байтемир жүгүрүп келип купайкеми жапты, шапкеми кийгизди. Өң алеттен кеткен тиги шофер да сүйрөлө басып жаныма келди. Унчукпайт. Маңдайыма жүйүр отуруп, мага сигарет сунду. Алсам, колум калтырайт. Баарыбыз чылым чегип, кичине эсибизди жыйдык. Жанагы долу жиним дагы ойгонду белем, бир маалда:

– Ха! Көрдүңбү! – деп тиги шоферду ийинге бир салсам ал байкуш очорулуп отуруп калса болобу. Анан, үчөөбүз тең тура калып бири бирибизди муштагылап, түрткүлөп, кутуруп кеттик. Кубангандан бирдемелерди айкырып жаттык...

Кичине дем алып, дагы чылым чектик. Мен кийинип, саатымы карасам, кеч болуп калыптыр.

– Кой, мен кеттим! – дедим. Байтемир кабагын чытыды.

– Жарабайт. Үйгө кирип, мейман бол.

Мен болсо, убактымын баарын коротуп алыпмын.

– Ыракмат! Айла жок. Үйгө бир кайрылып өтпөсөм, чырымтал баласы менен аялым күтүп отурат.

– Калсаңчы. Шайтан мойнун сындыралы, – деп тиги жаңы тааныш шоферум да кыйылат.

– Кой, – деди Байтемир аны тыйып. – Аялы күтүп отурса, болбойт. Атың ким?

– Илияс.

– Бара кой, Илияс! Бир ажат ачтын, ыракмат.

Байтемир машинемин тепкичине туруп алып, чоң жолго чейин узатып келди да, унчукпастан колуму кысып, секирип түшүп калды.

Коого кирип баратып, кабинадан баш бага бир кылчайсам, Байтемир тумагын колуна мыкчый кармаган калыбында башын шылкыйтып жаңагы калган ордунда дагы эле туруптур.

Бар болгону ушу болду.

Бирок мага тегин өтпөдү. Суукка катуу урунган экем. Үйгө жетип да элес албадым. Болгон ишти ийне-жибине чейин саймедиретип Аселге айта берчү эмесмин. Жолдо бирөөлөргө жардам

берем деп кармалып калдым дедим да койдум. Бирок Аселден сыр катпайм. Бүгүнкү окуяны толук айтпаганым, ансыз да мени зарыгып күтүп, санааркап отурган неменин тынчын албайын дегеним. Өзүм да экинчи мындай айбанчылыкка барбас болуп отургам. Бир жолу Долон менен эрегишип көрдүм, жетишет. Эгер ооруп жатып калбаганымда, балким, ал кылганымды эртеси эле унутуп калмакмын. Тамакты ичип-ичпей куладым. Жөөлүп жаттым окшойт, билбейм, айтор машине сүйрөп Долондун боорунда жан талашып келатканым уйку-соонун арасында көзүмө көрүнө берди. Башым айланып, жер көчөт. Ысык борошо бетими алоо чапкандай күйгүзөт. Дем алар аба жок тумчугуп барам. Колумдагы руль камырдан жасалгансып бурайын десем, былжырап колума жабышат. Бет алдыдагы ашуунун жетер чеги көрүнбөйт, асманга барып такалып турат. Машинемин тумшугу тик асманды карап мотор ыйлайт, бир маалда төмөн карай учуп кетем... Бу, көрсө, оорунун ашуусу белем. Үч күндөн кийин араң эсиме келдим, акырындап оңоло баштадым. Дагы эки күн жаткан соң көңүлүм сергип, турмакчы болдум. Бирок, Асел тургузбай койдү, кайра жаткызды. Баам салып карасам, байкушум, мен оорубай эле ал ооругандай. Баягы Асел жок, азып кетиптир, көзүнүн асты көк шишимик тартып, араң эле кыбырап жүрөт. Кой, дедим, минтип жата бергеним болбойт. Асел эс алсын. Төшөктөн туруп, кийине баштадым.

– Асел! – дедим акырын, уулубуз уктап жаткан, – Саматты коншуларга таштай тур, экөөбүз киного барып келели.

Ал керебеттин жанына жүгүрүп келип, мени жаздыкка жыкты да, алгач көрүп тургансып алая карады. Ыйлабайын десе да кирпичи нымдалышып, эриндери кемшендеп кетти. Анан көкүрөгүмө бетин баскан бойдон солуктап ыйлап жиберди.

– Ой, эмне болду, Асел? Сен эмне?.. – деп мен пашып калдым. – Кичине тумоолоп калыпмын, анын эмнеси бар. Кайра сенин кашында болуп, Самат менен кумардан чыга ойноп албадымбы. – Уулубуз эмгектеп жүргөн, кичине таканчыктайын деген аракетин бер. Деги кылыгы кызык кези. – Билесинби, мен дагы ушинтип ооруп жата турсамбы дейм.

– Койчу суук сөзүңдү! Ооруба! – деп Асел жаш аралаш жемелемиш болду.

Байкушум, мен ооруп жатканда аябай эси чыккан тура.

Ал ортодо уулум ойгонуп калды. Асел аны жылуу бойдон койнума апкелип салды. Үчөөбүз керебетте жатып алып, оюнга кирдик. Самат жөрмөлөп бир мени, бир апасын тепсеп аймалайт. Куду мамалактын өзү... Э, ал бир майрам болду да!

– Мына, көрдүңбү, мындан артык ырахат барбы! – дейм. – А сен жатпа дейсин. Жакында атаэнеңе барабыз, кечирбей кантип коюшат. Саматыбызды көргөндө эле элжиреп кетишпейби.

Бирас, аз айып, көп күнөөбүздү моюнга алып, бир баруу ойдо жүргөн. Кайын журтум кызына топурак түйүп бергидей таарынычта. Атүгүл, Нарынга каттаган бир кишиден айттырып жибериптир, көзүбүзгө көрүнбөсүн, өлсөк да келбесин, деп. Ошентип, бизди көрөйүн деген көздөрү жок. Бирок, барып алдыларына жыгыл-

сак, күнөөбүздү кечирер деген үмүт бар. Ал үчүн отпуск алып, жол камын көрүш керек. Куру кол бармак белек, кемпир-чалга кийим-кече алыш керек.

Ошентип, жүргөнчөктү кыш түшүп калды. Теңир-Тоонун кышы катуу, кар боройлоп, ак боорону көз ачырбай жүдөтөт. Шоферлордун түйшүгү арбыйт, жолчулардыкы андан бетер. Алардын күндө алышканы көчкү. Көчкү жүрөшөктүү жерлерден озунуп көчкү жүргүзүп, жолду тазалап турушат. Ырас, ал жылкы кыш анчалык катаал болбоду. Же шоферлуктун машакаты менен жүрүп мен анча баа бербей калгандырмын. Иши кылып, автобазага кошумча тапшырма жүктөлдү. Чынын айтканда аны чыгарган шоферлор өздөрү, озунуп чыккан мен. Аныма азыр да өкүнбөймүн. Туура эле болчу. Бирок балээнин баары ошондон башталды. Ал мындай болду.

Бир күнү кечкурун автобазага кайтып келаткам. Алыбек Жантуриндин аялына алпарып бер деп, Асел мага бир түйүнчөк берген. Жолдон кайрылдым. Алыбектин аялы чыкты. Түйүнчөктү берип жатып:

– Алыбек кайда? – деп сурадым.

– Кайда болмок эле. Жүк түшүрчү станцияда. Элдин баары ошерде имиш. Эшелондор келип калыптыр дейт.

Мен да ошоякка чу койдум. Эмне болуп жатканын билгим келди. Станция капчыгайдан көлгө чыга бериште. Темир жолдун түгөнгөн жери. Түн кирип калган. Капчыгайдан чыккан шамал улам күч алып, карагай башындагы фонарлардын жанын койбой, жер бетинде кар тозонун ызылдата кубалап жатты. Вагон сортто-

гон паровоздор аркы-терки жүрүп турат. Четки жолдо жебесин соймоңдоткон кран платформадан жүк түшүрүп жатат. Тунуке каптап, зым менен чырмалган ящиктер – мунун баары Атбашы ГЭСинин курулушуна. Чоң курулуштун жүгү да көп болот.

Чогулган машине көп, бирок, жүк жүктөгөн бирөө жок. Баары бирдеме күткөндөй. Шоферлор бири кабинасында, бири тепкичинде, бири ящиктерге жөлөнүп, ар кимиси ар жерде. Менин саламымы жарытып эч ким деле алик алган жок. Тунжурап чылым буркурагышат. Четте Алыбек туруптур. Ага бардым.

– Буерде эмне болуп жатыры? Телеграмма келди дейби?

– Ооба. Станцияны мөөнөтүнөн мурда коё бербиз дешет.

– Коё берсе коё беришет да.

– Кептин баары бизде болуп турат... Карачы, темир жолду бойлото канча жүк түшүрүп салышты. Дагы келет. Мунун баарын качан ташып бүтөбүз? Тыяктагылар болсо, бизге ишенип, күтүп отурушат. Алар үчүн ар бир күн кымбат!..

– Аны мага эмне айтасың? Менин тиешем кайсы?

– Тиешем кайсы дегениң кандай? Сен эмне, башка мамлекеттин кишисисинби? Же мойну-бузга түшкөн милдеттин маанисин билбей тура-сыңбы?

– Сен соо эмессин го! – дедим да четке басып кеттим.

Ушул учурда автобазанын начальниги Аманжолов келип калды. Чылымын бир шофердон тамызып алды да, элди тегерете карады.

– Ахыбал ушундай, жолдоштор, – деди ал. – Министерство менен сүйлөшүп көрөм, балким, жардам берер. Бирок, ишенип отура бергенде болбойт. Эмне кылышты билбей менин да башым катып турат...

– Мындай учурда бирдеме ойлоп таба коюш да кыйын, жолдош Аманжолов, – деген үн чыкты. – Жүктөр көлөмдүү экен, кузовго эки-үчү гана батат. Күндүр-түндүр ташысак да жазга чейин бүтпөйт.

– Кептин баары ошондо болуп жатат, – деди Аманжолов, – бирок, ташып бүтүрүш зарыл. Бүгүнчө үй-үйүнөргө тарагыла да кабыргана менен кеңешип келгиле.

Ошентти да ал «газигине» түшүп, жөнөп кетти. Бирок, шоферлордун бири да ордунан козголбоду. Карангы бурч жактан бирөө күркүрөгөн үнү менен кыжынып калды өзүнчө:

– Болбогон сөз! Ала койдун териси алты адамга тон чыкпайт. Башынан ойлонуш керек болчу! – деди да чылымын өчүрүп, машинесине басып кетти.

Аны башка бирөө колдоду. Качан болсо ушу, – деди ал, – жан алкымга келгенде биз керекпиз, айланайын шоопурлар, куткарбасаңар болбой калды деп жалынып-жалбарып турушат.

Башкалар аны төө бастыга алды:

– Айтсаң ойлоп айт, Ысмайыл, болбосо, кыпчылба!

Мен талашка кошулбадым. Бир маалда баягы ашуудан машине сүйрөп чыкканым эске кылт этти. Адатымча чыдай албай кеттим.

– Баш катыргандай эмнеси бар! – деп ортого кыйкырып чыктым. – Прицеп чиркеш керек!

Эч ким былк этпеди. Кээ бирөөлөр көз кы-
йыгын салып да койбоду. Акмактын оюна эмне
кирбейт дегендей кылышты.

– Баракелде! – деп Жантай ышкырып койду.
Аны үнүнөн тааныдым.

Эки жагымды элендеп карап турам, болгон
окуяны айтып берейин деп турам. Энгезердей
бирөө ящиктен түштү да колкабын кашындагы
жигитке кармата коюп, мага келди. Жакаман
уучтай кармап, тумшук тийиштире тартты:

– Ах дечи!

– Ах-х! – дедим бетине үйлөп.

– Сопсоо! – деп таң калды ал жакамды коё
берип.

– Анда, акмак! – деди жолдошу. Анан, экөө
машиналарына барып минди да, айдап кетиш-
ти. Өмүрүмдө мындай шылдың болгон эмесмин.
Өлбөгөн төрт шыйрагым турду ошерде.

– Коё турсаңар! Кетпегиле! – деп шоферлор-
дун арасында чебелектедим. – Чын айтам. При-
цеп алса болот...

Шоферлордун арасында бир улгайганыбыз бар
эле, ошол киши жаныма капалана басып келди:

– Мен ушу жолдордо машине айдап жүргөн
кезде сен нанды «нана», этти «быпый» деп жүр-
чүсүң балам. Тянь-Шань сага бий бийлөөчү аянт
эмес. Элге мазак болбосончу...

Эл күлүп өз машиналарына тарай баштады.
Ошондо мен чыдай албай станцияны башыма
көтөрө кыйкырдым:

– Шофер эмей эле силер катын экенсиңер!

Өз башыма дагы балээ тилеп алдым. Тарап
бараткандар токтой калды да кайра баары жа-
пырт мага атырылды.

– Сен акмак! Башкалардын өмүрү сага оюн-
чукпу, ыя?!

– Новатор имиш! Өзгөчөлөнүп сыйлык алгың барбы?! – деп Жантай ого бетер көкүтүп жүрөт.

Баары чуру-чуу түшүп, мени ящиктерге матап келишти. Тытып кетеби деп, жерден тактай ала койдум.

– Эй, тургула мындай! – деп бирөө катуу ышкырды да элди жиреп кирип келди. Алыбек экен.

– Тынч! – деп барк этти. – Айт, Илияс, жөндөп айт! Тез айт!

– Айта турган эмнеси бар! – деп мен энтигип турдум. Топчумун баарын үзүп салышыптыр. – Ашууга өзүм машине чиркеп алып чыккам, жол участогуна. Жүгүм менен жүктүү машинени сүйрөп чыккам. Айтса, ушул.

Шоферлор ишене албай турду.

– Анан, сүйрөп чыктынбы?

– Ооба. Долондон ашырып, жолчуларга жеткиргем.

– Ой ит оой! – бирөө танданды.

– Жанын жейт! – деди башка бирөө.

– Жанын жебесе, мына, Жантай айтсын. Өзү көргөн. Эй, Жантай, кайдасың? Айтчы! Эсиңдеби, кыя жолдо жолукпадык беле?..

Бирок, Жантайдан дайын жок. Жер жутуп кеткендей. Аны кудай алсын. Көпчүлүк дуулдай баштады. Мени жактагандар да чыкты. Бирок, ортодон бирөө баарын айнытты да койду.

– Курулай былжырап эмне, – деп жактырбай түнөрө сүйлөдү ал. – Бирөө бир жолу өткөн экен, болсо болор. Эмнелер болбойт. Биз бала эмеспиз. Биздин жолдо прицепп тартып жүрүүгө тыюу салынган. Эч ким уруксат бере албайт. Коопсуздук инженерине айтып көрчү ушу сөзүңдү, эмнесин көрсөтөр экен. Силердин айынар-

дан ал суракка түшө албайт... сөз бүттүбү? Анда ошол!

– Сен законуну коё турчу! – деп башка бирөө чыкты. – Уруксат бере албайт дегениң кандай? Мына, Иван Степановичтин көзү турат, отузунчу жылдары полуторка менен ошол ашууну биринчи ашкан. Анда буга да эч ким уруксат берген эмес. Өзү кеткен. Мына өзү эле айтсын...

– Андай болгон, – деди Иван Степанович. – Бирок, шегим бар бул ишинерге. Долондон жайында прицепп сүйрөп ашуу опурталдуу, азыр болсо кыштын кыраан кези...

Баятан бери унчукпай турган Алыбек сүйлөдү:

– Талашты койгула. Мурда болбогон иш, бирок ойлонуп көрүү керек. Илияс, сен да алабармансың. Сага окшоп эле келе прицепп, жөнөдүм деген жарабайт. Баарын таразалап, ойлонуп, кеңешип, сынап көрүш керек. Куру сөзүн далил эмес.

– Өзүм далилдейм! – дедим мен жанданып. – Силер ойлонуп, таразалап отургуча мен далилдеп берем. Ошондо ишенесинер!

Ар кимдин бир мүнөзү бар. Сабырлуу болгон жакшы го, бирок дайым эле кармана албайсың да. Эки колум рулда. Бирок машине айдап баратамбы, бараткан жолум жолбу, сезбейм. Ачуу ыза менен көшөргөн көктүгүм боюмду бийлеп алган. Жок, мен силерге баары бир далилдейм. Адам сөзүнө ишенбейт деген, адамды шылдыңдаган кандай экенин көрсөтөм силерге. Жалтайлап, сактана бергенинди да көрсөтөм. Алыбекти да жигит деп... Ойлонуш керек, даярданыш, сынаш керек деп... Акылдуусунуп, токтоосунуп! Урдум токтоолугунду! Айттымбы,

болду, ошондо өзүнөр ит болорсунар! Карап тургула!

Машинени гаражга коёрун коюп, бирок, айланчыктап бир топ жүрдүм. Сыртым тынч көрүнсө да ачуум ичке толуп, жазыла албайм. Ойлогонум эле ошол, прицепти чиркеп алып, ашууга бет алуу. Эмне болсо да антпесем болбой калды. Бирок, прицепти мага ким берет?

Ушул ойдун кыжаалаты менен короодо жүрө бердим. Түн бир убак. Диспетчердин гана терезеси жарык болуп турду. Токтой калдым: диспетчер бар эмеспи! Анын колунан баары келбейби! Бүгүн Кадича дежур болуш керек. Эң сонун! Ал менин айтканыман чыкпайт. Деги мен кылмыш кылып жаткан жерим жок го. Пайдалуу иштин өтөсүнө чыгайын деген эле ой!

Диспетчердин бөлмөсүнө жакын келип бирдеме эсиме түштү: көптөн бери ичкери киргенди койгон экем, эл катары терезеден гана жол кагазымды алып кетип жүрөм. Тайсалдап токтоп калдым. Ангыча эшик ачылды. Босогодо Кадийча өзү туруптур.

– Мен сага келдим, Кадийча. Ордуңан тапканым жакшы болбодубу.

– Кеткени жаттым эле.

– Жүр анда, үйүнө узатып коёюн. Кадийча таңыркай кашын керди да күмөндөнө карап туруп, анан, күлүп жиберди.

– Жүр.

Сыртка чыктык. Түн караңгы. Көл шарпылдап, суук шамал уруп турду. Кадийча колтуктап басып, шамалдан ыктай мага жабышты.

– Үшүдүңбү?

– Сенин жаныңда үшүбөйм, — деп тамашалап койду.

- Эртең кайсы учурда иштейсиң, Кадийча?
- Экинчи сменада. Эмне экен?
- Бир иш болуп калды. Өтө маанилүү иш.

Сенин гана колуңан келет...

Айтсам, оболу ал уккусу да келбеди, мен болбой көшөрө бердим. Экөөбүз бурчта фонардын түбүндө турабыз.

– Ай, Илияс ай! – деп жиберди Кадийча көзүмө күлө тиктеп. – Куру бекер убара болбосончу бул ишке.

Баары бир менин айтканымы аткараарын биллип калдым. Колдон алдым:

– Мага ишене бер! Кадырың жан болсун. Эмесе сүйлөштүкпү?

Ал күрсүнүп алды:

– Болуптур, сага амал барбы! – деп башын ийкеди. Мен баамсыз ийининен капшыра ку-
чактадым.

– Жигит болуп туулсаң болмок, Кадийча! Болуптур, эртең көрүшкөнчө! – деп колун бек кыстым. – Кечке чейин керектүү кагаздарды даярдап кой, ээ?

– Ашыкпа! – деди Кадийча колуму коё бербей. Анан толгоно берди. – Бар эмесе... бүгүн жатаканага түнөйсүңбү?

– Ооба.

– Ыйманда жат.

Эртеси техосмотр жүрдү. Инспекторлор ар качантан бир качан кысталышта келет. Быякта иш кычап жатса, алар маалкатып баарын текшерип, актыдан акты жазышып, элдин мазесин кетирди.

Өз машинем тың экенин жакшы билем. Ошондо да Кадийчанын ишке келишин күтүп, тигилерден чет болдум, ремонттогонсуп күймөнүп

жүрө бердим. Мени менен эч ким сүйлөшпөдү, кечээ күнкүнү эскеришпеди. Анын себеби, баары техосмотрдан эртерээк өтүп, жоготкон убактысын кууп жетүү. Антсе да мен ич күптүмүн.

Мен техосмотрдан түштөн кийин өттүм. Инспекторлор кетишти. Тегерек жымжырт боло түштү, гараж ээн калды. Короонун төрүндө ачык асман астында прицептер турат. Аларды кээде тегиз жолдо пайдаланышчу. Ичинен мен өзүмө бирин тандап койдум. Кадимки эле төрт дөңгөлөк прицеп. Ага эмне элдин баары ызы-чуу түшөт?.. Алдыда дагы эмнелер күтүп турганын мен анда кайдан билдим. Жакшылап тамактанып, бир саатча уктап алайын деп, жатаканага жөнөдүм. Жол кыйын. Бирок баары бир уктай албадым. Ооналактап жатып-жатып, күүгүм талаш кайра автобазага келдим.

208

Кадийча ордунда экен. Баарын даярдап коюптур. Жол кагазды алдым да, гаражга жүгүрдүм. «Эми силердиби». Машинени буруп, прицепке апкелдим. Моторду өчүрбөй сыртка чыгып, тегерегимди карадым. Ремонт мастерскаясындагы станоктордун шакылдагы менен жээкте көлдүн шарпылдаганы гана угулат. Жанымдагы машиненин мотору дүрсүл какса менин да жүрөгүм кошо түрсүлдөйт. Чылым чегейин деп, кайра папиросту ыргытып салдым. Анан чегермин.

Дарбазадан чыгып баратканда кароолчу токтотту.

— Токто, кайда?

— Жүктөнүшкө, аксакал, — дедим камаарабагансып. — Мына пропускуңуз.

Абышка кагазга үнүлүп, фонардын жарыгында эчтемени ажыратып окуй албай жатты.

– Кармабаңыз, аксакал! – деп чыдамсызданган болдум. – Иш токтоп калды.

Жүктү жолтоосу жок жүктөттүм. Кузовума эки орун, прицеппе эки орун. Эч ким – эчтеке дебегинине өзүм таң калдым. Анан чоң жолго чыккан соң гана чылым тарттым. Ондонуп отуруп, фарды жагып, газды басып-басып алдым. Жол үстүндөгү карангылык чайналып алдыман буйтай качып баратты. Машиненин жүрүшү женил, арттагы прицеппин оордугу сезилбейт. Ырас, бурулуш жерлерде гана куйругум четке булгандай түшүп баратты. Кайра жолго түздөш кыйыныраак өндөндү. Бирок анын баары көнбөгөндүктөн. Көнүп алыш оной. «Кайдасың Долон! Кайдасың Атбашы!» деп өзүмчө кыйкырып алдым да, байгеден суурулуп чыккан чабандестен бетер рулга энкейип, алдыга шукшурулдум. Жол тегизде убакыт утуп алайын дегеним. Түн ортосу ченде Долон менен алышуу бар.

Бир топко эсебимден озуп бараттым. Бирок тоо аралай бергенден баштап абайлашка туура келди. Мотор жакшы эле тартып баратты, анда кеп жок. Жүрүшүмдү кашандаткан тоо ичиндеги бирде өр, бирде эңиш жерлер болду. Айрыкча, ылдый түшкөн жерлерде прицеппе булгандай жолдон четтеп, машинени да жолдон тайдырып, убара кыла берди. Улам ылдамдыгын өзгөртөм, тормоз берем, нары бурам, бери бурам. Оболу мунун баарын көңүлгө албадым, алгым келбеди. Бирок барган сайын кыжырымы келтирип, тынчымы кетире берди. Тоо арасында канча өр, канча эңиш бар ким эсептептир. Антсе да дымагым азая элек. Келе коёр коркунуч деле жок, болгону барган сайын чарчагансый бердим. «Эчтеме эмес, – деп өзүмдү өзүм кубаттадым. – Ашуу-

нун түбүнө кичине эс алып алам. Анан чыгып кетебиз!» Баягы күздө машине сүйрөп чыккандагыга караганда азыр эмне кыйыныраак болуп баратканын мен түшүнө бербедим...

Долон жакын калды. Фардын шооласы капчыгайдын түнөргөн кара аскаларына соймондоп барып – жабыша калып жатат. Жар таштар кардан жака жамынган. Зампарлап кар жаап келди. «А балким, жогортон жел үйлөп жаткандыр», дедим ичимен. Жылымчы зампарлар айнекке жабышып, ылдый эрип кетип жатат. Демек, көктөн эле жаап жатканы. «Башкасы жетишип ушул эле калды эле!..» деп ызырындым. Шыпыргычты иштетип койдум.

Ашуунун түнкү кыялары башталды. Мотор кулакка тааныш ыйын баштады. Унулдаган доошу караңгы жолдо жаңыра албай боорго сиңип кетип жатты. Ылдый түшө бергенде мотордун доошу өзгөрүп, машиненин көчүгү булгандай түшөт. Прицеп арттан түртүп келатканын далым сезет. Чиркелиштин ашташындагы темирлер чыйкылдап, кулак-мээни көзөйт. Дөңгөлөктөр тормозго бой бербей, эрип жааган сыйгалак карда аркы-терки жылбышат. Machine сүрдүгүп барып жолго тууралана токтоп калды. Эптеп тумшугун ондоп бурдум да, токтоттум. Алсырап отуруп калдым. Жарыкты да, моторду да өчүрдүм. Колдорум талып сенейип калыптыр. Чалкалай отурганымда кышылдай дем алып жатканымды туйдум. Бир аз дем алып отурдум, анан чылым чектим. Айлана-тегерек көзгө сайса көрүнгүс, долу түн. Кабинанын жылчыктарынан гана шамалдын ышкырган үнү угулат. Эми дагы жүргөндө алдыда эмне болорун элестетүүдөн корком. Мына ушерден баштап кыя жол тикеленип кетет. Мо-

тор менен эле колдун шору. Бирок кар лапылдап жатат, ойлонуп отурар чак эмес.

Моторду от алдырдым. Машине ынтыга козголуп, жер тырмалай өргө жылды. Жаагым карышканча тиштенип, кыядан кыяга, бурулуштан бурулушка жармашып баратам. Мына, кыя да бүттү. Эми тик ылдый куюлган түз жол. Анан, апайтөштөн кеткен өр талаш да, ага жеткенден кийин эле жол участогу. Андан нары ашуунун акыркы айласы гана калат. Ылдыйга аран түштүм. Төрт километрче келген түз энкейиш жолдо машинени күүлөнтө айдадым да ошол күүсү менен наркы апайтөшкө жабыштым. Бирок күүм көпкө жетпеди. Машине кашандап баратат. Экинчи, анан, биринчи ылдамдыкка салдым. Рулду бек кармап, чалкалай отурдум. Булуттардын арасынан жылдыздар жарк-журк көрүнө түштү. Андан ары жыла албай калдым. Дөңгөлөктөр бир ордунда чимирилип, жолдон четке жылбышып барат. Акселераторду түбүнө жеткире бастым.

— Дагы! Дагы кичине! Чыда! — деп чыдай албай кыйкырып жибердим,

Уңулдап ыйлап бараткан мотор бир маалда онтоп ийип, калчылдап барып үзүлдү. Машине артка жылбышып жөнөдү. Тормозду басып атам, токтоор эмес. Прицептин салмагы менен тартылып кете берди. Аскага карс урунду да, токтоп калды. Айлана жымжырт боло түштү. Мен эшикти түртүп ачып, кылчая карасам, ойлогондой эле болуптур. Прицеп кюветке түшүп калыптыр. Кудай урган экен! Эсим чыгып кетсе керек, машинени от алдырып алдыга жулкунттым. Дөңгөлөктөр чимирилип, машине жакшы эле чымырманды, бирок ордунан жылган жок. Ыр-

гып түшүп, прицепке жүгүрүп бардым. Дөңгөлөктөрү кюветке батып калыптыр. Эмне кылам? Оюма эчтеме келбей, бар күчүм менен прицепти итердим. Ага болорбу. Астына кирип, жонго салып башым зынылдап ооруганча көтөрдүм. Буга болорбу. Анан, алдан тайып жол жээгине жүзтөмөнүмөн күп эттим да ызама чыдабай ылай аралаш карды эки колдоп шилеп боорума тартып, ыйлап жибердим. Бир топтон соң туруп, теңселе басып барып, машиненин тепкичине отурдум.

Алыстан мотордун үнү угулду. Балбылдаган эки көз апайтөш жолдо ылдыйлап келатат. Ал шофер ким экенин, жети түндө аны кайсы шайтан кайда айдап баратканын ким билсин, бирок, мен колго түшчү ууру сыяктанып коркуп кеттим. Алактап прицепке жеттим да чиркелишкен жериндеги сырғаны чыгарып таштап, прицепти таштап, машиненин өзүн жогору айдап жөнөдүм.

Алдагандай бөөдө коркунуч боюмду бийлеп алды. Прицеп артыман кууп келаткансып, азыр кууп жетип желкеме чап жабыша тургансып, далым муздак дирилдейт. Машинени жин ургандай айдадым. Бу жолду жатка билип калганыман гана аласалып кетпедим окшойт.

Таңга маал бекет базага жеттим. Ошо жин ургандай калыбымда үйүмдүн эшигин эки муштумум менен тарсылдата урдум. Эшик ачылды, Аселди бир карап койбостон шатала баткак кейпим менен үйгө жулунуп кирдим. Энтигип барып, жумшак бирдемеге отура кеттим. Ал жуулган кир экен. Папирос издеп чөнтөгүмө кол салдым эле машинени от алдырар ачкычы урунду. Аны ыргыта урдум да, башымды салаңдатып,

ал-күчтөн ажыраган, үстү-башыман бери баткак болгон кейпимде уңкуюп отуруп калыпмын. Жалаңаяк Аселдин буттары стол түбүндө тыбырайт. Бирок мен эмне демекмин? Асел жерде жаткан ачкычты алып, столго койду.

– Жуунасынбы? Суу жылытып отурам, – деди ал акырын.

Мен башымды араң көтөрдүм. Назик колдорун көкүрөгүнө басып жалаң көйнөкчөн Асел титиреп маңдайымда турат. Көздөрү алайып, мага боору ооруп, чочулай тиктейт.

– Ашууга прицепти кулатып келдим, – дедим өз үнүмү өзүм тааныбай.

– Кайсы прицеп?

– Темир, көк, 02-38! Кайсы экенинин сага айырмасы канча? – деп бакырып алдым. – Уурдап келаткам аны! Уурдап!

Асел оозун ачкан бойдон керебетке отуруп калды.

– Эмне үчүн?

– Эмне үчүнүң эмне? – Түшүнбөгөнүнө ого бетер жиним келди. – Ашуудан прицеп сүйрөп өткүм келген. Түшүндүңбү? Айтканымды далилдейин дегем... Мына эми күйүп отурам!..

Мен кайрадан башымы мыкчып калдым. Бир топко экөөбүз тең унчугушпадык. Бир убакта Асел шарт турду да, кийине баштады.

– Эмне отурасын? – деп заарлана айтты.

– Анан эмне кылам? – деп булдурадым.

– Автобазага кайтып бар!

– Эмне дейт? Прицепти таштаппы?

– Барып айткын.

– Сага эмне? – деп бакырып алып, үй ичинде аркы-терки баса кеттим. – Прицепти кайра сүйрөтүп кайсы бетим менен барам? Ит болдум, куш

болдум, ушул ишке туш болдум, кечирип койгула деп барамбы? Бутуна жыгылып жалынамбы? Жо-жок! Эмне кылса ошо кылышсын. Урганым жок!

Менин бакылдаганыман улам керебетте уктап жаткан Самат ойгонуп кетти. Ыйлап калды. Асел колуна алса, ого бетер күчөп ыйлады.

– Бок жүрөк экенсиң! – деди Асел. Акырын айтса да катуу айтты.

– Эмне-е? – Токтоно албай муштум кезеп жетип барып, бирок, ура албадым. Аселдин таң кала алая караганы токтотту. Анын карегинен өзүмдүн суук үрөйүмдү көрдүм. Четке булкуп салдым да эшикти шарт жаап чыгып кеттим.

Таң агарып калыптыр. Жарыкка чыкканда түндөгү окуя ого бетер маскаралык, орду толбос өкүнүч болуп желкемен басты. Бу машинедеги жүктү жетер жерине жеткирейин, андан нары эмне болсо ошо болор... Оюма ушу келди.

Кайра кайтып келатканда үйгө бурулган жокмун. Асел менен урушуп алганыман эмес, жан адамга көрүнгүм келбеди. Башкалар кантерин билбейм, бирок, мен өзүм мындай учурларда кишилерден качып, өз кайгымды өзүм тартканды туура көрөм. Башка бирөөнүн башын оорутуп эмне. Колуңан келсе, ачуун таркап, өкүнүчүн басылганча өзүңчө кыйнал...

Жолдо келатып, жүргүнчүлөрдүн түнөк үйүнө түнөп өттүм. Ашууда прицепти издеп жүрүпмүн түшүмдө. Түш эмей эле кыйноо. Изи жатат, прицеп жок. Ары-бери далбастап, сурамжылап жан алакетке түшөм...

Кайра кайтып келатканымда прицеп чын эле ордунда жок экен. Кийин билдим: Алыбек автобазага сүйрөтүп кетиптир.

Прицептин артынан эртеси автобазага мен да келдим сандалып. Кабинадагы күзгүдөн көрсөм, өңүм азып, карайып кетипмин. Өзүмү тааныбай калдым.

Автобазада кадимки шоферлордун тиричилиги жүрүп жатыптыр. Тек мен гана башка жактан келген жат бирөөдөймүн. Дарбазага кооптонууп келип, акырын кирдим да, гараждын оолатгыраак түпкүрүнө айдап барып, бир бурчуна токтоттум. Кабинадан да дароо чыга албадым, эки тарабыма байкоо салып, жүрөксүп отурдум. Тургандардын баары мени карап калышты. Атан көрү, азыр баш ооп, көз көргөн жакка айдап кетип калар болсом! Бирок, кайда кетем? Кабинадан чыктым акыры. Бар күчүмү жыйнап, короону как жара диспетчер жакка бастым. Калбаат эле болоюн дейм, бирок кылмышкер аскер сап алдынан өткөндөй калтылдайм. Баары артыман тиктеп турушканын сезип, желкем дилдейт. Эч ким чакырбады, эч ким учурашпады. Алардын ордунда болсом, балким, мен деле ошентмекмин го.

Тамандырыктан чалынып кеттим. Кадийчаны уятка калтырдым ээ деген ойго жүрөгүм да солк этип чалынып алды.

Далистин төрүнө «Чагылганды»¹ илип коюшуптур. «Маскаралык» деп чоң-чоң тамгалар менен бадырайта жазыптыр да этегине тоого таштап кеткен прицепти тартып коюшуптур...

Бетим чымырап, бурулуп кеттим. Жаакка чапкандай эле болдум. Диспетчердин үстүнө кирдим. Кадийча телефон менен сүйлөшүп отуруптур. Мени көрүп трубканы илип койду.

¹ «Чагылган» — дубал гезиттин аталышы.

– Ме! – деп каргашалуу жол кагазды столго таштадым.

Кадийча жалооруй карап калды. Чанырып, ыйлап жанжал салбаса эле болгону деп турам. «Башка жерде сал жанжалың болсо, буерде антпе!» – деп суранып турам оюмда. Кадийча оюмду түшүндү, эчтеме айтпады.

– Ызы-чуу болдубу? – деп сурадым акырын. Кадийча башын ийкеди.

– Мейли! – дедим тиштенип, ага кайрат бергенсип.

– Сени трассада алып салышты, – деди.

– Таптакырбы?

– Таптакыр алып, ремонтко отургузуп коёлу деди эле... жигиттер арачыга түшө калышты... Азырынча жергиликтүү рейстерге гана чектеп коюшту. Начальникке кир, издеткен болчу.

– Кирбейм! Менсиз, өздөрү чечсин! Өкүнөр жерим жок...

Сыртка чыктым. Далис менен шылкыя бастым. Бирөө каршы келаткан. Жантайлап өтүп кетейин десем, Алыбек экен, жолумду тороп туруп алды.

– Жок, токтой тур! – деп ал мени бурчка камады. Теше тиктеп, ызырына күбүрөдү. – Ии, баатыр, далилдегениң ушубу? Далилдегениң, ушубу дейм, иттин баласы!

– Болбоду, кантейин! – деп күнк эттим.

– Былжырапсың! Өзүнчө көзгө көрүнөйүн дегенсиң. Керт башыңдын даңкын ойлогонсуң да! Мына эми жакшынакай ишти бүлдүрдүң. Прицеп сүйрөтсө болот деп эми элди көндүрүп көрчү! Заары башына чыккан айбан!

Бу сөздөрдү угуп башка бирөө ойлонуп калат беле, бирок, мага азыр баары бир болуп калган.

Өз ызалыгыман башка эчтеме сезбедим, түшүнбөдүм. Керт башымын данкын ойлопмун, бу натура да. Калп экенин өзүм билем.

– Тур биякка! – Алыбекти четке түртүп салдым. – Сенсиз да жети өмүрүм жерге кирип туру!

Оозго чыктым. Ызгаар шамал короодогу картозонун удургута айдап турган экен. Өткөн-кеткендер мени акырая карап өтүшөт. Өлмөк белем, эки муштумуму шымымын эки чөнтөгүнө тумпуйта салып, сыртка жөнөдүм.

Чалчык-чалчык суу бетине тонгон муз бут астымда качырап сынат. Бутума бир бош банке урунду. Аны дарбазадан ашыра тептим да, өзүм артынан чыга жөнөдүм.

Кечке чейин көчөдөн көчөгө, пристанда сандалып басып жүрдүм. Жээктеги баржаларды чайпап, көл толкуп турган экен.

Бир маалда чайханада отурдум. Мандайыма саал бөксөргөн бир шише арак, анан дагы тарелкада кайсы бир ачуу басма. Биринчи стаканды тартып жиберип, кеңгирей түшүп отурган чагым.

– Жылдызың жерге түшүп калыптыр да, жигит? – деген мээримдүү, саал ойноктогон үн угулду жаныман. Башымды араң көтөрүп карасам Кадийча экен.

– Эмне, жалгыз иче албай отурасыңбы? – деп жылмая жаныма отурду. – Кел анда экөөлөп ичели.

Өзү арактан эки стаканга куйду да, бирин мага жылдырды.

– Ал! – Экөөбүз атайы көңүл ачып кетүүгө убадалашып келгенсип ойсоңдой каш кагып, көз кысып койду.

– Табаң канып атабы? – дедим мен нааразыланып.

– Кайгыргандай эмне? Сен жанымда турганда, Илияс, мага эчтеме сөз эмес. Мен сени бек жигит го дечи элем. Э, кайда калбаган кайран жан! – Акырын шыңк күлүп, жакындай отурду да, назданган кара көздөрүн көзүмөн албай стакан кагышты.

Ичип жибердик. Мен чылым чектим. Кичине женилдей түшкөнсүдүм, бүгүн биринчи жолу ууртум тартылып жылмаюу кирди жүзүмө.

– Жарайсың, Кадийча! – деп колун кыстым.

Анан экөөбүз эшикке чыктык. Түн кирип калган экен. Көлдөн урган тентек шамал бак-дарактарды жулмалап жатты. Мен теңселип калган экем. Кадийча колтуктап, мээрим төгө жакамды көтөрүп, жөлөп баратты.

– Сенин алдында күнөөлүү болуп калдым, Кадийча! – дедим мен чын ыкласымдан ыраазылыгымды билдирип, күнөөмдү ачык айтып. – Бирок, эсинде болсун, сени чекеге черттирбейм... Өзүм жооп берем.

– Койчу ошону, жаным, унутчу! Тынчың жок немесиң да... Алдас уруп жулунуп эле жүргөнүн, карап туруп боорум ооруйт. Мен да сендей болчумун. Өмүр чиркин бир ордунда турабы... Кызыгы болсо алып кал. Тагдыр менен ойноп болобу...

– Муну ар кандай түшүнсө болот. – Каршы чыктым да кайра ойлонуп калдым. – А балким, сенин айтканың да туура чыгар...

Кадийчанын үйүнө жеттик. Ал көптөн бери жалгыз турчу. Эри менен ажырашып кеткен.

– Мына мен жеттим, – деди ал.

Мен кыйылып туруп калдым. Кийинки окуялар Кадийча экөөбүздү кандайчадыр байланыштырып койгонсуду. Анын үстүнө, жатаканага

баргым да келбей турду. Чындык деген жакшы го, бирок, кээде бетке чаап турганда четтеп жүргүң келет.

– Эмне ойлонуп калдың, жаным? Чарчадыңбы? Алыссынып турасыңбы барар жеринди?

– Эчтеме эмес, эптеп жетип алармын. Ал колуман алды.

– И-и, тоңуп калыпсың го! Коё тур, жылытып берейин! – деп Кадийча пальтосун ачып, колуму колтугуна катып, бооруна кыса кучактап алды.

Колуму тартып ала албадым. Оттой ысык назына түтүп бергидей эмесмин. Алаканымын астынан жүрөгү түкүлдөйт. Мас болсом да эс-акылым ордунда. Акырын колуму тартып алдым.

– Кеттинби? – деди Кадийча.

– Ооба.

– Кош бол анда! – Кадийча күрсүнүп алып, жалт бурула каалгасын көздөй басып кетти. Карангыда каалга шырк жабылды. Мен да бурулуп кичине баса түшүп, кайра токтодум. Кайра каалганын түбүнө кантип жеткеними өзүм байкабай калыпмын. Кадийча күтүп турган экен. Мойнума асыла кучактап, эриндеримен өпкүлөп жиберди.

– Келдинби? – деп ысык шыбырады да, колуман алып, үйүнө жетелеп киргизип кетти.

Түндө ойгонуп алып, каерде экеними биле албай көпкө жаттым. Башым сынып ооруйт. Экөөбүз бир төшөктө жатыппыз. Жыланач дениси жыпжылуу болуп, Кадийча жабышып боорумда. Тыноосу бир калыпта. Акырын туруп кетмек болдум. Кичине козголгонумча көзү жумулуу Кадийча чырмала кучактап алды.

— Кетпечи! — деди акырын. Анан, башын көтөрө карангыда көзүмө үнүлө карап, көкүрөгүмө артыла жатып, энтиге сүйлөдү: — Эми сенсиз күнүм жок. Мендиксин сен! Баштатан эле мендик болчусуң. Каалаганым сен. Сүйүүн гана керек, башка эчтеменин кереги жок, Илияс!.. Бирок, мен да эми сенден калбаймын, түшүндүңбү, калбаймын!.. Кадийча ыйлап жиберди, көз жашы менин бетиме таамп жатты.

Мен кете албадым. Таңга жуук араң көзүбүз илинди. Ойгонсом таң атып калыптыр. Мен шашып кийиндим. Кандайдыр жат, муздак сезим жүрөгүмдү мыкчып турду. Чолок тонумду кие сыртка жөнөдүм, каалганы шырп билдирбей ачып, булт этип көчөгө чыктым. Алактап жанжагымды карасам, башында кызыл түлкү тумалы бар бирөө дубалдын бурчунан бери чыга келди. Жумушка бараткан Жантай экен. Атарга огум болбоду. Ал ушу тегеректе эле турчу. Экөөбүз тең селейип туруп калдык. Анан, мен таанымаксан болуп шарт бурулдум да, автобазага жөнөдүм. Жантай кара күчкө жөтөлүмүш болуп койдү. Кар кырчылдата басканы артыман угулуп келатты, же жете келбейт, же калып калбайт. Ошентип, ээрчишип отуруп автобазага жеттик.

Гаражга барбай, түз эле кеңсеге бет алдым. Башкы инженердин кабинетинде адатынча эртең мененки беш мүнөттүк чогулуш жүрүп жатыптыр, гүүлдөп үндөр угулат. Азыр түз эле кирип барып, бир терезенин кырына отуруп, бутту бутка арта салып коюп, чылым чекким келди, шоферлордун адаттагы ачуусу жок кыжылдашканын уккум келди. Жолдоштордун арасындагы көнүмүш учурумду мен ушунча каалайм деп эч качан ойлогон эмесмин. Бирок, кире

албадым. Коркконуман эмес. Дагы эле кечээ-гимдей итче жиним кайнап, натууралык кылсам да болбой кекирейип жүргөм. Кадийчанын койнунда түнөп чыкканым жүрөгүмдү дүрбөлөңгө салды, ошондон коомайландым... Анын үстүнө, эл менин жоругумду али унута элек окшойт, ичкериде мен тууралуу сөз болуп жатканын туйдум. Бирөө бакылдады:

– Бул кандай ээн баштык! Сотко бериш керек, силер болсо маңдайынан сылап отурасынар! Анын ою туура деп дагы бирөө ушерде уялбай жактап коёт. Прицепти ээн тоого таштап кеткенин кантесинер?..

Анын сөзүн башка бирөө жула качты:

– Туура айтат! Андай эрдесингендердин далайын көргөнбүз. Башкалардан акылдуусунуп. Эл кол чаап, ага өнтөлөп сыйлык берсе ээ!.. Мына, эрдесиген неменер мыш болду да калды!

Көпчүлүк талаша кетти. Мен чыгып жөнөдүм. Алардын сөзүн тыншамак белем.

Эл да тараган белем, артыман кажы-кужу үндөрдү угуп, ылдамдай бастым. Жигиттер дале дуулдап келатышты. Алыбек бирөөгө жан-алы калбай далилдеп келатат.

– Өз базабызда эле прицептерге тормоз жаап алабыз. Анын эмнеси кыйын, компрессордон шланг созуп барып, дөңгөлөктөргө колодка кийгизип коёбуз, болду!.. – Анан, мени көрө койду окшойт. – Тетиги Илияспы? Эй, Илияс, токточу!

Мен токтобой гаражга кете бердим. Алыбек артыман кууп жетип, ийинимен булка тартты.

– Ох, билесинби, көпчүлүктү аран көндүрдүм окшойт. Даярдан, Илияс! Мага өнөк болосун. Прицеп сүйрөтүп чыгып, сынап көрөбүз.

Ачуум келип кетти. Жолу болбогон жолдошунду өзүнө чиркеп алып, эл сөзүнөн куткарайын деген экенсиң го! Өнөк кылып алат имиш! Ийинимдеги колун кагып жибердим.

– Прицеп экөөндү тең урдум!

– Сен эмне жиндейсиң эй? Өзүң бүлдүрүп алып, эми... Баса, унутуп калган турбайымбы. Володька Ширяев жолуктубу?

– Жок, эмне экен?

– Эмне экен. Кайда жоголуп жүрөсүң. Асел жол боюнда күтүп жүрөт дейт, өткөн-кеткен биздин шоферлордон сурамжылап, тынчы кетип жатса керек. А сен... кыз боозуп, энесин коркутат болуп!

Көзүм тунара түштү. Жаным кашайып, жердин катуулугунан гана калдым. Алыбек болсо улам жеңимен тарткылап, прицепке бирдемелерди жасай турганын какшап жатат, эчтемесин түшүнгөн жокмун... Тигиндейрээкте мылжындап карап Жантай турду.

– Кетчи ары! – деп колумду жулкуп алдым. – Эми эмне кыл дейсиң. Жетишет. Бере бер, берер сотуңа. Прицеп-мрицебиндин кереги жок. Эч кимге өнөк да боло албайт экем... Болдубу?

Алыбек жаак эттери диртилдеп, түксүйө түштү.

– Өзүң баштап, өзүң баарын бүлдүрүп салып, эми чыга качтыңбы? Ушундайбы?

– Кандай десен, ошондой де! Машиныме бардым. Колдорум калтырап, эмне кыларымды билбейм. Эч себепсиз машиненин астындагы чункурга түштүм. Чункурдун капталына калаган кирпичке мандайымды бастым.

– Илияс, бери карачы! – деп үстүмөн бирөө күңк этти.

Дагы кимиси болуп кетти деп, башымы көтөрсөм, чычкан аңдыган кулаалыдай далбайып,

кытмыр көздөрүн кымындатып коюп, чункурдун кырында Жантай отурат.

– Ырас гана кылдын да!

– Кимди?

– Алыбекти. Активист имиш. Тишине таш тийгендей болду. Анан калса жаңычылдыгын кантесин!

– Сенин ишин эмне?

– Ишим ошол. Өзүн деле түшүнгүдөй болбодунбу, бизге прицептин кереги жок. Билебиз го: бирөө эле норманы көбөйтүп, жүрүштү азайтса, баарынар ошого тенелгиле деп кыйноого алышмак. Аралык менен жүккө төлөй турган акчаны да кесип коюшат. Өз ырыскыбызды өзүбүз кыйып, эмне, бизге жин тийиптирби? Бир күн макталып, миң күн азабын тартасың. Биз сага ачууланбайбыз, ушу калыбыңан жазба.

– Биз дегениң ким? – деп, кара күчкө токтоо сурадым. – Биз дегениң сен өзүңсүңбү?

– Жалгыз эле мен бекем, – деп Жантай бирдеме сезген чычкандай көздөрүн кыбыңдатып калды.

– Былжырапсың, көркоо ит! Дал сен үчүн прицеп менен жүрөм... Жаным чыгып кетсе да көрсөтөм сага. Жогол азыр көзүмө көрүнбөй. Сага эле калгандабы, карап тур!

– Эй, эй, оозуңа карап сүйлө! – деп Жантай кайра арр этти. – Сенин да периште экениңди билебиз... Көрсөң! Бирок аны мен кеп кылган жерим жок, ойноор кезде ойноп ал, короп атты беле!

– У энеңди!.. – деп кармана албай кулак түпкө коюп калдым.

Ал отурган ордунда чалкасынан кетти. Тумагы башынан учуп, андан ары тоголонду. Мен

чункурдан ыргып чыгып, дагы атырылдым. Бирок Жантай четке кача берип, гаражды башына көтөрө бакырды.

– Хулиган! Бандит! Мушташасыңбы? Кутурган экенсиз. Сенин мойнунду толгоп алар күч жок дейсиңби? Ачуунду менден чыгарайын деген экенсиз го?..

Тегеректегилер жүгүрүп келишти. Алыбек да жетип келди.

– Эмне болуп кетти? Эмнеге урдун?

– Чындыкты көзүнө айтсам... – деп Жантай тажаалдана кетти. – Прицепти уурдап кеткен өзү, ашуунун белине жыгып кеткен өзү, баарын булгап-бүлдүргөн да өзү, анан, башкалар итчилигин бетине айтып, онго айдайын десе, кол көтөрөт! Ашыккан данкка жетпей калганына ичи күйүп жатпайбы!..

Алыбек тике маңдай келди. Кумсарып, ачуусунан үнү буулат:

– Ит экенсиз! – деди көкүрөктөн түртүп. – Кутурган экенсиз! Ашуудагы кылыгыңдын өчүн алмаксың го? Болуптур, сенсиз да бүтүрөбүз!..

Мен лам дебедим. Тим гана калчылдап туруп бердим. Жантайдын каратып туруп калп айтканына тилим байланып калды. Жолдошторум олурая карап турушту.

Кетиш керек... кетиш... – башка ой келбеди. МашиHEME ыргып миндим да, дуулдаткан боюнча автобазадан атып чыгып кеттим.

Жолдо келатып ичип алдым. Бир дүкөнгө кирип жутуп чыксам, күчү жетпеди, дагы бир жерден токтоп, бир стаканды тартып алдым. Анан, дүйнө чааралакей болду да кетти. Жол четиндеги белгилер, көпүрөлөр, каршы келаткан машинелер... баары көзгө илешпей зуу-зуу этет. Көңү-

лүм ачылды. «Эй! – Бузулбаса талкаланып кетсин баары! Сага эмне жетпейт, машиненди кубалап жүрө бер! Кадийча эмне... башкалардан эмнеси кем? Жаш десен, жаш, сулуу десен, сулуу. Мен дегенде жанын аябайт... Ошону да билбей... акмак экемин го...»

Үйгө кечинде жеттим. Эшик алдында теңселип турам. Бир жени гана кийилген чолок тонум салбырап кеткен. Кээде рулду кармоого оңтойлуу болсун деп, оң женими чечип салчумун. Ошентсем керек. Бала күнүмдө чикилик чаап жүргөн кезден бери калбайт ушул адатым.

Асел умтула жүгүрүп келди:

– Ай, эмне болгонсун, Илияс? – Анан байкай койду окшойт. – Эмне турасын? Чарчап, тонуп бүтүпсүн го? Чечин!

Жардамдашайын деди эле, мен унчукпай итерип салдым. Уятымды оройлук менен жаппаска айлам жок. Мүдүрүлүп-чалынып, үйгө кирдим, жолдо бирдемени калдырата тээп алдым да барып стулга күп отурдум.

– Бирдеме болдубу, Илияс? – деп Асел мени мас көзүмө үнүлө карап, түшүнө албай жатты.

– Сен эмне, билбейсиңби? – Тик багып карай албай башым шылк этти. Асел качан көр жемеге алып, тагдырына наалат айтып ыйлактай баштаар экен деп күтүп отурдум. Бирок ал үн катпады, жанымда бары-жогу билинбеди. Акырын баш көтөрдүм, Асел мага далысын салып, тереде туруштур. Көзүн көрө албасам да ыйлап турганын туюндум. Жүрөгүм мыкчылып, аяп кеттим.

– Асел, билесиңби, сага айтайын деп... – Тайсалдап сөз баштап келатып, токтоп калдым. Айтууга даай албадым. Айтканым өлтүрө чапкан

менен барабар болмок. Аядым, бирок айтсам да болмок экен... – Быйыл биз сенин ата-энене бара албайбыз го, – деп сөздү башкага буруп жибердим. – Кийинчерээк барабыз. Азыр чама болбой калды...

– Шаштырып жаткан мен жок го... – деп Асел көзүнүн жашын сүртүнүп, кашыма келди. – Азыр ага капаланбай эле койчу, Илияс. Сааты чыкканда болор. А көрө өз жайынды ойлочу. Кийинки күндөрү башкача болуп кеттин. Эмнеге өзгөрүп кеттин, Илияс?

– Болуптур! – Өзүмүн жалтактыгыма келген ачууму андан чыгарып, сөзүн бөлүп салдым. – Чарчадым, уктайм.

Бир күндөн кийин кайтып келатып, ашуунун аркы бетинен Алыбекке жолуктум. Прицеп тартып келатыптыр. Долон жеңилген экен.

Мени көрө сала кабинасын ачып, кол булгады. Мен жайлата айдадым. Алыбек жолго түштү, көңүлү көтөрүңкү, жүзү жарык.

– Салам, Илияс! Кел, чылым чегели! – деп кыйкырды.

Мен тормоз бердим. Кабинасында дагы бир боз бала отурат, жардамчы шоферу. Машиненин дөңгөлөгүнө чынжыр орошуптур. Прицепке пневматикалык тормоз орнотуптур. Аны дароо эле байкадым. Мен кайра жүрүп кеттим. Ичим күйдү белем. Таапсың, жакшы болуптур. Бирок мага тийбе!

– Токто, эй! – деп Алыбек артыман чуркады. – Ой, Илияс, токто, сөз бар! Ай иттин баласы, дале баягы бойдонсунбу?.. Мейлиң, өзүң бил...

Машинени катуу айдадым. Кыйкырсан кыйкыра бер, экөөбүздун ортобузда сөз жок. Менин чарбам күйүп кеткен...

Алыбек жан досум эле. Бекер айрылдым. Чынында акыйкат аныкы болчу. Эми түшүнүп отурбайымбы. Бирок, анда ичим күйгөнү ырас. Мен жан талашып, өлүп-талып жетпей калган максатка ал опоной гана жетип алганына ичим күйгөн.

Алыбек байсалдуу, акылдуу жигит эле. Мага окшоп ал ашууга ээнбаштанып жалгыз жулунмак эмес. Жанына өнөк алып, туура кылган. Тегиз жерде берки бала айдаса, эс алып алган Алыбек ашууну оной ашпайбы. Ашуу ашарда мотордун күчү, колдун каруусу, акылдын токтоолугу керек. Анын үстүнө жанында өнөгүн баратса, улам алмашып айдап, жол да эки эсе кыскарат. Алыбек анын баарын ойлоп чыккан. Прицепке тормоз орноткон. Кадимки эле чынжырды дөңгөлөккө орогонучу. Дегинкиси, ал алактабай ашууну акыл менен жеңди. Өзгөчөлөнгүсү келбеди. ❧ 227

Алыбектен кийин прицеп сүйрөткөн машинелер көбөйдү. Ар кандай иште баштап берүү маанилүү да. Ал учурда башка автобазадан да машинелер келип, унаа көбөйдү да калды. Тянь-Шандын кан жолу бир жарым жума машинелердин дөңгөлөктөрү астында дүңгүрөп турду. ГЭСтин суроосун аткаруу канчалык кыйын болсо да аткарышты. Мен да иштеп жүрдүм...

Анын баарын мен азыр жайбаракат айтып отурам. Көп жыл өттү, көтөрүлгөн чан басылды дегендей. Ал күндөрү болсо жин ургандай жүрүпмүн. Бир мүдүрүлүп алган соң кыйын экен...

Анын баарын бир башынан айтайын.

Алыбекке жолуккандан кийин автобазага кеч келдим. Жатаканага баратып, дагы бир жолу чайханага бурулдум. Ушу күндөрү кызык болуп

кеткем. Эс-учуман танганча ичип, болгон иштерди бүт унуткум келген. Көп эле ичтим, бирок, арактын таасири жетпеди. Чайханадан эс алып чыкпай эле, кайра кыжырланып, капаланып чыктым. Карангы түндө көчө аралап бир аз бастым да ойлонбостон эле Кадийчага жөнөдүм. Ал да мени күтүп отуруптур.

Ошол ошо болду, анан кете берди. Ошентип, эки бирдей оттун ортосуна түштүм. Күндүз жумштамын. Автобазага кеч кайткан күнү ар дайым Кадийчаныхындамын. Мени бирдеме ошоякка тартат да турат. Кадийчанын жанында болуу мага тынчыраак, жайлуураак. Журт көзүнөн, ачуу чындыктан, өзүмдөн качканда Кадийчанын коюунуна барып пааналайм. Кадийча мени сүйөт, түшүнөт деп ойлойм. Өз үйүмө кайрылганда кеткиче шашып турам. Аселим, алда байкуш Аселим! Ишенчээктиги, дилинин аруулугу менен мени үйдөн кубалап жатканын билсе го. Ага тең боло албай жатканымды, анын мага кылган камкордугун актай албай жатканымды мен өзүм моюнга алгым келбеди, алдагым келбеди. Нечен жолу үйгө мас болуп келдим. Асел жадегенде урушуп койсо боло. Ал эмнеси, чабалдыгыбы, жумшактыгыбы, же боору ооруганданбы, же акыры оңолот деп мага ишенгениненби, ушул убакка чейин түшүнө албайм. Ырас, акыры бир күнү өзү эсине келет, бу запкысын силкип таштап, баштагысындай болот деп ал ишенип жүрдү мага. Бирок, андан көрө урушуп, мени зордоп токтотуп калса го, атаганат. Ичимдегини бүт айттырса го!.. А балким, мен тартып жүргөн азап жалаң гана иштеги чыр эмес экенин Асел билсе, жооп талап кылып көгөрөт беле?.. Ичимде бороон жүрүп

жатканын ал а кезде туйбады. Мен болсом аны аяп, сырымды айтууну күндө эртенге калтырып жүрө бердим. Күндө эртеси кайра эле аны аяп, ортобуздагы сүйүүбүздү, үй-бүлөмдү аяп, айтпай кетем...

Акыркы жолу жолукканда Асел мени кубанычтуу тосуп алды. Жүзү жадырап, көзү жайнап, көңүлү чак. Чолок тончон, өтүкчөнүмө карабай төркү бөлмөгө сүйрөп кирди.

– Карачы, Илияс! Биздин Саматтай туруп калды!

– Ыя! Кайда жүрөт?

– Тигине, столдун астын кара.

– Баспай эле сойлоп жүрбөйбү.

– Азыр көрөсүн! Кана, уулум, атана көрсөтчү тай-тайынды! Бери кел, келе гой, Самат!

Түшүндүбү, жокпу, иши кылып Самат столдун астынан эмгектеп чыкты. Анан, керебеттин бутун кармап, кадыресе турду. Калтандап эптеп турду, ырсаландап күлүп турду, отура калбаска аракет кылып чымырканып турду. Анан, ошо чымыркана күлгөн боюнча полго дүп отура калды. Жетип барып эки алаканым менен жерден сузуп алдым да боорума кыстым, ууз-туңгак жыттанган назик жытынан шоркурата жыттап өптүм. О, ал жыт азыр да каңылжаарымдан кетпейт. Баланын жыты, Аселдин жыты.

– Тумчуктурасың эми, Илияс, абайласан! – Асел уулун колуна алды. – Ии, чын бекен? Чечин. Жакында уулум чоң жигит болуп калат, ошондо апасы да иштей баштайт. Жакшылык тилесек, баары жакшылык менен бүтөт, ушундайбы, уулум? А сен болсон, – Асел мени муңайым күлүмсүрөй карады. Мен орундукка отуруп

калдым. Көптөн бери көкүрөгүнө толгон бугун Асел ушул сөз менен айтканын түшүндүм. Бул сөзүндө жеме да, өтүнүч да, үмүт да бар эле. Мен айтар сөзүмдү айтсам, азыр айтышым керек эле же токтолбостон кетишим керек эле. Кантип айтам? Андан көрө кеткен жакшы. Аселдин оюнда азыр эчтеме жок, көңүлү чак, эчтемеден шеги жок. Мен ордуман турдум.

– Мен жөнөдүм.

– Кайда барасың? – деп Асел чочуп кетти. – Бүгүн да үйгө түнөбөйсүңбү? Жок дегенде чай ичсең боло?

– Чоло жок. Жөнөбөсөм болбойт, – деп булдурадым. Өзүң билесиң, азыр иш кычап турган кези.

Жок, мени үйдөн кубалаган иш эмес эле. Рейске эртең эрте менен гана чыкмакмын.

Кабинага кирип, шылк отурдум да, ич күйүтүмө чыдабай онтоп жибердим. Ачкычты көнүмүш тешигине сала албай убара болгонумчу. Анан, жолго буруп чыктым да артымдагы үйлөрдүн терезелериндеги жарык көрүнбөй калгыча токтобой жүрүп отурдум. Капчыгайга кирген жердеги көпүрөдөн өткөндө машинени жолдон чыгарып, бадалдын ичине айдап кирдим да токтотуп, жарыгын өчүрдүм. Ушерге түнөмөкчү болдум. Папирос алып чыгып, тамызайын десем, ширенкемде бир гана чий калыптыр. Чырк этти да өчүп калды. Папиросун да, ширенкесин да терезеден ыргыттым, чолок тонумун жакасына башымы катып, орундука бүрүшүп жата кеттим.

Айдын күнүрт шооласы карайган тоолордун жонун муздак жалайт. Капчыгайдын кара шамалы ышкырып, кыңая ачык турган кабина-

нын каалгасын кыйчылдатат. Ишимдеги жолдошторуман, үйүмөн, элден айрылып жалгыз калганымдын кусалыгын эт-жүрөгүм мынчалык оор сезген эмес. Мындан ары минтип жашоо болбосуна көзүм жетти. Автобазага барар замат Кадийчага баарын түшүндүрүп, ортобузда болгон ишти унутууга шерт кылып, кечирим суроону бүтүм кылдым. Ушинткеним адилетчилик, акыйкатчылык болчудай.

Бирок, турмуштун бүтүмү башка экен. Андай болот деп ойлосо оюма, күтсөм күдөрүмө кирген эмес эле.

Бир күндөн кийин кайрылып бекет базадагы үйүмө келдим. Эшик ачык турат, үйдө эч ким жок. Асел отун-сууга чыгып кеткен го деп ойлодум оболу. Тегерете карасам, үй ичи астынүстүн түшкөн. От жагылбаган кара мештен келген муздак илеп үй ичин көрдүн ичиндей суук көрсөттү. Саматтын керебетин барып карасам, бош.

– Асел! – деп чыга шыбырадым, «Асел» деп шыбырады муздак дубалдар.

Атырылып эшикке чуркадым.

– Асел!

Эч жооп болбоду. Коншуларга жүгүрүп кирдим, бензоколонкага жүгүрүп бардым, эч ким жөндөп билбейт. Билгендери: кечээ күнү Асел уулун коншуларга таштап коюп, бир жакка барып келген, кеч келген, дешти. «Кеткен экен да, билип алган экен да!» – деген ой бүткөн боюмду шыралаң куйгандай муздак титиретип жиберди.

Шорго малынган ошол күнүмдөгүдөй болуп Тенир-Тоону аралата машинени мен эч качан анчалык кубалаган эместирмин. Тиги бурулуш-

тан, же наркы капчыгайдан, же нараак жолдон кууп жетермин деп, дайынсыз үмүт кубалады мени. Алдымда бараткан машине болсо, шукшурулган бүркүттөн бетер баса калам, анан, жайлатып катар айдап, кабинасынын ичин, кузовун антара карайм да жок экенин көргөн соң, суурулуп андан озом. Ошентип, токтолбостон үч саат куудум. Акыры радиаторумдагы суу кайнап чыкты. Токтотуп, кабинадан ыргып түштүм да радиаторго кочуштап кар чачтым, суу апкелип чачтым. Радиатордон калың буу көтөрүлүп, машине зоруккан аттан бетер өпкө кагып турду. Жаңы эле рулга отуруп жатсам, бет алдыман прицеп сүйрөткөн Алыбектин машинеси көрүндү. Кубанып кеттим. Экөөбүз араздашып жүрсөк да, эгер Асел алардын үйүнө барган болсо, айтар дедим. Жолго жүгүрүп чыгып, кол көтөрдүм.

– Токто, токто, Алыбек!

Айдап бараткан өнөк баласы Алыбекке бурулуп суроолуу карады. Алыбек кабагын чытып, толгонуп кетти. Машиине зуу деп жаныман өтө берди. Жол боюнда бүткөн боюм бүт кар, колумду серейте көтөргөн бойдон туруп калдым. Анан, бетими арчыдым. Кантейин, келме кезек деген ушул. Бирок, мен азыр Алыбекке таарынар чыгым эмес эле. Демек, Асел алардыкына барган эмес экен. Иш кыйындай баштады. Башка барар жери жок эле, демек, айылга, төркүнүнө кетип калган экен да.

Үйүнө кантип кирип, эмне жооп айтты экен? Ата-энеси маскара болуп кайтып келген кызын кантип тосуп алышты экен? Жалгыз өзү, көтөргөн баласы, каруусуна илген түйүнчөгү бар. О, шордуу!..

Токтоосуз айылга барыш калды.

Тезинен жүктү түшүрдүм да машинени көчөгө коё коюп, диспетчерге жүгүрдүм. Документтерди таштап кетиш керек эле. Өтө берип бөлмөдөн Жантайга оро-пара келдим. Ошондогу анын мыскылдуу мылжындаганын!

Көзөнөк терезеден баш багып, жол кагазды столго таштаганымда Кадийча элейе карап калыптыр. Менин кебетем укмуш болсо керек. Кадийча биресе чоочулап, биресе күнөөлүү тиктей берди.

– Тезирээк кабыл ал! – дедим.

– Бирдеме болдубу?

– Үйдө жок. Асел кетип калыптыр.

– Койчу, ай! – Кадийча ордунан кумсара туруп, эрдин тиштеди. – Кечир, кечир, мени, Илияс! Ушунун баарын мен... мен...

– Эмне «мен»?.. Жөндөп айт, баарын айт! – деп мен эшикти ачып кирип бардым.

– Кандайча болуп кеткенин өзүм да билбей калдым. Кечээ вахтер терезени кагат. Бир кыз келиптир, сага жолугайын деп атат дейт. Аселди дароо эле тааныдым. Телмире тиктеп турду да: «Ошол ыраспы»? – деди. Эмне болгонумду билбейм, өчөшкөнсүп: «Ырас, ошондой. Баары чын. Ал мендик. Ал азыр мени менен!» – деп мин. Ал терезеден шарт бурулуп кете берди. Мен стол кучактап жыгылып, жиндиден бетер: «Ал мендик! Мендик!» – деп ыйлай бердим. Башка көрө албадым... Кечир мени!

– Коё турчу, Асел кайдан билип алыптыр?

– Баарын кылган Жантай. Мени да келип коркутуп кеткен. Жантайдын ким экендигин билбейсиңби? Сен бар, Илияс, Аселди тап. Мен эми силерге жолтоо болбойм, бир жакка куруйм...

Кар баскан талаада бараттым. Жер тоңголок. Шамал кыраң жердин карын арыкка киргизе кууп, таптап салган, кумсарган жердин бети менен камгакты далбактата кууп жүрөт. Алыстан шамалга туурулган айылдын тамдары, кара жалбырагынан ажыраган бак-дарак көрүндү.

Кечке жуук айылга кирип бардым. Тааныш короонун тушуна токтоп, энтиккеними басып алууга папирос чектим. Аны бат эле кайра өчүрүп, сигнал бердим. Бирок, Аселдин ордуна ичигин жамынып, апасы чыкты. Мен тепкичке түшүп, сыпайы саламдаштым:

– Арбаныз, апа!

– Ии, бу шумшүйүп келген сен белең? – деди апасы түксүйө тиктеп. – Кыларын кылып, кыл жип менен бууп коюп, эми мени апа деп турганын кара! Жогол көзүмө көрүнбөй. Сандалган өлүгүндү көрөйүн, алмончоктой баламды азгырып, эми уялбай келип турганын көр! Дагы тиктеп коёт, о тикчийген көзүң менен жерге кир! Жадыраган турмушубузду бүкөн-байран кылдың го, жакшылык көрбөгүр!..

Кемпир мага ооз ачтырбады. Оозунан ак ит кирип, кара ит чыгып жатты. Анын үнүнө коңшу-колон, бала-бакыра чогула баштады.

– Жогол дейм көзүмөн, болбосо, азыр элди чакыртып, теринди тескери сыйрытам! Каргышым соо койбосун сени, ылайым! Көзүм көрбөгөнүм сен болсун! – деп жаалданган кемпир ичигин ийининен силкип таштап, мага атырылды.

Кабинага отуруп, айдабастан башка чара калбады. Асел чыгып көргүсү келбеген соң кетиш гана калды. Машинени таяк менен сабап, балдар ташка ала баштады. Ошентип, айылдан узатып чыгышты...

Ал түнү көлдү жээктей басып көпкө жүрдүм. Көл буркан-шаркан түшүп, айдын жарыгына ала көлөкө болуп жатты. О, Ысык-Көл, сен ал түнү сурданып, суук болдуң. Мен жээкте көмкөрүп салган кайыкта отурдум. Толкундар албууттана жайык жээкти жаба берип, өтүгүмдүн кончун орой калат да оор үшкүрүнүп кайра тартат...

...Бирөө жаныма келип, колун айарлай менин ийиниме койду. Кадийча экен.

Көп өтпөй Кадийча экөөбүз Фрунзеге кетип калдык. Анархай талаасынын жайытын изилдей турган экспедицияга орноштук. Мен шофер болдум, Кадийча жумушчу болду. Ошентип, жаны турмуш башталды.

Экспедиция менен биз Анархайдын түпкүрүнө, Балхаштын жээгине кеттик. Өткөн турмуштан кол үзгөн соң биротоло үзүлсүн дедим.

Алгачкы мезгилде ич куйкалаган кусалыгымды иш менен басып, иш менен алаксытып жүрдүм. Иш көп болчу. Үч жарым жылдын ичинде Анархайдын тиги четине да, бу четине да чыктык. Канча кудук казбадык, канча жол салбадык, канча кашар курбадык. Азыр Анархай мурдагысындай чак түштө адаштырган дөбө-дөндүү, шыбактуу уч-кыйырсыз ээн талаа эмес. Малчылар жай алды. Маданий борборлору, короо-жайлары бар. Эгин эгип, чөп чабышат. Ырас, Анархайда али да болсо жумуш көп. Асыресе, биздин шофер журтубузга жумуш табылбай калчу беле. Бирок, мен кайра кеттим. Үйрөнбөгөн жерде жатыркагандан эмес. Көнүп кетиш оной эле. Кадийча экөөбүз кыйынчылыктан коркчу эмеспиз, жакшы турдук, сый-урматта жашадык. Бирок, сый-урматтын жөнү бир бөлөк, сүйүүнүн жөнү башкача экен. Эки жубайдын бири сүйүп,

экинчиси сүйбөсө, анын эмнеси жашпоо. Башкалар да мендейби, же мен эле ошондой жаралгамбы, айтор, бирдеме кемчил сыяктанып жүрө берди. Ал кемчилигимди ишим да, жакшы мамиле, мээрим да, сүйгөн аялымдын көңүлү да толтура албады. Аселди дагы бир жолу издеп чыкпай, аны кайрып апкелишке дагы бир жолу аракет кылбай кете бергениме жаным кейичү болдум. Анархайда өткөн соңку жылда Аселди да, Саматты да катуу сагындым. Түнкүсүн уйкумдан айрылдым. Калтандап жаңыдан тай турган Саматымдын элеси көз алдыма келе берет. Анын буруксуган назик жыты өмүр бою көөдөнүмө сиңип калгандай. Чыдай алар эмесмин, Теңир-Тоонун адыр-жондоруна, чалкыган Ысык-Көлүмө, алгачкы жана акыркы сүйүүмү тапкан адыр этегиндеги талаага тартылып туруп алдым. Кадийча сезип жүрдү мунун баарын, бирок, мага күнөө жаап, ыйлактаган жок. Бирге жашай албасыбызга акыры экөөбүздүн тең көзүбүз жетти.

Ошол жылы Анархайга жаз эрте келди. Кар бат жукарып, дөбөлөрдүн чокулары карайып, күңгөй беттер жашыл ыраң жамынды. Жылуулук менен нымды соруп, талаага жан кирип келатты. Бирок, түнкүсүн аба чыкыроон, асманда жылдыздар чыйрыгат.

Бургулоо мунарынын түбүндөгү чатырда жатчубуз. Уйку качкан. Алда кайдан талаанын тынчтыгын бузуп, паровоздун доошу угулду. Бу тегеректе темир жол жок, бизге кантип жеткенин билбейм. Темир жолго чейин жарым күндүк жол. Же мага ошондой угулдубу, билбейм. Эмнеси болсо да солуктап жаткан жүрөгүмдү жулкунтуп, туйлатып кетти. Өрөпкүп жолду эңсеп туруп алдым.

– Мен кетпесем болбойт, Кадийча, – дедим.
 – Мейлиң, Илияс. Ар кимибиз өз жөнүбүз менен бололу, – деди ал.

Ошентип, экөөбүз ажыраштык. Кадийча түндүк Казакстандагы дың жерге кетти.

Жолуң болсун, багың ачылсын деп чын ык-ластан тиледим. Өздөрү билбей издешкен ки-шиси бардыр, тагдыр экөөн туш кылса ажап эмес. Кыз тийген күйөөсүнөн багы ачылбады, мени менен турмушу болбоду. Эми таап калгы-сы бардыр. Чыныгы сүйүү деген эмне экенин, бирөөгө сүйүктүү болуу, бирөөнү жанындан ар-тык сүйүү деген эмне экенин билбесем, мен деле Кадийча менен ысык жашай бермекмин го. Бул өзү адам айтып түшүндүрө алгыс нерсе экен.

Кадийчаны полустанокко алпарып, поездге түшүрдүм. Вагон менен жарышып, бир далайга жүгүрдүм. «Жолуң ачылсын, Кадийча, жаман ойдо кетпегин!..» – деп өзүмчө күбүрөдүм акы-рында.

Каркыралар желе тартып, түштүккө учуп ба-ратышты, мен болсом Тенир-Тоому бет алып, түндүккө жөнөдүм.

* * *

Келерим менен эч аялдабастан түз эле айыл-га жөнөдүм. Жол улаш машиненин кузовунда баратам. Анда эмне болот деп ойлогум келбейт. Сүрдөп да, кубанып да баратам. Асел экөөбүз алгач жолуккан жолдо баратам. Жол азыр баш-тагыдай кара жол эмес, таш жол болуптур. Көпүрөлөрү бетондолуп, жол жээгине белгилер коюлуптур. Мурдагы кара жол өзгөрүп кетке-нине ичим ачышкансып баратам. Менин маши-

нем тыгылган арыкты тааныбай калыпмын. Асел отурган жол жээгиндеги корум таш ордунда жок.

Айылга жуук кирип барган жерде кабинанын төбөсүн кагып токтоттум.

– Эмне болду? – деди шофер башын чыгарып.

– Токтот, түшөм.

– Талаагабы? Коё тур, азыр жетебиз.

– Рахмат! Аз эле калды, – деп секирип түштүм. – Жөө эле жетип алам, – деп акча сундум.

– Жөн кой. Өз кишибизден албайбыз.

– Алсанчы, менин чекеме жазып коюптурбу.

– Баскан-турганынан билип турам.

– Андай болсо болуптур. Жолуң болсун.

Машине кетти. Мен эс-акылымы жыя албай жол үстүндө тура бердим. Сигаретаны оозума алпарсам, колум калтырайт. Эки-үч сордум да, жолго таштап, тебелеп салдым. «Мына, келерин келдим», – деп өзүмчө күбүрөдүм. Жүрөгүм тарсылдап, кулагым зыңылдайт, бирөө балкалап башка салып жаткансыйт.

Айыл кадыресе өзгөрүп кетиптир. Шифер жабылган жаңы тамдар көбөйүп, этеги жайылыптыр. Көчө бойлой зым карагайлар орноп, колхоз бащкармасынын түбүндөгү карагай башында радио сүйлөп турат. Мектебине жүгүрүп балдар баратат. Эс тарткан өспүрүмдөр каада күтүп, мугалими менен сүйлөшүп каадалуу басат. Баягы мени ташка алып кубалашкан мадыра баштар ушулардын ичинде бараткандыр... Убакыттын өткөнүн карачы.

Мен ашыга бастым. Мына, талы бийик өскөн, дубал курчаган тааныш короо. Демимди басып, токтоп калдым. Анан, оюм дүрбөлөндөп, бүткөн боюм муздап, каалганы барып кактым. Колуна портфель алган кичинекей кыз жүгүрүп чыкты.

Баягыда тилин көрсөткөн кыз. Мектебине шашып бараткан экен. Мени таңыркай карап калды.

– Үйдө эч ким жок, – деди анан.

– Эч ким жокпу?

– Жок. Апам лесхозго мейманга кеткен. Атам тракторго суу ташыйт.

– Аселчи? Ал кайда? – дедим апкаарып, тамагым кургап.

– Асел эжеми айтасызбы? – деп таң калды кыз. – Эжем алдагачан кетип калган...

– Ошо бойдон такыр келген жокпу?

– Келип турат, жыл сайын жездем экөө келип турат. Апам айтат, жездем жакшы киши дейт.

Башка эчтеме сурабадым. Кыз мектебине чуркап кетти, мен кайра тарттым.

Бу кабар жаныма катуу батты. Кимге чыкса да, качан чыкса да эми мага баары бир болуп калды. Билгенде эмне? Асел башка бирөөгө тийип кетет деп мен такыр ойлобопмун. Ал боло турган иш эмес беле. Мени качан келет деп ушунча жыл тирүүлөй жесир болуп отура бермек беле.

Машине күтпөй жол менен кете бердим.

Ырас, жол жаңырган экен, шагыл төшөлүп, бекем тапталыптыр. Талаа гана баштагысындай, айдоо жери карарып, аңыздары кубарып жатат. Бир чети тоого асылып, бир чети коого барып чорт үзүлөт. Кары жаңы кетип, жыланачтанып, тердеп жатат. Кайдандыр жаздык айдап жүргөн тракторлордун дабышы чыгат.

Райборборго түндө жеттим. Эртеси автобазага эле барбасам болбойт дедим. Болору болду,

баары бүттү. Жашоо керек, иштөө керек, андан нары кудайдын айтканы болор...

Тянь-Шандын кан жолу машинелердин астында кадимкисиндей гүүлдөп жаткан экен. Убап-чубаган машинелер, менин издегеним автобазаныкы. Акыры бирөөнө кол көтөрдүм. Машине күүсү менен өтө чыкты да, сүрдүгө токтоду. Чемоданымды ала шаштым, шофер кабинасынан чыга келди. Карасам, аскерде бир жүргөн Эрмек. Аякта шоферлукту менден үйрөнгөн. Боз баш бала эле. Бүшүркөп тааный албай, күлүмсүрөп турду.

– Тааныбай турасыңбы?

– Сержант Илияс!.. Илияс Алабаев эмессизби? – деди эстей коюп.

– Ошол өзү! – деп күлдүм, бирок, көңүлүм сыздады: эл тааныбай калыптыр, аябай эле өзгөргөн экем да!

Жөнөп кеттик. Ардеменин башын бир сүйлөштүк, аскерди эскердик. Менин турмушуму сурабаса экен деп заарканып баратам. Эрмек билбейт окшойт, сурабады. Көңүлүм тынчыды.

– Аскерден качан келдин эле?

– Иштегениме эки жыл болуп калды.

– Алыбек Жантурин кайда?

– Билбейм. Мен ишке келгенде ал жок экен. Памирдеги бир автобазада башкы механик болуп иштейт деп сөз кылып жатышканын уккам...

«Жарайсың, Алыбек! Азаматсың, досум! Башынан эле мыкты жигит болчусун?» – деп ичи мен кубанып калдым. Акыры көздөгөнүнө жеткен экен. Ал аскерде жүргөндө эле автожол техникумунда сырттан окучу, институтту да сырттан бүтөм деп жүргөн.

– Начальнигинер Аманжоловбу?

– Жок, жаңы. Аманжолов министерствого көтөрүлүп кеткен.

– Мени ишке алар бекен, кандай дейсиң?

– Сени албаганда кимди алат! Мыкты шоферсун. Аскерде эле макталып жатчу эмес белен.

– Бир кезде болчумун, – дедим өзүмчө кейип. – Жантай дегенди билесинби?

– Бизде андай неме жок. Уккан эмесмин. «Автобазада өзгөрүш көп экен го...» – деп ойлодум, анан дагы сурадым:

– Ашуудан прицеп менен өтүп жүрөсүңөрбү?

– Өтпөгөндө эмнеси бар экен, – деди Эрмек. – Жүккө жараша. Керек болгондо чиркеп алып кете беребиз. Азыркы машинелер күчтүү чыга баштабадыбы.

Ошо прицеп чиркештин азабын мен канча тартканымды бу кайдан билсин.

Ошентип, автобазама кайра келдим. Алгачкы күнү Эрмек үйүнө чакырды. Жакшы күттү. Аман-эсен жолугушканга деп, ичкилик сунду. Оозума албаганыма көп болгон, ичпедим.

Автобазада жакшы тосуп алышты. Жумушка кирип, жатаканадан орун алдым. Жай-күйүмдү мурунтан билген жолдоштор ардемени сурагылап маземди албаганына миң мертебе ыраазымын. Четте жүрүп келип, кайра көнгөн жумушумду ак пейил, адал ниет менен иштеп жүргөнүмдү көрүп турушат. Өткөндү козгоп эмне кылат? Өзүм да баарын биротоло унутууга тырыштым. Баягыда үй-бүлөм менен бир турган жайдан буйтап өтөм. Жан-жагыма кылчайбайм. Бензоколонкага да кайрылбайм. Бирок, кайда качып кутулмакмын. Акыры барып ту-
тулдум.

Иштегениме бир топ болгон. Жаңы машинеге жатыгып, моторунун сырын билип калгам. Иши кылып жумушумду беш колдой билип алгам...

Ошол күнү рейстен кайтып келаткам. Оюмда эчтеме жок. Чылымымы чегип, бир калыпта келаткам. Айлана-тегерегиме көз салам. Жердүйнө жаздын күнүнө магдырап жатат. Малчылар жаздоого чыгып, кээ коктуларда боз үй көрүнөт. Чамгарактап түтүн созолонуп, береги жол боюнда кой жайылып жатат. Айгыр азынап, үйүр кайрып жүрөт. Бала кезим эске түшүп, ичим ачышкансыйт... Анан, көлгө чыга берип селт эте түштүм: көлдө ак куулар жүрүптүр!

Ысык-Көлгө жазда келген ак кууларды өмүрүмдө экинчи жолу көрүшүм. Көпкөк мелтиреген көл бетинде аппак болгон жарыктыктар көңүлүмдү удургутуп жиберешти, жолдон чыгып, дын талаа менен түптүз көлгө айдаганымды өзүм билбей калыпмын.

О, кайран Ысык-Көл! Ысык-Көлүм – өмүр бою ырдалып бүтпөс ырым!.. Дал ушул жар кабактын боюнда Аселди кучактап турган күндү кайра эстедим! Баары дал ошол күнкүдөй: ак чалгындуу көк толкундар кубалашып келип, сары жээкке жаба берип жатат. Тоо артына күн батып, наркы жээктин тоолору тамылжып мунарланат. Ак куулар кыйкуу салып көл үстүндө айлана кайып, кайрадан көлгө конгондо ак көбүк чачыратып, алкак-алкак толкундарды таратат. Баары дал ошол күнкүдөй. Бир гана Аселим жок жанымда. Кайдасың сен, кызыл жоолук делбирим?

Жээкте көпкө турдум. Анан, автобазага келдим да, токтоно албадым... жанымды кыйнаган

эски кайгыны басайын деп, чайханага кирдим. Аерден кеч чыктым. Асманды кара булут биротоло каптап алыптыр. Боомдон чыккан шамал тал-теректи жерге жеткире ийип, зым карагайлардын башында зунулдап ыйлап, кум-таш аралаштыра бетке чабат. Көл күрүлдөй толкуп, ооронтоп жатат. Жатаканага араң жетип, чечинбестен куладым.

Эртеси эртең менен башымды көтөрө албай калыпмын, сынып ооруйт. Сыртта кар аралаш жүдөткөн жамгыр жаап турат. Ишке чыккым келбей үч сааттай жаттым. Иш да көңүл иренжитет. Бирок, акыры уялдым, ишке кеттим.

Машином илбип келет. Машине эмес, өзүм илбип калыпмын. Анын үстүнө, күн да минтип көз ачырбай турат. Каршы жолуккан машиналардын үстүндө жуккан кар бар, демек, ашууга кар жааган экен. Мейли, кар жаамактан бороону соксун, коркор жерим жок, акыры башта бир өлүм...

Көңүлүм жаман түнөрүп бараткан элем. Маңдайымдагы күзгүдөн карансам, сакалым өскөн, оорудан жаңы тургансып шишип-көөп алгам, өз өңүмөн жипкирдим. Жолдо бир жерден шамшум этип алсам болор эле, эртеден бери наар ала элекмин, бирок, көңүлүм чаппайт, ичким келип баратат. Бир жолу тайсаң, кайра оңолуш кыйын экени белгилүү эмеспи. Закусочныйга токтодум. Биринчи стакандан кийин кичине оңолгонсуп калдым. Машином да көңүлдүүрөөк жүргөнсүйт. Анан, дагы бир жерге токтоп, жүз граммды согуп алдым. Анан, дагы ичтим. Анан, көрүп ал. Жол зымырап, айнек шыпыргычым шакылдап эле калды. Жүткүнө отуруп, сигаретаны чайнап барам. Айнегеме балчык чачыратып, машине-

лер жаныман зуу өткөнүн гана билип калам. Күн кечтеп баратты эле, мен да ылдамдадым. Түнөргөн капкараңгы түн мени ашуудан кууп жетти. Мына ошондо арактын күчү бастады. Шалдырап, талыкшый баштадым. Көз алдым караң-кураң этет. Кабинанын ичи тумчуктуруп, жүрөгүм айныды. Мынчалык эч качан катуу мас болбосом керек. Көз ачыштырып, маңдай ылдый тер төгүлөт. Машинеде баратпай эле алдымдагы соймондогон эки устун жарык шооланы минип, кайдадыр бир жакка учуп бараткансыйм. Эки шоола менен кошо бирде эңишке түшөм, кайра аска-зоону жалмалап өр талашам, бирде бурулуш издеп аркы-терки кайсалайм. Күчтөн тайып баратканымды сездим, бирок, токтободум, анткени, рулдан колуму алсам эле машинени кайра айдай алчудай эмесмин. Каерде баратканым да билбейм, ашуунун бир жеринде болушум керек эле.

Ох, Долон, Долон, Тенир-Тоонун алпысын! Оңой-олтоң жол бербейсин! Айрыкча, түн ичинде, төтөн, мас шоферго бүтпөс азапсын!

Машине кайсы бир өрдүн кырына ыйлап отуруп араң чыкты да тик ылдый зуулдаган бойдон кетти. Башым айланып, түн аңтар-теңтер боло түштү. Колдоруму башкара албай калдым. Машине улам күүлөнгөндөн күүлөнүп ылдый кетип барат. Анан, бир маалда күрс эткен дабыш уктум, жарык жалт-жулт этти, көзүмө эчтеме көрүнбөй калды. Көкүрөгүмдүн түпкүрүндө гана «Авария!» деген ой акырын зырк эткендей болду.

Канча жатканымды билбейм. Кулагыма кез без тыгып алгансып, алыстан акырын үндөр чыгат: «Кана, жарык кылчы!» Кайсы бир кол-

дор башымды, ийиними, көкүрөгүмдү сыйпалап жатты. «Жаны бар, мас тура», – деди үн. Башка үн унчукту: «Жолду бошотуш керек».

– Кана, достум, кичине жылып отур, машинени жолдон чыгарып коёлу, – деп, бир кол ийинимен акырын сүрө итерди.

Мен онтоп алып баш көтөрдүм. Башым ылдый бетими жууп кан агып туруптур. Түзөнө албайм, көкүрөгүмөн бирдеме мыкчып турат. Тиги киши ширенке чагып, жүзүмө карады. Ишенбей калгансып, дагы ширенке чагып, дагы карады...

– Сага эмне болгон, дос? Бу кылганың эмне? – деди ал караңгыда кейиштүү үн менен.

– Машине... катуу сыныптырбы? – деп аран сурадым кан түкүрүп.

– Анча эмес. Аскага тийип, жолго туураланып калыптыр.

– Анда, коё бергиле, азыр жөнөйм! – Калтыраган колум менен ачкыч издеп, стартер бастым.

– Токтот! – деп алиги киши мени капшыра кучактады. – Жетишет бейбаштыгың! Түш! Түнөп ал, эртең көрө жатабыз...

Мени кабинадан сүйрөп чыгышты.

– Кемел, машинени четке чыгарып кой, анан териштирербиз!

Колуму ийинине арта салып алып, караңгыда мени кайдадыр сүйрөп жөнөдү. Узак жүрдүк. Анан, бир үйгө киргизди. Оозгу бөлмөдө чырак күйүп туруптур. Алиги киши мени орундука отургузду да тонуму чече баштады. Ошондо гана баш көтөрүп, жүзүнө карадым. Тааный койдум. Бул баягыда ашуудан машине сүйрөтүп чыкканда жолуккан жол мастери Байтемир экен. Бетим

чымырай түштү, бирок кубанып да калдым. Кечирим сурап, ыраазылыгымды айтайын дегенче жерге дабырап кулаган отундун дабышы оюмду бөлүп кетти. Кылчайып карап алып, акырын ордуман өөдө боло бердим. Ооздо чачылган отундун үстүндө Асел туруптур. Нес болуп калгандай селейе катып, алая тиктеп турат.

– Бул эмне? – деди акырын.

«Асел!» деп бакырып ийе жаздадым. Бакырат элем, бирок, Аселдин жылуулук сезилбеген жат көз карашы оозуму ачтырбады. Жети өмүрүм жерге кирип, башым шылк этти. Бөлмө ичи тунжурай түштү. Байтемир, болбосо, билбейм эмне болмогун. Капарында эчтеме жок, мени ордума кайра отургузду.

– Коркпо, Асел, – деди ал токтоо. – Бул шофер жигит саал жараланып калыптыр. Жатып тыныксын... А көрө бизге иод берчи...

– Иодбу? – Аселдин үнү жумшарыңкы, калтаарый чыкты. – Иодду кошуналар алды эле... Азыр... – Шашкан бойдон чыгып кетти.

Тиштенип, мизбакпай¹ отурам. Мастыгым тарап, көзүм умачтай ачылды. Чыккыйымда гана кан тамырым жарылып кетчүдөй зырп-зырп согуп турду.

– Алды менен канды жууп салыш керек, – деп Байтемир чекемин айрылган жерлерин көрдү да, чака алып, сыртка чыгып кетти. Төркү бөлмөдөн жалаң көйнөкчөн, беш жашар бала баш бакты. Көзүн ачып-жумуп, мени таңыркай тиктейт. Көргөндө эле тааныдым, мен эмес, жүрөгүм тааныды.

¹ м и з б а к п а й – мистейип, өтө олуттуу болуп кабак бүркөп.

– Самат! – деп үнүм кардыгып чыгып, кол суна жүткүнө бердим. Ошол учурда Байтемир кирип келди. Мен негедир коркуп кеттим. Баланы атынан атап жатканымды кулагы чалды болуш керек. Урулугум кармалгансып, жаман оңтойсузданып калдым. Уятымы жашырышка маңдайымдагы жаратымды сыйпалап, дайынсыз суроо берипмин:

– Сиздин уулуңузбу?

Минтип сурап эмне кереги бар эле, ушу бүгүн да бармагымды тиштенем.

– Менин уулум! – деп Байтемир ишенимдүү, жайдары жооп берди. Чаканы жерге койду да Саматты колуна алды. – Менин уулум болбогондо кимдики болмок, ээ, Самат? – деп муруту менен кытыгылап баланы алкымынан өпкүлөдү. Байтемирдин үнүндө да, кыймылында да кыпындай калпы сезилбеди. – Эмне уктабай жүрөсүң? Ынтызарлыгың ай, кулунум. Бар, төшөгүнө жата кой.

– Апам кана? – деди Самат.

– Апаң азыр келет. Мына, келип калды. Бар, жата кой.

Асел шашып кирди, жалт бир карап алды да Байтемирге иодду бере коюп, уулун төркү үйгө алып кирип кетти.

Байтемир сүлгүнү суулап, чекемдеги канды арчыды.

– Чыда! – деп тамашалады иод сүйкөп жатып, анан, катаал айтты: – Ушу жоругуң үчүн иод эмес, уу менен өрттөп ийсе болор эле, мейли эми, конок турбайсыңбы... Мына, болду, эки күндө айыгып кетет. Асел, бизге чай бербейсинби.

– Азыр.

Байтемир кийиздин үстүнө төшөк салды, жаздык койду.

– Кел, быякка отуруп, эс ал.

– Эчтеме эмес, рахмат.

– Отур, төшөккө отур, кысынбай өз үйүңдөй көр, – деп Байтемир болбоду.

Баары түшүмдөгүдөй. Жүрөгүмү бирөө коё бербей мыкчып тургансыйт. Тиштене чымырканганыман тарамыштарым үзүлө жаздайт. Алда апам ай, мени неге төрөдүн экен?!

Асел чыгып, бизден көзүн ала кача самоорду алды да сыртка кетти.

– Азыр сага жардамдашам, Асел, – деп калды Байтемир. Артынан жөнөмөкчү болду эле, Самат дагы жүгүрүп келди. Анын уктай турган түрү жок.

– Сен эмне, Самат? – деп Байтемир мээрин төгө баш чайкады.

– Байке, сен кинодон түшүп келдинби? – деп жакын келип, чындап эле сурады менден.

Бу сөздүн кимден чыкканын дароо түшүндүм. Байтемир каткырып калды.

– Ай, тентегим ай! – деп күлдү Байтемир баланын маңдайына жылып отуруп, – Ой, боорум ай... Кенге барып кино көрүп турабыз, – деди мага кайрылып. – Бу жалгыз калмак беле, кошо барат да...

– Ийи, кинодон түшүп келдим! – дедим көңүлүн калтырбай.

Самат кабагын түйдү.

– Калп!

– Эмне үчүн калп?

– Чабышкан кылычың кана?

– Үйгө таштап келдим...

– Мага көрсөтөсүңбү? Эртең көрсөтөсүңбү?

– Көрсөтөм. Кана, бери келчи. Атың ким? Самат беле?

– Самат. Сенин атың ким, байке?

– Менинби... – Сүйлөй албай калдым. – Менин атым Илияс, – деп аран айттым.

– Болду эми, Самат, барып жат, түн бир убак болуп калды! – деп Байтемир сөзгө аралашты.

– Ата, дагы кичине эле тура турайынчы, макулбу? – деп жалынды Самат.

– Мейлиң эмесе. – Байтемир аргасыз макул болду. – Азыр чай апкелебиз.

Самат мага жакын келди. Колунан кармап, сылап отурдум. Мени тартыптыр, куду эле мен. Колу да меникиндей, күлгөнү да мендей.

– Чонойгондо ким болосун? – дедим иши кылып уулум менен сүйлөшүп отурууга.

– Шофер болом.

– Машинеге түшкөндү жакшы көрөсүңбү?

– Аябай-аябай жакшы көрөм. Бирок, кол көтөрсөм деле эч ким түшүрбөйт...

– Мен эртең түшүрүп, ойнотоюнбу? Түшөсүңбү?

– Түшөм. Мен сага чүкөлөрүмөн берем! – Бөлмөсүнө жүгүрүп кирип кетти.

Терезенин сыртында самоордун кернейинен жалындын тили соймондоп жатты. Асел менен Байтемир бирдеме тууралуу сүйлөшүп турат.

Самат аркардын терисинен тиккен тулуптагы чүкөлөрүн алып келди.

– Байке, жакшы көргөнүңү ала бер! – деп түр түс боёкко салынган байлыгын алдыма чачып салды.

Бир чүкөсүн эстеликке ала кетейин деп ойлоп, колум барбады. Эшик ачылып, Байтемир кайнап турган самоорду көтөрүп кирди. Артынан Асел кирди. Ал чай демдеп, Байтемир ал-

дыбызга тегерек стол койду, дасторкон жапты. Самат экөөбүз чүкөлөрдү чогултуп, кайра тулупка салдык.

– Байлыгына мактанып жатасыңбы? Ай, мактанчаагым! – деп Байтемир эркелетип Саматтын кулагын кашып койду.

Самоорду алдыга коюп, чай ичип отурабыз. Асел экөөбүз бири бирибизди эч качан билбегендейбиз. Басмыртыраак болууга тырышып, экөөбүз тең унчукпайбыз. Самат Байтемирдин алдында ойдолоп эркелеп жатат.

– У-у мурутун, сая берет, ата! – дейт да өзү болбой мурутка жаагын төшөйт. Уулумдун жанында отуруп аны «уулум» деп айта албай, ал башка бирөөнү «аталап» отурганын угуп, заманам куурулду. Жандай сүйгөн Аселим жанымда отурат, бирок, тик багып карай албаганым заманам куурулду. Кантип мында келип калды экен? Сүйүп тийди бекен? Тигинтип мисирейип, мени таптакыр чоочун кишиден бетер сыр бербей отурса, жөн-жайын кантип билмек элем. Мени ушунчалык жек көрүп калганбы? Байтемирчи? Мен назилимде ким экенимди кантип туйбай койсун? Самат экөөбүздун окшоштугубузду кантип байкабай койсун? Баягыда ашуудан машине сүйрөтүп чыкканыбызды такыр эскербей койду го? Чындап эле унутуп калды дейсиңби?

Баарынан да жат-жатка келгенде кыйын болду. Мага төшөктү ушерге салышты. Мен дубал жакка тескери бурулуп жаттым. Чырактын билгин кичирейтип коюшту. Асел идиш-аягын жыйнап жүрөт.

– Асел! – деди Байтемир акырын төркү бөлмөнүн ачык эшигинен.

Асел жанына барды.

– Жууп койсоңчу.

Асел менин кан жайылган чатыраш көйнөгүмдү алып, жууй баштады. Анан, токтото коюп, Байтемирге барганын туйдум.

– Радиаторунан сууну төгүп салдыңарбы? – деп сурады. – Аязга тонуп калып жүрбөсүн.

– Кемел төгүп атат болчу. – Байтемир да күбүрөп жооп кайтарды. – Машинеси соо эле экен. Саал эле жери... эртең менен ондошуп коёбуз...

Аны мен унутуп да калыпмын. Радиаторду, моторду ойлой турган чак эмес эле.

Асел көйнөгүмдү жууп бүттү да мештин үстүнө тартылган жипке жайып жатып, оор үшкүрүнүп алды. Чыракты өчүрүп, кирип кетти.

Там ичине карангылык уюп алды. Баарыбыз тең уктабай жатканыбызды билип жаттым. Ар кимибиз өз оюбуз менен алпуруштук. Байтемир менин уулум менен бир керебетте. Маал-маалы менен эркелете кобурап, ооналактаган баланын үстүн жаап жатты окшойт. Асел анда-санда мууна үшкүрүнөт. Жаш кылгырып жылтылдаган көздөрүн мен карангыда көрүп жаткансыдым. Ал эмнени ойлоп жатты, кимди ойлоп жатты, кимди ойлоп жатты? Азыркы жаткан үчөөбүз тең Аселге байланган экенбиз... Мен сыяктанып ал дагы экөөбүздүн башыбыздан өткөн жакшы менен жаманды териштирип ойлоп жаткандыр. Ким билет? Азыр Асел мен үчүн кол жетпес жерде, ойлогон оюна да оюм жетпейт. Ушул өткөн жылдардын ичинде Асел өзгөрүп калыптыр, көздөрү да өзгөрүштүр... Баягы нурдай таза жалтылдаган, ишенчээк көз жок. Катаал тартыптыр. Ошентсе деле мага баягы Асел, тал чыбыктай буралган кызыл жоолук делбирим.

Ар бир кыймылы, кирпичинин селт эткенине чейин тааныш, жүрөккө жакын. Ошонусуна ичим күйүп-өрттөнүп, азабы жаныма батып жатты. Жаным кашайганда жаздыктын бурчун кырча тиштеп, таң атканча кирпичти көзүм жумбадым.

Терезеден нары көктөн бирде булутка кирип, бирде чыгып тийген ай көрүнөт.

Таң эрте Асел менен Байтемир чарбасын көздөгөнү сыртка чыкканда мен да турдум. Жөнөш керек болчу. Бутумун учу менен басып, Саматка бардым, акырын өптүм да, шашып сыртка чыктым.

Асел таш тулгадагы чоң казанга суу ысытып отуруптур. Байтемир жыгач жарып жатат. Ал экөөбүз унчугушпай, чылым чегип машинеге бардык.

Көрсө машине түндө жол жээгине кашаа кылып орноткон моло таштарга урунуптур. Экөөсү омкорулуп жатат. Машиненин фарасы сыныптыр, тумшугу майышыптыр. Балкалап, ломдоп жатып, эптеп оңдодук. Андан кийинкиси кыйын болду. Мотор тонуп калыптыр. Кендир чыпка күйгүзүп атып картерин жылыттык, анан эки кишилеп тутканы толгодук. Ийинибиз тийишип, алакандарыбыз бир туткада ысыды, бирибиздин демибиз бирибиздин бетибизге тийип, бир эле иште иштеп жаттык. А балким, бир эле ойду ойлоп жаткандырбыз ошондо.

Мотор эпке келер эмес. Энтигип демибиз буулду. Ушул учурда Асел эки чака ысык суу апкелди. Сууну радиаторго куйдум. Анан Байтемир экөөбүз кош колдоп эки-үч жолу бурадык эле мотор от алып кетти. Мен кабинага отурдум. Мотор какап-чакап жаткан. Байтемир ша-

мын текшергенге балкасын алып астына сүнгүдү. Ушул учурда пальтосун топчуланбай далбалактап, Самат келди энтиге чуркап. Машинени тегерене чуркады, түшүп ойноп келгиси бар. Асел уулун кармап алды да, колунан чыгарбай кабинанын жанында турду. Бир маалда жекире, жаны ооруган аёо менен карады эле өлүп кете жаздадым, ушул азыр күнөөм үчүн башымды аябас элем, иши кылып эптеп уулум экөө кечирсе, кайра кайрылып мага келишсе болду эле. Кабинанын ачык каалгасынан эңкейдим:

– Асел! Уулунду ал да, түш машинеге. Баягыдай кылып алып кетейин. Түбөлүккө! Түшчү! – деп мотордун доошуна үнүмү жашыра жалбарып жибердим.

Асел эчтеке дебеди, жашылданган көздөрүн акырын ала качып, башын чайкады.

– Түшөлүчү, апа! – деп Самат колунан тартты. – Ойноп келеличи!

Асел Саматты жетелеп, шылкыя басып кете берди. Самат тарткынчыктап жулунса да коё бербеди.

– Болду! – деп кыйкырып, Байтемир капотту жапты да, аспаптарымды мага берди.

Мен жөнөп кеттим. Кайрадан руль колумда, кайрадан баягы жол, баягы тоолор. Эмне окуя болгону менен иши эмне, машине мени алып учуп баратат...

Аселди уулум экөөн ашуудан ушинтип таптым, ушинтип жолугушуп, ушинтип ажыраштык. Жетер жериме жеткиче, кайра кайтып келгиче мен ойлоп жүрүп отурдум, бирок эчтеме ойлоп таба албадым. Майнабы жок ойлордон чарчадым акыры... Эми көз көргүс, кулак ук-

кус жакка кеткенден башка арга калган жок. Бу жерге мен батпай калдым.

Ушул бүтүмгө бек бекидим. Ушул ой менен кайра автобазага кайтып келаттым. Жол участогунун жанынан өтүп баратып, жолдон четтерээк жерде өзүнөн элебирээк¹ бир кыз, бир уул бала менен ташкоргон ойноп отурган Саматты көрдүм. Бу балдарды, балким, мурда өтүп жүргөндө деле көрүп жүргөндүрмүн. Демек өзүм билбей күн ара уулумун жанынан өтүп жүргөн экем да. Аны башта кайдан билдим.

Машинени токтоттум.

– Самат! – Бир көрүп кетейинчи дедим. Балдар мага жүгүрдү.

– Байке бизди машинеге түшүргөнү келдиңби? – деп Самат чуркап келди.

– Кичине ойнотоюнбу?

Балдар талашып кабинага түштү.

– Байкеми мен тааныйм, биздикине келген – деп мактанды Самат.

Бир аз жерге салып бардым. Көңүлүм балкып, жүрөгүм элжиреп, балдардан мен жыргадым. Анан аларды түшүрдүм.

– Эми үйгө чуркагыла!

Балдар чуркап кетти. Саматты токтотуп калдым.

– Самат, токточу, бирдеме айтайын! – Төбөмөн өөдө көтөрүп, өңүнө тигиле карап турдум, анан боорума кысып өптүм да, жерге түшүрдүм.

– Кылычыңды ала келдиңби, байке? – Саматтын эсинде экен.

– Алда уулум ай, унутуп калган турбаймбы. Эмки келгенде ала келем!

¹ э л е б и р э э к – улуураак.

– Эми унутпайсынбы, байке? Биз жанагы жерде эле ойноп турабыз.

– Макул. Бар эми, бара кой.

Автобазада жыгаччылардын устаканасынан үч жыгач кылыч жасатып, ала жүрдүм. Балдар чын эле убадалашкан жерде экен. Мен аларды дагы бир аз ойноттум. Уулум, анын жолдоштору менен ушинтип ынакташтым. Бат эле мага үйүр алып кетишти. Мен келатканда алыстан алдымы тосо чуркашат.

– Машине, биздин машине келатат!

Мага жан кирди, киши боло баштадым. Жол жүрсөм да көңүлүм чак. Машинеме оор жүк эмей эле, кубаныч салып бараткандай болом. Жол боюнда уулум күтүп жүргөнү эсимен чыкпай, жүрөгүмдү жылытып барат. Жадегенде эки мүнөтчө кабинага түшүрүп, жаныма алып отурам. Эми менде башка ой жок, эси-дартым уулума кечикпей жетүү. Убактымы да ашуудан күндүз өтүүгө чектейм. Жаз күнү жылымдап, балдар азыр көбүнесе сыртта ойношот. Бактыма чек жок, максатым, иштеп жүргөн максатым ошо балдар үчүн сыяктанат. Кээде гана жүрөгүм зырп эте түшөт. Балдарды машинеге салып ойнотуп жүргөнүмдү жол участогундагылар билип калдыбы дейм. Эгер билсе, Саматты үйдөн чыгарбай, жол боюна жибербей коёт эле го. Ичимен Асел менен Байтемирге жалбарам, жок дегенде ушу кичинекей ырыстуу шыбагаман айрыбагыла, күн алыс бир көрүп турганыман ажыратпасаңар экен деп суранам ичимен. Бирок акыры бир күнү ошондой эле болду...

Биринчи май жакындап калган. Майрамдын урматына деп уулума бир белек бергим келди. Бурамалуу оюнчук жүк машине сатып алдым.

Ошол күнү автобазада кармалып калдым эле, кечигип чыгып, аябай шашып келатам. Ошондонбу, эмнегедир кооптонуп, себепсиз алактай бердим. Самат бир кубанып калсын деп, мерчемдүү жерге жакындаганда оюнчукту бекиткен жери мен алып, жаныма койдум. Өзүнүн оюнчуктары деле бир далай экен, бирок бул бөтөнчө болмок, чоңойгондо шофер болом деп жүргөн балага жолдон өткөн тааныш шофер байкеси бериптир болуп калмак. Бирок ушу күнү Саматты жол боюнан таппадым. Балдар утурлай чуркап чыгышты, арасында ал жок. Кабинадан чыктым.

– Самат кана?

– Үйүндө, тумоолоп калыптыр, – деди бир бала.

– Тумоолоп?

– Жок, тумоологон жок! – деп туура билгенине мактангандай шакылдады бир кыз. – Апасы жибербей койду!

– Эмне үчүн?

– Билбейм. Барбайт деп койду. Куруган экем деп, түнөрө түштүм.

– Ме, алпарып бер, – деп оюнчук оролгон кагазды балага сундум да, кайра айныдым. – Жок, кереги жок. – Кайра алып, машинеме түштүм.

– Байке эмнеге бизди түшүрбөйт? – деп сурады уул бала эжесинен.

– Байке ооруп турат, – деди кыз.

Кыз таап айтты. Ушундан көрө ооруп жатканым, жеңил болмок. Аселдин бу кылганы кандай? Биротоло карарганыбы? Канчалык жаман болсом да мага деген бир тамчы мээримди калбаганбы? Ишене албадым... Уулум чын эле тумоолоп калган го деп, ошого ишенгим келди. Ант-

кени бу кылганы Аселге окшобой турду. Бирок, ким билсин... Алиги балага ишенбегидей аны бирөө атайы үйрөтүп койду беле. Өз оюма ишенип алганым ошончолук, азыр Самат эти от менен жалын болуп чабалактап жаткансыды... Балким дары-дармек керек болуп, көлүк табылбай жатпасын, же ооруканага тезирээк жеткириш керектир? Шаар эмес, турган жери ээн тоонун арасы... Улам бир ойго уруна берип, жаным кыйналып кетти.

Кайра тарткан жолдо шашып келаттым. Эмне айла колуман келерин өзүм билбей, тезирээк жетип, уулумду көргүм келди, – ушул ой шаштырды... Же жол боюнан көрөрмүн, – муну ойлоп алып ого бетер шаштым. Ошентип келатсам, өчөшкөнсүп бензиним түгөнүп калса болобу. Аргасыз бекет базадагы бензоколонкага кайрылдым...

* * *

Сөзүнүн ушул жерине келгенде Илияс унчукпай калды. Ысып-күйгөн бетин алаканы менен укалай сүртүп, оор күрсүндү. Вагондун терезесин көтөрө ачып салды да, баятан бери тынымсыз чегип келаткан неме дагы чылымга кирди.

Түн ортосунан ооп калган. Поездде ойгоо бараткан экөөбүз гана болсок керек. Дөңгөлөктөр тынымсыз дүбүртүнөн жазбай шакылдап барат. Терезеден сырттагы шоолалуу жай түнү бизге жарылып жол берип жатты. Полустаноктордун оттору жылт-жулт дей түшүп, паровоз анда-санда түндү үркүтө кыйкырып алат.

– Мына ошол жерде сиз келе калдыңыз, агай. Мен машинеге салбай койдум. Эмнеге салбага-

ным эми түшүнүктүү болгон чыгар? – Илияс ойлуу күлүмсүрөп койду. – Сиз бензоколонкада кала бердиңиз, анан бир маалда «Победа» минип, кууп өттүңүз. Аны көрдүм... Мен жүрөгүм алкымыма тыгылып, ашыгып бараткам. Бекер ашыкпапмын. Самат жол боюнда күтүп жүрүптүр. Машинени көрө сала, жолду кесе чуркады.

– Байке! Шофер байке!..

Кудай жалгап, уулум сыркоодон тышкары экен. Ошондогу кубанганымды айтпаңыз, ку чагыма батпай чыкты. Машинени токтото сала, түшө чуркадым.

– Эмне, тумоолоп калдыңбы?

– Жок, апам жибербей койгон. Апам мени айтат, сенин машинене түшпөгүн дейт. Мен ыйладым, – деп Самат арыздана кетти.

– Анда бүгүн кантип чыктын жолго?

– Атам айтты, балдарды ойнотом деген киши ойното берсин деди.

– Ошондой дечи?

– Мен шофер болом дедим...

– Сен сөзсүз болосун, Самат, болгондо да мыкты шофер болосун! Мен сага эмне апкелгенимди билесинби? – Оюнчук машинени алып чыктым. – Мына, карачы, бурама жүк машине, дал сага окшогон кичинекей шоферго ылайыктуу машине.

Уулум жадырай күлдү.

– Мен дайыма, дайыма сенин машинене түшөм ээ, байке? – деди Самат суроолуу жалжылдай тиктеп.

– Сөзсүз, дайыма! – деп көңүлүн колдодум. – Жүр экөөбүз шаардагы Биринчи Май майрамына баралы. Машинеге кызыл желекчелерден та-

гып кооздоп алабыз, шаар аралайбыз. Анан сени кайра жеткирип коём.

Эмнеге антип айттым, кандай акым бар эле? Азыр айтуу кыйын. Баарынан да бу сөзүмө өзүм ынанып алдым. Дагы айттым:

– Эгер жактырсан меникинде кала бересин биротоло! – Уулума кадыресе чондорго айткандай сунуш кылдым. – Экөөбүздүн үйүбүз кабина болот. Кайда барбайын дайым экөөбүз бир жүрөбүз. Сенден такыр айрылбайм, эч жакка коё бербейм. Макулсунбу?

– Макул, – деди Самат ойлонбостон. – Маши-неде жашайбызбы? Жүр анда, байке, жүр кеттик.

Чоң киши деле баладай болуп кеткен учур болот экен. Самат экөөбүз кабинага түштүк. Мен апкаарып машинени от алдырдым. Саматтын кубанычы койнуна батпайт, эркелеп этек-женими тарткылайт, жумшак орундугунда секире кетет. Жөнөй бердик. Самат андан бетер сүйүндү, кыткылыктап күлө мага бирдемелерди божурайт, рулду, прибор тактаны көрсөтөт. Аны көрүп мен шайырландым. Бирок ойлой коюп, аза боюм дүр этти. Бул эмне кылганым? Тормоз бердим, бирок Самат ого бетер шаштырды.

– Тез айда, байке, тез-тез айда!

Баланын көңүлүн кантип калтырайын. Газды саал бастым. Машине күүлөнө берген жерде алдыбыздан жол тегиздеп жүргөн грейдер жолукту. Ал кайрыла бергенде нары этекте Байтемир жүргөнүн көрдүм. Алактап калдым. Токотоюн десем кеч болуп калды. Баланы эмне үчүн мынча алыс алып кеткениме айтаар шылтоом жок. Энкейе бердим да, газды катуу бастым. Байтемир чоң күрөк менен шагыл которуп тегиздеп жаткан экен, бизге көңүл бурбады.

Өткөн-кеткен машинеден көп неме жок, кайсы бирин карай бермек. Бирок Самат көрүп калыптыр.

– Тигине атам! Байке, атамы да алып алалычы, ыя? Токточу, мен чакырайын!

Мен тиштенип унчукпадым. Эми токтош болбойт, эмне дейм? Самат корко баштады, артына кылчактап, чыңырып ыйлап жиберди.

– Атама барам! Токто, атама барам! Токто, кереги жок! Апа-а!..

Бурулуштагы асканын далдасына кайрылып токтодум. Уулуму соороткуча шаштым:

– Ыйлаба, Самат, ушу да болобу! Азыр кайра жеткирип коём! Ыйлабачы!

Бирок коркуп калган бала уккусу жок.

260 ❧ – Кереги жок! Атама барам! Ач, кетем! – деп каалганы тарсылдата ургулап жиберди. – Ач дейм, атама барам! Ач!

Соорото алсамчы, айлам кетти.

– Сен ыйлабачы, – деп жалдырадым. – Азыр ачам, ыйлабагын эле. Мына азыр, өзүм атаңа жетелеп барам. Кана чык, жүр.

Самат жерге секирип түшүп, артка чуркады. Мен кармап калдым.

– Токто. Жашыңы аарчып ал. Ыйлаба да. Садагаң болоюн уулум, ыйлабачы? Ии, машинени ала кетпейсиңби? Карачы! – Оюнчук машинени алып, ачкычын толгосом колум калтырайт. – Карагын эле, азыр сага чуркап жетет. Карма! – Машине жол менен жөрмөлөп барып, чүкөдөй ташка тийди да, кюветке коңтурулуп кетти.

– Кереги жок. Албайм! – деп Самат мурункудан бетер бакырды.

Алды-артына карабай качып жөнөдү.

Селейип туруп калыпмын. Ачуу заар томук келип тамагыма тыгылды да, демим кыстыгып кетти. Саматтын артынан чуркадым.

– Токточу, ыйлабачы, Самат! Токто, мен сенин... мен сенин... Билесинби! – Бирок айтууга тилим күрмөлбөдү.

Самат качып баратты. Артына караар эмес. Бурулуштан көрүнбөй кетти. Жарташка чейин чуркап барып, далдадан баланы карап турдум.

Иштеп жүргөн Байтемирге чуркап жетип, кучактап жыгылды. Баарын көрүп турам. Байтемир отура калып, баланы бооруна кыса кучактады, жашын аарчып, мандайынан сүйүп, бооруна кысып турду. Бала да анын мойнуна асылып, сыга кучактап алды. Элеңдеп мен жакты карап коёт.

Анан Байтемир күрөгүн ийинге салып, баланы колдон жетелеп, кете берди. Бир чоң, бир кичинекей – эки киши жолдо кол кармашып кетип баратты. 261

Жарташка сүйөнүп тура берипмин, шылкыйып артка тарттым. Жыгылып жаткан оюнчук машинеге келдим. Дөңгөлөктөрү көктү карап, оодарылып жатат. Көзүмөн жаш чыгып кетти. «Мына, баары бүттү!» – деп чоң машинам менен мундашып, капотунан сыладым. Мотордун ысык деми бетке урду. Уулум менен эң акыркы жолукканымдын жалгыз күбөсү ушу жансыз машине да мага азыр жакын көрүндү...

* * *

Илияс ордунан туруп, тамбурга жөнөдү.

– Салкын абага дем алып келейинчи, – деди ооздон кылчайып.

Мен купеде калдым. Таң куланөөк тартып, чыгыш жээк шоолаланып калыптыр. Зым карагайлар булангыр зып-зып өтөт. Жарыкты өчүрсө да болгудай экен.

Текчеде жаттым. Мен билип, Илияс билбеген тарых бар эле, ошону айтсамбы, айтпасамбы деп ойлоп жаттым. Бирок ал келбей кечиге берди. Ошентип айтпай калдым.

* * *

Жол мастери Байтемир менен таанышканыма көп болду. Асел менен уулу ашууда жашаарын Илияс билген кез болуш керек.

Жарыштын натыйжасын текшерүү үчүн жана тажрыйба алмашууга Кыргызстан жол кызматкерлеринин делегациясы Памирге барат деп жатышкан. Ошого карата Тажикстандын республикалык газетасы мага тоодогу кыргыз жолчулары тууралуу очерк жазууну тапшырган болчу.

Белгиленген делегациянын ичинде мыкты жол мастери катары Кулов Байтемир бар экен. Ошол Байтемир менен таанышууга мен Долонго бардым.

Барган эле жерден жолум болуп, оной кездештик. Ашуунун белине чыга бериште биздин автобусту колунда кызыл желекчеси бар жумушчу токтотуп калды. Көрсө алдыбызда көчкү жүрүп, жолчулар азыр жол тазалап жаткан экен. Мен автобустан түшүп, көчкү жүргөн жерге карай бастым. Бульдозер карды шилеп, кургуйга түшүрүп жаткан экен. Ал кайрыла албаган чукул жерде жумушчулар карды таптап жатышат. Брезент плащчан, керзи өтүкчөн бир киши бульдозерге катар басып, айдоочусуна жол көрсөтүп жүрөт.

– Солураак! Дагы бир жолу өт! Стоп! Артка! Жол онолуп бүтүп калыптыр, өтөр тилкеси таза. Эки тараптан тең күтүп турган машинелерден шоферлор тынбай сигнал берип, тезирээк жол бер деп урушуп жатканы бар. Тиги плащчан киши болсо кабагым-кашым дебейт, байсалын жазбай тракторду башкарып жүрөт. Булдызерду уламдан улам айдатып, жолду аябай таптатып жатат. «Байтемир деген болсо ушу болор. Өз ишине мыкты экен», – деп ойлодум. Жанылбапмын, Байтемир Куловдун өзү болуп чыкты. Акыры жол ачылып, машинелер каршы-терши өтүп кетишти.

– Сиз эмне калдыңыз, автобусуңуз кетип калбадыбы? – деди Байтемир мага.

– Мен сизге келаткам.

Байтемир таң калдыбы-жокпу, билгизбеди, салабатын жазбай колуму кысты.

– Коноктун келгени – ырыс келгени.

– Сизде жумушум бар, Баке, – дедим түз эле ишими айтайын деп, – биздин жолчулар Тажикстанга барарын билерсиз?

– Уккам.

– Анда Памирге жөнөөр алдыңызда сиз менен сүйлөшүп калышым керек.

Келген максатымы айткан сайын Байтемир буурул мурутун улам чыйратып, ойго батып, кабагы салаңдай берди.

– Келгениңиз жакшы, – деди акырында, – бирок мен Памирге бара албайм. Мен тууралуу жазып да кереги жок.

– Эмне үчүн? Колуңуз бошобойбу? Же үйдөн чыга албайсызбы?

– Колум бошобосо ушу жолдон бошобойт. Өзүңүз көрүп турасыз. – Унчукпай калды да,

папирос алып чыкты. — Үйдө болсо... элдин үйүндөй эле тирилик... Бирок Памирге бара албайм.

Делегациянын ичинде ага окшогон жол мастери болгону кандай маанилүү экенин түшүндүрүүгө, ишендирүүгө канча аракеттенсем да, Байтемир сыйлап угуп отурганы менен, такыр ынанбай койду.

Мен нааразы болдум, өзгөдөн өзүмө нааразы болдум. Журналисттигим кайда калды бу жолу? Бу кишинин ыңгайын таппадым го. Редакциянын тапшырмасын аткарбай куру кол кетет турбайымбы.

— Болуптур анда, Баке, кечиресиз, мен кайтайын. Дагы бир жол улаш машине чыгар...

Байтемир мени байыстуу кадала тиктеп калды да, мыйыгынан жымыйды:

— Шаарлык кыргыздар ата салтын унутуп бараткан бейм. Менин да үй-жайым бар, дасторконум жайылуу, конок төшөгүм салынуу. Атайы мени издеп келген соң жол боюнан кайра тарткан болобу. Түнөп алып, эртең үйдөн жөнөөрсүз. Жүрүңүз, үйдө аялым менен уулум учурашсын сиз менен. Азыр капа болбой токтой туруңуз, жарыкта жолду бир карап чыгайын. Бат эле келем. Иш ушундай...

— Коё туруңуз, Баке. Мен да сиз менен кошо кыдырайын...

Үстүмдөгү шаардык костюмуна карап, Байтемир дагы жымыйды.

— Мени менен кошо жүргөнүңүз анча жарашпас дейм. Барыш-келиш бир топ жер.

— Мейли.

Экөөбүз бирге бастык. Ар бир көпүрөнүн, ар бир бурулуштун түбүнө, жар башына токтоп

жүрүп отурдук. Арийне сүйлөшө жүрдүк. Баары эмнеден кандай башталып кеткенин өзүм байкабапмын, Байтемир кандайча мага чечилип жибергенин али күнчө билбейм. Иши кылып, ал мага башынан өткөн таржымалын, үй-бүлөсүнүн таржымалын төкпөй-чачпай узун сабак сөз кылып айтып берди.

ЖОЛЧУНУН БАЯНЫ

– Памирге эмне үчүн баргым келбегенин сурадыңыз. Мен өзүм памирлик кыргыздардан болом, бирок минтип Тянь-Шанда туруп калдым. Памир жолунун курулушуна каргадай кезимен баргам. Комсомол ураан таштаганда барганбыз. Жолду жамы журт жапа тырмак курганбыз. Азыркыдай техника жок. Жан аябай иштедик, айрыкча жаштар Памирге жол салыш деген эмне шумдук! – мына ушу бизди ээликтирген. Мен ударник болуп жүрдүм, нечен жолу сыйлык алдым. Муну мен сөз угуна жараша айтканым.

Ошол курулушта бир кызды кезиктирдим. Ашык болуп арзыдым. Акыл-эстүү, кебетеси келишкен кыз болчу. А кезде кыргыз кызы айылдан чыгып, курулушка барып иштейт деген адам ишенбес жомок эле. Бирок ал кыз айылдан келиптир. Салтыбыз чидерлеп, кыз тагдыры азыр деле оной эмес. Аны өзүңүз жакшы билесиз. Ошентип бир жылдай сүйлөшүп жүрдүк. Жол бүтө жаздап калган. Жабыла киришип жол сала коюш иштин бүткөнү эмес, анан жолду да багып туруш керек. Хусайнов деген инженер жигит бар эле, ал азыр деле жол тармагында бир чон кызматта. Экөөбүз ынак болчубуз. Мени курска

барып окууга ошол көндүрдү. Мен кайрылып келгенче Гүлбайра күтпөйт го, көздүү мончок жерде калмак беле деп жүрдүм. Жок, күтүптүр. Экөөбүз баш коштук. Ынтымактуу жакшы турдук. Ошол жол участогунда иштейбиз. Тоо арасында, ашуунун белинде ээн жашаган жолчуга аял, үй-бүлө деген өзүнчө улуу журт, өмүргө шерик деп ошону айтса болот. Аны кийин билдим. Мен ушул ишти өмүр өткүчө деп жакшы көрүп калганыма да аялым себепкер болду. Аялым кыз төрөдү, анан дагы бир кыз төрөдү. Аңгыча согуш чыгып кетти.

Эл чубап, аскерге жөнөп жатты.

Памир жолу өткүн сабап аккан дарыяга окшоп турду ошол күндөрү.

Менин да кезегим келди. Эрте менен үй-ичибиз жабыла жолго чыктык. Кичине кызымды көтөрүп барам, улуусу этегимен кармап, тепеңдеп келет жанымда. Байкуш Гүлбайрам жол кабымды көтөрүп, араң карманып келет. Ээн тоодогу жол участогунда чиедей эки бала менен жалгыз калыш оңой бекен. Айылдагы төркүнүнө жиберсем болбой койгон. Эптеп күн өтөр, сени ушерден күтөлү, анын үстүнө жолго көз болгон киши да керектир деп койгон... Жолдун боюнан аялым, балдарым менен коштоштум. Балдар эмес Гүлбайра экөөбүз деле ал кезде бала бойдон экенбиз. Жаңыдан гана гүлүбүз ачылып келаткан экен...

Согушта мен сапёр батальонуна туш болдум. Согуш өткөн жолдордо биз канча көпүрө курбадык, канча өткөөл салбадык. Эсеп жетпейт. Дондон өттүк, Висла менен Дунайдан да өттүк.

Шыргалаң сууга тонуп, түтүн менен от ичинде өрттөнөсүн. Жанындагы эле кишилер окко

учуп жатса, тырп этерге ал калбай жан кашайганда ушул ок мага неге тийбейт деп наалыйсын. Бирок тиги алыскы чыгышта, ээн тоодо күтүп жүргөндөрдү эстегенде кайдан кубат кирерин билбейсин, өжөрлөнүп-өчөшүп кайра турасын. Жок, мен алыскы Памирден ушердеги бир көпүрөнүн астында өлүп калайын деп келген эмесмин. Көпүрө бекиткен жоон зымдарды тишим менен бурап бекитип, ажалга моюн сунгун келбейт. Ошентип, ажалым жок экен, Берлинге жетип кайттым.

Почта баягы биз салган жолдон өтөт да, аялым тындырбай кат жазып турду. Болгон жанылыктарды бүт жазат, менин ордума жол мастери болуп калган, ошол ишин, жолду жазат. Жол деген жолуң асман тиреген Памирди артылып жатса, аялымдын көргөн күнү оор эле болуп жатканын сезип-билип жүрдүм, билгенде аргам канча.

Кырк бешинчи жылдын жазынан баштан кат үзүлдү. Фронтто эмнелер болбойт, каттары дагы бир бөлүктө адашып жүргөндүр деп өзүмдү өзүм жубатам. Бир жолу мени полктун штабына чакырышты. Жолдош старшина, мыкты согуштун, мына сага ыраазылыктын белгиси деп сыйлык беришти. Үйүңө кайт, эми сенин керегин ошоякта тиет дешти. Мен кубанбагандачы. Атүгүл, телеграмма салып жибердим. Кубанганыман эмне үчүн мени мөөнөтүмү бүтүртпөй бошотуп жатышканын ойлобопмун...

Туулуп өскөн жерге келдим, учетко турушка убакыт болор деп, жолдогу военкоматка да кайрылбадым. Эртерээк үйгө жеткиче шаштым. Жол улаш полуторка жолукту, ага түшүп алып Памир жолун өрдөп жүрүп бердим.

Канатым болсо учуп кетмекмин. Аскерде туш келди чапкылап жүрүп калган жан, буерде ташбакача жылжып бараткандай болом. Кабинаны каккылап, шофёрду шаштырдым:

— Ылдамда, иничек, бу шалдырагыңдын аяр жери калбаптыр, тездет! Үйгө баратам!

Мына жетип да калдык. Бурулуштан кийин эле менин участогум. Чыдай албадым. Жүрүп бараткан машинеден ыргып түштүм да, жол кабымды ийинге арта салып, чуркадым. Чуркап баратам, чуркап баратам, бурулуштан бурулдум... анан эсеңгиреп туруп калдым. Баары эле ордунда турат: тоолор деле ордунда, жол деле баягы. Бирок менин там-ташым ордунда жок. Тегерегимен кыбыр эткен жан көрүнбөйт. Үйүлгөн гана таш жатат. Биздин үй жолдон четте, тоо түбүндө эле. Суукка ык болгону менен, кысык жер эле. Үстүбүздөгү тик бетти карап алып, көзүм тунара түштү. Баягы тик бет жок, көчкү жүрүп, кургуйлаган жар болуптур. Чоң темир ченгел беттен ылдый тырмап өткөнсүп, көчкү жолуна туш келгендин баарын шыпырып кетиптир. Аялым кийинки катында кар калың жаады, эми жамгырлап турат деп жазыптыр болчу. Озунуп жардырып, көчкүнү жүргүзүп салыш керек эле, бирок ал аялдын колунан келер ишпи...

Таппасаң сыйпалап кал деген дал мен болдум. Ажал менен миң жолу бетме-бет келип, тозоктун өзүнөн тирүү келсем, мына!.. Кыймылдай албай теңселип тура бердим. Тоо жаңырта бакырып-бакырып алгым келет, үнүм чыкпайт, дарамет жок. Жан кетип, таш болуп катып калгансып, ичим түпөйүл тонду да калды. Ийинимен жол кабым гана жылбышып жерге түшкөнүн сездим. Ал ошо түшкөн жеринде калды. Кызда-

рыма, аялыма ала келаткан белек-бечкегим бар эле, аскердик көрөбай-шөрөбайды жолдо кытырак таттиге алмашып алдым эле... Дагы бир сыйкырдуу укмуш болуп кетчүдөй эсенгиреп тура бердим. Анан бурулуп кайра бастым. Мен басам, тоолор нары-бери тенселип кетет, мени баса жыгылчудай бери жылып келатат. Бир бакырып алдым да, качып жөнөдүм. Кетейин! Бу каргыш тийген жерден тезирээк жоголоюн! Мына ошондо боздоп ыйлап, качып бараттым...

Каякка, кантип жүргөнүмү билбейм, үчүнчү күнү бир станцияга туш болдум. Ээн талаада адашып жүргөнсүп, эл арасында каңгып жүрөм. Бир офицер атым айтып чакырат. Карасам, Хусаинов, аскерден бошонуп келатыптыр. Туш болгон күнүмдү айтып бердим ага.

– Эми кайда барасың? – дейт.

– Кайда барарымды өзүм билбейм.

– Жок, – деди ал, – кайрат кыл. Сени минтип жалгыз сенделтпейм. Кеттик Тянь-Шанга, барып жол салабыз, анан көрө жатарбыз...

Ошентип ушуякка келип калдым. Алгачкы жылдары кан жолдогу көпүрөлөрдү салып жүрдүм. Убакыт өтүп жатты, бир жерден орун-очок алыш керек болду. Хусаинов ал учурда министрствого иштеп кеткен. Биз жакка келип калганда дайыма мага жолугуп өтөт. Жол мастерлигине кайра өт деген да ошол болду. Мен даабай жүрдүм. Жүрөгүм өлүп калыптыр. Курулушта көпчүлүк менен билбейсин. Жол мастери болуп, ээн тоодо жалгыз жүрсөм дайыным эмне болот деп түпөйлөдүм. Памирде башыман өткөнү эскире элек, эстен чыкпайт. Ошону менен жашоом бүткөнсүйт, алдымда эчтеме жок сыяктанат. Үйлөнөйүн деген ой түк жок. Гүлбайра ме-

нен балдарымды ойлогондо башканы көргүм келбейт. Алардын ордун толтуруп берчү жан жоктой. Эптеп эле күн көрүүгө үйлөнгүм келбейт. Андан көрө жалгыз жүргөнүм жакшы.

Акыры жол мастерлигине бармай болдум. Көрөйүн, болбосо бир жакка кете берермин. Мага ушу ашуунун белиндеги участкату беришти. Акырындап көнүп кеттим. Ашуу эмеспи, иши көп, кол бошбойт, ошого алаксып кеттимби, билбейм. Жан ооруткан кайгы да бара-бара эски дарттай болуп жымырылып унчукпай калды. Кээ бир түндөрдө гана Памирдеги жок үйүмдүн ордуна сенек болуп турганым, жол кабым ийинимен жылбышып түшүп баратканы түшкө кирет... Андай күндөрү таң эрте ишке кетем да, түн киргиче үйгө келбейм. Ошентип жалгыз жүрдүм. «Тагдырдын мага деген дагы бир жакшылыгы бар чыгар...» – деп кээде көңүлдүн тереңи козголуп калат.

Бар экен. Кыйнап келди. Андай болорун күтпөгөн элем.

Мындан төрт жыл чамасы мурда кошунамын энеси ооруп калды. Өзү иштен, үй-тиричилигинен чыга албайт. Кемпир болсо күндөн күнгө ылдыйлап баратат. Ошондо доктурга мен алпарып келмей болдум. Жол башкармасынан көржөр ташыган машине келип калган эле, ошого салып алып шаарга жөнөдүм. Догдурлар ооруканага жаткыралы десе, кемпир болбой койду, үйгө, балдарымын кашына барып өлөйүн деп. Эрдик кылсаң сүрө кыл, мени кайра алып кет, сообума кал. Болбосо убалыма калып жүрбө деди. Кайра алып жөнөдүм. Каш карайып калган. Бекет базанын тушунан өтүп баратканбыз. Аңгыча шофер машинесин токтотту.

– Кайда барасыз? – деп бирөөдөн сурады. Аялдын үнү угулду, шыбырты чыкты.

– Түшүнүз! – деди шофер. – Түшпөйсүзбү? – деп машинени жакын айдады.

Боорунда баласы, карысында түйүнчөгү бар келин борт түбүнө келди. Кузовго тартып алдым да, кабинанын түбүндөгү ыктоо ордумду берип, өзүм бурчка отурдум.

Нары жөнөдүк. Суук күч. Ызгаар шамал сөөктөн өтүп, чучугуна жетет. Келиндин баласы ыйлай берди. Термеп, сооротсо да болбойт. Бала кыйнала турган, апасын кыйнай турган. Кабинага отургузса болор эле, аерде оору кемпир аран баратат. Мен келинди ийининен түрттүм:

– Кана, баланы мага бериңизчи, басылып калгысы бардыр. Өзүңүз ылдыйырак жымырылып отуруңуз, шамал тийбесин.

Баланы чолок тонума каттым, боорума кыстым. Басылып, муруну бышылдай баштады. Маалына жете элек наристе экен. Сол колтугума катып отургам. Бир маалда жүрөгүм лакылдап, ок тийген чымчыктай диртилдей кетти. Эмнегедир толкундап сүйүнүп да, канырыгым түтөп да отурдум: «Мен ушу бойдон эле бала көрбөй өтөмбү?» Бала болсо боорума жабышып, жүрөгүмдү жылытат.

– Уулбу?

Келин баш ийкеди. Пальтосу жука экен, калчылдап үшүп барат. Мен кышкысын да тонумун үстүнөн плащымы түшүрбөйм, ишибиз ошондой. Баланы бир колума кармап, бош жеңими сундум.

– Плащты чечиңиз. Бу кийимиңиз менен суукка урунуп каласыз.

– Жок, жөн эле коюңуз, – деп болбойт.

– Тартыңыз жеңди! – Жадегенде шамалга огожо болор.

Келин плащыма оронду, мен этегин кымтылап койдум.

– Кичине жылындыңызбы?

– Жылындым.

– Ушунтип да жолго кеч чыгасызбы?

– Ушундай болуп калды, – деди акырын муңайым үн менен.

Ал ортодо капчыгайга кирип калганбыз. Ушерде кенчилердин поселогу бар эле. Баары уйкуда, терезелери карангы. Иттер арсылдап машине менен тең жарышты. Келин каякка баратканы мына ушунда эсиме келиптир. Кенчилерге келаткан го деп ойлогом. Анткени мындан нары ашуу, анан биздин участок, башка барар элдүү жер жок.

272

– Сиз келип калган жоксузбу? – деп келинден сурап, кабинаны каккыладым. – Ашууга аз калды, андан нары машине барбайт.

– Бул кайсы жер?

– Кен. Келаткан жериңиз буер эмеспи?

– Ийи... Ийи, ушерге, – деп коомайлана айтты.

Анан шашып турду да, плащты берип, баласын алды. Бала кайрадан кыңылдай баштады. Бу келин жөн келаткан келин эмес, бир балээ болгон окшойт деп, мен негедир кадиктене калдым. Ушу ит өлгөн суукка таштап кетебизби?

– Сиздин барар жериңиз жок көрүнөт! – деп түз эле айттым. – Оюңузга жаман албаңыз. Баланы мага бериңиз! – деп баланы колунан сууруп алдым. – Кыйыктанбаңыз. Биздикине түнөп алыңыз, эртең өзүңүз билиңиз. Болду! Кеттик! – деп кыйкырдым шоферго.

Машина жүрдү. Келин бетин басып, шылкы-йып отурду. Ыйлап отурдубу, ким билсин.

– Чочулабаныз! – дедим жоошутуп. – Сизге жаман оюм жок... Мен жол мастери Кулов Байтемир деген болом. Мага ишене берсеңиз болот.

Келинди баласы менен үйүмө орноштуруп койдум. Дагы бир бош бөлмөм бар болчу, мен ошоякка көчүп жаттым. Көпкө уктай албадым. Оюм он талаа. Тынчым кетти. Такып сурай бергенди өзүм да жаман көрөм, бирок дагы бир кереги болуп жүрбөсүн деп, анча-мынча суроо каттым. Келин көңүлдөнбөй, чечилбей жооп берип отурду. Адамды кайгы басканда ар бир айткан сөзүнүн артында он сөздүк айтылбаган маани калат. Күйөөсүн таштап, үйүнөн чыгып кетиптир. Өзүн басынттырбаган неме окшойт. Күйүтү күчтүү болуп, муңканып отурса да, басынгысы жок. Арийне, ар кимдин өз ыктыяры. Бир билгени бар чыгар. Ошентсе да, жапжаш келин экен, боорум ооруду. Кыздай болуп тал чыбыктай буралат. Жайчылыкта наздуу, жайдары болуу керек. Ушундай жандын кадырына жетпей айрылып калган ким болду экен? Түшүнсөм буюрбасын. Бирок өздөрүнүн иши го. Менин тиешем эмне. Эртең бир жол улаш машинеге салып жиберермин. Ошону менен кайыр кош.

Таң ата турдум да, жолду бир кыдырып чыгып, кайра бат эле кайтып келдим. Конокторум эмне болуп жатты экен деп, көңүлүм тынчыбады. Ойготуп албаска бутумун учу менен басып, оозгу бөлмөдөгү мешти жактым, самоор койдум. Көрсө келин бая эле ойгонуп, туруп алыптыр, кетүүгө камынып жатыптыр. Рахмат айтып коёт мага. Чай ичмейин жибербей койдум. Түндөгү чыргоо бала оюну чыгып калган кызык кези

экен. Аны кичине ойнотом деп өзүм да ырахатка баттым... Чай ичип отурганда сурадым?

– Каякка бараттыңыз эле? Келин ойлоно калып айтты:

– Балыкчыга.

– Ата-энениз ошерде турабы?

– Жок. Алар айылда, Тосордон нары.

– О, анда машине которуп, дагы жүрөт турбайсызбы. Кыйналасыз го.

– Мен аякка барбайм, – деди ойлуу, анан баласын кошо сүйлөдү. – Биз айылга бара албайбыз. Өзүбүз күнөөлүүбүз.

Ата-энесинин тилин албай, өзү тапкан күйөөгө чыккан го деп болжодум. Көрсө, дал ошондой болуптур.

Жолго камынды. Баланы көтөрүп, жол боюнда суукка кайыгып тура бергенден көрө үйдө отура тургула дедим. Машинени мен деле токтотуп берем.

Жолго жеткиче мени санаа басты. Эмнеликтен экенин билбейм, булар эми кетишет, мен болсом кайрадан жалгыз калам деген ойдун кусалыгы жүрөгүмдү мыжыгып барды.

Оболу жол улаш машине чыкпады. Анан бир машинеге өзүм кол көтөрбөй өткөрүп жибердим. Кайра корктым. Бул эмне кылганым? Мына ошондой эки ойдун ортосунда кыйноо тарттым. Машинелер өтүп жатты, мен өткөрө бердим. Эмкисин токтотоюн дейм, анысы келгенде колум көтөрүлбөйт. Бетим чымырады. Тыякта алиги келин жакшы үмүт менен күтүп отурат. Өзүмө жиним келет, бирок колум көтөрүлбөйт. Жолдо аркы-терки басам. Актанып айтар себеп издейм. Тигинин кабинасы суук экен, айнеги жок, мунун машинеси эски экен, жанагы болсо, шофер

анырандап баратат, маспы, балакет баскыр. Кабинасында киши бар машине өтсө баладан бетер кубанып калам. Азыр эмес, дагы кичине, дагы беш мүнөттөй үйдө отура турушсун. «Кайда барат? – деп ойлойм. – Айылга бара албайбыз деп өзү айтты. Балыкчыга барганда баласы менен каерге баш калкалайт? Бу кыштан чыкпай калат го. Андан көрө меникинде кыштай бербейби. Кичине тура турсун, акыл токтотсун, балким кайра эрине кайтар. Же күйөөсү издеп келип калар...»

Шордуу башым ай! Жана эле ээрчите келип, салып жибербей эмнеге өз жанымды кыйнадым! Үч саатча бир жерде басып жүрө берипмин. Өзүмө жиним келди. Кой, өзүн ээрчитип келип, анан машине кармайын. Болбосо болор эмес. Келин күтүп отуруп жадаса керек, үйдөн чыгып келатыптыр. Уялдым, тентектик кылган баладай жалтайладым.

– Күтүп калдыңызбы? – деген болдум. – Жол улаш машине чыкпайт. Чыгарын чыкты, бирок ылайыгы жок. Кечирип коюңуз... Оюңузга жаман албаңыз... Кудай акы, үйгө кирип чыгыңызчы. Суранам!

Келин таң кала муңайым тиктеди мени. Унчуклай үйгө кайра кирди.

– Мага боорунуз ачып жатса керек, – деди.

– Жок, андай деле эмес. Билесизби... Сиздин абалыңызды ойлоп корком. Кыйын болор. Кантип күн көрмөксүз?

– Ишке кирем. Иштеп көнгөн жан.

– Каерге?

– Бир жерге орношормун. Эмне болсо да кайра кайтпайм, айылга да барбайм. Иштесем бир күн өтөр.

Унчукпадым. Эмне демекмин? Ызага ууккан неме оюна орноктуу эчтеме түшпөй, өчөшкөнүнөн ошентип жатат. Босогодон бир чыккан соң кайда болсо да тартынбай кете берери бышык. Иштеп күн көрөм дей коюш оңой. Турмуш деген ойдой женил эмес. Бирок көздөгөнүнө көргөн адамды кантип айнытасын.

— Болуптур, чыгалыбы? — дедим акырын. Турдук. Мен баланы көтөрүп, босогого жеткенде кайра токтодум.

— Иш эле болсо бизден деле табылат, — дедим. — Турар жай табылат, иштей бересиз. Чыны менен, калсаңыз кантет? Ашыкпаңыз. Кетем десениз сизди эч ким кармабайт. Ойлоп көрүңүз...

Келин оболу көнбөдү. Бирок акырында муяп калды.

52
276 Асел уулу Самат менен ошентип биздин участкакты калып калышты.

Короодо жаңы салынган жалгыз бөлмө үй бар эле, бирок анын ичи суук болчу. Ошол үчүн болбой жатып Аселди уулу экөөн өз үйүмө киргиздим да, өзүм алиги, бөлмөгө көчүп алдым. Жалгыз башыма жетет болчу.

Ошондон баштап турмушума өзгөрүү кирди. Көзгө көрүнгүдөй деле өзгөрүү жок, мен баштагыдай эле жалгыз боймун. Бирок жан кирип, адам болгонсудум. Көптөн берки жалгыздыктан жапа чеккен кара башым эми башка киши болуп, көңүлүм жылына баштады. Ырас, мурда деле таптакыр жалгыз эмес болчумун. Кошунаколон бар, кишилер менен иштейм, аларга жардам берем, алардан жардам алам. Бирок, баары бир жашоонун башка булуң-бурчу болот экен, ошол учурда жалгыздыгыны билет экенсин. Андан эч ким алаксыта албайт экен.

Балага абдан үйүр болуп алдым. Жол кароого чыкканда да жылуу ороп, ала кетем. Көтөрөм да жүрөм.

Бош убактымын баарын анын кашында өткөрөм. Мурда кантип жалгыз жүргөнүмү түшүнө албайм. Коңшуларым да эстүү, жакшы кишилер эле. Аселди да, Саматты да жакшы көрүп кетишти. Баланы ким жаман көрсүн, а Асел болсо, ачык, кишиликтүү жан экен, баары менен бат эле ымала таап, сиңишип кетти. Аселдин ушу мүнөзүнөнбү, айтор бала менин боор этим менен тең болуп көрүнөт. Эмнесин жашырайын, канча тымпыйсам да өзүмөн өзүм жашыра албадым. Аселге көңүлүм түшүп калды. Эт-жүрөгүм элжиреп, өмүрлүккө сүйдүм. Жалгыз жүргөн көп жылдарым, тарткан азап, көп кайгым, баардык жоготкон кымбаттарым ушу сүйүүмө эрип, сиңип кетти. Бирок ачык айта албайм, акым жоктой. Асел болсо күйөөсүн күтүп жүрдү. Сыр бербесе да, аябай күтүп жүрдү. Жол боюнда иштеп жүрсө, өткөн-кеткен машинелерди үмүттүү карап калат. Кээде баласын көтөрүп алып, жолго чыгат да, мелтиреп көпкө отурат. Күйөөсү ким экенин, кандай неме экенин билбейм, же сурабайм, өзү да айтпайт.

Күндөр жылып өтө берди. Самат чоңоюп келатты. Тынчы жок бир тентек чыкты дейсин! Бирөө үйрөттүбү, же өз оюна келдиби, айтор бала мени ата дей турган болду. Көргөн жерде жөрмөлөп келип, аталап моюнума асылат. Асел мунайым жылмайып карап калат. Мен баланы кучактап туруп, көңүлүм эрип да кетет, каңырыгым түтөп да кетет. Атасы эле болсом го атаганат, бирок кантейин...

Ошол жылдын жайында бир күнү жол оңдоп жатканбыз. Машиналар адатынча өтүп атат. Бир маалда Асел бир шоферго кыйкырып калды:

– Ай, Жантай токточу!

Машина күүсү менен өтө берип токтоду. Асел шоферго жүгүрүп барды. Эмне сүйлөшкөнүн билбедим, бирок Аселдин:

– Калп айтасың! Ишенбейм! Кет, жогол! Кет дейм! – деп чаңырганын уктым.

Машине кете берди. Асел болсо жолду кесе чуркап, үйгө кетти. Кыязы ыйлап кетти.

Ошондон кийин иштей алсамчы. Бу ким болуп кетти? Аселге эмне деди? Оюм онго, санаам санга бөлүндү. Чыдай албай мен да үйгө жөнөдүм. Бирок Асел чыкпады. Кечинде үстүнө кирдим.

– Самат кайда? Сагындым го аны!

– Тигине, – деди Асел суз.

– Ата! – деп Самат мага талпынды. Баланы көтөрүп алып, эркелеттим, ойноттум, Асел унчукпайт, кападар отурат.

– Асел, эмне болду сага? – дедим акыры. Асел оор үшкүрдү.

– Баке, мен кетпесем болбойт, – деди ал. – Бу жерди чанып жаткан жерим жок. Сизге миң мертебе ыраазымын. Бирок кетейин... Кайда барарымды өзүм билбейм, баш оогон жакка кетейин...

Байкасам чын эле кетчүдөй. Мен чынын айтпасам болчудай эмес.

– Кантейин, Асел, кармап калар акым жок. Силерсиз мен деле буюрге тура албайм го. Мен да бир жакка жөнөөрмүн. Бир жолу жер баскан үй-жайымын ордуна кеткеним бар эле. Анын эмнесин айтайын. Өзүң билесиң да, Асел. Эгер сен кетип калсаң, мен үчүн бу жер да Памир-

дегидей эле болот. Ойлон, Асел... Агерим ал издеп келип калса, аны менен кетүүгө жүрөгүн тартылса, мен бөгөт турбайм. Качан болсо жолун ачык, Асел.

Ушуну айтып, Саматты алдым да, жолго кеттим. Экөөбүз көпкө жүрдүк. Бөбөгүм эчтеме менен иши жок, дүйнөкапар...

Асел кете койбоду. Бирок эмне ойлоп, кандай бүтүмгө келгенин билбейм. Санааркап жүрүп, ошол күндөрү өзүм түнөрө катып кеттим.

Бир күнү короого кирсем, Самат там-тун басын деп жүрөт. Асел сүйөп-таяп алыптыр, жыгылабы деп корккону да. Мен карап туруп калдым.

– Баке, карачы, уулун басып калды! – деп Асел сүйүнчүлөдү.

Эмне деди? Уулун дедиби? Колумдагы күрөктү ыргытып жиберип отура калдым да, баланы чакырдым.

– Тай-тай, тайлагым! Келе койчу, кана өзүң, басып кел, коркпо!

Самат канатын жайып, боюн таштады.

– Ата! – деп тыпың-тыпың бут шилтеди. Мен илип алып көкөлөтө көтөрдүм да, боорума кыстым.

– Ата деген сөзүнөн айланайын, кулунум! Анан Аселге апкаарыбай кайрылдым!

– Асел, эртең Саматтын тушоосун кеселичи! Балдарды жарыштырып, эл-журттун батасын алалы.

– Жарайт, Баке! – деп Асел жадырай күлдү.

– Анда даярданалы. Сен ала жип эшип кой...

Ошентип аттандым да, тамыр-тааныш малчыларга чаптым. Бир жандык, кымыз апкел-

дим. Эртеси кошуна-колондорду чакырып, тойчук бердик.

Саматты жерге коюп, эки бутун тушап, жанына кайчы койдум. Анан балдарды жарыштырдым. Балдар чуру-чуу түшүп, чуркап келишти. Чыгып келгени тушоону кести.

– Кана, уулум, чурка эми! Алгыла, балдар жетелеп кеткиле! – дедим.

Балдар чуркап кетишти. Самат алардын артынан төпөң-төпөң жөнөдү.

– О, журт! Менин кулунум жер бетине даң салып жөнөдү! Өмүрүндө мүдүрүлбөй жүрсүн, ба-танарды бергиле! – деп кыйкырдым.

Тургандар жабыла бата беришти.

Самат балдардын артынан бара түшүп, бир кылчайып: «Ата!» – деди да жыгылып кетти. Асел экөөбүз тең жүгүрүп бардык. Баланы жерден көтөрүп алсам, Асел көзү жалжылдап мага:

– Баке, ниетине жаным курман! – деп айтты. ... Ошентип экөөбүз баш коштук.

Кышында балабызды алып, айылдагы ата-энесине барып келдик. Таарынычка биротоло карайып алышкан экен. Асел экөөбүз жөн-жайыбызды айтып түшүндүрдүк, кечирим сурадык. Мен аларга болгон ишти болгондой айтып бердим. Жээн небересин көргөн соң, анан дагы биздин келечек ынтымагыбызга деп, акыры кемпир-чалдын таарынычы тарады, Аселдин күнөөсүн кечиришти.

Мезгил билинбей өтө берди. Самат азыр бешке чыгып калды. Асел экөөбүз ынтымактуубуз. Бир гана сөздү козгобойбуз, эскербейбиз. Ал киши биз үчүн жок эсептүү, унчугушпай ушуга макулдашып алгандайбыз...

Бирок турмушта баары эле ойлогондой боло бербейт. Кечээ жакында ошо жигит пайда болду.

Жолдо авария болуптур. Түн ичи эле. Мен жардамчы коңшум экөөбүз эмне болгонун билмекке жүгүрүп бардык. Барсак, жүк машине жол жээгиндеги калканыч молого урунуптур. Шофер жаралуу, анын үстүнө мас, эс-учун билбейт. Тааныдым, бирок атын эстей албадым. Мурда бир жолу бизге жардам берип, ашуудан сүйрөп чыккан эле. Долондун ашуусу оюнчук эмес. Мурда ашуудан машине сүйрөп чыгыптыр деген болгон эмес. Ал жигит өжөр, көк неме экен, акыры бизди участокко жеткирген. Анда мен аны абдан жакшы көрүп калгам, тобокелчил эр мүнөзүн жактыргам. Кийинчерээк бир шофер прицеп сүйрөтүп келатып, ашуунун белине аз калган жерде кюветке оодарып алып, таштап кетиптир. Ошол кызуу кандуу жигит болду бекен деп биле албай калгам. Аз болсо көздөгөнүнө жетмек экен, бечара деп аяп калгам. Андан соң машинелер прицеп сүйрөп, ашуу аша баштады. Эбин тааптыр, балдар туура кылган.

Ачыгын айтсам, Асел чанып кеткен жигит ушул экенин алгач билбедим. Бирок билсем деле ошону кылмакмын. Үйгө апкелген жерден билдим. Асел кучактап келаткан отуну колдон түшүп, алайып калганда эле билдим. Бирок бирибиз да сыр бербедик. Жаны тааныш сыяктанып койдук. Баарынан да мен өзүм карманбасам болмок эмес. Экөө тил таап, кайра жарашып алабы, кайдан билейин, эгер андай болсо байкоосуз сөз менен жараларын жаңыртып, жолто болбоюн деп кармандым. Менин тиешем да жок эле, эчте-

ме бүтүрө алмак эмесмин. Бүтүрсө экөө бүтүр-мөк. Экөөнүн башынан бир өткөн мурдагы таржымал турмушу бар, экөөнүн ортосунда бала бар. Баланы эркелетип, боорума кысып, мен керебетте жатам.

Ошол түнү эч кимибиз уктабадык, таң атканча ар кимибиз өз тагдырыбызды ойлоп жаттык. Мен өз тагдырымды...

Асел баласын алып, кетсе кете берет. Жолун тоспойм, башы бош. Эмне кылышты акыл ойлоп, экөө чечсин. Мен болсом... Мен эмне, менин катышым жок, мен жолто болбошум керек...

Ал жигит азыр да өтүп жүрөт ушу жол менен. Ушунча жылдан бери кайда жүргөн, эмне иш кылган, билбейм, билгенде эмне кылмакмын. Өздөрүнүн иши...

282

Байтемир экөөбүз жол кыдырып бүтүп келаттык. Күн батып бараткан. Тенир-Тоонун көк жалтан чокулары батып бараткан күндүн нуруна көгүлжүм-кызыл тамылжып, тунук көк асманды челип турду. Жолдон тынбай күркүрөп машинелер өтүүдө.

– Акыры ушундай болуп чыкты, – деди Байтемир ойлуу баса түшүп. – Мен ушул үчүн үйдөн алыс кеткеним болбойт. Эгер Асел кетем десе, көңүлү таза кеткендей болсун, мага ачыгын айтып, баласына ак батамды алып кеткендей болсун. Самат мага өз уулуман да ысык. Бирок ата-энесинен ажыратып кала албайм... Ошол үчүн аттанып үйдөн алыс чыкпайм. Памирге төтөн бара албайм. Баятан бери бу тарыхты да гезитиниз үчүн деп айтып жаткан жерим жок. Жөн эле адам менен адам сырдашпайт бекен...

ЭПИЛОГ ОРДУНА

Илияс экөөбүз Оштон кош айтыштык. Ал Памирге кетти, мен өз жолума түштүм.

– Барып Алыбекти табам. Жаңы турмуш баштабасам болбойт! – деп кыялдана айтты, Илияс. – Мени куруган адам экен деп ойлобоңуз. Мезгили келсе мен да үйлөнөрмүн. Үйлүү-жайлуу, бала-бакыралуу болормун. Жаңы дос, жолдош күтөрмүн. Бирок түбөлүк жоготкондорум кайрылып келбес, орду толбос... Аселди, аны менен бир өткөргөн өмүрүмдүн сонун кезин өлөр-өлгөнчө унута албасмын.

Илияс башын жерге салып, ойлонуп калды. Анан дагы кошумчалады:

– Быякка жөнөөр алдында көл жээгине, баягы жаркабакка бардым. Теңир-Тоо менен, Ысык-Көл менен коштоштум. Армандуу өмүрүмдүн күбөсү, Ысык-Көлүм, кош! – дедим. Сары жээк, көк айдың көлүм, ушу көркүң менен кошо ала кетсем болор эле, бирок сүйүктүү кишимин сүйүүсүн алып кете албадым, анын сыңары сени да алып кете албайм. Кош! Асел! Кош, кызыл жоолук делбирим! Кош, сүйгөнүм! Бактылуу бол!..

БИРИНЧИ МУГАЛИМ

Бул сүрөттү мен али тартып бүтөлөкмин. Анын кандай болуп чыгарын эмитен айтуу да кыйын. Күнүгө таң заардан туруп, мурда долбоорлогон айрым вариант, сүрөтчө – этюддарды кайра баштан эки-үч сыйра карап чыгам да, таңкы тынчтыкта аркы-терки басып ойлоном. Жок, мен али көңүлдөгүнү табалекмин, иштин баары алдыда. Бул сүрөт азырынча ойдогу тилек, жүрөктө толкуган, кан тамырында жүгүргөн элес, үмүт, кыял гана...

284 Иштеп бүтпөй жатып, болочок чыгарма жөнүндө күн мурун жарыя салганды дегеле башынан жактырбайм, натуура көрөм. Кызганчактык эмес. Бешиктеги баланын бек болорун ким билет. Бирок, бул жолу, өзүңөр көрүп тургандай, мен ал адатымдан танып, бүтөлөк чыгармамды ортого салып, ал жөнүндө кеп айтмакмын. Айтпаска менин айлам да жок. Эмне үчүн дегенде, жалгыз менин гана күчүм жетердей эмес, мага түрткү берип, кыялымды ойготкон бул окуя койнума батпай, кучагыма сыйбай турат. Мен аны сүрөт аркылуу төкпөй-чачпай элге жеткирсем деген үмүттөмүн. Ошого көпчүлүк эл акылын айтып, тилегин кошсо экен дейм. Ал чыгарма көптүн деминен жаралган алоо болгудай, канынардан кан кошуп, күчүнөрдөн күч болуп бергиле. Мен бул иш тууралуу силерге айтып берүүгө түздөн-түз милдеттүүмүн.

* * *

Биздин айыл Ак-Жар тоо этегинде, суулар шаркырап аккан чоң тектирде орношкон, андан ылдый, туурасынан суналган Кара-Тоого чейин – түзөң өзөн, темир жол кеткен казактын сары талаасы.

Айылдын үстүндөгү адырда, мен бала чактан бери билген, эки зор терек болор эле. Бул кош терек азыр да ошол жерде. Качан карабагын, айылга кайсы туштан келбегин, элден мурун эле дөбөдө жанаша кыналышкан ушул бийик теректер көзгө учурайт. Эмне үчүн экенин билбеймин, же балалык таасирдин күчүбү, же болбосо сүрөтчүлүк кесибиме байланыштуубу, айтор, станциядан түшүп, капчыгайдан чыгып, айылды көздөй бет алганда, тээ адырда баягы кош теректер турат болду бекен деп, чыдамсыздык менен ошол тарапты акмалап караймын. Ушунчалык алыстыктан бактар канчалык бийик болбосун көрүнөрү шектүү, бирок мен үчүн алардын сөлөкөтү ар качан байкалгандай туюлат. Эртерээк айылыма жетип барып, эртерээк дөбөгө чыгып барып, кош терекке ийилип салам берип, кулагымдын моокусу кангыча алардын күүлөнгөн үнүн уксам деп дайым дегдеймин. Көчөдө бак деген толуп жатат, бирок бул теректердин бир укмуштуу касиети – алар бөтөнчө үндүү, тил бүткөндөй жандуу теректер. Түнү-күнү тынбай, качан болбосун жалбырактар дирилдеп, чайпалган чокулары айкалыша, теректер ар кандай үнгө салып шуулдайт. Бирде – жээкке урунган эрке толкундай угулар-угулбас шапшынып, бирде – тым-тырс ойлоно калып, сагынычтуу санаага толгондой, алда эмнеге муңдана үшкүрүп, жулкунган шамал булут айдап,

жаан айдап, бутактарын кайрып ийгенде, теректер бой тиреше чыналып, «бизди жыгалбайсын» – дегендей, өжөрлөнө күүлөнүшөт.

Кийин эс тартып чоңойгондо, мен бул теректердин сырын түшүндүм. Бийикте, туш-тарабы ачык дөбөдө тургандыктан, булар дайым шамалдын огуна туура келип, абанын ар бир кыймылына жооп кайтарып, жанагыдай тынымсыз шуулдап, бөтөнчө үндүү болгон себеби да ошол. Анткен менен менин бул байкап тапкан балалык кыялымдын алгачкы таасирин суута албады. Ошол кездеги сонуркаганым азыр да тарайбай, мен үчүн бул теректер ушул күнгө чейин кандайдыр тегин эместей, сырдуу, жандуу сыяктанат. Бул теректердин түбүндө менин өмүрүмдүн эң бир сыйкырдуу чагы калгандай, эстеген сайын кайра баштан эскергим келет.

286 Окуудан таркаган жайкы маалда биз бир топ балдар болуп, балапан алабыз деп ушул жерге келчүбүз. Биздин чуркурашкан үнүбүзгө ыраазы болгондой, дөбөдө кериле чайпалган алп теректер дайымкысындай жалбырактарын леп-леп желпилдетип, бизди күндөн көлөкөлөп тосуп ала турган. Ошондо биз, чор таман, чор алакан тентектер, теректерге мышыкча асылып чыга баштаганда, чуу көтөргөн таранчылар жаны калбай чырылдашар эле. Анысына болобузбу! Улам бутактан бутакка өйдөлөп, бир убакытта, куштар учкан бийиктиктен дүйнөнүн аймагынын ачыла калган көрүнүшүнө таң калып, баарыбыз тең үн катпай, бутак-бутакка жармашып, алабыз деген чымчыктын балапандарын да унутуп коёр элек. Биз эң чоң имарат деп эсептеген колхоздун ат сарайы теректин башынан тепкедей эле көрүнүп, ал эми айылдан төмөн, алда кайда му-

нарыктаган мейкиндиктин ушунчалык зор экенине, бизден нары дагы нечен кыйыр жерлер, биздин суулардан башка дагы нечен күмүштөнгөн суулар бар экенине суктана карап, ааламдын чети ошолбу, же андан нары да ушундай асман, ушундай булут, ушундай жер барбы деп ойлоно турганбыз. Ошол учурда көкөлөгөн жел күүсү кулакка угулуп, ага удаа бир дабыштан шапыртаган жалбырактар, көз көрбөгөн көгүлтүр алыстыкта нечен сонундар, нечен кызыктар бар дегендей тымызын күү чалып, беттен эркелете сылар эле. Жүрөгүм жарылып кетчүдөй дикилдеп, кош теректин шуулдаганын кыялга батып тыңшаар элем. Көз алдыма жомоктогудай ар түркүн нерселерди келтирип, ошондо бир гана нерсени ойлобоптурмун. Бул теректерди ким тикти, кандай тилек, кандай үмүт менен өстүрдү экен деп оюма алып койбоптурмун.

Мына ушул теректер турган жерди айылдагылар эмне үчүндүр «Дүйшөндүн мектеби» – деп койчу. Кокус бир мал издеп калганда: «Ой, баланча, менин тору кунанымды көрдүңбү?» – десе, анда беркиси токтой калып: «Тээ жогору Дүйшөндүн мектебинде жылкы жүрөт, ошол жактан чалып көр» – деп, бастырып кете берчү. Чондорду туурап, биз дагы: «Жүр кеттик Дүйшөндүн мектебине, терекке чыгабыз» – дей турганбыз.

Бир кездерде ошол дөбөнүн үстүндө мектеп болгон имиш. Биз анын ордун да көрбөй калдык, бирок кош теректүү дөбөнүн аталышы эл оозунда мурунку бойдон келе жатат. Бул мектептин ордун, бала чакта адырларды кыдырып, бир нече ирет издеп да көрдүм, кийинчерээк: «Эмне үчүн «Дүйшөндүн мектеби?» Ал кайсы

Дүйшөн?» – деп, карыялардан сураштырсам, алар менин бул суроомо эч бир кызык жок, жок иштей, кайдыгер гана жен шилтеп коюшту:

«Э, ушул эле жүргөн аксак-кой¹ Дүйшөн. Кечээ уруяттан² кийин, тиги дөбөдө бир жаман там болор эле, Дүйшөн комсомол болдум деп ошого мектеп ачып, бала окуткан. Мектеп дегендей да эмес болчу, тимеле бир кеп. О анда, өзүнчө бир кызык заман эмес беле, кудай салбасын, үзөнгүгө буту илингендин баары эле бет алдынча чоң, ар ким билгенин кылчу. Дүйшөн да ошондо оюна келгенин бир иштеп койду да. Андан бери ал жаман тамдын топурагы калган жок, бир пайдасы – аты жок дөбө эле, «Дүйшөндүн мектеби» – болуп калды...»

Дүйшөн деген кишини мен анча жакшы билген эмесмин. Бою каркайган, бүркүт кабак, са-лабаттуу адам окшоду эле. Анын үйү суунун аркы маңдайында, экинчи бригаддын көчөсүндө. Мен айылда жүргөн кезде Дүйшөн колхоздун мурабы болуп, канжыгасына чоң кетменди байланып алып, шатектен чыгып калган өзүндөй калжайган жээрдени минип, биздин көчөдөн кээде бастырып өтө турган. Кийин, карый түшкөндө, почтолукка өтүп кетти деп уктум. Бирок кеп башкада. Комсомол деген менин андагы түшүнүгүмдө – ишке да, сөзгө да курч, жалкоо-жегичтерди газетке жазып жиберчү айыл жигиттеринин чекке чыккан мыктысы. Ал эми жанагы сакалы буурул-ала карапайым киши, кашаң атын чүчүлөгөн кебетеси менен өз заманында кандайча комсомол болуп, анан калса сабатсыз жатып,

¹ ак с а к к о й – уруунун аталышы.

² у р у я т – революция.

балдарды кандайча окутуп, кантип мугалим болуп жүргөнүн эч бир көз алдыма келтире албадым. Чынын айтсам, айылдагы көп жомоктун бир жомогу го деп мен бул сөзгө анча деле ишенген жок элем. Көрсө «Дүйшөндүн мектеби» — дегендин өзүнчө тарыхы бар экен, мен аны эч бир күтпөгөн жерден жакында гана билдим.

Өткөн күздө колхоздон мага телеграмма келди. Эки жылдан бери биздин колхоз өз күчү менен жаңы мектеп куруп жаткан болчу. Мектептин имараты эми салынып бүтүп, айылдагылар мени мектептин ачылышына чакырган экен. Элимдин мындай кубанычтуу күнүндө бирге болоюн деп, дароо эле жолго чыга турган болдум. Сүрөт тартыш үчүн айылга ал турсун үч-төрт күн мурунурак бардым. Шаардан чакырылгандардан эми академик Сулайманованы келет деп күтүшүп жатышкан экен. Ал киши мында бир күн — жарым күн туруп, ушундан нары поездге түшүп Москвага кетет экен дешти. Академик Сулайманованын келерин угуп, мен абдан кубанып калдым. Бул көпчүлүккө белгилүү илимпоз аял биздин айылдан экенин, кыз кезинде шаарга кетип, кийин окумуштуу болгонун анча-мынча угуп жүргөм. Ал эми өзү менен шаардан тааныштым. Мен көргөндө Алтынай Сулайманова чачына ак кирип, толмоч тартып элүүлөргө таяп калган киши экен. Университетте кафедра башчысы болуп, философиядан лекция окуп, академияда иштеп, анан ар кандай коомчулук иштери менен чет өлкөлөргө барып келип турган айылдаш эженин жай отуруп, жай сурашууга чамасы келбей жүрдү, бирок ар бир жолуккан сайын, мейли жыйналышта, мейли кокус көчөдө кездеше калганда, биздин айылдын жалпы аман-

чылыгын сурап, менин чыгармачылыгым жөнүндө кыскача болсо да пикирин айтпай койчу эмес. Мен бул кишинин жөнөкөйлүгүнө, адамгерчилигине ичим жылып, бир күнү жашырбай эле өзүнө айттым:

– Эже, айыл жакка барып, эл-журт менен жолугушуп келсеңиз кантер эле? Сизди сыртыңыздан баары эле билип сыймыктанышат экен, бирок көпчүлүгү тааныбайт. Атактуу, окумуштуу кызыбыз айылын теңине албай, чанып жүрөбү деген сөздөр да бар.

– Аның туура, иним, – деп Алтынай Сулайманова үшкүрүп койду. – Барууга өзүм да көптөн дилгирмин. Барбаганыма кылым болду. Айылда анча деле жакын туугандарым жок. Бирок эл деген тууган, элден чоң тууган болбойт. Сөзсүз барам, колум бошой калса эле барам... Сагындым жеримди...

Академик Сулайманова ал күнү кечигибирек келди. Мектептин салтанаттуу ачылышына жуп анын машинеси көчөгө келип токтогондо, жыйналышка чогулган эл бүт эле астынан тосуп чыгып, тааныган-тааныбаганы да, кары-жашы дебей тегиз учурашып кол алышты. Алтынай Сулайманова мындайды күтпөгөн болуу керек, сүйүнгөнүнөн эмне кыларын билбей, элге кол куушура ийилип жүрүп отуруп, залдагы президиумдан орун алды. Мындай салтанаттуу жыйылыштардын нечен мамлекетте нечендерин көргөн Алтынай Сулайманова бул жолу көзүнө жаш алып отурду. Жыйналыштын аягында пионерлер анын мойнуна кызыл жагоо тагып, гүл берип, жаңы мектептин ардак китебине анын ысмын бирден бир биринчи жазышты. Окуучулардын шаан-шөкөттүү оюндарынан кийин, кеч-

ке жуук биз бир топ мугалимдер, айыл активдери болуп мектептин директорунун үйүндө конкто болдук.

Мында ал Алтынай Сулайманованын келгенине сүйүнүп жетине албай, аны килемдер төшөлгөн жасалгалуу төргө отургузуп, колунан келишинче урматтап, сыйлап жатышты. Чон дасторкондордун тегерегинде жайнап отургандар күү-күү сөз сүйлөшүп, тосттор артынан тосттор айтылып, чай ичилип жаткан кезде, колуна бир тутам газет-журналдарды кармаган жаш жигит эшиктен кирип келди да, үй ээсине он чакты телеграммаларды сунуп, кол коюп бериниз деп кайрылды. Мурунку окуучулардан келген куттуктоо телеграммалар катардан катарга өтүп, кимдир бирөө сөз арасында:

– Ой, муну Дүйшөн абышка алып келдиби? – деп сурап калды.

– Ооба, – деди жигит. – Жыйналышка жеткире барайын деп жакшы эле чаап келген экен, кечигип калдым деп жатат.

– Ой, түш де аны аттан, үйгө кирсин! – деди үй ээси колун булгап.

Жигит эшикке чыгып кеткенде, жанаша отурган Алтынай Сулайманованын өңү кубара түшүп, алда эмне эсине келгендей, менден сурап калды:

– Ал, кайсы Дүйшөн, кимди айтып жатышат?

– Колхоздун почточусу, эже, – дедим мен. – Дүйшөн деген аксакалды таанычу белениз?

«Ооба» дегендей башын ийкеп, Алтынай Сулайманова бир нерсе айтайын дедиби, ордуна турууга умтула берди эле, аңгыча терезенин тушунан атчандын карааны дүбүрөтүп өтө чыкты да, үйгө кирип келген жигит:

– Түшүнүз десем тиги киши болбой койду, агай, – деди. – Элге кат таркатам деп, бастырып кетти.

– Тимгой эмесе, кете берсин, – отургандардын ичинен бирөө жактырбагандай колун шилтеди, – ал абышканын отураар жери башка.

– О, Дүйшөн дегенди билбейсинер, ал закон менен гана жүргөн киши, кызматын аткармайын эч жакка кайрылбайт, – деди ага кошумчалап экинчиси. «Мейли эмесе, эчтеке эмес», – дегендей үй ээси да башын ийкеп койду.

Ангыча болбой, төрдө отурган айыл арасындагы кадырман кишилердин бири, вино куюлган чөйчөгүн колуна алып, сөз баштап калды:

– Жолдоштор, бир кездерде биз «а» – деген тамганы тааныбаган Дүйшөндүн мектебинен да окудук элек. – Ал бул сөздү таң калгандай, күлө сүйлөп, башын чайкады. – Азыр ошол эсиме түшүп жатат.

– Ой тообо десенчи!

– Ырас, ырас! – дешти башкалар.

– Ой, Дүйшөндүн жоругу курусун. Ушуну да мугалим деп, окутуучу деп жүргөн экенбиз да.

Каткырган күлкүлөр бастай калганда, жананы киши сөзүн уланта түштү:

– Мына эми алдыбыз өлкөгө данкы чыккан академик болуп, артыбыз жогорку, орто билимдүү эл болдук. Айлыбызга бүгүн жаңы орто мектеп ачтык. Башкасын айтпайын, замандын кандай өзгөрүлгөнү ушундан эле байкалып отурбайбы. Кана эмесе, агайын-туугандар, биздин айылдын уул-кыздары мындан ары да илимден илимге жетилип, өз заманынын алдыңкы кишилери болушу үчүн!..

Бул сөздөрдү эл жапырт колдоду. Жалгыз гана Алтынай Сулайманова өтө кыжаалат болгондой, эрдин тиштенип кызара түштү. Ал чөйчөктүн четин оозуна тийгизди да, кайра ордуна койду. Анын минтип отурганын сөзгө, күлкүгө берилип алаксыган көпчүлүк байкаган да жок.

– Сиз эмне көңүлсүз отурасыз, эже? – дедим мен.

– Анчейин эле, иним, – Алтынай Сулайманова эки-үч кайтара саатын карап коюп, башка эчтеке айткан жок.

Ушуну менен коноктор тышка дем алганы чыкканда, Алтынай Сулайманованын элден четке бөлүнүп, тээ жогору, адырда чайпалган кош теректи тиктеп, ойлуу турганын көрүп, жанына басып бардым.

Жашынууга чукулдап, күздө талаанын сургулт четине чыгып алган күндүн кочкул нурлары бийикте турган теректердин чокуларына бирде тийип, бирде тийбей кубулуп турган экен.

– Кайран теректер, жалбырак төгүп турган кези экен, жазгысын бүрдөгөндө көрсөнөр болор эле! – дедим мен.

– Ооба, мен да ошону ойлоп жатам, – деп, Алтынай Сулайманова башын ийкеп, шыпшынып койду. – Ар бир нерсенин жазы да, күзү да болот тура.

Анын ажары өчүп бара жаткан, болпогоюраак төгөрөк жүзүнө санаркалуу көлөкө чалышып, өткүр кара көздөрүнүн тиктеши өксүй түштү. Бул оокумда ушул далайды билген чоң окумуштуу аялдын түрү, о качаңкы «өтүп кеткен он сегиз кайра келер болсочу» – деп, ичтен сызып, кызыл жоолук, кызыл жүздүү чагын эстеген кадимки эле жөпжөнөкөй кыргыздын

аялдарына окшой кетти. Ал дагы бир нерсе айткысы келгендей, теректерди тиктеп, унчукпай турду да, бир убакытта папирос алып күйгүздү.

– Москванын поезди биздин станциядан түнкү он бирде өтөт эмеспи? – деди.

– Ооба, эже, он бирде өтөт.

– Эмесе мен азыр жөнөшүм керек.

– Эмне үчүн? Сиз бир-эки күн туруп кетмек убаданыз бар эмес беле? Эл сизди коё бербейт, эже.

– Жок, менин зарыл жумуштарым бар. Бүгүн кетпесем болбойт, азыр кетишим керек...

Айылдаштары жаалап, кетирбейбиз деп таарынып кыйнагандарына болбой, бышып жаткан тамакка да карабай, айтканынан кайтпай кечирим суранып жатып, Алтынай Сулайманова акыры кетмек болду.

294

Күн батып калган кечки убакытта, айылдаштар кейип-кепчип жатып аны машинага отургузушту. Алтынай Сулайманованы станцияга узатып, мен да кошо жөнөп калдым.

Бул кишинин эмне үчүн мындай чукул арада, бир топ элдин көңүлүн калтырып, шашылыш жөнөшүн эч кимибиз түшүнбөй да калдык. Эки-үч жолу мунун себебин сурайын деп барып, бирок одоно болуп калбасын деп иймендим. Анын үстүнө ал азыр эч кимге эчтеке айтпасына да көзүм жетти. Жол катары Алтынай Сулайманова бир ооз сүйлөбөй, өтө катуу ойлонуп, капа болуп келе жатты.

Станцияга келип, поездге түшөрүндө акыры сурадым:

– Эже, бир нерсеге кейип, капа болуп келдiniz, таарынган жериңиз барбы?

– Жок. Антип ойлобогула. Эмнеге таарына-йын. Таарынсам да өзүмө таарынам, өзүмдүн билбестигиме... Оюнарга эчтеке албагыла, – деди. – Андан көрө мага нааразы болсоңор жөнү болор...

Ушуну менен Алтынай Сулайманова Москвага жөнөп кетти. Мен шаарга кайтып келгенден кийинки күндөрдүн биринде Алтынай Сулаймановадан ойлобогон, күтпөгөн жерден кат алдым. Өзүнүн илимий иштери боюнча Москвада көп убакыт кармаларын жазып, андан нары катында мындай дептир: «...Кымбаттуу иним, канчалык зарыл жумуштарым болбосун, баардыгын жайлаштырып таштап, мен ушул катты жазууну туура таптым... Эгерде ушунда айтылгандар сизди кызыктырса, анда өз чыгармачылыгыңызга пайдаланууну суранам, анткени бул мен үчүн гана эмес, биздин айылдаштар үчүн гана эмес, биздин жалпы ишке, көпчүлүккө, өзгөчө жаштар үчүн керек го деп эсептеймин. Бул менин көп ойлордон келип чыккан пикирим. Бул менин эл алдында жүрөгүмдү сунуп тартуу кылган сырым, андыктан муну канчалык көп адам билсе, мен ошончолук бактылуу болом, ошончолук эл алдында ыйык парзымды аткарып, ошончолук менин да кетирген күнөөм кемийт... Эгерде жаза турган болсоңуз, мени уялат экен деп тартынбаңыз, эчтекесин жашырбай, ачыктан ачык жазыңыз...»

Мен ушул каттын негизинде мындан нары академик Сулайманованын өзүнүн атынан аңгемени уланткым келет.

* * *

...Бул иш 1924-жылы болгон. Ооба, мен жакшы билем, так ошол жылы...

Анда азыркы биздин айылыбыз турган жерде он-он беш түтүн жатакчылар болор эле. Анда мен он төрттөгү жетим кыз аталаш туугандардын колунда жүргөм. Ошол жылы күздө, малдуу-жандуулар кыштоого көчүп өткөндөн кийин, биздин айылга мен башта көрбөгөн, аскер шинель кийген чоочун жигит келди. Элден, жолдон оолак турган тоо боорундагы кичинекей кыргыз айылы үчүн бул өзүнчө бир чоң окуя болду. А дегенде аны – аскер башчылыкта жүрүп эми айылга чоң болуп келиптир дешти, кийин туруп – жок, кокуй, бул баягы эле темир жолго тентип кеткен Таштанбектин уулу Дүйшөн деген экен, өкүмөт аны солдаттан бошотуп, мугалим кылып жиберген имиш, мектеп ачып, бала окутат имиш дешти. Мектеп, окуу деген сөздөрдүн өздөрү эле биз үчүн анда анча да тааныш эмес, жаңы сөздөр. Бул айтылгандар чынбы, жалганбы, эмне болот, кандай болот деген арада, айыл ортосундагы дөбөчөгө эл жыйналып келсин деген кабар айтылып калды. «Ой, шумдугун кур, бул дагы кандай жыйналышы эле!» – деп, сүйлөгөн акем жаман атына минип, бастырып кеткенде, артынан ээрчип, башка балдар менен кошо мен да жүгүрүп бардым. Беш-алтоо аттуусу, калганы жөө турган кичинекей топтун ортосунда көөнө кара шинель кийген, бажырайган, кубакай жигит сүйлөп жаткан экен, биз жетип барган учурда, ээрде кыйшай тартып кулак салып турган атчандардын бири, анын сөзүн бөлүп жиберди:

– Эй, балам, – деди ал аптыга сүйлөп, балдырап. – Бу сенин ата-тегинди го билебиз: бизге окшогон кара таман. Анан сен кайдан жүрүп молдо болдун?

Дүйшөн артына кайрыла салып, жооп берди:

– Мен молдо эмесмин, аксакал. Мен комсомолмун. Азыркы убакытта кат тааныгандарды мугалим дешет. Мен аскерде жүрүп кат таанып келдим. Менин молдолук жайым ошондой.

– А-а, бали де.

– Аның жөн экен, – демиш болушту.

– Эмесе комсомол мени мугалимдикке дайындап, бала окуткун деп жиберди. Мектепти силердин жардамынар менен тээ төбөдө ээн турган жаман тамды ондоп ачалы деген такилип бар. Кандай дейсиңер, акылыңарды айткыла?

Баятан мышыкча сестейип, бир көзүн жумуп унчукпай ээрдин кашына өбөктөгөн Сатымкул кераяк, чырт түкүрүнүп сүйлөп койду:

– Аңызды коё тур, окуунун бизге кереги эмне? Дүйшөн кандай дээрин билбей, көзү аландай түштү.

– Баса, туура айтат! – деп бер жактагылар да жабыла козголо берди. – Биз, жер кетмендеп, жер менен эле оокат кылган дыйканбыз. А биздин балдар окуу окуп, эл сурап, өкмөт болот беле? Кой, айланайын, башыбызды катырба?..

Үндөр бастай түшкөндө, өнү бозоруп, дабышы калтыраган Дүйшөн элди айландыра карап:

– Силер балдарды окутууга каршысыңарбы? – деп сурады.

– А каршы болгонду сен зордойсунбу? Азыр элдин өз эрки, боштондукка чыкканбыз! – деди нары жактан бир үн.

¹ такилип – сунуш.

Шинелинин илгичтерин жула бере жаздап, Дүйшөн төш чөнтөгүнүн ичинен төрт бүктөлгөн кагазды сууруп чыкты да, аны колуна көрсөтө кармай кыйкырды:

– Силерге жер, суу бөлүп берген кеңеш өкмөтүнүн бала окутсун деп мөөрүн баскан ушул кагазына каршы чыгасынарбы? Кана, кеңеш өкмөтүнүн мыйзамына ким каршы, ким? – анын «ким» – деп кыйкырган сөзү бейпил жаткан күзгү абаны атылган октой жиреп, чак деп бөксөдөгү аска ташка тийгенсиди. Эч ким унчукпай баары тең тымтырс болушту. – Силер кедейсиңер, – деди Дүйшөн чарчагандай үнүн басаңдата сүйлөп, – биз өмүр бою эзилип, тепсенди болуп келген элбиз. Өкүмөт бизди эми көзү ачылсын, кат таанып, билимге жетилсин деп жатат. Мына, ошондуктан балдарды окутушуубуз керек!.. Дүйшөн деми кысталып сүйлөп бүткөндө, жана анын молдолук жайын сураган долдураган киши:

– Мейли эми, кылар ишиң болбосо, окутсаң окутарсың, – деп койду.

– Мен силерди жардам бергиле деп жатам. Тээ тиги байдан калган жаман аткананы ондойлу, көпүрө салыш керек, отун керек...

– Ой, жигит, коё турчу! – Сатымкул кераяк дагы да чырт түкүрүнүп, жумулган көзүн ымдап-ымдап алды. – Бу мектеп ачам деп кыйкырасың, үстүндө тонун жок, астында атың жок, айдап койгон жериң жок, көздөп алган малың жок, сен эмне жылкы тийип оокат кыласыңбы?

– Оокатым эптеп өтөр, өкүмөт мага маяна төлөйт.

– А мына ошондой де! – Сатымкул жыргандай ыржая күлүп, төшүн кайкайта ээрдин

кашынан өйдө боло берди.— Сөздүн аныгы эми чыкпадыбы. Сен ошол өкүмөттүн казынасы менен эле жумуштарыңды бүтөп, балдарды окутуп ал. Бизди болсо кыйнаба, өз ташпишибиз башыбыздан арылбай жүрөт.

Ушуну менен Сатымкул аттын башын бура тартып бастырып кетти. Анын артынан башкалар да тарап-тарап кетишти. Кагазын колуна кармаган бойдон турган жеринде селдейген Дүйшөн көпкө чейин ордуна козголбой турду.

Мен анын кебетесине көз айырбай карап калган экем, жанымдан бастырып бара жаткан экем:

— Ой, сен эмне кылып жүрөсүң бул жерде, тур үйгө саксайбай! — дегенде, балдардын артынан тызылдап жөнөдүм.— Тигини кара, ушулар да жыйындын четине келчү болуп алыптыр...

Эртеси күнү сууга барган жерибизден кеткен, күрөк, балта көтөргөн Дүйшөндүн суудан кечип өтүп, жогору дөбөдө турган жаман тамды көздөй кеткенин көрүп калдык. Ушундан баштап күнүгө эртең менен кара шинелчен Дүйшөндүн карааны өйдө бир өтүп, күн батарда ылдый бир түшүп турду. Кээде чоң тангак саман же куурай көтөрүп ташып жатты. Аны көргөндөр, айылда туруп, бул ким болду экен дегенчелик кылып, үзөңгүгө такандай калып, алакан астынан көз жүгүртүп кеп кылар эле:

— Ой, алдагы жондо отун көтөргөн Дүйшөн — мугалим эмеспи?

— Ооба, так ошол.

— А бечара, мугалим деген кызматың деле жырлаган жумуш эмес экен го...

— Анан эмей. Карачы, байдын токолунча жүк көтөрүп, отун алганын. Анан ушинтип жатып дегеле чоң сүйлөгөнүнө эмне бересиң!

– Колунда мөөр басылган кагазы бар да. Күчтүн баары ошондо...

Мугалимдин ал жерде эмне кылып жүргөнүн билүүгө кызыгып, бир күнү адырдан тезек терип келе жатып, үч-төрт кыз болуп кайрылып калдык. Бул жаман там башта бир байдын атканасы болгон. Кыш күрөөдө тууп калган бээлер кулундары менен ушунда багылып турган. Кенеш өкүмөтү чыгып, бай качып кеткен соң, аткана ээн калып, тегерегин коко-тикенек, эрмендер басып, киши каттабай калган болчу. Дүйшөн өгүнтөн бери тикенектердин баарын түбүнөн кетмендеп чаап, тамдын шалдырап жыгылып калган каалгасын кайра эптештирип, ураган жерлерин ондоп жүргөн экен.

300 Өзүбүздүн боюбуз менен тең болгон, тезек толо колтурмачтап таңылган чоң ала каптарды көтөрүп, биз ушул жерге дем алмакка отура калганда, үстү-башы ылай болуп, жеңдерин түрүнүп алган Дүйшөн тамдан чыга келди да, бизди көрүп, бетинин терин аарчый жылмая күлдү:

– Ии, кыздар, келгиле. Тезектен келе жата-сынарбы?

Биз уялганыбыздан унчукпай эле, бир бири-бизди карап, кап-каптын түбүндө отурган жери-бизден ооба дегенчелик баштарыбызды ийкеп койдук. Биздин уяндык жайыбызды дароо түшүнө койгон Дүйшөн, дагы да жылмая күлүп сүйлөдү.

– Келгениңер жакшы болбодубу, кыздар! Мына, мектебиңер даяр десек да болот. Азыр эле бир бурчуна меш өндүү бир нерсе куруп бүттүм. Көрдүнөрбү, мору да үстүнө чыгып турат. Эми кыштык отунубузду тамдын бир жагына жыйып салабыз да, жерге самандан калыңыраак

төшөп таштап, окууну баштай беребиз. Кандай, мектепке келесинерби, окугунар келеби?

Кыздардын ичинен чоңурагы эле мен элем, алар унчукпай жатканынан:

– Женем коё берсе келем, – дедим.

– А дурус. Коё бербегенде кармап калат беле. Атың ким сенин?

– Алтынай, – дедим мен, жыртык тиземди этегим менен жаба салып.

– Алтынай... жакшы экен. Сен чоңоюп калган эстүү кыз экенсин, – деди ал, мени эркелете жалооруп карап. – Эмесе, Алтынай, сен башка балдарды да мектепке окуйлу деп ээрчиткин, макулбу?

– Макул, аке.

– Мени ага деп жүргүлө. Мектептин ичин көргүнөр келеби? Кирип көргүлө, кыздар, коркпогула.

– Жок, биз кетебиз, кетебиз! – дешти кыздар.

– Мейлинер эмесе, окууга чогуу келгенде көрөрсүнөр, бара койгула. Мен күн баткыча отунга дагы бир сапар барып келе салайын, – деп, Дүйшөн орок, жибин алып, талаага басып кетти.

Ал кеткенде биз дагы каптарды көтөрүп алып жөнөп калдык. Мындайыраак чыкканда, менин башыма бир ой түштү да:

– Токтогула, кыздар, коё тургула, – дедим. – Мектепке отун керек экен, тезегибизди тапдын түбүнө төгүп кетели, ичкери киргизип алсын.

– Үйгө куру кол барабызбы анан, акылдуусун мунун!

– Кайра барып дагы терип келели.

– Койчу нары, күн кечкирип бара жатат, апарларыбыз урушат, – деп, кыздар мага карабай, каптарын бөжөндөтө көтөрүп чуркап кетишти.

Мен ошондо эмне үчүн анткенимди ушул күнгө чейин жакшы түшүнбөймүн. Кыздар менин сөзүмө көнбөй койгонуна намыстандымбы, же болбосо тырмактайымдан шорум кайнап, кагуу-силкүү жеп көзүм каткандыктан, мени башта көрбөгөн, билбеген адамдын жүрөгүмдү жылыта эркелете карап: «сен эстүү кыз экенсиң», — деп эки ооз сөз айтканы делебемди козгоп кеттиби, айталбаймын. Бирок азыр ойлоп-ойлоп отуруп, менин чыныгы тагдырым, менин азаптан-тозоктон өткөн таалайым ушул бир кап тезектен башталдыбы деп да кетем. Анткени так ушул күнү бул жоругумдун аягы эмне болот деп тартынбай бел байлап, өмүрүмдө биринчи жолу өзүм туура деп тапкан оюмду иштедим. Айтор, жолдошторум мени таштап кеткенден кийин, мен кайра жүгүрүп отуруп Дүйшөндүн мектебине келдим да, каптагы тезекти там түбүнө төгө салып, тызылдаган бойдон адырын, кокту-колотун аралап тезек терүүгө шашылдым.

Алда кандай зор эрдик көрсөткөндөй жүрөгүм алып учуп, адегенде бет алды эле чуркап кете бердим. Адыр үстүндө кылкылдаган күн ирени өчкөн күзгү чийлердин сыйда көкүлүнө жалын ойнотуп, боз топурак жерди кызыл-сур түскө боёп, бирөөгө кичинекей бир жакшылык кылганымдан дикилдеген жүрөгүмдө канчалык кубаныч бар экенин билгендей, менин тытык бешмантымдын күмүш топчуларына чагылыша, жүзүмдөн, мандайымдан эркелетип балкыган нур төгүп жатты. Биринчи жолу өз күчүмдү сезип, менин да колумдан бир нерсе келет экен го деген ой менен, көз көргөн жер, асман, шамалга кайрылып: «Билип койгула! Мен эми сөзсүз мектепте окуйм! Өзүм гана эмес, башка балдар-

ды да окууга ээрчитем!» – деп көңүлүм көтөрүлүп, сыймыктанып келе жаттым. Ушинтип жүгүрүп бара жатып, бир убакытта эсиме келе түштүм да, жерден тезек издей баштадым. Демейде жайнаган тезек азыр эмне үчүндүр табылбай жатты. Элендеген көзүмө тезектер анда-санда гана бир көрүнүп, караңгы түшкүчө кабым толбой калат экен го деп, ого бетер шашып, ансайын эсим чыкты. Айткандай эле, менин кабым ортолой электе күн батып, аңгыча болбой айлана да караңгылай баштады. Мындай ээн жерде жалгыз болуп көрбөгөн элем. Үн жок, жан жок чийлүү адырга түн канаты жайылып, мени бул жерде бир нерсе кармап калардай, капты ийниме арта таштап айылды көздөй жүгүрдүм. Коркконумдан бакырып ыйлагым келди, балким, ыйлап да жиберер элем, бирок Дүйшөндүн жанагы айтканы эсимден чыкпай ал мени көрүп тургансып, уялганымдан чымырканып, үн чыгарбай келе жаттым.

Ала-шала тер болуп үйгө жетип келгенимде, очок боюнда от жагып отурган жеңем өйдө тура калды. Жеңем урушчаак, начар аял эле.

– Сен кайда жүрөсүн, ыя? – деди ал жулунуп. Мен жооп кайтаргыча болбой, колумдагы капты жулуп алды:

– Караңгы түнгө чейин сандалып жүрүп тергеңиң ушубу? – Кыздар айтып койсо керек. – О, өлүккананды гана көрөйүн, шүмшүк, мектепте сенин эмнең бар экен! Мектептен айланат бекенсиң! – Жеңем менин кулагымды толгой кармап, желкеден нары койгулай баштады. – Ит жетим, көк жетим, томаяк! Бөрү баласы ит болбойт: элдин балдары үйгө ташыса, сен үйдөн ташыйсың! Экинчи ошол жакка басып көр: шый-

рагыңды ташка чагып, талпагыңды сыйрып, туз куям! Мектепчилин мунун!..

Мен сөз да, үн да кайтарбадым. Очоктун боюнда бүрүшүп, дабыш чыгарбай ыйлап отурдум. Бул акмак катындын урган-сокконуна ыйлабас элем, андайга бышып бүткөнмүн, менин ыйлаганым – женем мени эч убакта мектепке жибербесин түшүндүм.

Ушинтип ыйлап жатып, талпакка бүк жыгылган бойдон уктап калган экем, түшүмдө: караңгы түн каптаган ээн адырда тезек терип жүргөн экенмин, бир убакытта чийдин арасынан женем болуп ыржайган кара катын чыга калды да, мени көздөй атырылды. Капты көтөрүп качып жөнөдүм. Жүрөгүм оозума тыгылып, дем бербей, бутум чөпкө оролуп, кадамым арбыбайт. Кара катын артымдан жетип келип, мени жерге көтөрө чапты да, жулмалап тумчуктура баштады. Ал менин колумдан кап талашып жатты. «Бербейм, тезекти мектепке алып барам! Коё бер мени, коё бер!» – деп чыңырып жаттым.

Ушундан эки күндөн кийин, эртең менен айыл арасында иттер үрүп, кишилердин үндөрү угулуп калды. Көрсө Дүйшөн айылды үймө-үй кыдырып, балдарды окууга чогултуп жүргөн экен. Анда айыл көчө эмес, ар-ар жерден орношкон бозоргон котур там. Он чакты баланы тобу менен ээрчите жүргөн Дүйшөн тигил үйгө бир кирип, берки үйгө бир кирип аралап жүрдү. Биздин үй эң четте болор эле. Алкылдаган женем экөөбүз эшикте соку жанчып, акем темир жолдун базарына эгин алып барып сатам деп, короодо ороо ачып жаткан. Зылдай оор сокбилекти энтигип өйдө көтөргөндө, улам көзүмдүн кыюусун салып, Дүйшөндөр жакты карап жаттым.

Алар биздин үйгө жетпей кайрылып кетеби деген коркунучта болдум. Женем мени мектепке коё бербесине көзүм жетип эле турса да, алда эмнеден үмүттөнүп, эч болбосо, мугалим мында келип, менин бул жерде экенимди көрсө экен деп, чыдамсыздык менен күтүп, «келтирегөр, кудай, келтирегөр!» – деп кудайдан тиледим.

Дүйшөн менин мында экенимди биле койгон эмес чыгар, айтор, катары менен кыдырып, бизге да келип жетти.

– О, жене, иш илгери! Мына, бул балдар болуп баарыбыз конокко келдик! – деп Дүйшөн жайдары күлүп салам берди.

– Келгиле, – дегендей женем анын келишин жактырбай күңк этти. Акем болсо ороо казган жеринен башын да өйдө көтөргөн жок.

– Кана эмесе, бүгүн окуу башталат. Кызыңар нече жашта? – деп, Дүйшөн эшикте жаткан мала ташка отуруп, балдарды тизмелеген кагазын даярдады. Женем жооп кайтарбай, ачуусу менен сокбилекти күрс эткизе, аны ыкшап-ыкшап алды. Эми эмне болот деп ичимден кыпылдап, жаным жок. Дүйшөн мени карап, баягыдай жүрөгүмдү жылыта, күлүп койду:

– Алтынай, жашың канчада?

Мен коркуп унчуккан жокмун.

– Мунун жаш-пашын эмне кыласың? – деди алкына кайрылган женем. – Буга окшогон томайк куу жетим эмес, нанды «нана» деп жүргөн аталуу-энелүү эркелер да окубай жүрөт. Тетиги ээрчиткен балдарды эле окутуп ал, мында ишин болбосун.

Дүйшөн ордунан секирип тура келди. Өнү кумсарып, бүркүт канат каштары куушурула түштү:

– Бул эмне дегениңиз. Жетим деген кудайга жазыптырбы! Жетим кыздар окубасын деген закон бар бекен?

– Закун-пакунуң менен ишим жок.

– Байкап сүйлөнүз. Бул кыз сизге кереги жок болсо, кеңеш өкүматына керек! Жооп берип калып жүрбөнүз!

– Ой, сен каяктагы чоң элен? Багып жүргөн кызымды мен билемби, же жеринден ооп тип келген сен билесинби?

Бул иштин аягы эмне болуп бүтөрүн кудай билсин, тек ушул учурда ородон белчесинен болуп акем чыга калды. Ал аялынын үй башкарып, сөз баштаганын жактырчу эмес. Өзү турганда аны кынына киргизип, сабай турган. Бул жолу да анын ошол чорт мүнөзү кармады окшойт:

– Эй, катын! – деди ал, ородон чыга кыйкырып. – Сен качантан бери элди башкарып, биларман болуп кеткенсин. Көп сүйлөбөй ишинди кыл. Айда, Таштанбектин баласы, чатагыңды кой, алып кет кызды мектебине, окутасыңбы-чокутасыңбы, айда, чатагың керек эмес, алып кет...

– Муну мектепке талтандатып коюп, сокуну ким жанчып, жаргылчакты ким тартат экен! – деп жеңем дагы булкунду эле, акем анын оозун жып басты:

– Жап жаагыңды калжырабай! Дегеним деген, айттым бүттү!..

Мына, ушинтип жатып мен биринчи жолу мектепке бардым.

Ушундан тартып Дүйшөн күнүгө эртең менен айылды үймө-үй кыдырып, бизди мектепке алып барып жүрдү.

Биринчи күнү ал бизди жерде төшөлгөн саманга олтургузуп, колубузга бирден дептер, бирден калем, ар бирибизге атайлап жасалган кичинекей тактайдан берди да:

– Муну тизеңерге коюп, кат жазасыңар, – деди.

Анан дубал бооруна жармаштырып койгон сүрөттү көрсөтүп, – мына бул киши – Ленин! – деди. – Биз ушул кишинин айткан, көрсөткөн жолу менен окуйбуз...

Лениндин ошондогу сүрөтү бүт өмүрүмө эсимде калды. Кийин мен мындай сүрөттү эмне үчүндүр учурата алган жокмун. Ирени азыңкы Ленин ал сүрөттө жарадар колун мойнуна асып, артын жапыра кийген кепканын астынан мунайым карап, «Эчтеке эмес, балдар, силер да чоңоюп жетилесинер. О, силердин келечегинер, кандай сонун келечек!» – дегендей терен ойго берилип турган эле... Дүйшөн бул сүрөттү көптөн бери алып жүргөн болуш керек, кагазы эскирип, чет-чети жыртылып калган болучу. Мындан башка биздин мектепте төрт эле дубал бар болчу.

– Мен силерге, балдар, арип жазууну, сөз, сан жазууну үйрөтөм, – деди эле. – Өзүм эмнени билсем ошону окутам...

Айтканындай эле Дүйшөн билгенин аябай, ар бирибиздин үстүбүзгө үйрүлүп, калем кармоодон тарта үйрөтүп, биз укпаган саясы сөздөргө чейин түшүндүрүп, окутууга аракеттенип жатты. Азыр ойлосо, колунда кармаган алиппеси жок бул чала сабат, эки сөздү эптеп кошуп окуган жаш жигиттин, албетте, анда окутуунун тартиби, жол-жобосу жөнүндө эч кандай кабары да болгон эмес. Окутат деген ушул деп өз

билгениндей, өзүнүн оюна туура келгениндей окута берген. Бирок анын ак пейлинен кылган аракетин, менимче, талаага кеткен жок. Анткени ошондо биз үчүн, айылынын четине чыгып көрбөгөн тоо койнундагы кыргыз балдары үчүн, бул мектеп деп аталган туш-туш жыртыгынан шамал ышкырып, эшигинин жылчыктарынан тээ алыстагы ак карлуу тоо чокулары көрүнгөн ышталган котур тамда кулак угуп, көз көрбөгөн укмуштуу жаңы дүйнө ачылды. Биз ошондо эле Олуя-Ата, Ташкенттерден да чоң Москва деген Ленин жашаган шаар бар экенин, баш-аягы Таластын өрөөнүндөй деңиздерде тоодой болгон кемелер сүзүп жүргөнүн, чыракка жаккан май жердин астынан чыга турганын билгенбиз. Эл байып, турмуш оңолгондо биздин мектеп столдор коюлган чоң ак там болоруна биз ошондо эле ишенгенбиз.

Анча-мынча арип тааныгандан кийин, «ат», «таканы» жазалбай жатып, кат жүзүндө биздин биринчи оозанган сөзүбүз – Ленин болгон. Биздин саясы алиппебиз: «бай», «кедей», «батрак», «кеңеш» деген сөздөрдөн түзүлгөн. Ушунун баарын бизге Дүйшөн колунан келишинче үйрөтүп, түшүндүрүп, окутуп жатты.

Дүйшөн атасы менен кошо темир жолдо иштеп жүрүп, Михаил Семенович деген карыя мугалимдин колунда эки кыш окуп жүргөнүн, аскерге баргандагысын, актар менен согушкандагысын кызыгып угар элек. Ал эми Ленин тууралуу Дүйшөн өз көзү менен көрүп келгендей сүйлөр эле. Эгерде анча-мынчасы ооздон-оозго өткөн элдик жомок болсо да, биз үчүн анын баары сүттөн ак чындык болчу. Биз эч бир күмөн санабай туруп кээде сурап калар элек: «Агай,

Ленинге салам бергенде кол кармаштыңыз беле?» Анда биздин мугалим башын чайкап: «Жок, балдар, жүз көрүшүп жолуга албадым», — деп ошого өкүнүп, үшкүрө турган.

Ал ар бир айдын аягында «волуска»¹ барам деп жөө кетип эки-үч күн жол жүрүп келчү. Ушул арада биз аны кадимкидей сагынып калар элек. Жанымдан артык бир тууганым келердей, жеңеме байкатпай, улам-улам төмөн жактан жол карап, мугалимдин куржун көтөргөн карааны кайсы жерден көрүнөр экен, жайдары мүнөз күлкүсүнө качан тоюп, жүрөгүмдү жылыта караган көздөрүн качан көрөр экем деп чыйпылдап күтөр элем.

Дүйшөн окуткан он чакты балдар-кыздардын ичинен чонураагы эле мен болчумун. Балким, ошондуктан сабакты дурусураак билгени да мен элем. Бирок ал гана эмес, мугалимдин ар бир айткан сөзүн, көрсөткөн арип, жазууларын мен ыйык түрдө көңүлүмө алып, бүт ыкласым салып үйрөнө турганмын. Мен үчүн андан чон, андан артык жумуш болгон эмес. Дүйшөндүн берген дептерин аяп, кай жерде жүрбөйүн, ороктун учу менен жерге чийип, дубал боорлоруна, кар үстүнө арип салып, сөз жазып окугам. Өз көңүлүмдө мен үчүн Дүйшөндөн жакшы, андан билимдүү киши болгон эмес.

Бул арада антип-минтип жатып, кыш да кирip келди. Суук түшкүчө дөбөнүн этегинде аккан таштак сууну кол кармашып кечип жүрдүк. Кийин шыйрак какшап, майда балдар чыдагы-

¹ в о л у с — волость (уезддин бир бөлүгү болуп эсептелген эскиче административдик-территориялык бөлүнүш, азыркыча район).

сыз болгондо, Дүйшөн аларды бирин жонуна мингизип, бирин колуна көтөрүп өтүп жүрдү.

Кишилердин ошондо караңгылыгыбы, түшүнбөстүгүбү, Дүйшөндүн мунусун шылдындап күлүшө турган. Өзгөчө кыштоодогу малдуулар тегирименге ун салдырганы келгенде, жайма каптарды астыларына салып алып, чоң сары тон, түлкү тебетей кийип, куйругу чорт түйүлгөн семиз аттарды алчаңдата, ичкен бозосун карт кечирип:

– Э, ботом, бул бирин көтөрүп, бирин аркалап, балапан ээрчиткен күрптөй болгон неме ким өзү? – деп, камчысын түртө өтөр эле. Анда экинчиси темине берип:

– Атаңдын көрү, аял болсо токолдукка ала турган экен го! – деп, туяктын астынан данкан таштап, каткырган бойдон кетишер эле.

310 Ошондо тигилердин айтканына ыйлап жиберчүдөй ар бирине ичим күйүп, күчүм жетсе аларды тизгинден алып: «Биздин мугалимден айланып кеткиле. Силер уятсыз, акмак кишилерсинер!» – деп, бетке кыйкырсам го дегендей ызалана турганмын. Бирок Дүйшөндүн буга арданганын көрө албадым. Ал мындайды укмак сан болуп, сабырын салып, бизди башка сөзгө алаксытып койчу.

Көпүрө салууга жыгач жок, аттамчыктар коёлу деген акыл менен, бир күнү майда балдарды үйгө узатып жиберип, Дүйшөн экөөбүз сууга таш жыйнап, таштын үстүнө чым коюп ишке кириштик.

Азыр ойлоп карасам, ошондо айылдагылар эле эки жыгач таштап бүтүрүп койчу жумуш, бирок анда окуунун мааниси эмне экенин билбеген эл. Дүйшөндү анчейин бир кыларга иши

жок апендидей көрүшүп, чыдасан окут, болбосо тим кой дегендей, ат кечкен жерге көпүрө салып көрбөгөн немелер өздөрүнө кереги жок болгон соң, биздин жайыбызды көңүлүнө да илишпептир. Бирок бир нерсени ойлонушса болмок эле: эмне үчүн ушунча азап жеп, шылдың болуп, бирөөдөн артык болбосо, эч жери кем эмес, ушул жаш жигит колунан келген баардык аракетин кылып, элдин балдарын окутуп жүрдү экен?

Биз аттамчык салып жатканда кар жаап калган болчу. Сайсөөктөн өтүп төбөгө чейин какшаткан муздак сууда казандай таштарды көтөргөн Дүйшөн кандай чыдап жүргөнүн билбейм, бир убакытта тиземдин астында тарамыш түйүлүп, же үн чыгаралбай, же өйдө болалбай көзүм бозоруп жыгылганы калган экем, Дүйшөн мени көрө салып, колундагы ташын ыргытып жиберип, мени көтөрүп жээкке жүгүрүп чыкты. Жерде жаткан шинелине отургузуп, түйүлгөн тарамышты укалап, көгөргөн буттарымды жылуулап кымтыды.

– Кой, Алтынай садагасы, мен өзүм эле бүтүрөм азыр, отура бер.

Аттамчыктарды эптеп коюп бүткөндөн кийин, өтүгүн кийип жатып, Дүйшөн менин үрпөйгөн түрүмдү көрүп, жалооруп күлүп койду:

– Жылыдыңбы, Алтынай! Анан туруп: – Баягыда тезекти сен төгүп кеттин белең? – деди.

– Ооба, – дедим мен.

«Мен да ошондой ойлодум эле», – дегендей, Дүйшөн ууртунан күлмүндөп койду. Ошол болор-болбос нерсени унутпай, эсине ала жүргөнүнө, мен ичимден абдан ыраазы болуп, төбөм көккө жеткендей кубандым. Эки бетим ысып

дуулдап кетти. Дүйшөн менин сүйүнгөнүмдү сизди окшойт:

– Жайнаган көзүңдөн айланайын, – деди ал мени эркелете. – Окууга дегеле дилгирсиң. Кап, колумдан келсе, сени чоң шаарга окутсам э-э! Кандай киши болор элең! – деди да, өйдө туруп, шыргалан агыза булдураган көк-кашка суунун жээгинде, азыр да көз алдымда, эки колун желкесине алып, көкүрөгүн кере, тээ кыялап көчүп бара жаткан ала булут, ак булутка тигилип ойлонуп турду. Эмне ойлонду экен ошондо? Же кыялында мени чындап эле чоң шаарга алып барып окутуп койду бекен? «Ай-и-и, кудай, Дүйшөн менин бир тууган агам болуп калсачы. Мойнуна асылып эркелеп, көзүмдү жумуп бекем-бекем кучактап, баардык жакшы сөздөрүмдү кулагына шыбырап айтсам!» – деп тиледим эле ошондо.

Биз анын билиминен да мурун, менимче, ушундай адамгерчилигин, биз үчүн болгон илгери үмүт жакшы тилегин, бала болсок да, баалап, урматтай турганбыз. Антпесе бизди тизеден кар кечип, кычыраган аязда, борошодо жетелешип айылдан алыс турган мектепке барасыңар деп, жаман тамда көк муштумдай көгөрүп отуруп сабак окуйсуң деп зордогон эч ким жок. Бети-башыбыз кыроо болуп кетсе да чыдап, улам кезектешип, бирибиз мешке от жагып, буту-колду жылытып жатканда, калганыбыз баш тартпай Дүйшөндүн айтканын угуп, көрсөткөнүн үйрөнүп окуп отурчубуз.

Мына, ушундай ызгаардуу күндөрдүн биринде, кийин ойлосо м январдын аяк чени экен, Дүйшөн бизди адатынча мектепке ээрчитип чыкты. Бул жолу ал эч бир унчукпай, сүйлөбөй,

сустайган каштарынын астынан бүркөлө карап, кубакай жүзү карарган темир өңдөнүп келе жатты. Мугалимибиздин мындай болгонун эч бир көргөн эмес элек. Алда кандай жамандык болуп кеттиби дегендей ыйба менен биз дагы, демейде чурулдап ойной кетчү балдар сестейип калдык. Калың кар түшкөндө Дүйшөн дайым өзү жол баштап, анын артынан мен, анан башка кичирээк балдар чыйырга түшчү. Бул жолу да дөбөгө жеткенде Дүйшөн алдыга чыгып чыйыр салды. Кээде адамдын аркасынан карап да ичтегисин билүүгө болот. Башына каран күн түшкөндөй энкейип, бутун сүйрөп, кыйналып келе жатты. Ошондогу бир көрүнүш али да эсимде: кара шинелинин астынан далысы уркуюп, башын салаңдаткан Дүйшөндүн жону, андан өйдө – Дүйшөндүн энкейген жону сыяктуу дөбөнүн өркөчтөнгөн шамалдуу күрткүлөрү, андан да өйдө – бопбоз асман, салаңдаган жалгыз кара булут.

Мектепке кирип келгенден кийин, Дүйшөн күндөгүдөй от жаккан да жок.

– Өйдө тургула, балдар, – деди. – Тумак, тебейнерди башыңардан алгыла. – Өзү да шапкесин башынан жулуп алды. Биз эмне болуп кетти деп түшүнгүчө болбой, Дүйшөн кардыккан, мүдүрүлгөн үн менен:

– Биздин Ленин атабыз дүйнөдөн кайтыптыр, балдар, – деп угузду. – Азыр бүткүл жерде адам баласы аза күтүп турганда, силер да ордунардан козголбой, үн чыгарбай, тикенерден тик туруп, мына бул сүрөттү карап тургула. Эсиңерде калсын бул күн.

Там ичи көчкү баскандай жым-жырт боло түштү. Сыртта уюлгуган шамал туш-туш тешиктен кар учуруп, ар бир кардын «шырп-шырп»

этип тоголонуп түшүп жатканы угулуп турду. Шаар-шаары менен, аймак-аймагы менен кара чүмкөнүп, жер солкулдата иштеген заводдор токтоп, талаа жаңырта жүгүрүп бара жаткан поезддер токтоп, басып бара жаткан эл токтоп, дүйнө аза күткөн күнү, эч кимге бейкапар, мектеп деп аталган жалгыз жаман кепеде мугалимибиз баш болуп, демибизди ичибизге катып, биз дагы, калың элдин кичинекей учкунунун учкуну, көңүлүбүздө Ленин менен эң жакын күйөрманы болуп коштошуп жаттык. Ал эми биздин Ленин болсо баягысындагыдай эле: сакал-муругу өскүлөн азынкы кебетесинде, жарадар колун мойнуна асып, артына жапыра кийген кепканын астынан бизди мунайым тиктеп: «Эчтеке эмес, балдар, силер да чоңоюп жетилесиңер. О, силердин келечегиңер, кандай сонун келечек!» – дегендей, алыска ой жүгүртүп, бизди тирүү кишидей карап турду.

Дүйшөндүн эки көзүнөн аккан жаш жүзүнөн мөл-түлдөп сарыгып жатты. Бир оокумдан кийин ал жашын аарчыды да, бизди карап алып:

– Мен бүгүн волуска кетем, балдар. Мен анда барып, партияга өтүүгө арыз берем. Мен үч күн өтүп, төртүнчү күнү кайра келем, – деди.

Ошол үч күн табийгаттын эң ачуу, эң каардуу күнү болдубу бейм. Көзү өткөн улуу кишинин жер үстүндө орду толбой, жаратылыш арман күүсүн бороонго берип, өксүгөнүн ышкырган шамалга берип, ичи ачышканын чоктой тийген аязга берип жарга урунуп, ташка урунуп эч бир тынчтаналбай чамына берди.

Биздин айылдын котур тамдары тигинден, мындан жүлүндөй түтүн булатып, буюккан улуу тоонун этегинде эл чээнге кирип кеткенсип,

сыртка башбаккан кишикара жок. Жан жакада карышкыр күчөп, көздөлбөй калган мал-пулду күндүз эле тартып кетчү болду. Айрыкча түн кирери менен карышкырлар айыл аралата келип, тишине тиер эчтеке табалбай, таң аткыча айланчыктап улуп жүрүштү.

Мугалимибиз качан келет деп, бул суукта үстүндө тону жок кантип келер экен деп коркуп жаттым. Дүйшөн келер күнү жүрөгүм эле өйкөлүп сыздай берди. Ал келем деген болжолунда келбей койчу эмес. Кайта-кайта эшикке чыгып, карааны көрүнөр бекен деп жол карайм: ээн жаткан карлуу талаада эч бир көзгө көрүнгөн жан жок. «Алда-а, кудай-ай, кечке калбай эртерээк эле келсечи! Карааныңдан айланайын агайым, кайда жүрөт болду экен, бул маалда?» – деп ичимден кейип, жеңеме көрсөтпөй, кээде ыйлап-ыйлап да алдым.

– Ай, селсаяк, сен бүгүн эшикти тындырасыңбы? Отур алдагы ордуна, жибинди ийри. Балдарды үшүтмөк болдун! – деп жеңем мени сыртка чыгарбай отургузуп койду.

Кечке жуук болгондо Дүйшөндүн же келген, же келбегенин билалбай айлам кетти. Ийикти эптеп эле толгоп, жибим кайра-кайра үзүлө берди.

– Сен бүгүн эмне болгонсун? Өлөрүнө көрүнгөнбү? – Жеңем мени акшыя карап, кыжырланып жатты. – Тур, андан көрө Сайкал кемпирдин ала кабын жеткирип бер, – деди.

Муну укканда мен ордумдан ыргып турдум, анткени Дүйшөн ошол Сайкал кемпирдин үйүндө жүрчү. Абышкасы Картаңбай, кемпири Сайкал дегендердин мага таякелик жайы боло турган. Башта мен алардын үйүнө барып, кезек-кезек

жатып да калчумун. Жеңем ушуну эсине алдыбы, же кандай кудай жалгаганын билбейм, капты колума берип жатып:

– Сен бүгүн көкөйүмө аябай тийдиң. Жаткырса, Сайкалдыкына эле түнөп кел. Тур, көзүмө көрүнбө, – деди.

Бирде тына калып, опурула-опурула соккон шамал, дем окуган бакшыдай, ысып чыккан бетиме кар чачып, аптыктырды. Капты колтугума кысып алып, атчан сала кеткен чыйыр менен айылдын аркы башына, «келди бекен» деп, кыпылдап жүгүрүп бара жаттым.

Келсем, жок, келбептир. Мен шалдайып туруп калганда Сайкалдын эси чыгып кетти:

– И, мынча эмне жүгүрдүң? Аманчылыкпы?

– Жөн эле. Кабыңарды алып келдим. Бүгүн силердикине жатып кетейинби, тайеже?

– Жатагой, жаман чүрпөм. Күздөн бери каттабай койдун го. Отко отур!

– Эт сал, кызыма, кемпир. Дүйшөндүн да келер маалы болуп калды. Жете келер, ат-көлүк аман болсо, – деди нары жактан күүгүм жарыкты шыкаалап, кийиз чокой үйрүп отурган Картаңбай.

Антип-минткенче инир чалган терезелер караңгылап, түн да кирип келди. Күзөттө турган жүрөгүм айыл арасында ит үрүп, үн чыккан сайын үркүй берип, тамакка да табитим чаппады.

Аны-муну божураган Сайкал күн кечкиртип, эл жатып, түн ортосуна кетти. Күтө берип чарчаган соң:

– Кой эми, кемпир, төшөк сал. Бүгүн келбей калды го. Өкмөттүн амирин билип болобу, дагы бир жумушу чыгып, кармалып калган го, – деп, Картаңбай жатууга камына кетти.

Мага төшөктү мештин артына бурчка салып беришти. Уктай албадым. Чал кайта-кайта күрс-күрс жөтөлүп, келме келтиргендей алда эмнелерди ичинен шыбырап, кудайлап жатты. Бир кезде эсине бир нерсе түштүбү, өзүнчө сүйлөнүп койдү: «Жаман тору кантти экен, калаада оной менен жем-чөп да табыла койчу эмес эле...» Ал ушинтип жатып тынганда, шамал күчөдү. Тамдын сыртынан күдүрөкөй кол сыйпалагандай, шыпты антара урунган шамал, шабур-шубур этип терезеден тырманып жатты.

Менин өз оюмда Дүйшөн бүгүн сөзсүз келе тургандай болуп, ээн талаа боз жолдо кантти экен деп, санаам тынбады. Ушинтип жатып көзүм илинип кетсе керек, бир убакытта, адамдын тула бою дүркүрөгөндөй жерден ала-сала өйдө созолоно кеткен улуган дабыш чыкты. Карышкыр. Бирөө-жарым да эмес, бир топ көрүнөт. Туш-туштан үн алышып, улуп-уншуп күчөштү. Бирде алыстап, бирде жакындап, шамал аралаша айыл четине канкылдап келгендей сезилип жатты.

– Бороон чакырып жатышат го! – деди шыбыраган кемпир. Чал унчуккан жок. Бир аз тыншай түшүп, чочугандай өйдө тура калды:

– Жок, кемпир, булар соо эмес. Бирөөнү кууп келе жатышат. Адамбы, жылкыбы, айтор, камап айландырып калышты. Булар соо эмес. Кудай сакта, айланайын кудай, биздин Дүйшөн болуп жүрбөсүн, ал эчтекени байкачы эмес эле. – Картаңбай карангыда калдаңдап тонун кие турду. – Чырак, чырак жак, кокуй. Кудай.

Эсим чыгып калтырап мен да, кемпир да шашылып өйдө турдук. Кемпир далбастап чырак жаккандын ортосунда, жаалап үрүп-улуп кел-

ген карышкырлар бир кезде жым болуп эле тынчтана калды.

– Жайлады иттер, жыкты! – деген бойдон чал таягын ала сыртка атырылды эле, ангыча болбой иттер безелене үрүп, карды кычырата жүгүрүп келген бирөө эшикти карс-карс койгулап жиберди.

Аяздуу бубакка аралашып, бетинде каны жок, купкуу Дүйшөн энтигип келип, каалгага жөлөнүп туруп калганда, көзүм караңгылап:

– Аксарбашыл, аксарбашыл! Сен белең, катыгүн! Айланайын баабедин! – деген чал-кемпирдин үндөрүн эле угуп калдым.

– Мылтык барбы, Каке! – деп Дүйшөн кайра жулунду.

– Жок, кокуй мылтык жок! Кой, кокуй! кой! – Чал-кемпир эки жагынан асылып чуркурап калышты.

– Эмне бар? Бакан барбы?

– Эчтеме жок, чыкпа. Бизди ушул жерге өлтүрүп эле чыкпасаң, чыкпайсын!

Өзүмдөн өзүм муунум бошоп, алсырап, нес болгон өндүү мен унчукпай кайра төшөккө жаттым.

– Айылга жеткирбей камашпадыбы, – Дүйшөн, үшкүрө тартып, камчыны тигиндей ыргытты. – Ат жолдон эле чаалыгып келе жаткан, тигилер кууп калганда берки тумшукка жетпей соруруп жыгылды. Ошол жерден эле басып калышты.

– Кудайдын кудурети, мейли, ат болбосо сени да узатпайт болчу, кокуй! Аксарбашыл, айланайын баабедин. Кой, эми, чечинип коломтого жылын, отур, өтүгүндү тартайын, – деп эле бечара Картанбай сүйүнүп калгандап жатты. –

Шорпо-шиленинди жылытагой, кемпирим. Кудай сактабадыбы!..

Алар отко жакындап отурганда, Картаңбай женилдене үшкүрүп койду:

– Болору го болду. Мынча эмне кеч чыктың?

– Райкомдун жыйналышы кеч бүттү, Каке, партияга өтүп келдим.

– Анын го жакшы. Анан эртең күндүз эле келсен болбойт беле? Же сени мылтыктап желкеге айдаган киши болбосо..

– Мен бүгүн келем деп балдарга убада бердим эле, – деди Дүйшөн. – Эртең сабак башташым керек.

– Ок, балдарың бамыран калсын! – деп, чочуган Картаңбайдын жаны чыгып кетти. – Эй, тобо! Балдарга убада бердим дейт тура! А майып болуп калсаң эмне болор эле, ойлойсунбу?

– Эчтеке эмес, Каке, менин ишим, кызматым ушул. Андан көрө башканы айтыңыз: демейде жөө барып келчү элем, бул жолу сизди жалгыз атыңыздан ажыратып койдум, Каке...

– О, аты менен жерге кирсин! – Башыңдан айлансын! – деп жиберди Картаңбай. Ушул жашка жетип, аты жок эле жүргөм. Кеп эмес. Кагылайын кеңеш турганда дагы да аттуу болормун.

– Ошону айт, абышка, – деди нары жактан ыйламсыраган Сайкал. – Аты садага кетсин... Тамакты ысыгында ичегой, балам...

Сүйлөөлөр бир аз токтой түштү да, Картаңбай коломтого чок шилеп жатып ойлуу айтты:

– Эстүү, акылдуу эле жигитсин. Балдарды окутам деп жаныңды сайып жүрөсүн. Мен ушуга түшүнбөйм. Мынча эмне кордук тарттың? Андан көрө бирөөгө жалданып кой кайтарсаң, оокатын тың өтөр эле го...

– Каке, туугандык жайыбыз да бар, мага күйүп айтып жаткандырсыз. Мына ушул жаш балдар кийин сизге окшоп окуунун, билимдин кереги эмне деп түшүнбөй калса, анда сиз кагылайын деген кеңештин иши алга баспай калат. Мен үчүн бул кордук эмес, Каке, колумдан келсе балдарга дагы да көбүрөөк билим берсем, арманым болбос эле, Ленин да айтып кетпедиби бул тууралуу...

– Ленин демекчи, – деп Картанбай бир паска унчукпай калды. – Ушинтип жүрүп Ленинди тирилтип алсаң кана! Же сенден башка эл күйбөйт дейсинби? Кабыргабыз сөгүлүп, биздин да жүрөгүбүз түтөп жатат. Дини буруу болсо да, саясатына туура келеби жокпу, күнүгө беш убак келме келтирип жүрөм. Анан туруп ойлойм да, Дүйшөн, биз канчалык күйүп бышпайлы, ушул кишини жоктоп деле алалбайбыз. Мисалы, жер үстүндө от кандай өчпөс болсо, суу кандай соолубас болсо, аба кандай түгөнбөс болсо, эл кандай арылбас болсо, так ошондой кенч киши го дейм, өзүмдүн жаман акылымда.

– Акылыңыздан айланайын, Каке, – деди Дүйшөн. – Сөзүңүздүн калети жок: мына көзү өттү эле, баскан, турганыбыз баары эле Ленин менен болуп жатпайбы, Каке...

Алар ушинтип сүйлөшүп жатканда, адегенде түштөгүдөй болуп, дале Дүйшөндүн аман кайтканына ишене бербегендей, эсима келалбай жаттым. Анан бир кезде жан жыргаткан укмуштуу кубаныч ташкындаган селдей каптап, демимди аптыктырды да, сүйүнгөнүмө чыдабай жашымды төгүп, өксүп-өксүп ыйлап жибердим. Адам минтип кубанып көргөн эмес чыгар. Мен

үчүн ошол учурда үстүмдө турган кемпир-чалдын жаман тамы да жок, сыртта борошологон түн да жок, айылдын этегинде Картаңбайдын жалгыз атын тытып жаткан карышкырлар да жок, акылым, жүрөгүм, денем сезген – жалан гана көкөлөгөн асман сыяктуу чексиз, өлчөмсүз кубаныч. Ыйлаганым угулуп калбасын деп, чүмкөнүп оозумду бастым – жашыралбадым.

– Ой, бул ким бышактаган? – деди Дүйшөн.

– Алтынай эле, эси чыгып ыйлап жатат, – деди Сайкал.

– Алтынай? – Дүйшөн ордуна ыргып туруп, менин баш жагыма келип, тизелеп отура калды. – Э, Алтынай, сага эмне болду, эмнеге ыйлап жатасын? Айтчы?

Мен эркеп, ого бетер шолоктоп тескери карап кеттим.

– Айланайын, жайнаган көзүндөн секет болоюн, садагаң кетейин! – деп Дүйшөн мени көтөрүп алып, өйдө турду. – Эмне болду сага, чопчоң эле кызсын, мынча эмне? Бери карачы...

Дүйшөндүн мойнун кучактап, ансайын солкулдап, мойну-башын суу кылып, эч бир ыйымды токтото алсамчы.

– Кокуй, мунун жүрөгү түшүп калган го! Кемпир, апаптап кой, бол! – деп Картаңбай да тура келди.

Болкулдаган Сайкал бетиме суу бүркүп, апаптап, баары тең убараланып жатышты. Ошондо менин жүрөгүм түшпөй эле, мен кандай бактылуу экенимди билишсе го! Айтып берүүгө чамам жок, тил да жетпейт.

Мен тынчтанып уктап кеткиче, Дүйшөн чекемди сылап, жанымда отурду.

* * *

Кыш ооп, жаз да келди. Нымдуу жердин саан сүт жыттанган жылуу эпкинин айдап, казактын даркан талаасынан, көзгө илешпеген зор дайрадай каалгып, көктөм жели жетип келгенде, тоо койнунда ак кар, көк муз ыдырап, таш омкоруп, аң жыртып, жаз шаңын ырдаган кыян суулар жон-жондон кулап түштү.

Менин алгачкы беш көкүл жаштык чагымдын биринчи жазы ушул болду бекен...

Жаздын көркү жылдагыдан башкачарактай туюлгансып, бөтөнчө биздин мектеп турган дөбөнүн үстүнө терebelдин чар тарабы кең ачыла берди. Жогор жагы кырданган, көгала зоокалуу тоолордон баштап, жер кулачын кере, өйдөтөн төмөн боюн токтото албай жүгүрүп бара жаткан сымал көз чабытың канча жетсе ошончо, — жибиген, тыноо алып ойгонгон көгүлтүр булоолуу талаа, талаа артынан талаа, учу көрүнбөгөн жылтылдаган суулар. Абаны солкулдата кишинеген жылкынын үнү алда кайдан созолон угулуп, асманда, күмүштөнгөн күрпөн булуттарды аралап, желе тарткан турналар, жүрөк чымырата опкоолжугуп, жер менен көктөн үн алышып, белгисиз алыс тарапка жол жүрүүгө чакырып жатышты...

Жаз келгенге күлкүбүз көбөйүп, оюнубуз көбөйүп, мектептен чыккандан айылга чейин кубалашып келчү болдук. Муну байкаган жеңем ичи тарыгандай, жактырбай сүйлөнүп жүрдү:

— Ай, шүмшүк, бой жеткенинди билбей сен эмнеңе далактайсың. Элдин мындай кыздары эбак эле эрге чыгып, жек-жаат таап берип жатышат. Сен болсоң мектеп деген кургурду таап

алдын... Карап тур, сенин көзүңдү гана тазала-
басамбы...

Башынан кыртышы сүйбөгөн женемдин бул айткандарын айтыла жүрчү сөзү да дегенчелик кылып, анча деле капарыма ала бербедим. Анан калса бой жетти дегендей: азырак боюм өсө түшкөнү гана болбосо, мен, Дүйшөн айткандай, баягы эле сексегей саргыл кыз эмесминби? О, чындап бой жеткендеби, мен кандай сулуу кыз болор экем! «Мандайын ачык, Алтынай, жылдыздуусун», – деп Дүйшөн айтып жүрбөйбү.

Бир күнү мектептен келсем, биздин үйдө эки чоочун ат байланып туруптур. Ээр токум, жабдыгын караганда – тоодон келгендер болуу керек. Базарлап нары өтүп, бери өткөндө кээде тие кетишчү.

Жеңемдин өзгөчө шынкылдаган күлкүсү босогодон эле угула берди: «Ай, жээн бала, көп кетти деп ичин ачышпай эле койсун, тааженеңдин баркын колго тийгенде билерсин! Өзүн көрөсүң го! Хи-хи-хи!..» Ушуга карп-күрп үйгө кирип келгенимде сөздөр тыйыла түштү. Төрдө кызара бөртүп отурган булкуйган жоон киши, казандай түлкү тебетейинин астынан мени жалт карап алып, тамагын жасап мурчуя, жөтөлүмүш болуп койду.

– И-и, кызыке, келегой, секет! – деп женем жароокерлене кайрылды.

Акем менен дагы бир киши, үргүлөгөндөй баштарын шылкылдатып, «туз көзүр!» – деп, карта ойноп отурушкан экен. Булар арак ичип, тамак жеп отурушуптур.

– Эшиктеги шорподон куюп ичегой, садагасы, – деди. Жеңемдин минтип калптан-калп жароокерленгени мага жаккан жок. Мунусу кан-

дай деп, ичимден санаркай түштүм. Бир топтон соң тигилерди аттандырып жиберип, мени кайра: «шүмшүк, томаяк» – деп киргенден кийин ии, жана тимеле мас болгон го деп, көңүлүм тынды.

Ушундан көп узабай, биздикине кандайдыр бир жумушу менен Сайкал кемпир келе калды эле, анда да, сыртта жүрүп, анын чочуганын угуп калдым: «О, койчу нары, ботом! Убалына каласын!» Жеңем экөө айтыша түшкөндөй болуп, бир убакытта, кемпир эшикке чыгып бара жатып, мени ачуулуу, аялуу карап алып, жолго түштү. Бул эмнеси деп Сайкал энеме таарынып да калдым.

Эртеси күнү мектепке Дүйшөндүн сабыры суз тартып, сыр алдырбайын дегени менен, алда эмнеге бушайман болуп жатты. Ал мени тик кароодон жалтангансып, кабагын ачпай, бүркөлө берди.

Сабактан таркаганда, балдар менен ээрчишип бара жаткан жеримден, Дүйшөн мени токтотуп алды.

– Коё тур, Алтынай, – ал менин жаныма басып келди да, чачымдан сылап туруп айтты: – Сен эми үйүнө барбайсың, Алтынай, түшүндүңбү?

Жүрөгүм шуу этип, өгүнтөн берки сөздөрдү мен ошондо гана түшүндүм...

– Жообун мен өзүм берем, – деди Дүйшөн. – Биздикинде жүрөсүң. Жанымдан алыс чыкпа, уктунбу?

Сүлдөрүм өчүп кетсе керек, Дүйшөн ээгимден өйдө көтөрүп, мени жүзүнө тик каратты:

– Коркпо, Алтынай! – деди ал, адатынча жайдары күлүмсүрөп. – Мен турганда эчтекеден коркпо. Мурдагыдай эле сабагыңды окуп, ой-

324

ноп-күлүп жүрө бер... Коркок жаның бар эле... баса! – деп, эсине бир нерсе түшкөндөй каткырып күлүп жиберди. – Сага айтам деп унутуп жүрөм. Баягында, эсинде барбы, Какем таңазандан туруп алып, сага дем окутат элем деп Жайнактын бүбү кемпирин ээрчитип келиптир. «Бүбүгө барсаң, бүк дейт, бакшыга барсаң, бак дейт – бир кара жандык тап дейт!» – деп, кууп жибердим. Сен уктап жаткансың. Кереги эмне бизге бүбү-бакшынын, туурабы? Мени уят кылып койдун, деп, Какем бир базарча ондуу сүйлөшпөй, таарынып да жүрдү... Анткени менен кемпир экөө сонун кишилер да. Жүр эми кеттик, – деп, Дүйшөн мени ээрчитип алып кетти.

Дүйшөндүн айтканындай эле болоюн дегеним менен, ушул сааттан тартып менин башыма оор күн түштү. Акелерим чындаса мени сабап отуруп алып кетсе да, ким эмне дейт эле анда. Түнү менен көз ирмебей, Картанбайлардын үйүндө жатып минут сайын коркунучту күтүүдө болдум.

Албетте, Дүйшөн өзү да менин бул абалымды жакшы билип жатты. Мүмкүн, менин көңүлүмдү көтөрөйүн деген ой менен, ал ушунун эртесинде мектепке эки жаш терекче алып барды. Окуу бүткөндөн кийин Дүйшөн мени колумдан жетелеп:

– Экөөбүз азыр бир иш кылабыз, Алтынай, – деди, өзүнчө сүйүнгөндөй мени күлө карап. – Мына бул теректерди мен сага арнап алып келдим. Ушулар жетилип чоңойгончо, сен дагы жетилип, жакшы киши болуп, көктөп бүрдөйсүн. Менин баамымда сен чоң окумуштуу адам болосун. Айтты-айтпады дээрсин, сенин таалайыңа жазылып турат, жайнаган көзүңдөн айланайыным, тал-чыбыктай солкулдак кезиң, зээ-

нин бар, акылың тунук. Ушул тилекке багыштап алып келдим элем, кел эми өз колубуз менен тигип коёлу. Багың окуудан ачылсын!..

Менин боюм менен тең болгон, жаш наристе кабыктуу көгүлтүр бай терекчелер, жанаша жерден орун алып тикелей калганда, адырдан жете келген жел бутак-бутагындагы жаңыдан гана ачылган кичинекей жалбырактарын, жан киргизгендей, желп эткизе биринчи жолу козгоп кетти.

– Мына көрдүңбү кандай экенин! – деди Дүйшөн, артка чегине берип карап. – Эми тиги чоң булактан арык чыгарып коёбуз. Мына ошондо көрөсүң: О, кандай келишкен зор теректер болор экен! Булар дөбөнүн үстүндө туруп, келгенкеткендин баарына көрүнөт. Анда заман да башка болот. Аман болсок, жакшылыктын баары алдыда, Алтынай...

326

Сүйүнгөн-кубанганымдан, ыраазы болгонумдан эмне дээримди билбей, мен унчукпай эле Дүйшөндү карап тура бердим. Анын ошол кубаккай жүзүндөгү сүйрүрөөк келген кара көздөрү кандай сулуу, кандай таза пейилдүү экенин башта билбей жүргөндөй, анын жаңы гана тал тигип кара топурак болгон шадылуу, күчтүү колдору адамга кокус тийип кетсе кандай жагымдуу экенин мурун туйбай жүргөндөй, азыр жүрөгүмдү солкулдаткан алда-кандай башкача сезим козголуп: «Дүйшөн агай, сиз ушундай болуп туулганыңыз үчүн, мен... мен сизди кучактап өпкүм келип турат!» – деп жибере жаздап, өзүмдүн бул оюмдан өзүм чочуп, уялып кеттим.

Айтор, үстүбүз чайыттай кирсиз асман, турганыбыз жайнаган жазгы адырлар болуп, түркүн кыял, түркүн сонун үмүткө берилип жел жарат-

кан жаздын ырайына рахаттанып турду. Ошол учурда башыма чырмалган балакет иш да ойдон чыгып кетип, эртеңким эмне болот, эмне үчүн женелерим мурдагы күндөн бери мени издеп да келбейт, же мени унутуп калыштыбы, же өз эркине тим коёлу дештиби, буларды мен балалык кылып, Дүйшөн болбосо, унута бере жаздаптырмын. Айылга жакындап келгенде, ал менин эсиме салды:

– Келечегим эмне болот деп көп кайгыра бербей, Алтынай, анын да жолун табарбыз. Бүрсүгүнү, же андан наркы күнү экөөбүз волуска барып, сенин окууну тууралуу өкүмөттөр менен сүйлөшүп келсек кантет? Балким, сени шаарга жиберип калышар?

– Сиз кандай десениз, агай, кандай айтсаңыз, мен ошондой болом, – дедим мен.

Шаар деген кандай болорун көз алдыма элестете албасам да, анда барып окууну, сөзсүз, болор иштей, мен дароо эле ойлоно баштадым. Бирде, – ошого кубанып, бирде, – коркуп жатып, кайра кайраттанып, кыскасы, бул иш эсимден чыкпай, ар кандайча ойлоно бердим.

Мектепте отурганда да ушул ойдо болдум. Шаарга барып калсам кимдикинде турар экем? Отун-суу алып, малай жүрсөм да мейли эле деп, болжолдоп отурганымда, биздин жаман тамды сыртынан бастырып кетчүдөй болуп, утурлата келген үч-төрт атчандын дүбүртү угула калды. Мугалимдин айтып берип жаткан сөзүн укпай, биз баарыбыз бирпаска кулак түрүп калдык элек, сестейе түшкөн Дүйшөн:

– Балдар, көңүлүңөрдү бөлбөй, бери карап отургула, – деди. Ангыча болбой кыңырылган эшигибиз шарт этип ачылды да, желмогуздай

кулмүндөгөн жеңем башпакты. Дүйшөн анын бет алдына барып тура калды:

– Сиз эмне жумуш менен келдиңиз?

– Тур мындай, мен кыз узатам! Ай, селсаяк сениби! – деди жеңем, муштумун кезеп. Дүйшөн ага жол берген жок:

– Сиздин узатар кызыңыз бул жерде жок!

– Эмне? Аны азыр көрө жатарбыз! Ай, жээн бала, бери келип, сүйрөп чыккыла, бул көк бетти, – деп жеңем кол булгап койду. Өгүнкү бул-куйган түлкү тебетейдин жанында союл кармаган эки киши кошулуп, аттан түшө келишти.

Дүйшөн эшиктин оозунда турган калыбында ордунап козголбоду.

– Сен эмне тентиген ит, алып койгон катынын барчылап, бирөөнүн кызын бийлейсиңби? Тур мындай, – деп түлкү тебетей өмгөктөй берди эле, Дүйшөн каалганын эки жагына колун керип киргизбеди:

– Силердин бул жерге кире турган акынар жок, бул мектеп! – деди ал.

– Мына, айтпадым белем, булар соо эмес, муну өзү катын кылып алган! – деп жеңем алкына кыйкырды.

– О, мектебинди урайын сенин! – деп, бакырган түлкү тебетей камчысын үйрүп ура берди эле, каалгага керилип турган жеринен Дүйшөн аны ичтен нары тээп тигиндей учурду. Ошол замат беркилер мугалимге союл уруп, эси чыккан балдар мени тегеректеп, ыйлап чыңырып жибершти. Карса-курстун ортосунда эшиктин бырынчырыны чыгып кетти.

– Коё бергиле агайды! Урбагыла! Мына мен керек болсом! – деп, оозго жулундум элем, кы-

зыл-жаян Дүйшөн эшиктин сынып түшкөн тактайын ала сала, тигилерди качырып сала берди:

– Качкыла балдар! Кач, Алтынай! – деп кыйкырды ал. Ошол учурда союл менен сындыра чапкан колу шалак этип, өзү артка чегине калды. Беркилер аны дубалга кептеп келип, кан жыттап өкүргөн букалардай:

– Ур! Башка чап! Өлтүр! Кан сийдир! – деп жабыла токмокко алганда, тамга жеңем менен түлкү тебетей зөөкүр жулунуп киришип, чачымды мойнума ороп кылкындыра, эшикке сүйрөп чыгышты. Буларга моюн бербей суурулуп кайрылганымда, чыңырып ыйлаган балдар туш-туш жакка качышып бара жаткан эле. Дүйшөндүн түрүн көрүп, жер жаргандай кыйкырып, мугалимиме жүткүндүм:

– Айланайын, ага-ай! Өлтүрөт экен булар! Айланайын, агай!..

Дүйшөндүн кол кайтарууга алы келбей, бети-башынан, кийим-кечесинен тамтык калбай, жошодой кызылала кан болуп, дагы эле жыгылбай сендиректеп темселеп турган экен. Мени жерге жыгышып, эки колумду чылбыр менен артка чырмап жатканда, союлчандар Дүйшөндү улам башка чаап, бир кезде кара кушка мээлеп уруп, жалп дегизе жерге жыгышты.

– Агай! – деп кыйкырган оозумду баса, ээрге туурамдан арта таштап, үстүмдөн зылдай эки колу менен баса отурган түлкү тебетейге кошулуп, беркилер да аттана жөнөштү.

– Мугалим экөөнөрдүн көзүнөрдү тазаладыкпы эми, өлүккананды гана көрөйүн, селсаяк! – деп, жеңем мени дале төбөгө койгулап, узатып келе жатканда, артыбыздан бир убакытта: «Алтына-ай!» – деген кулакты тундурган ачуу кыйкы-

рык чыкты. Салаңдаган башымды эптеп өйдө кылып карасам, адам эси чыккандай канжалаган Дүйшөн, соо колуна таш ченгелдеп жүгүрүп, келе жаткан экен. Анын артынан – агайлап ыйлаган биздин окуучу балдар.

– Кызды коё бергиле, иттер! Коё бергиле азыр! Алтынай! – деп, жан далбастаган Дүйшөн жакындай келгенде, берки эки союлчан, дагы да кайрылып, аны союлга алышты. Алсыраган Дүйшөндүн ташы жаза тийип, атчандар аны бул жолу эки чапканда жыгышты. Кара туман көзүмдү чалып, акыркы көргөнүм: чуркурап ыйлаган балдар жерде жаткан мугалимине жете келип, коркуп туруп калганы болду...

Мени кандай кылып, кайсы, жерге жеткиргендерин билбеймин. Көзүмдү ачсам – боз үйдө мүн. Капчыгай, кечкирип калган убакыт экен, тышта эчтекеден бейкапар жылдыздар түндүктөн сагалашып, алысыраак жерде короо кайтаргандардын үндөрү угулууда. Коломто боюнда какчыйган жыгачтай болгон, дудук кебетеленген үнүрөйгөн кара катын отуруптур. Төрдө... Көзүмдүн оку гана болсо...

– Эй, катын, өйдө көтөр алдагыны, – деди. Аял менин жаныма басып келип, жыгачтай колу менен мени өйдө булкту.

– Токолунду жөнгө келтир, болбосо сөз кыска – баары бир, карап турбаймын!..

Тигил адам өндүү неме сыртка чыгып кетти. Кара катын ордуна да козголуп койгон жок, сүйлөгөн да жок. Анын эчтеке айтпаган, коломтодо өчкөн күл өндүү томсоргон көздөрүнүн муздай көз карашы, күчүк чагынан көсөө менен башка койгуланып жүрүп, көк мээ болгон иттин телмирген көздөрүнө окшоп жатты. Адам бала-

сы жашаган жер үстүндө эмес, карангы көр түбүнө түшүп кеткендей, же өлүү, же тирүү экенимди билбей отурдум. Сайда аккан суу гана күнгүрөнө шаркырап, мага боор ооруп аягансып, таштан-ташка урунуп жатты.

О, жеңе болуп аталган жүзү кара шум катын, ылайым убалым сага жетип, төгүлгөн көз жашым, төгүлгөн дене каным тополоң сел болуп, сени тумчуктура каптаса экен! Бул түнү мен аял болдум... Ооба, он бешке чыкпай жатып аял болдум! Мени зордоп аял кылган айбандын балдарынан да жаш экем...

Эки түн өтүп, үчүнчү түнүндө эс-акылымды жыйнап, өлсөм да талаада тентип жүрүп өлөйүн, куугун жетсе мугалимим Дүйшөн кармашкандай – жан чыкканча кармашып жатып өлөйүн деген ой менен бул жерден качмак болдум.

Түндүк, эшиги чылк жабылган капкарангы үйдө, шырп алдырбай, сыйпалап жылып отуруп эшигин таптым. Кыл аркан менен сыртынан бек чырмалып, каалга оңой менен ачылардай эмес. Керегени көтөрүп, астынан чыгып кетейин деген аракет менен, баардык күчүм жетишинче көзүм тунарганча керегени өйдө тарттым. Кара терге түштүм, бирок жанагыдай эле, үстүнөн аркандар менен бек бастырылган үйдүн бир жери да козголуп койгон жок. Айлам кетип эшиктин жиптерин кыркайын деп, кесүүгө жараган темир-тесек издедим. Колума урунган билектей жыгач казык болду, башка эчтеке таппадым. Мейли, ушул казык менен керегенин түбүн оюп жиберип, кетейин дедим да, жерди чукулай баштадым. Түндүн кайсы убакыт экенин ким билсин, төрдө – даркыраган коңурук, сайда – күнгүрөнө аккан суу, башка эч ким жок,

мени менен эми кимдин иши болмок эле... Мен ким? — Токол, тепсенди токол, талпак токол, күн токол, өмүрү көзү ачылбаган шордуу токол...

Конуш таштак жерде экен, менин тапкан казыгым эчтекеге деле жарабады. Ага болбой, жанкечтилик менен, жерди тырмактап, салаалап апчып, каза бердим. Керегенин түбүнөн эки кол сыярдай болгондо, таң ирең-баран атып, айыл ойгонду окшойт. Тышта иттер күрсүлдөп, кишилердин үндөрү чыгып, айлана козголду. Бир аздан кийин дүбүрөтө айдалган жылкы, кой жөтөлүп өттү да, үйдүн жанына кимдир бирөө келип, аркандарын чечип, кийизин сыйрып баштады. Ал менин «күндөшүм» — унчукпас кара катын экен. Бүгүн күн чыгары менен алар бул жерден көчө чыгып, конуш жаңырта ашууну шыкап, андан нары жайлоого түшүп кетерин, кечээ бир кулагым чалганын, эми гана эстедим. Демек, менин качышым андан бетер кыйындап, оор болот экен да... Керегенин түбүндө отурган жеримден жылып койбой, башымды салаңдатып, шалдырап отурдум. Кара катын өзүнүн ишин иштей берди. Керегенин астын казып оюп жибергенимди көрсө да, ал мени эчтеке деген жок. Деле турмуштун бардыгы ага баары бирдей, төрдө башы менен чүмкөнүп аюудай жаткан немесин, ой сен тур, көчкөнү жатабыз деп да үн чыгарбады. Үйдүн кийиздери тегиз сыйрылып бүткөндө, темир тордой болгон кереге-ууктардын арасынан көзүмдү салсам, жан жакадагылар төөлөрүн жүктөп, өгүздөрүн жүктөп, жаңжуң болуп көч камында жатышкан экен. Ошол учурда сайдан үч атчан көрүнө калды. Көч көчүргөнү келе жаткан немелер экен го деп, бир убакытта өзүмө ишенбей, көзүмдү чоң ачып кара-

сам, — Дүйшөн, анын жанына эки кызыл жакалуу милиционерлер кошулуп, туура биздин үйдү көздөй келе жатышыптыр.

Мен өйдө туралган жокмун, оозумдан үн да чыккан жок. Сүйүнгөнүм канчалык көп болсо, өкүнүп өксүгөнүм андан көп, өлүк алдында тургандагыдай кулагым тунжурап кетти.

Бети-башы танылган, жарадар сол колун мойнуна асынган Дүйшөн, аттан секирип түшүп, эшикти жара тээп, жылаңач калган үйдүн ичине жүгүрүп кирди да, тигинин үстүндөгү жуурканды буту менен шилей түртүп, тигиндей ыргытты.

— Өйдө тур! — деди ал.

Көзүн ушалаган зөөкүр, адегенде чамына берди эле, тапанчаларын сундуруп турган милиционерлерди көрүп, титиреп тура келди. Дүйшөн соо колу менен аны жакасынан булкуй кармап, өзүнө жакындата, көзүнөн көзүн айрыбай, каны ичине тартылып, үнү калчылдап чыкты:

— Адам кейпиндеги ит! Бас азыр барчу жерине барасың!

Тигил астына түшө бергенде, Дүйшөн аны дагы да булкуй тартып токтотту.

— Сен бул жаш кызды чөптөй тебелеп бүлдүрдүм, күнүн бүтүрдүм деп турасың го ичинден... Билип койгун, ал заманыңар өткөн, заман азыр биздики, бул кыз өлбөйт, бул кыз кайра тирилип адам болот, а сен, сенин заманың ушуну менен бүттү...

Өтүгүн конултак кийгизип гана, эки колун артына бура байлап, милиционерлер тигини атына кондуруп, бири жетелеп, бири айдап алып жөнөгөндө, бери жактан капчыгай жаңырта чыңырган кара катындын үнү чыкты. Ал жулунуп

келип, эринин түлкү тебетейин таш менен учура коюп, бетине күл чачып, ыргытып бакырды:

– Жетер элең жеттин, кылар элең кылдын, өмүрүмдү мойсогон желмогуз, жутар элең жуттун, өл эми! – Балким, кырк жыл катары ооз ачпай өйдө карабай жүрүп, жүрөгүнө көл болуп чогулган арман-күйүтү, тосмону жырып кеткен агын сыяктуу, азыр сыртына тээп чыккан учуру болду бекен. Анын бакырган кыйкырыгы аска-асканын башына жанчыла урулуп, атчандардын тыягына бир чыгып, быягына бир чыгып, жеңдеринен суурула берген тарамыштуу арык колдорун булгалап, жүгүргөн кара катын сокудай башын соксондото кайда катарын билбеген эринин үстүнө топурак, кум чачып, кесек ыргытып, адамдын үрөйүн учурган заардуу үн менен каргап жатты: «Баскан жерине чөп чыкпасын! Ылайым, өлүгүн көмүлбөй талаада калсын, сөөгүн кайра келбесин! Карга-кузгунга жем бол, атың жер жүзүнөн өчсүн, түрүндү экинчи көрбөйүн... Ой, өл, өл, арам өл!» – деп келе жатып бир убакытта жинди болгон немедей, чачтарын дуулдатып, кыйкырган-өкүргөн бойдон бет алды качып жөнөдү. Баятан чогулуп келген көчүп кетелек элдин бир тобу анын артынан кармамак болуп чаап кетишти.

Ушунун баары мага өзүнүн оор таасирин тийгизди. Көзүм тунарыктап, эсимди жыялбай, унчукпай келе жаттым. Дүйшөн мени атына мингизип, өзү жөө басып жетелеп алган. Ал дагы сүйлөбөй, бинт менен таңылган башын ылдый салмактанта ойлуу келе жатты. Бир канча убакыттан кийин, артта калган кесепеттүү капчыгай көрүнбөй калып, алдыдагылар узап кеткенде, Дүйшөн токтой калды да тегереги көк ши-

шик болгон, кыйноо чеккен көздөрү менен мени биринчи жолу тик карады.

– Алтынай, мени кечирип кой, сени бул каргашалуу кырсыктан сактай албадым, кечиргин мени, – деди. Анан туруп, менин колумду кармалап, катуу үшкүрүндү. – Сен кечиргинин менен да, Алтынай, мен өзүмдү өзүм бул үчүн өмүрүм өткүчө кечирбейм...

Шолоктоп ыйлап, ат жалына жыгылдым. Мен ыйлап бүткөнчө, Дүйшөн мени башымдан, мойнумдан сылап унчукпай турду.

– Кой эми, Алтынай, жол тарталы, – деди бир убакытта Дүйшөн. – Турмуш ушуну менен эле токтоп туруп албайт да. Же сен таптакыр эле жакшылыктан түнүлдүңбү? Кой, айланайын, жоодураган көзүңдөн кагылайыным, кой, антпе, антпегин! Бери карачы, Алтынай, мурдагы күнү, мен волуста болгонумда, сенин окууң жөнүндө сүйлөшүп келдим. Шаарга жиберип окутабыз дешти, уктунбу... Жүр эми, бастырагой...

Кээ бир убакытта адам баскан жерлерде издери өмүрү өчпөс болсочу. Эгерде азыр, Дүйшөн экөөбүздүн тоо менен айылдын ортосунда ошол кезде басып өткөн жолубуз табылар болсо, жерге жата калып издерин өпкүлөр элем. Мен үчүн ал тарыхый жол, мен кайра жанданып, турмушка кайра бет алып, келечегиме ишенип бел байлаган жол.

Адырларды аралап, шылдырап аккан сууга жеткенибизде Дүйшөн менин жүзүмө эркелей карап:

– Аттан түшүп бети-колунду жууп алчы, – деди. Анан чөнтөгүнөн самын алып мага сунду. – Ме, Алтынай, жуунгун да, баардыгын эстен чыгарып унуткун. Мен тигиндей барып, атты от-

козуп турайын, чечинип алып, ушул агын сууга киригин: көңүл ооруткан ыпылас, жаман неменин баардыгы суу менен кетсин. Экинчи эстебе. Суудан жаны киши, таза киши болуп чыга кел, макулбу?

Мен макул деп, айласыздан күлүп башымды ийкегенде, ал дагы күлүмсүрөп тигиндей басып кетти...

Ушундан эки күндөн кийин Дүйшөн мени жолго узатып станцияга алып келди.

Айылга калууну мен өзүм туура таппадым. Бул окуядан кийин ал жерде жашоо мен үчүн мүмкүн эмес эле. Эл дагы менин мунумду туура деди окшойт. Муунчак-түйүнчөгүн көтөрө жүгүрүп ыйлашкан Сайкал энем менен Картанбай атам гана түгүл, күйдүргү сүйлөгөн Сатымкул кераяк да, айылдын четине узата чыгарышты:

336 — Барагой эми, балам, ак жолун ачылсын! — деди ал. — Коркпо, бу Дүйшөн мугалимдин айтканы менен болсон, асти кор болбойсун, эмнесин айтасың, ага биздин да көзүбүз жетип калды...

Мени менен Дүйшөндүн мектебинде бирге окуган балдар көпкө чейин арабанын артынан чуркашып коштошушту.

Волуста, дагы бир он чакты жетим балдар менен кошо, мени Ташкентке балдар үйүнө жиберүүнү чечишти.

Станцияга биз кечке жакын келдик.

О, айланайын капчыгайлуу, бай теректүү станциям! Жүрөгүмдүн теңи түбөлүккө ошол жерде калды окшойт. Жакын арада поезд келип, биздин айрыларыбызды билгендей, тобу менен шыкаалашып турган карагай бойлуу теректер, күүгүм аралата соккон шамалга ыргалышып би-

рине бири сүйкөнүп, алда эмнелерди шыбырашып, үшкүрүк тартып күүлөнүп турушту.

Демейде ар нерсеге кайраты бек Дүйшөн, бул жолу канчалык чымырканса да, ичтен сызып кайгырганын жашыра албады. Ал мени кайта-кайта тигиле карап, жакамдын топчуларына чейин эркелете сылап, кыя албай турду.

– Мен сени өмүрү жанымдан алыс чыгарбас элем, Алтынай, – деди. – Бирок менин билимим жетпейт. Кантейин, окуунун чыныгы жолунан сени калтыралбаймын. Мен болсом ушул жерде кармашып балдарды окута берем. Күчүм канча жетсе, ошончо окутам. Балким, кийин сен дагы мугалим болуп балдарды окутуп калсаң, биздин жаман мектепти эстеп күлөрсүң...

Бул арада талааны жаңыртып, оттору балбылдаган поезд көрүндү. Станциядагы элдер жүктөрүн көтөрүп, темир жолго шыкап келишти.

– Мына эми, азыр жөнөйсүн! – деди Дүйшөн, колумду кармап. – Бактылуу бол. Канатынды жазып талпынгын, Алтынай. Эчтемеден тайманба, чабыттап учкун, окуй бер...

Сүйлөөгө дарманым келбей, мен ыйлап эле тура бердим.

– Ыйлаба, Алтынай, – Дүйшөн менин жашымды аарчып, ошондо эсине кандай түшкөнүн билбейм: – Баягы биз тиккен терекчелерди, Алтынай, мен өзүм багып өстүрөм. Аман болсок, кайрылып бир келсең, кандай болгонун көрөрсүң али! – деди.

Аңгыча жарк-журк этип шарактаган поезд да келип жетти.

– Кана эми, беш көкүл чачыңдан айланайыным, бери болчу, мандайыңдан өбөйүн! – Дүйшөн мени бекем кучактап, чачымдан жыттап, маң-

дайымдан өптү. — Ал эми, сапарың ачылсын, жоодураган көзүңдөн айланайыным...

Вагондун тепкичтерине чыгып, тигиндей барып кайрылсам, сындыра чабылган колу мойнуна асылган Дүйшөн, берки соо колун сунуп жүткүнө берди эле, поезд ордуна козголуп, жылып жөнөдү.

— Кош, Алтынай! Кош, чырагым! — деп кыйкырды ал.

— Кош агай, кагылайын, айланайын агай! — дедим мен.

Вагонду жандап жүгүрүп келе жаткан Дүйшөн, бир убакытта артта кала берип, станциянын капчыгайы солк эте түшкөндөй:

— Алтынай! — деп, баягыдай, бирок андай да эмес, оюнда турган алда эмнени айтпай калып, өкүнгөндөй кыйкырды. Жүрөктүн түпкүрүнөн атырылып чыккан бул кыйкырык ушул күнгө чейин кулагымда угулуп тургансыйт.

Капчыгайды аралап, тешкен тоодон чыгып, улам күч алып ылдамдаган поезд, казактын даркан талаасы менен эркинделе күпүлдөп, мени жаңы турмушка, жаңы күрөш, жаңы эмгекке алып кетип бара жатты.

Кош, биринчи мугалимим, кош, биринчи мектебим, кош, балалык чагым, кош, жер кыртышынын астында көзү ачылбай калган тунук булак өңдүү, эч ким билбеген менин биринчи, менин наристе сүйүүм!

Дүйшөн айткан чоң шаарда, чоң мектептерде окуп, рабфакты¹ бүтүргөндөн кийин, мени Москвага — марксизм-ленинизм институтуна жибе-

¹ р а б ф а к — жумушчулар факультети (рабочий факультет).

338

ришти. Мына ушул узак жылдарга созулган мезгилдин ичинде, нечен жолу окуунун кыйынчылыгынан мөгдүрөп жыгылардай болгонумда, Дүйшөндүн айткандары ар качан мага күч-кубат берип, мени кайраттандырып, шыктандырып алга сүрөдү. Анткени, элдин бир окуганын мен эки эсе, үч эсе, беш эсе көп окуп, он эсе көп кайталап, адамдын бала чакта окуй тургандарын мен кайра баштан үйрөнүүгө мажбур болдум.

Биринчи диссертациямды Москвадан коргодум. Мен үчүн бул чоң эмгек, чоң жениш болду. Бул мезгилдин ичинде айылга кайрылып барууга чолом келбеди. Ангыча согуш чыгып кетти. Кеч күздө Москвадан эвакуацияланып Фрунзеге кетип бара жатканымда, Дүйшөн узаткан станциядан түшүп калып, биз тараптагы совхоздун арабасына отуруп, айылга бардым.

О, айланайын тууган жерим ай, кан төгүлгөн кыйын учурда кайрылууга туура келди. Айылкыштак көбөйүп, жолдор, көпүрөлөр салынып таанылгыстай өзгөрүлгөнүнө канчалык кубансам да, согуштун кесепетинен томсоруп келе жаттым.

Айылга жакындай бергенде, колхоздун жаңы салынган бак-дарактуу көчөлөрүнө карап, биздин мектеп турчу дөбөгө көз жүгүрткөнүмдө, демим оозума тыгылып токтоду – шынарлаган эки терек, жанаша кыналышып, дөбөдө чайпалып турушкан экен. Дайым ичимден «агай» – деп жүрчү кишини, биринчи жолу өз аты менен: «Дүйшөн» – деп шыбырадым. «Рахмат, сага Дүйшөн, сенин баардык кылган жакшылыгына, мени унутпай жүргөнүнө рахмат! Жаным курман сага, мугалимим!».

Менин бетимден аккан жашты көрүп, араба-кеч бала чочуп кетти:

– Сизге эмне болду, эжеке?

– Анчейин, иним, тек өзүмчө. Сен бул колхоздун элин тааныйсыңбы?

– Таанычу элем.

– Дүйшөн деген башта мугалим болуп жүрчү кишини билесиңби?

– Дүйшөн? Ал киши аскерге кетти жакында. Ушул арабам менен бир топ элди кошо районго өзүм жеткирип келдим.

– Аял, балдары барбы?

– Ооба, бар. Үйү суунун тиги маңдайында.

Көчөнүн четине келгенде, мен арабадан түшүп калдым.

Кантеримди билбей ойлонуп туруп калдым.

Мен баланча элем, мени тааныйсыңарбы, – деп мындай тополоңдуу күндө үймө үй кыдырып таанышууну туура таппадым. Дүйшөн болсо аскерге кеткен экен. Анан калса жеңем менен акем турган жерге өмүрү басып келбеймин деп өзүмө ант бердим эле. Адамга көп нерсени кечирүүгө болот, бирок мындай ишти, менимче, ким да болсо, кечире койбос. Ушулар менин мында келип кеткенимди билбесин да, укпасын деген ой менен, көчөнү аралап айылдын сыртына чыктым да, теректер турган дөбөгө бардым.

Кайран теректер! Арадан канча заман өткөнүн ушундан эле билүүгө болбойбу. Саламатсыңарбы, асыл зат теректер! Силерди элдин келечегин тилеп тиккен, багып-өстүргөн кишинин айткандарынын баары келди. Мына эми ал эл-журтун душмандан коргош үчүн кан майданга аттанып жөнөп кетиптир... Мынча эмне үрөйүнөр учуп – мундана шуулдайсыңар? Кыш келе жа-

тат, саргарган жалбырактарынарды шамал отоп, жылаңач калганыңарга кейип турасыңарбы? Ооба, бороон-чапкындуу кыш да болот, бирок жаз да келет... Кейибегиле, теректер, мундан-багыла... Биз силерди жакшылыкка багыштап тиккенбиз. Силер толукшуп бүрдөгөн жаздын биринде жениш да келер, тынчтык да келер...

Зор теректердин чайпалган чокуларынын күүсүн тыңшап мен көпкө дейре ушул жерде турдум. Булактан келген арыкты жакында гана кимдир бирөө чаап тазалап койгон экен, суу сызыла агып, нымдалган жалбырактарды бетине көлкүтө айдап бара жатыптыр. О, колундан айланайын, мугалимим!.. Жениш менен эсен-соо согуштан кайтып кел...

Дөбөнүн үстүнөн айылда турган жаны мектепти көрдүм да, биздин мектепти карасам орду да жок.

Ушуну менен мен жолго чыгып, дагы бир арабага түшүп, станцияга кеттим.

Согуш болду, согуштан кийин да жылдар өтүп жатты, бирок айылга, ар кандай иштерге байланыштуу экинчи кайрылып баралбай жүрдүм. Анын себеби көп, актанайын деген жерим да жок, анткен менен элден кол үзүп, каттабаганымды чон күнөө деп эсептеймин. Заманым, тагдырым ошондой болдубу, турмушка кеч чыктым. Бирок багым бар экен, жолдошум экөөбүз балалуу-чакалуу болуп, ынтымакта жакшы турабыз. Мен азыр философия илиминин докторумун, ар кандай коомчулук милдеттерим бар... Буларды айтып жатканым; көп кырдуу күндөлүк турмуштун кызыктуу убаракерчилигинде жылдар өтүп, күн өтүп, мен эч убакта унутпас ыйык нерсени эсимден чыгарбасам да, анын таасири солгун

тартып, мезгилдин куму баскан эски булак өндүү көзү бүтөлө берген. Аны мен кечээ жакында айылга барып ошондо гана сездим...

* * *

Жолдош окуучулар, ангеменин аягында мен дагы бир ирет Алтынай Сулайманованын катына кайрылгым келет. Анда мындай деген жерлери бар: «Эмне үчүн баягында айылдан тез аранын ичинде кеткендигимдин себеби сизге эми белгилүү болгон чыгар. Мунун баарын ошондо эле отуруп элге айтып түшүндүрүп берсем да болмок эле, бирок өзүмдүн кетирген билбестигиме өтө капа болуп, өтө нааразыланып, бул бойдон Дүйшөн карыянын астына барып жүз көрүшүп, салам бералбастыгымды сезип, жана да бул иш жалаң гана бизге эле тийиштүү эмес, көпчүлүккө керек экенин түшүнүп, эртерээк жолго чыгып, эртерээк ойлорумдун баш-аягын жыйнап, өткөн-кеткенди тактап, тийиштүү сөзүмдү кат жүзүндө кабарлоону туура таптым. Анткени ошондо жаңы мектептин кадырлуу төрүндө мен эмес, сиз да эмес, башкалар да эмес – биринчи мугалимибиз Дүйшөн аксакал отуруш керек эле. Мектептин ачылышын ушул киши жарыялап, жана башка урмат сыйын ушул киши көрүш керек эле. Тескерисинче, биз үлпөттүн үстүндө отурган кезибизде, дале болсо, ушул алтын киши куттуктоо телеграммаларды ала чаап келди. Түшүнсөк, уят эле иш болду. Дүйшөндүн кандай мугалим болгонун азыркы жаштар билбейт, мурункулар болсо, ажалы жетип өлгөнү бар, согушта курман болгондору бар. Ал эми мунун баарын кабарлап айта жүрүү түздөн-түз менин милдетим эле. Би-

рок, айылга каттабай жүрүп, мурункунун баардыгы унутулуп, эстен чыгып кетпесе да, алыска катылган буюмдай болуп, көмүскөдө кала берген.

Аман турсак, мен али Дүйшөн мугалимиме барып, кечирим суранып өтүнөм. Менимче, ал киши экөөбүз бир бирибизди түшүнө турган жалпы тил табарбыз. Кеп азыр башкада болуп жатат. Биз кээде унутпас нерселерди унутуп, эскирбес жоо жарагын эскирди деп, аны пайдаланбай жүрөбүз. Ушуну менен өзүбүздүн тарыхты жардыланып, жаштарды тарбиялоо ишинде көп кемчилик кетирип келе жатабыз. Болбосо, мага окшогон менин замандаштарым, Дүйшөн сыяктуу биздин жаны доорду орнотууда өмүрүн кыйып, жаштыгын берип, жүрөгүн жүрөк кабы менен кошо элге сууруп берген эбегейсиз эмгек, эрдик көрсөткөн, «мен мындай элем!» — деп төшүн какпаган карапайым, асыл жүрөктүү бир канча адамдар жөнүндө биз мурунтан элге жеткирип айтып жүргөн болсок, анда алар унутулуп, көз жаздымында калып, анан калса, тамашага айланып кетпес эле го! Биз буларды сыйлабасак, өзүбүздү сыйлабаганыбыз, революциянын деми менен кылымдар аттап басып өткөн жолубузду сыйлабаганыбыз. Азыркы кезде кээ бир жаштар коммунизм ушул бойдон көктөн түшүп келгендей чалчакташып, Совет өкмөтүнүн алгачкы тарыхы жөнүндө кеп болсо, ой коюнузчу качаңкы немелерди, анын баары айтылып бүтпөдүбү эми деп, манчыркашат. Жок, качаңкы эмес, азыр атом менен космостун доору болсо да, революция жараткан Дүйшөндөр дале биздин катарыбызда. Коммунизм куруп жаткан азыркы жаштар үчүн Дүйшөн сыяктуу адам ми-

сал болуп, үлгү боло албайбы? Эгерде биз баарыбыз ошол Дүйшөндөй эле болсок, аң-сезимибиздеги коммунизм алда качанкы болор иш.

Дүйшөн мугалим болуп жүрүп, билимим аз деп өкүнөр эле. Анысы ырас. Бирок кээ бир азыркы жогорку билимдүү, маданияттуу мугалимдер Дүйшөн сыяктуу өз кесибин сүйүп, жүрөк жалыны менен ошого берилсе болор эле. Анткени, мугалим деген талмудист¹ эмес, ал кайсы доордо болбосун, дайым – революциялык тарбиячы, антпесе анын коомго берген пайдасы кем болот...

344 Кымбаттуу иним, сизге кат жазышымдын дагы бир максаты: айылга барып, жаны ачылган мектептин атын «Дүйшөндүн мектеби» – деп атоону элге сунуш эткени жүрөм. Ооба, так ушул катардагы колхозчу, азыркы убакытта почточу болуп жүргөн кишинин атынан. Сиз дагы менин ушул сунушумду колдосонуз экен деп суранам.

Москвада азыр саат түнкү эки болду. Мейманкананын балконуна чыгып, бийиктен от жайнаган шаарга карап, эртерээк айылыма барып, ушул кишиге ийилип салам берип, сакалынан өпсөм экен деп тилейм»...

Бул сүрөттү мен али тартып бүтөлөкмүн. Анын кандай болуп чыгарын эмитен айтуу да кыйын. Күнүгө таң заардан туруп, мурда долбоорлогон айрым вариант, сүрөтчө этюддарды кайра баштан карап чыгам да, үн катпаган таңкы тынч-

¹ талмудист – өтм. китептин айтканынан чыкпаган, китептеги айрым сөздөрдүн маанисине толук түшүнбөй эле, аларды жаттап алуучу киши (талмуд – еврейлердин негизги диний китеби).

тыкта аркы-терки басып ойлоном. Жок, мен али көнүлдөгүнү табалекмин, иштин баары алдыда. Бул сүрөт азырынча ойдогу тилек гана, жүрөктө толкуган, кан тамырында жүгүргөн элес, үмүт, кыял...

Ошондой болсо да, бүтөлөк чыгармамды ортого салып, силер менен кеңешип турган кезим. Албетте, менин бул эмгегим биздин айылдын биринчи мугалими, биринчи коммунисти, азыркы убакытта почточу болуп жүргөн Дүйшөн аксакалга арналат. Канткенде бул ташкындаган чындыкты сүрөткө, боёкко сыйгарып, канткенде анын жалындуу элесин жоготпой, канткенде ошол кездин күрөшкө толгон кармашуусун, адамдын тагдырларын азыркы күндөргө чагылыштыра көз алдыга келтирип, аны көркөм чыгарма катары канткенде элге тартуу кыла алам? Мен бул сүрөттү тартпай коё албаймын, бирок эмне үчүн сүрөтчү болуп туулдум экен? Бирде, — колумдан эчтеке келбестей апкаарып, заманам куурулат, бирде — тоо омкоро тургандай бел байлап: «Кана! Эмнени тартсам? Кандай кылсам?» — дейм. Бала кезде эчтекесин билбей жүрүп, өзүмчө эле сыйкырлана берген айыл үстүндөгү Дүйшөн менен Алтынайдын теректерин тартсамбы? Дөбөдө чайпалышкан кош теректер азыр да көз алдымда. Анын бийик бутагына чыгып отурган жылаңайлак, жылаң баш, турук беттүү тентек бала тээ алда кайда мунарыктаган мейкиндиктин көркүнө суктанып, шамал аралаган терек күүсүн тыншоодо. Буларды тиккен кишилер кийинки жаш муундар ушунтип терек үстүнөн аймакты кеңири көргөндөй, илимдин чокусуна чыгып, турмуштун теренине көз чаптырсын деп тилебеди беле... Же болбосо, «Ай-

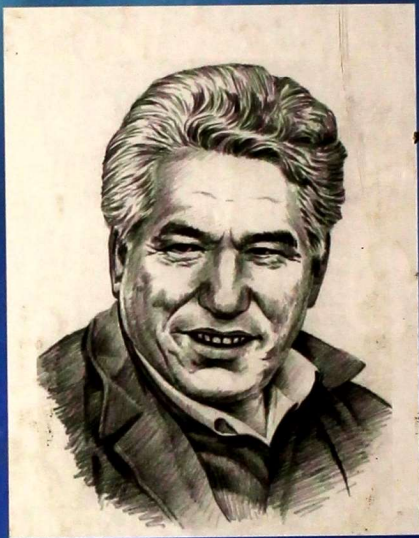
ылдын биринчи мугалими» – деп Дүйшөн балдарды мектепке ээрчитип бара жатканда, бирин жонуна мингизип, экинчисин колуна көтөрүп, суу кечип бара жаткандагысын тартсамбы? Же Алтынайды поездге салып, алыс сапар узатканын тартсамбы? Койчу, ушундай эле толгон ойлор, долбоорлор, түгөнбөгөн изденүүлөр. Булардын кайсынысына келип токтоймун, тарткан сүрөтүм кандай болот, мен али билбеймин. Менин көзүм жетип турган бир гана нерсе бар: мен талыкпай изденем...

МАЗМУНУ

Рух өмүрү – түбөлүктүү өмүр	3
Жамийла.....	20
Ботогөз булак.....	104
Делбирим	153
Биринчи мугалим	284

990338